



Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Sosyoloji Anabilim Dalı

**BİR TOPLUMSAL HAREKETLİLİK STRATEJİSİ OLARAK
EĞİTİM VE MESLEKİ HAYAT: GENÇ PROFESYONELLER
ÜZERİNE BİR İNCELEME**

Onur AYDIN

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2023

BİR TOPLUMSAL HAREKETLİLİK STRATEJİSİ OLARAK EĞİTİM VE MESLEKİ
HAYAT: GENÇ PROFESYONELLER ÜZERİNE BİR İNCELEME

Onur AYDIN

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Sosyoloji Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2023

KABUL VE ONAY

Onur AYDIN tarafından hazırlanan “Bir Toplumsal Hareketlilik Stratejisi Olarak Eğitim ve Mesleki Hayat: Genç Profesyoneller Üzerine Bir İnceleme” başlıklı bu çalışma, 13.06.2023 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Emine Feryal TURAN (Başkan)

Doç. Dr. Abdülkerim SÖNMEZ (Danışman)

Doç. Dr. Selda TAŞDEMİR AFŞAR (Üye)

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Prof. Dr. Uğur ÖMÜRGÖNÜLŞEN

Enstitü Müdürü

YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI

Enstitü tarafından onaylanan lisansüstü tezimin tamamını veya herhangi bir kısmını, basılı (kâğıt) ve elektronik formatta arşivleme ve aşağıda verilen koşullarla kullanıma açma iznini Hacettepe Üniversitesine verdiğimi bildiririm. Bu izinle Üniversiteye verilen kullanım hakları dışındaki tüm fikri mülkiyet haklarım bende kalacak, tezimin tamamının ya da bir bölümünün gelecekteki çalışmalarda (makale, kitap, lisans ve patent vb.) kullanım hakları bana ait olacaktır.

Tezin kendi orijinal çalışmam olduğunu, başkalarının haklarını ihlal etmediğimi ve tezimin tek yetkili sahibi olduğumu beyan ve taahhüt ederim. Tezimde yer alan telif hakkı bulunan ve sahiplerinden yazılı izin alınarak kullanılması zorunlu metinleri yazılı izin alınarak kullandığımı ve istenildiğinde suretlerini Üniversiteye teslim etmeyi taahhüt ederim.

Yükseköğretim Kurulu tarafından yayınlanan “**Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge**” kapsamında tezim aşağıda belirtilen koşullar haricince YÖK Ulusal Tez Merkezi / H.Ü. Kütüphaneleri Açık Erişim Sisteminde erişime açılır.

- Enstitü / Fakülte yönetim kurulu kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren 2 yıl ertelenmiştir. ⁽¹⁾
- Enstitü / Fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren ay ertelenmiştir. ⁽²⁾
- Tezimle ilgili gizlilik kararı verilmiştir. ⁽³⁾

10/08/2023

Onur AYDIN

“**Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge**”

- (1) Madde 6. 1. Lisansüstü teze ilgili patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi durumunda, tez danışmanının önerisi ve **enstitü anabilim dalının** uygun görüşü üzerine **enstitü** veya **fakülte yönetim kurulu** iki yıl süre ile tezin erişime açılmasının ertelenmesine karar verebilir.
- (2) Madde 6. 2. Yeni teknik, materyal ve metotların kullanıldığı, henüz makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış ve internetten paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkânı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içeren tezler hakkında tez danışmanının önerisi ve **enstitü anabilim dalının** uygun görüşü üzerine **enstitü** veya **fakülte yönetim kurulunun** gerekçeli kararı ile altı ayı aşmamak üzere tezin erişime açılması engellenebilir.
- (3) Madde 7. 1. Ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendiren, emniyet, istihbarat, savunma ve güvenlik vb. konulara ilişkin lisansüstü tezlerle ilgili gizlilik kararı, **tezin yapıldığı kurum** tarafından verilir *. Kurum ve kuruluşlarla yapılan işbirliği protokolü çerçevesinde hazırlanan lisansüstü tezlere ilişkin gizlilik kararı ise, **ilgili kurum ve kuruluşun önerisi** ile **enstitü** veya **fakültenin** uygun görüşü üzerine **üniversite yönetim kurulu** tarafından verilir. Gizlilik kararı verilen tezler Yükseköğretim Kuruluna bildirilir.
Madde 7.2. Gizlilik kararı verilen tezler gizlilik süresince enstitü veya fakülte tarafından gizlilik kuralları çerçevesinde muhafaza edilir, gizlilik kararının kaldırılması halinde Tez Otomasyon Sistemine yüklenir.

* Tez danışmanının önerisi ve **enstitü anabilim dalının** uygun görüşü üzerine **enstitü** veya **fakülte yönetim kurulu** tarafından karar verilir.

ETİK BEYAN

Bu çalışmadaki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, yararlandığım kaynaklara bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu, tezimin kaynak gösterilen durumlar dışında özgün olduğunu, **Doç. Dr. Abdulkerim SÖNMEZ** danışmanlığında tarafımdan üretildiğini ve Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Yönergesine göre yazıldığımı beyan ederim.

Onur AYDIN

TEŞEKKÜRLER

Sosyoloji lisans eğitimimden itibaren üzerimde emeği bulunan, bilime ve bilimsel araştırmaya dair temel bir görüş edinmemi sağlayan, tez sürecimde her görüşmemizde gösterdiği nezaketi, anlayışı, desteği, araştırmaya dair titiz yaklaşımı ve sağladığı özgürlük için danışmanım Doç. Dr. Abdulkirim Sönmez’e teşekkür ederim.

Tez savunma jürimde bulunan, kıymetli önerileri ve olumlu eleştirileri ile bu araştırmaya katkı sağlayan Prof. Dr. Emine Feryal Turan ve Doç. Dr. Selda Taşdemir Afşar’a müteşekkirim.

Görev yapmakta olduğum İzmir Bakırçay Üniversitesi Sosyoloji Bölümünde tanışma fırsatı bulduğum, Bölüm Başkanımız Prof. Dr. Sezgin Kızılçelik’e anlayışı, samimiyeti ve destekleri için içtenlikle teşekkür ederim.

Araştırmaya katılmayı kabul eden, mülakatlar esnasında yaşam hikayelerini ve deneyimlerini benimle paylaşan, mülakat için zaman ayıran bütün katılımcılara ve onlara ulaşmamı sağlayan değerli arkadaşlarıma teşekkür ederim.

Ankara’da geçirdiğimiz uzun bir dönem yanımda olan, dostluklarını ve desteklerini esirgemeyen arkadaşlarım Talha Aydın, Alperen Sipahi, Adem Abar ve Mehmet Cura’ya teşekkürü bir borç bilirim.

Son olarak ise bu araştırmayı tamamlamamda en büyük pay sahibi, maddi ve manevi destekleri olmaksızın hayatımın aynı biçimde olamayacağı, her zaman yanımda olan ve zorluğuyla, kolaylığıyla en az benim kadar bu araştırmanın içinde bulunan, sevgili annem Hülya Aydın, babam Ali Aydın, kardeşim Oğuz Aydın ve hayatımda önemli bir yeri olan Tuğçe Nur Öksüz’e en içten duygularıyla teşekkür ederim.

ÖZET

AYDIN, Onur. *Bir Toplumsal Hareketlilik Stratejisi Olarak Eğitim ve Mesleki Hayat: Genç Profesyoneller Üzerine Bir İnceleme*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2023.

Bu araştırma, profesyonel meslek gruplarına mensup gençlerin bir toplumsal hareketlilik stratejisi olarak yükseköğretim aracılığıyla meslek edinme süreçleri, meslek tercihleri ve çalışma hayatına girişleri sonrasında meslekleri ve toplumsal konumları hakkındaki öznel değerlendirmeleri hakkındadır. Araştırma verileri profesyonel meslek erbabı ve çalışma yaşamlarının erken dönemlerinde bulunan 40 kişi ile gerçekleştirilen derinlemesine mülakatlar yoluyla derlenmiştir. Araştırma, toplumsal hareketlilik sürecinde eğitim ve çalışma yaşamı arasındaki olası bağlantıları analiz etmekte ve bireysel yaşam hikayeleri üzerinden bir sonucu üretmekte etkin olan ilişkilerin ve mekanizmaların neler olduklarını ve nasıl bir etki ortaya çıkardıklarını değerlendirmeyi amaçlanmaktadır. Araştırma bulgularına göre eğitim süreçleri içerisindeki arzu ve beklentiler temel eğitim döneminde geleceğe yönelik tahayyüller biçiminde oluşmakta, süreç içerisinde aile ve bireysel düzeyde elde bulunan imkân ve kaynaklar ile elde edilebilecek mükafatların değerlendirilmesi yoluyla gelişmekte ve biçimlenmektedir. Mesleğe yönelik tercih ve kararlar ise aile imkânları, üniversiteler, öğrenim alanları ve eğitim alınacak şehir etkenlerine dayalı olarak merkezi sınavlardan alınan sonuçlar bağlamında biçimlenmektedir. Meslek ile ilgili değerlendirmeler temel olarak yükseköğretimde kazanılan emek vasfının istihdam piyasası içerisindeki durumu, mezun olunan üniversitenin itibarı ve ailenin sahip olduğu kaynaklara bağlı olarak farklılaşmakta ve bu etkenlere bağlı olarak kamu, özel sektör ve kendi hesabına çalışmak arasında bir yol izlenmektedir. Mesleği icra etmek suretiyle elde edilen mükafatlara yönelik değerlendirmelerin gelir-kazanç boyutunda beklentinin altında bir gelir elde edildiği öne çıkmakta ve bu durum Türkiye'nin mevcut iktisadi durumuyla ilişkili olarak değerlendirilmektedir. Mesleğin icrası yoluyla arzu ve beklentilerin karşılanma düzeyleri ise durumu yeniden gözden geçirmeye bağlı olarak değişmekte, farklı hususlar ön plana çıkabilmekte ya da beklentiler karşılanmasa bile mesleğe yönelik değerlendirme olumlu olabilmektedir. Bu bulgulara dayanarak çalışmanın sonuç kısmında toplumsal hareketliliğin dinamik bir süreç olarak değerlendirilmesi ve değişkenler biçiminde ifade edilmiş belirli neden ve sonuçların analizi yerine daha kompleks bir olgu olarak ele alınması gerektiği ifade edilmektedir.

Anahtar Sözcükler

Toplumsal Hareketlilik, Toplumsal Hareketlilik Stratejileri, Profesyonel Mesleki Hayat, Eğitimsel Kazanım, Çalışma Yaşamı

ABSTRACT

AYDIN, Onur. *Educational Process as a Strategy for Social Mobility and The Occupational Life: The Case of Young Professionals*, Master's Thesis, Ankara, 2023.

This study examines the acquisition of occupations by young people from professional occupational groups through higher education as a strategy for social mobility. The research data have been obtained through in-depth interviews with 40 individuals in professional occupational groups and the early stages of their working lives. The study analyses the possible links between education and working life in the process of social mobility and aims to evaluate the relationships and mechanisms that are effective in producing specific outcomes as expressed in the life histories of the individuals. Research data indicate that aspirations and expectations are formed first as imaginations for the future in the early stages of educational life and then given a more concrete form in the later stages, and the evaluation of opportunities and resources available at the disposal of family and individual influence occupational choices. Preferences and choices of occupation are formed based on factors such as family resources, educational and other university facilities, opportunities for employment after graduation, and the social and cultural facilities available in the city where the university is located. The valuation of occupations varies according to the status of an obtained degree in the labour market, the university's reputation, and the family's resources. The amount of material rewards obtained through the exercise of the profession is a significant issue when evaluating a profession, and most of the participants think that the amount of income they earn is below their expectations. However, other factors are also considered by the participants essential when making evaluations, and these factors may even lead to positive evaluations even if the material rewards are considered unsatisfactory. The findings suggest that social mobility should be seen as a dynamic process and treated as a more complex phenomenon rather than analysing specific causes and consequences.

Keywords

Social Mobility, Social Mobility Strategies, Professional Occupational Life, Educational Attainment, Working Life

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	i
YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI.....	ii
ETİK BEYAN.....	iii
TEŞEKKÜRLER	iv
ÖZET.....	v
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER	vii
KISALTMALAR DİZİNİ	xii
TABLOLAR DİZİNİ	ix
GİRİŞ	1
 1. BÖLÜM.....	 4
ARAŞTIRMANIN KONUSU, AMACI VE ÖNEMİ	4
 2. BÖLÜM.....	 11
EĞİTİM, MESLEKİ KARIYER VE TOPLUMSAL HAREKETLİLİK ARASINDAKİ NEDENSEL İLİŞKİLER SORUNU.....	11
2.1. TOPLUMSAL HAREKETLİLİĞİN KAVRAMSAL YAPISI VE EĞİTİM KURUMU İLE İLİŞKİSİNDE TEMEL TARTIŞMALAR	11
2.2. TOPLUMSAL HAREKETLİLİKTE KARAR VERME STRATEJİLERİ	17
2.3. ÇALIŞMA HAYATININ DEĞİŞEN YAPISI VE EĞİTİMDEN ÇALIŞMA YAŞAMINA GEÇİŞ.....	23
 3. BÖLÜM.....	 28
ARAŞTIRMA METODOLOJİSİ VE KATILIMCI PROFİLİ.....	28
3.1. ARAŞTIRMA METODOLOJİSİ	28
3.2. MÜLAKAT KÜMELERİNİN TASARIMI	29
3.3. MÜLAKATLAR VE VERİ ANALİZ SÜRECİ	33
3.4. KATILIMCILARIN PROFİLİ.....	36
3.5. ARAŞTIRMANIN GÜÇLÜK VE SINIRLILIKLARI	43

4. BÖLÜM.....	45
ÜNİVERSİTE ÖNCESİ EĞİTİM SÜRECİ VE ORTAMI: YATIRIMLAR, FEDAKÂRLIKLAR VE GELECEK TAHAYYÜLLERİ	45
4.1. TEMEL EĞİTİM SÜRECİ YÖNELİK BİREYSEL DEĞERLENDİRMELER.....	46
4.1.1. Eğitime Yönelik Bireysel İlgi ve Başarı	46
4.1.2. Eğitim Yolunda Fedakârlık ve Çaba	50
4.1.3. Temel Eğitim Sürecinde Arzu ve Beklentiler.....	54
4.2. TEMEL EĞİTİM SÜRECİNDE AİLELERİN TAVIR VE TUTUMLARI	59
4.3. OKUL ORTAMI VE ARKADAŞ ÇEVRELERİNİN ETKİSİ	68
4.4. ORTAÖĞRETİM KURUMLARI VE REHBERLİK FAALİYETLERİ	72
5. BÖLÜM.....	77
YÜKSEKÖĞRETİME GİDEN SÜREÇ VE ÜNİVERSİTE EĞİTİMİ	77
5.1. YÜKSEKÖĞRETİME GİDEN SÜREÇTE TERCİH VE KARARLAR ...	78
5.1.1. Ortaöğretim Döneminde Alan Seçiminin Gerçekleştirilmesi.....	78
5.1.2. Yükseköğretim Alma Kararı	82
5.1.3. Üniversite Tercih Dönemi ve Tercihlerin Gerçekleştirilmesi	84
5.1.4. Üniversite Tercihlerinde Aile, Çevre ve Önemli Ötekilerin Etkileri.....	90
5.1.5 Tercih Edilen Bölüme Yönelik Bilgi Seviyeleri ve Bilgi Kaynakları	96
5.2. YÜKSEKÖĞRETİM SÜREÇLERİ	99
5.2.1. Üniversite Eğitiminden Arzu ve Beklentiler	99
5.2.2. Üniversite Eğitimi Sürecinde Yetenek ve Kapasitenin Değerlendirilmesi	103
5.2.3. Üniversitede Başarı, Fedakârlık ve Yatırımlar	107
6. BÖLÜM.....	112
ÇALIŞMA HAYATINA GİRİŞ VE ERKEN KARİYER DÖNEMİNDEKİ DENEYİMLER	112
6.1. ÇALIŞMA HAYATINA GİRİŞ SÜREÇLERİ.....	113
6.2. İŞ VE MESLEK TERCİHLERİ.....	117
6.3. ÇALIŞMA YAŞAMINA BAŞLARKEN ARZULAR VE BEKLENTİLER	123

6.4. ÇALIŞMA HAYATINA GİRİŞ VE ERKEN KARIYERDE KARŞILAŞILAN ENGELLER	131
6.4.1. Sınav ve Mülakatlar	132
6.4.2. Toplumsal Cinsiyet	134
6.4.3. Pandemi Süreci ve Uzaktan Çalışmak	136
6.4.4. Mesleki Rekabet veya Kapanma Örüntüleri	138
7. BÖLÜM.....	140
İŞ VE MESLEK İLE YÜZLEŞMEK: ÇALIŞMA HAYATINA YÖNELİK DEĞERLENDİRMELER MÜKAFATLAR, ÇALIŞMA KOŞULLARI VE GELECEK PLANLARI	140
7.1. MESLEĞİN BEKLENTİLERİ: İŞVEREN, AMİR VE PİYASA KOŞULLARI	140
7.2. İŞ VE MESLEKTE KARŞILAŞILAN GERÇEKLİK	144
7.2.1. Mesleği İcra Etmek Suretiyle Kazanılanlar	144
7.2.2. Çalışma Ortamı ve Sosyal İlişkiler	155
7.2.3. İş Güvencesi.....	159
7.3. YÜKSEKÖĞRETİM KAZANIMLARI VE MESLEĞİN İCRASI	165
7.4. MESLEĞİN İŞ HAYATI DIŞINA VE AİLE İLİŞKİLERİNE YANSIMALARI	173
7.5. KARIYER PLANLARI VE GELECEK STRATEJİLERİ.....	178
7.5.1. Meslekte İlerlemek ve Yükselmek	179
7.5.2. İş, Meslek veya İş Yeri Değiştirmek	187
7.5.3. Lisansüstü Eğitime Başlangıç	189
8. BÖLÜM.....	193
TERCİH VE EYLEMLERİN GERİYE YÖNELİK DEĞERLENDİRİLME BİÇİMLERİ	193
8.1. TEMEL EĞİTİM SÜRECİNE YÖNELİK DEĞERLENDİRMELER	194
8.2. YÜKSEKÖĞRETİM SÜRECİNE GİRİŞTE YAPILAN TERCİH VE KARARLAR HAKKINDA DEĞERLENDİRMELER.....	197

8.3. AİLELERİN TAVIR VE TUTUMLARINA DAİR DEĞERLENDİRMELER.....	205
8.4. MEVCUT KONUMDAN ELDE EDİLEN MÜKÂFATLAR HAKKINDAKİ DEĞERLENDİRMELER.....	213
SONUÇ VE DEĞERLENDİRME	221
KAYNAKÇA	234
EK 1. ORJİNALLİK RAPORU	249
EK 2. ETİK KOMİSYON ONAYI.....	251
EK 3. GÖNÜLLÜ KATILIM FORMU	252
EK 4. MÜLAKAT CETVELİ	253

KISALTMALAR DİZİNİ

YÖK	Yükseköğretim Kurulu
ÖSYM	Ölçme, Seçme ve Yerleştirme Merkezi
KPSS	Kamu Personel Seçme Sınavı
TÜİK	Türkiye İstatistik Kurumu
TL	Türk Lirası
STK	Sivil Toplum Kuruluşu
vb	Ve benzeri
vd.	Ve diğerleri
akt.	Aktaran

TABLÖLAR DİZİNİ

Tablo 1: Kendileriyle Mülakat Gerçekleştirilen Bireylere İlişkin Temel Sosyo-Demografik Bilgiler.....	36
Tablo 2: Katılımcıların ISCED-F 2013 Eğitim Alanları ve ISCO-08 Profesyonel Meslek Kategorilerine Dağılımları.....	42



GİRİŞ

Çağdaş toplumlarda sınıf veya statü konumları arasında bulunan imtiyazların büyük ölçüde meslekler aracılığı dağıtıldığı ve yüksek uzmanlık bilgisi gerektiren, genel olarak profesyonel meslekler olarak sınıflandırılan mesleklerin ise bireylerin bu imtiyazlara erişimlerinde önemli araçlar olarak rol oynadığı kabul edilir (Giddens ve Sutton, 2016; Grusky, 2014). Ancak, genel anlamda bu mesleklere giriş artık iş üzerinde mesleki eğitim yoluyla değil, aksine büyük ölçüde üniversite ve üstü düzeyde bir eğitim yoluyla belgelendirilebilir becerilerin mevcudiyeti şartına bağlanmıştır (Sönmez, 2007, s. 192). Bunun bir sonucu olarak yirminci yüzyıl boyunca yükseköğretime katılım oranları küresel olarak genişlemiş ve birçok ülkede gençlerin çoğu artık yükseköğretime başlar hale gelmiştir (Schofer ve Meyer, 2005). Sennett'in (2011, s. 15) ifadesiyle "beceriler toplumunda" yükseköğretim profesyonel mesleklere erişimin bir toplumsal hareketlilik ya da konumunu koruma stratejisi olarak önemli bir araç olarak görüldüğünün takdir edilmesi gerekir. Bu doğrultuda eğitim aracılığıyla elde edilen bir meslek ve mesleğin icrası yoluyla sınıf veya statü konumları arasında bir üst yere tutunmak veya bulunulan yeri korumaya yönelik eğitim süreci birey ve aileler için önemi yadsınamaz bir husus olarak, yaşam hikayelerinin erken dönemlerinde başlayan ve çoğunlukla bir meslek edinme ile sonuçlandırılması umut edilen, önem verilen, planlanan ve erişilmek istenen mesleki konumlar bakımından arzu ve beklentileri beraberinde taşıyan bir mahiyet içermektedir.

Aynı zamanda toplumsal hareketlilik toplumsal değişme ile yakından ilgilidir. Yerel, ulusal veya küresel düzeyde meslek yapılarında ve istihdam piyasasında ortaya çıkan değişimler ile toplumsal hareketlilik ya da süreklilik sonucunda ulaşılmak istenen mesleki konumların da yapısal bir değişim süreci içerisinde olduğu ifade edilir (Sönmez, 2020, s.46). Bu bağlamda toplumsal yapıda gerçekleşen değişim ve dönüşüm süreçleri ile birlikte, kapitalizmin yeni bir biçim almakta olduğu, çalışma yaşamı, işin örgütlenmesi ve genel itibarıyla istihdam piyasasının koşullarının değişmekte olduğu kabul edilebilir bir gerçekliktir. Dolayısıyla toplumsal hareketlilik ya da konumunu koruma sürecinin nasıl bir seyir izlediği ve mesleklerin elde edilmesi, mesleklerin icrası yoluyla erişilenler ve çalışma yaşamında karşılan gerçeklik ile ilgili hale gelmektedir.

Bu araştırmada birbirleri ile ilgili üç temel husus ele alınmaktadır. İlk olarak profesyonel meslek gruplarına mensup gençlerin belirli bir meslek edinmeleri ile sonuçlanan eğitim süreçleri; bireysel, ailevi ve eğitim kurumu unsurları ile birlikte ele alınarak nasıl bir seyir içerisinde gerçekleştiğı incelenmekte, süreç dahilinde bu bireylerin tercih ve karar, arzu ve beklentileri aydınlatılmaya çalışılmaktadır. İkinci olarak, katılımcıların çalışma yaşamına girişleri ve icra etmekte oldukları mesleklerine yönelik değerlendirmeleri konu edinilerek eğitim, meslek ve toplumsal hareketlilikte ulaşılması planlanan hususlar ekseninde onların deneyimleri incelenmektedir. Bu incelemenin esas amacı, ilerleyen bölümlerde ayrıntılı bir biçimde ifade edileceğı üzere, eğitim ve çalışma yaşamı arasında ilişkiye bağılı olarak söz konusu süreçlerin nasıl işlediğı, bireysel yaşam hikayeleri üzerinde etkide bulunan farklı etkenlerin neler oldukları ve nasıl bir etki ortaya çıkardıklarını değerlendirmek amaçlanmaktadır. Üçüncü ve son olarak ilk iki konu hakkındaki bulgular ve sonuçlardan hareketle konu hakkındaki literatürde yer alan kuramsal yaklaşımlara yönelik bir eleştirel bir değerlendirme yapılmakta ve daha iyi bir açıklamanın nasıl yapılabilecek olduğu tartışılmaktadır.

Araştırma sekiz bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde araştırmanın sorunsalı, konusu ve bunların anlaşılmasının öneminin ifade edilmektedir. İkinci bölümde, toplumsal tabakalaşma ve hareketliliğe yönelik kavram ve kuramlara yer verilerek eğitim, meslek ve toplumsal hareketlilik arasındaki nedensel ilişkiler sorunu ele alınmakta, toplumsal hareketlilikte karar verme süreçleriyle ilgili kuramsal açıklamalar takdim edilmekte ve ardından çalışma yaşamında ve istihdam koşullarında yaşanan değişimler ile birlikte, çalışma hayatına geçiş süreçlerinin değişen yapısına ilişkin tartışmalara değinilmektedir. Üçüncü bölümde araştırmanın metodolojisi ve bu doğrultuda istihdam edilen yöntem ve teknikler takdim edilerek, kendisinden veri derlenen katılımcı grubunun nasıl oluşturulduğu, verilerin elde edilme süreci ve analizin ne suretle gerçekleştirildiğı ve araştırma sürecinde karşılaşılan zorluklar ve araştırmanın sınırlılıkları ele alınmaktadır.

Araştırmanın dördüncü ve beşinci bölümlerinde sırasıyla katılımcıların bir toplumsal hareketlilik stratejisi olarak eğitim süreçleri temel eğitim ve üniversite eğitimi aşamaları incelenmekte, süreç içerisinde gelişen arzu ve beklentiler, tercih ve kararları ve bunların bireysel, ailevi ve eğitim kurumunun vasıfları ile ilişkileri analiz edilmektedir. Altıncı ve

yedinci bölümlerde ise bireylerin çalışma yaşamına giriş süreçleri, karşılaştıkları engeller ve mesleklerine yönelik değerlendirmelerini etkileyebilecek çeşitli hususlar ele alınmakta; eğitim ve çalışma yaşamına giriş süreçleri içerisinde geliştirdikleri arzu ve beklentileri, mesleğin icrası suretiyle elde edilen mükafatlar, iş ve mesleğin talepleri, yükseköğretim kazanımları ve mesleğin icrası arasındaki uyum ve uyumsuz, mesleğin iş hayatı dışına ve aile ilişkilerine yansımaları, kariyer planları ve gelecek stratejileri analiz edilmektedir. Sekizinci bölümde katılımcıların toplumsal hareketlilik ya da konumunu koruma sürecine dair geriye yönelik değerlendirmeler konu edilerek bir toplumsal hareketlilik stratejisi olarak yükseköğretim süreci, ulaşılan mesleki konum ve elde edilen mükafat paketlerini yönelik değerlendirmeleri analiz edilmektedir.



1. BÖLÜM

ARAŞTIRMANIN KONUSU, AMACI VE ÖNEMİ

Bu araştırma profesyonel meslek erbabı genç bireylerin yükseköğretim yoluyla profesyonel bir meslek edinme yolundaki eğitim süreçleri ve meslek tercihleri ile çalışma hayatına girişleri sonrasında meslekleri ve toplumsal konumlarına yönelik öznel değerlendirmelerinin sonuç olarak onların beklentilerini ne ölçüde karşıladığı ve önceki tercihlerinin akılcılığını ve isabetliliğini nasıl değerlendirdikleri hakkındadır. Çalışmada bu konu birbirleri ile ilişkili üç ana husus ekseninde ele alınmaktadır. İlk olarak, bir toplumsal hareketlilik stratejisi olarak yükseköğretim yoluyla profesyonel bir meslek edinmeye yönelik öğretim sürecinin nasıl seyrettiği, meslek tercihinin nasıl yapıldığı ve bu kapsamda belli bir mesleği edinme tercihine eşlik eden arzular, beklentiler, güdüler ve bilgilerin neler oldukları, bunların aile ve yakın çevrenin toplumsal durumları, mevcut imkânları ve yönlendirme biçimleri ile ilişki içerisinde bireysel veya ailevi bir tercih veya baskı neticesinde nasıl şekillendiği incelenmektedir. İkinci olarak, bireylerin istihdama katılma ya da çalışma yaşamına geçiş süreçleri ve sonrasında çalışma hayatının koşulları ile etkileşim içinde başlangıçtaki yani eğitim süreci ve meslek tercihi aşamasındaki arzular ve beklentilerin nasıl karşılık bulduğu, mesleğin nasıl anlamlandırıldığı, mesleğin kendisinden ve işverenden gelen talepler ile nasıl yüz yüze geldikleri incelenmektedir. Üçüncü olarak, bireylerin, iş-çalışma hayatındaki tecrübelerini dikkate alarak geriye yönelik bir değerlendirme yaptıklarında meslek tercihlerine eşlik eden arzu ve beklentilerinin akılcılığı, yerindeliği, isabetliliğini nasıl değerlendirdikleri ve yükseköğretim sürecinde yapılan mali yatırım, harcanan emek ve gösterilen fedakârlıklar ile ilgili öznel görüş ve değerlendirmeleri ele alınmaktadır. Konu hakkındaki literatür incelendiğinde, bu konuyu araştırılmaya değer kılan temel sorun şu şekilde ifade edilebilir:

Çağdaş toplumsal hareketlilik araştırmalarındaki genel anlayış mesleğin hem sınıf hem de statü sonucunu doğuran eşitsizliklerin hem bir aracısı hem de bir ifadesi olduğu yönündedir (Giddens ve Sutton, 2016; Grusky, 2014). Bu nedenle çağdaş toplumlarda

eğitime olan talebin ardında yatan temel güdü belli bir toplumsal hareketlilik stratejisi içinde ve belli bir mesleğin icrası yoluyla sınıf ve statü sonucu doğuran mükâfat paketlerine (hayat için gerekli veya hayatı anlamlı kılan) erişim arzusudur (Baker, 2011; Kerr, 1960). Nitekim istihdam piyasası büyük oranda bireylerin resmi eğitim yoluyla edindikleri, belgelenebilir becerilere dayalı olarak mesleğe girişe izin verdiği için eğitimin işlevi belli bir mesleğe giriş için gerekli becerilerle donatılmış olduğunu kanıtlamanın bir aracıdır. Bu nedenle belli bir seviyede ve konuda eğitim görmenin kendi içinde ve kendi başına taşımış olduğu özgün değer daha ikincil planda bir etken olarak kalırken, somut olarak yapılan tercih güdünün işaret ettiği veya yönlendirdiği nihai hedefe göre değil, eğitim için mevcut imkânlar dâhilinde elde edilmesi mümkün, makul, tatmin edici ve en azından aşağıya doğru bir hareketlilik sonucu doğurmayacak bir meslek tercihi üzerinden yapılır (Werfhorst ve Hofstede, 2007; Goldthorpe, 1998; Bourdieu, 1986).

Buna karşılık iş-meslek memnuniyeti ve meslekte başarı ile ilgili araştırmalar mükâfat paketlerine erişim güdüsünü önemli bir unsur olarak kabul etmekle birlikte bu sonucun hâlâ meslekte gösterilecek başarıya bağlı olduğunu, başarının ise bir işi-mesleği sevmeye ve onu icra etmeye ne kadar güdülenmiş olunduğuna bağlama eğilimindedir. Böylece birinci anlayış memnuniyeti bir anlamda sınıf sonucu doğuran mükâfatlar paketine ne oranda erişilmiş olduğunun bir işlevi olarak düşünmeye meylederken ikinci anlayış bunu sınıf sonuçlarından bağımsız bir kendini gerçekleştirmenin işlevi olarak yorumlama meyleder. Ancak, böylelikle, her iki yaklaşım bu düşünme biçimleri ile meslek tercihini ve meslekten memnuniyeti etkileyen diğer etkenleri bir anlamda ikincil etkenler olarak konumlandırma eğilimindedir.

Bunlardan birisi, yükseköğretime geçiş sisteminin her bireye istediği iş veya mesleği tercih etme ve o konuda eğitim almaya izin vermeyen yapısıdır. Zira bu konuda tesis edilmiş olan ve belli bir alanda yükseköğrenim görmeye ehil oluşu ve onu tamamlayarak mesleği icra etmeye yetkili olunduğunu belirleyen sınav veya eleme sistemi liyakati belli türden ve belli konularda geliştirilmiş akademik, entelektüel, sanatsal veya diğer türden yeteneklerin veya becerilerin seviyesine bağlayarak isteyen herkese istediği her alanda eğitim görme ve tamamlama imkânı vermez. Bu noktada değerli olarak atfedilen toplumsal konumlara erişmek için sınav sisteminin ön gördüğü ve gerektirdiği bilgi,

yetenek ve beceriler ile kişisel olarak arzu edilenler arasında bir açıklık oluşmakta ve “bireysel yeteneklere uygunluk” şeklinde ifade edilen toplumsal normlar ile “toplumsal hareketlilik sağlamaya” elverişlilik normu ile çelişkili olabilmektedir. İkinci olarak ise belli bir meslek edinme ile sonuçlanacak bir eğitim sürecine katılmaya bir ruhsat olarak işaretlenmiş olan beceriler veya yetenekler bireylerin biçimsel veya resmi bir eğitim yoluyla edindikleri yeteneklere veya becerilere bağlı olabileceği gibi, Bourdieu ve Passeron’un yaklaşımları ile ifade edilecek olursa, genel sosyalizasyon süreci sonunda edindikleri diğer toplumsal, kültürel veya mesleki becerilere dayalı olabilir ve bu yönü ile ailevi köken ile bağlantılı hale gelir (Bourdieu ve Passeron, 2015; Bernstein, 2003).

Eğitim sürecinden çalışma yaşamına geçildiğinde ise istihdam piyasası içerisinde belli bir mesleğe erişim için eğitim kurumlarında sunulan kontenjan ile aynı meslek için istihdam piyasasında var olan veya yaratılan boş pozisyon arasında her zaman bir uyum söz konusu değildir (Breen vd. 2009; Breen ve Karlson, 2014). Yükseköğretimde yetiştirilen insan sayısı çoğu halde istihdam piyasası talebinin üstünde ve ötesinde seyretmekte ve böylece işe girişte rekabet arttığı kadar mükâfat paketlerinin tatmin edicilik seviyesi de aşağı yönlü baskılanmakta ve tatminsizlik açığa çıkmaktadır (Brown vd., 2010; Beck, 1992). İkinci olarak, yükseköğretimde eğitim alanları her zaman spesifik mesleki eğitim biçimi olmaktan ziyade genel kullanım amaçlı bir emek vasfı yaratmaya yönelmekte ve bu durum özellikle sosyal ve beşerî bilimler alanlarında daha bariz bir hal almaktadır. Bu nedenle bu alanlarda öğrenim görmüş olan bireylerin mezuniyetleri sonrası istihdama katılımlarında öğrenim konuları ile istihdam arasındaki mesleki beceri ilişkisi silikleşmekte ve makul bir bağlantı kurmak zorlaşabilmektedir. Üçüncü olarak, herhangi bir mesleğin icrasına ruhsat bunun istihdam piyasasında benzer şartlar altında yapılacağına dair bir teminat sunmamaktadır. Aksine, çalışanların ne türden çalışma koşullarına tabi kıldıkları, iş ve mesleklerini icra etmek konusunda kendilerine ne oranda iş garantisi sağlandığı, ne derece özerklik tanındığı, çalışma hayatının talepleri ile diğer toplumsal yükümlülükleri arasında nasıl bir denge kurmak zorunda bırakıldıkları, iş ve meslekte yükselmek için ne tür fırsatlar sunulduğu gibi meslekten memnuniyeti ve meslekte başarıyı etkileyebilecek birçok husus içermekte olup, talepler ve fırsatlar aynı zamanda iş yerlerinin kamu veya özel sektör kuruluşu olup olmadıkları, kurumsal bir

yapıya sahip olup olmadıkları gibi birçok etkene bağılı olarak farklılık göstermektedir (Beck ve Beck-Gersheim, 2001; Evans, 2016; Wyn ve Dwyer, 1999).

Bir hareketlilik stratejisi olarak belli meslekleri edinme ve sonucunda da bu mesleğin icrası suretiyle belli mükâfat paketlerine erişme sorununda önemli bir güdüleyici ve değerlendirmelerin nasıl yapılacak olduğunda önemli bir etken ise mesleği edinme yolunda eğitime yapılan mali yatırımın miktarı (öğrenim harçları ve çalışmak yerine öğrenime devam etmek suretiyle kazanılamamış gelirin miktarı), emek yatırımının miktarı (ne kadar çok çalışıldığı) ve negatif mükâfatların ağırlığı (yani mahrum kalınmış mükâfatların-tüketimin, oyun, eğlence, seyahat vb. faaliyetlerden kazanılacak hayat memnuniyetinde ne kadar fedakârlıkta bulunulduğu) da önemli bir sorundur. Zira nesnel olarak yapılmış olan yatırım miktarı ile öznel veya nesnel olarak vazgeçilmiş hayat memnuniyetleri birbirlerine eklendiklerinde öznenin kendi değerlendirme biçimince oluşan toplam bedel ile elde edilen mükâfat miktarı arasındaki mesafe açıldıkça, bu durum, çalışma koşullarının kendisinden doğacak hususlardan bağımsız olarak sonuç değerlendirmesinin alacağı biçim ve içeriği etkileyen önemli bir etkidir. Zira; örneğin, iktisaden müreffeh bir ailede yetişmiş biri açısından eğitim için seferber edilen kaynak miktarının öznel değerlendirmesinde bireysel ve ailevi olarak nelerden fedakârlıklarda bulunulduğu sorunu ile daha az avantajlı kökenlerden gelenlerin gerekli kaynakları yaratmak için gösterdikleri çaba ve katlandıkları fedakârlıklar birbirlerinden oldukça farklıdır. Dezavantajlı kökenlerden gelenler yüksek mükâfat paketi sunan meslekleri tercih etmeye yöneldiklerinde, bu alanlara girişte gerekli becerilerini geliştirmek ve gerekli kaynakları oluşturmak için çok daha fazla çalışmak ve fedakârlık göstermek zorunda kalmakta ve dolayısıyla kuşaklar arası hareketliliğin yönünün yukarı doğru olduğu ve mesafesi arttıkça durumun öznel değerlendirmesini yapmak bakımından konumlanmalar da farklılaşmaktadır (Murnane, 1981; Major ve Machin, 2018; Goldthorpe, 2000).

Sonuç olarak, konu ile ilgili literatürde var olan kuramsal açıklamalar incelendiğinde, bireylerin, toplumsal hareketlilik ya da yeniden üretim stratejisi olarak aktörlerin belirli yükseköğretim ve meslek tercihlerinde bulunmaları konusunda modernliğin bireyselliğe ve bireysel tercihlere verdiği varsayılan öncelikle bireysel tercihlerin ön plana geçirildiği

ya da öyle olması gerektiğine dair bir gerilim ile diğer taraftan toplumsal yapı içerisinde sosyal sınıfların kendi imtiyazlarını çocuklarına aktarmak için yürütmüş oldukları bir mücadele ve değerlendirme alanında meslek seçtikleri söylenebilir.

Bu araştırma yukarıda ifade edilmiş olan temel sorunu bütün genişliği içinde değil onun sınırlanmış bir alt kümesinde yer alan az sayıdaki bireyden yani yükseköğretim sürecinden geçmiş ve toplumsal olarak değerli addedilen profesyonel meslek konumlarına ulaşmış bireylerden mülakatlar yoluyla derlenmiş olan verilerden hareketle incelemektedir. Bu alt küme de kendi içinde eğitimden istihdama geçiş biçimine bağlı olarak daha alt kümelere sahiptir. Somut olarak bu araştırmada üniversite eğitiminden istihdam piyasasına geçişin daha doğrudan yani eğitimin konusu ile istihdam piyasasında tanımlanmış meslek arasındaki bağlantının daha doğrudan olduğu (örneğin tıp eğitiminden hekimliğe, hukuk eğitiminden hâkim, savcılık veya avukatlığa; mühendislik eğitiminden aynı konuda bir mühendis olarak çalışmaya, psikolojik danışma ve rehberlik eğitiminden psikolojik danışman ve rehberliğe vb.) alanlarda çalışan profesyonel meslek erbabı genç bireyler ile üniversite eğitiminin genel kullanıma uygun emek ürettiği varsayılan alanlarda (sosyoloji, felsefe, edebiyat, dil vb.) tamamlayıp istihdam piyasasına katılmışlar arasında niteliksel bir karşılaştırma yapılmak suretiyle konu ele alınmaktadır. Bu karşılaştırma yoluyla araştırmanın asli/birincil amacı konu hakkındaki kuramsal tartışmalar bakımından anlamlı taksonomik gruplara karşılık gelen iki vaka grubunda bir sonucu üretmekte etkin olan mekanizmaların ya da ilişkilerin neler oldukları, nasıl işledikleri ve nasıl bir etki ortaya çıkardıklarını değerlendirmektir. Araştırmanın bu amacına ulaşabilmesi aynı zamanda ilgili literatürün eleştirel bir değerlendirmesi yapmak anlamına da gelmekte olup, bunun başarılabilmesi şu temel soruların cevaplarının neler olduklarına bağlıdır:

1. Profesyonel meslek gruplarına mensup gençler üniversite öncesi eğitim süreçlerinden başlayarak meslek seçimlerini neye göre ve hangi bilgiler ve beklentiler ve arzular içinde belirlemişlerdir ve tercihlerinde bireysel, ailevi ve diğer etkenler nasıl bir rol oynamıştır?

2. Profesyonel meslek gruplarında, yükseköğretim sonrası çalışma hayatına başlama süreci nasıl gerçeklemektedir, iş ve mesleklere yönelik tercihler nasıl yapılmakta ve ne türden engeller ile karşılaşmaktadır?
3. Yükseköğretimde edinilmiş bilgi ve beceriler mesleğin belli bir çalışma ortamında icrası için yeterli görülmekte midir?
4. Yükseköğretime giriş ve eğitim sürecindeki bireysel istek, arzu ve beklentiler çalışma yaşamında mesleğin kendisinden ve işverenden gelen talepler karşısında nasıl karşılık bulmaktadır?
5. Profesyonel meslek gruplarına mensup gençler temel eğitim sürecinden itibaren mesleki konumu edinmek ve sürdürmek adına bireysel ve ailevi olarak nasıl mali ve emek yatırımları yapmışlar, nelerden ve ne kadar fedakârlıklarda bulunmuşlardır ve bunları geldikleri konumlarda geriye yönelik olarak nasıl değerlendirmektedirler?

Genel hatları ile bu araştırma konusu ile bağlantılı olarak ve özellikle meslek tercihi üzerine Türkiye’de yapılmış olan sosyolojik araştırmalarda çoğunlukla yapılaşmış eşitsizliklere odaklanıldığı görülmekte ve mesleği edinme yönündeki tercihlerde ailenin sınıf ya da sosyo-ekonomik konumu, toplumsal yeniden üretim, fırsat eşitsizliği gibi etkenlere dikkat çekilmektedir (Cansız, 2018; Şengönül, 2008; Akçelik: 2019; Buyruk, 2008; Omurtak, 2019; Acar ve Ayata, 2002; Erişken, 2019; Bora ve Erdoğan, 2011). Ayrıca Türkiye’de sosyal konumları ve ekonomik düzeyleri düşük olan ailelerden gelen çocukların eğitim başarılarının olumsuz etkilenebildiğine ilişkin çok sayıda araştırma olduğu gözlemlenmektedir (Caner ve Ökten 2013; Dinçer ve Uysal, 2010; Ekinci, 2011; Sarier, 2010; Tansel, 2002; Tansel ve Bircan, 2006; Yavuz, Odabaş ve Özdemir, 2016). Profesyonel meslek grupları ile ilgili olarak ise meselenin genellikle emeğin değersizleşmesi, beyaz yakalı mesleklere yönelik eğitim almış gençlerde işsizlik, güvencesiz çalışma gibi konularda yoğunlaştığı söylenebilir (Lüküslü, 2020; Çelik, 2013; Nurol, 2014; Somuncu, 2020; Anık ve Özkan, 2016; Aslan, 2018; Erikli ve Bayat, 2019; Bora ve Erdoğan, 2011). Mesleki tatmin, tükenmişlik, meslek etiği gibi konuların ise özellikle iktisadi ve idari bilimler alanında ekonomi, işletme gibi disiplinlerce ele alındığı

söylenbilir (Gökdeniz ve Merdan, 2016; Gerekan ve Pehlivan, 2010; Dalğar ve Tekşen, 2014). Ayrıca sağık bilimleri alanında, sağık çalışanları üzerine yapılmış araştırmalar da bulunmaktadır (Kılıç ve İnci, 2018; Karakuş, 2011; Denk, 2018).

Bu çalışmayı özgün kılan husus ve araştırmanın önemi ise temel olarak şu şekilde ifade edilebilir: İlk olarak, benimsenen bilim anlayışı ve istihdam edilen yöntemlere bağılı olarak yoğun araştırma tasarımı ilkelerine uygun olarak tasarlanmış bu araştırma, bir sonucu üretmede etkin olan mekanizmaların ya da ilişkilerin neler oldukları, nasıl işledikleri ve nasıl bir etki ortaya çıkardıklarını değıerlendirmeyi amaçlamaktadır. Araştırmanın ampirik verileri yardımı ile Türkiye’deki toplumsal hareketlilik örüntüleri tarif edilemeyecek olsa dahi, bireysel yaşam hikayelerinden oluşan (retrospektif) nitel veriler ile sürecin nasıl işlediğini, mekanizma ve ilişkilerin nasıl kurulduğunu görmeye ve değıerlendirmeye bir pencere açılması ve mevcut çalışmalarda gözden kaçırılan unsurları anlamaya katkıda bulunmak mümkün olacaktır. Zira toplumsal hareketlilik araştırmalarının Bertaux ve Thompson’ın (2007, s. 5) da ifade ettiğı üzere, temel olarak tarama tipi çalışmalar ve istatistiksel analizlerin tahakkümü altında olduğı söylenbilir.

İkinci olarak, araştırma, toplumsal hareketlilik ya da toplumsal konumu korumaya yönelik çabayı, alanda mevcut araştırmaların bazılarında olduğı üzere, öğrenim sürecinde olan bireylerin tecrübelerinden hareketle değıil, fakat toplumsal hareketliliğı veya yeniden üretimi bir şekilde sağılamış genç çalışanların deneyimine dayalı olarak ele almaktadır. Bu kapsamda, çalışmayı özgün kılan husus, araştırılmak istenilen konunun literatürde toplumsal hareketlilik çalışmalarının gösterdiği genel eğıilimden farklı olarak, kişilerin belli sınıf konumlarına nasıl yerleştirileceğine ya da bir hareketlilik vasıtasıyla hangi konuma geçtiğinden ziyade, bireylerin bu konum değıişiklikleri veya aile konumlarını korumaları sırasında ne türden stratejiler kullandıkları, çabalarını ne yönde gösterip ne yönde buna gerek duymadıkları ya da ellerindeki kaynakları ne şekilde kullanıp kullanmadıklarını inceliyor olmasıdır.

2. BÖLÜM

EĞİTİM, MESLEKİ KARIYER VE TOPLUMSAL HAREKETLİLİK ARASINDAKİ NEDENSEL İLİŞKİLER SORUNU

Araştırma konusu kapsamında tartışılması gereken önemli iki husus bulunmaktadır. Bunlardan ilki eğitim ile toplumsal hareketlilik arasındaki nedensel ilişkinin ne olduğu ve aktörlerin bu süreçte nasıl hareket ettikleridir. İkincisi ise çalışma yaşamı ve işin örgütlenmesinin günümüzde aldığı biçim ile bireysel düzeydeki sonuçları arasındaki nedensel ilişkiler ve bu çerçevede eğitim ile mesleki kariyer arasındaki ilişkilerin nasıl şekillendiğidir. Bu bölümde konunun ilgili literatürde nasıl ele alındığı ana hatları ile ifade edilecek, analitik bölümlerde ise bu yaklaşımların nasıl bir ampirik yeterliliğe sahip olduğu veriler ışığında incelenip, değerlendirilecektir.

2.1. TOPLUMSAL HAREKETLİLİĞİN KAVRAMSAL YAPISI VE EĞİTİM KURUMU İLE İLİŞKİSİNDE TEMEL TARTIŞMALAR

Toplumsal yapı içerisinde çeşitli niteliklere bağlı olarak belirli konumların tanımlanması ve bunlar arasında geçişlerin nasıl olabileceği meselesi düşünce tarihi içerisinde farklı biçimlerde ele alınan oldukça kapsamlı bir konudur. Sosyolojide ise toplum içerisinde konumların nasıl tanımlanabilecek olduğu ya da belirli konumların tarif edilebilmesi için hangi varlıklara nasıl değer atfedilebileceği toplumsal tabakalaşma ve sınıf tartışmalarına bağlı olarak klasik sosyologlardan itibaren süregelmekte, söz konusu konumlar arasında geçişlere yönelik tartışmalar ise sosyal hareketlilik başlığı altında kendine yer bulmaktadır.

Sosyolojide toplumsal hareketliliğin nasıl ele alınabileceğinin ilk örneklerinden birisi olarak Pitirim Sorokin'in *Social and Cultural Mobility (Toplumsal ve Kültürel Hareketlilik)* (1959) gösterilir. Sorokin toplumsal hareketliliği "bireylerin sosyal mekân içinde yer değiştirmesi fenomeni" olarak tanımlar, sosyal mekân bir insanın veya toplumsal bir olgunun "referans noktaları" olarak seçilen diğer insan veya toplumsal

olgularla ilişkilerinde kendisini gösterir. Bu bakımdan, onun geniş anlamda ele aldığı toplumsal hareketlilik tanımı ile sosyal evrendeki mevziler arasında meydana gelen bir hareketliliğe işaret edilir ve bu toplumdaki nüfusun bireyler, gruplar ya da toplumsal kümeler olarak bulundukları toplumsal mahal veya konumların değişmesini ifade eder. Bu değişmeler bireysel veya toplumsal bir kümeyi kapsayıcı biçimde din değiştirmek, bir vatandaşlıktan diğerine geçmek, bir fabrikadan diğerine aynı statüde geçmek ya da bir şehirden diğerine taşınmak gibi örnekleri içerir (Sorokin, 1959, ss. 3-4-7). Genel kabul gören ve çoğu araştırmada kendisine itibar edilen toplumsal hareketlilik tanımında ise bireylerin grupların ya da toplumsal kümelerin bulundukları bir toplumsal konumdan bir başka konuma geçişleri ya da bulundukları konumu korumak amacıyla göstermiş oldukları iş ve meslek değiştirmek çabalarına atıfta bulunulur ve “bir kişinin veya grubun bir toplumsal sınıf ya da statü konumdan diğerine hareketi” olarak tanımlanabilir (Lipset ve Bendix, 1959, s.1; Macionis, 2015, s. 249; Sönmez, 2007, s. 164).

Toplumsal hareketliliğin kavramsal yapısına ilişkin bir diğer husus ise hareketliliğin neye/nereye kıyasla ifade edilecek olduğu ve niteliğinin nasıl tarif edileceği sorunu olarak ele alınabilir. Bu bakımdan ise her bir bireyin kendi yaşam süreci içerisinde toplumsal konumlar arasında hareketliliği kuşak içi hareketlilik olarak ifade edilirken, bireylerin ebeveynleri ya da önceki nesillere kıyasla aralarında gerçekleşen hareketlilik örüntüleri ise kuşaklararası hareketlilik olarak kavramsallaştırılmaktadır (Saunders, 1994, s. 68; Bilton vd., 2009, s. 117). Toplumsal hareketliliğin niteliği ile ilgili olarak ise yönü ve düzeyi bakımından iki farklı genel tipinin olduğu söylenebilir. Bunlardan dikey hareketlilik birey ya da grupların bulundukları sınıf ya da statü konumundan hiyerarşik olarak daha üste veya altta bir konuma geçmelerini ifade eder. İkinci olarak yatay toplumsal hareketlilik ise yine toplumsal konumlar arasında bir geçişe işaret etmekte fakat aynı vasıfları taşıyan veya benzer sınıf ya da statü konumları arasında gerçekleşmektedir (Tumin, 1967, s.87; Barber, 1957, s. 356).

Toplumsal tabakalaşma araştırmalarındaki genel eğilime göre, tarihte bilinen tüm toplumlarda güç, prestij veya değerli kaynaklardan ayrıcalıklı olarak faydalanan belirli bireyler, aileler ya da toplumsal gruplar arasında eşitsiz bir dağılım mevcuttur (Grusky, 2014, s. 5; Crompton, 1996, s. 1). Söz konusu tabakalaşma sistemlerinin temel bileşenleri

ise; (i) birtakım varlıkları değerli ve arzu edilir olarak tanımlayan kurumsal süreçler, (ii) bu varlıkları toplumsal iş bölümünde çeşitli iş ya da mesleklere dağıtan kurallar ve (iii) bireyleri işlere bağlayan ve kaynaklar üzerinde eşitsiz kontrol oluşturan hareketlilik mekanizmaları olarak ele alınır (Grusky, 2014, s. 5). Bu hususlara bağlı olarak toplumsal tabakalaşma ve hareketlilik araştırmaları ise sınıf ya da statü konumlarının nasıl kavramsallaştırıldığına bağlı olarak yapılaşmış eşitsizliklerin kaynakları ve toplumsal konumlar arasında geçişlere odaklanmakta, dağılımları ve ne ölçüde mevcudiyetlerini koruduklarıyla ilgilenmektedir (Saunders, 1994, s. 2; Grusky, 2014, s. 5). Nitekim, Grusky'nin belirttiği üzere, bilinen tüm toplumlarda, yeni gelenler işgücüne katıldıkça ve ölen, emekli olan, göç eden işçilerin yerini aldıkça gerçekleşen bir mesleki görev akışı vardır, ancak konumlar ve bunlara bağlı ödül paketleri ise yalnızca kademeli olarak değişir. Schumpeter'e (1953) referans ile ifade edilirse, mesleki yapı "odaları her zaman fakat farklı kişiler tarafından kullanılan bir otel" olarak görülebilir (171'den akt. Grusky, 2014, s. 5).

Toplumsal hareketlilik literatüründe temel bir tartışma konusu olarak, bireylerin yetenek ve becerilerine dayalı olarak iş ve meslekleri icra edebileceği toplumsal düzen düşüncesinin, sosyoloji içerisinde demokratik toplum ülküsüyle beraber 19. yüzyıl sanayi devrimi itibarı ile gelişmeye başladığı söylenebilir Nitekim çağdaş toplumda toplumsal hareketlilik ve demokrasi arasındaki ilk sistematik tartışmalardan birisini gerçekleştiren Alexis de Tocqueville (1962), modern ve demokratik toplumunda eğitim aracılığıyla edinilen mesleki konumlarının herkese açık hale gelmesini doğuma bağlı aristokrasiden ayırır ve olumlu karşılar (s. 22-73). Tocqueville sonrası üretilmiş olan literatür içerisinde birçok tartışma konusu bulunuyor olsa da eğitim ve toplumsal hareketlilik arasındaki ilişkiyi konu edinen araştırmaların temel olarak bireylerin eğitimsel kazanımının toplumsal, kültürel kökenleri, yani doğuma bağlı (ascriptive) niteliklerden ne derecede bağımsız olduğunu araştırdığı söylenebilir (Bidwell ve Friedkin, 1988, s. 453).

Toplumsal hareketlilik literatüründe önemli bir yere sahip olan liberal kuramın iddialarına göre, geleneksel toplumlarda doğuştan kazanılan ve ayrıcalık yaratan nitelikler olarak soyluluk, ırk, cinsiyet ve bunlara bağlı sınıf konumları yerine çağdaş toplumlarda eğitim yoluyla toplumsal kökenden bağımsız, objektif kriterlere dayalı olarak bireylerin

toplumsal hareketliliğinin gerçekleşeceği savunulur. Söz konusu mekanizmanı ise eğitim kurumunun sanayileşme ve teknolojik gelişmelere bağlı olarak oluşan mesleki konumların gereksinim duyduğu niteliklere sahip bireylerin yetiştirilmesini sağlamasıyla mümkün olacağı görüşü hakimdir (Davis ve Moore, 1945; Treiman, 1970; Kerr, 1960). Bu bakımdan liberal demokratik toplum ülküsü, bütün iş ve meslek konumlarının herkese açık hale getirildiği, bireylerin kendi kökenlerinden kaynaklanan ve onların toplumsal konumlara erişimi üzerinde kısıtlayıcı ya da imtiyaz sağlayıcı etkenlerin ortadan kaldırıldığı, herkesin kendi yetenek ve çabasına göre içinde yer aldığı liyakate dayalı bir toplumsal tabakalaşma düzenini adil bir düzen olarak tarif eder (Sönmez, 2007, s. 178).

Liberal kuramın toplumsal hareketlilik hakkında çoğu halde eğitime yönelik işlevselci bir perspektifte hareket ettiği söylenebilir. Temel argüman olarak konumların elde edilmesi ve toplumsal hareketliliğin gerçekleşmesi eğitimde sağlanacak fırsat eşitliğinin bir işlevi olarak gösterilir. Nitekim yapısal işlevselci görüşlerin eğitim ve tabakalaşma üzerine geliştirdiği perspektif incelendiğinde; Talcott Parsons (1970) eğitim vasıtasıyla gerçekleştirilen toplumsallaşma ile birlikte bireysel yeteneklerin bir ayıklanma sürecinden geçtiğini vurgular ve bu bağlamda toplumsal eşitsizliklerin meşrulaştırılması bakımından eğitimin önemli bir işlevi olduğunu savunur (ss. 199-218). Bu düşünceye göre toplumsal mükafatların dağıtımı eğitim sürecinde gösterilen başarıya dayalı olarak gerçekleştirilmeli ve eğitim kaynaklı eşitsizlik toplumsal bakımdan işlevsel bir araç olarak ele alınmalıdır. Bir diğer önemli işlevselci argüman olarak ise Kingley Davis ve Wilbert E. Moore ise toplumsal konumlar arasındaki eşitsiz mükafat paketlerini işlevsel bir gereklilik olarak işaret ederler ve konumların gerektirdiği belirli görevlerin gerçekleştirilebilmesi için bireyleri sevk edici nitelik arz etmesiyle tabakalaşmanın işlevsel olduğu savunurlar (Davis ve Moore, 1945, s. 242). Davis ve Moore'a göre; ilk olarak yüksek mükafat paketleri içeren konumlar yüksek eğitim ve beceri düzeyi gerektirmekte ve toplumsal önem içeren görevler içermektedir, ikinci olarak ise az bulunur bir niteliğe sahiptirler. Dolayısıyla konumlar gerektirdiği önem ve kıt bulunurluk vasfına dayalı olarak dağıtılmakta ve bireylere cazip gelecek mükafat paketleri işlevsel bir niteliğe sahip olarak tabakalaşmaya yol açmaktadır (Davis ve Moore 1945, ss. 243-244).

Fakat liberal kuram çatısı altındaki yazarların her zaman aynı görüşü paylaştığını iddia etmek hatalı olacaktır. Zira, liberal düşüncede toplumsal hareketlilik demokratik bir düzen bakımından olumlu karşılanırsa da birçok araştırmacı hem birey hem de toplumsal açıdan için yıkıcı etkileri de olduğuna dikkat çeker. Hareketlilikte daha fazlasının başarabileceğine yönelik toplumsal baskı ve başarısızlığa yönelik kaygı, bireyleri sosyal bağlardan uzaklaştırabilmekte ve intihar ile dahi sonuçlanabilmektedir (Sönmez, 2007, s. 178). Bu nedenle Lipset ve Bendix, yüksek toplumsal hareketliliğin doğurduğu rekabet, hayal kırıklığı ve köksüzlüğe dikkat çeker ve fırsat eşitliğine dayalı hareketliliği bireysel mutlulukla eş tutmanın geçersiz olduğunu savunur (Lipset ve Bendix 1992, s. 287'den akt. Sönmez, 2007, s. 178). Aynı zamanda eğitimin genişlemesine bağlı olarak köken ve menzil konumları arasında günümüzde hareketliliğe eğitimin aracılık rolünü sorgulayan araştırmaların da bulunduğunu söylemek gerekir. Yükseköğretimdeki genişlemeyle bağlantılı olarak toplumsal hareketlilik tartışmalarında eğitimin rolünü sorgulayan çalışmalar eğitimin aracı rolünün İngiltere'de yirminci yüzyılda değişmediğini tespit ederler (Breen vd. 2009; Breen ve Karlson, 2014). Benzer bir araştırmada ise Goldthorpe (2014), eğitimin toplumsal hareketlilik üzerindeki nedensel etkisini tahmini etme derecesinin ya da bunun somut ifadesi olarak hareketliliğe aracılık etme rolünün önceki yaş gruplarından sonrakilere doğru daralma gösterdiğine işaret eder (2014, s. 267). Jackson, Goldthorpe ve Mills (2005) ise liberal teorinin öngördüğü istikrarlı hareketlilik oranlarını ve hareketlilikte eğitimin rolünü işverenler ve iş ilanları üzerinden sorguladıkları bir araştırmada eğitimin azalan bir öneme sahip olduğunu tespit ederler. Söz konusu çalışmada eğitim, işe alma ve terfi gibi konularda karar verilirken işverenler veya onların temsilcilerinin dikkate aldığı, sürece etki eden bir etken olarak gösterilse de önceye kıyasla çok daha “belirsiz ve karmaşık” bir kıstas durumundadır (Jackson vd., 2005, s. 12). İstihdam piyasasında talep edilen özelliklerin incelendiği başka bir araştırmada ise Handley'e (2017) göre, işverenler geliştirilmiş belirli becerilere rağbet etmemekte, bunun yerine “tutkulu, cesur, çalışkan, kararlı, esnek ve çok yönlü” gibi niteliklerle tarif edilen belirli türden bireyler talep etmektedir (2017, s. 252).

Liberal teoriyi eleştiren Marksist, eleştirel ya da çatışmacı olarak ele alınabilecek gruptaki yaklaşımlar ise genel itibarıyla kapitalist toplumda imtiyaz sahibi mesleklere erişim için şart koşulan eğitime erişiminin sınıflar arasında eşitsiz olduğunu, eğitimin bir kurum

olarak eşitsizliği sürdürür bir biçimde işlediğini ve bu suretle de mevcut sosyal sınıf yapısı ve eşitsizlikleri yeniden üreten bir kurum haline geldiği savunurlar (Bourdieu ve Passeron 2015; Bowles, 1977; Althusser, 2016; Miliband, 1969).

Marksist görüş açısından analiz edilmesi gereken temel husus kapitalist üretim ve mülkiyet ilişkileri vasıtasıyla sınıflı toplum yapısının korunması ve üretim araçları dayalı olarak sömürü ve tahakküm ilişkilerinin varlığıdır (Sönmez, 2007, s. 181). Dolayısıyla bir üst yapı kurumu olarak eğitim, üretim araçlarını elinde bulunduran sınıf tarafından tasarlanır ve sistemsal bir biçimde toplumsal konumlar arasındaki mevcut eşitsizlikleri sürdüren/yeniden üreten bir rol oynar. Nitekim Miliband’a (1969) göre, toplumsal hareketlilik büyük oranda birbirine yakın, kısa menzilli konumlar arasında gerçekleşir ve sınıf sistemi içerisinde akışkanlık mümkün değildir. Poulantzas’a göre ise eşitsiz kapitalist üretim ilişkilerinin yarattığı ekonomik sistem içerisinde eğitim kurumları sadece sınıfsal konumların devamını sağlamaktadır (İnal, 1992, s. 802). Bir diğer Marksist düşünür olan Braverman ise *Labour and Monopoly Capital (Emek ve Tekelci Sermaye)* (1974) çalışmasında farklı meslek gruplarının proleterleşme sürecine dikkat çeker ve özellikle otomasyon ile iş gücünün niteliksizleştiğini ve buna bağlı olarak eğitim ile elde edilen mesleki konumlarda da vasıfsızlaşmanın (deskilling) yaşandığını savunur.

Yeniden üretim kuramları ele alındığında ise, Althusser’e göre kapitalist sistem içerisinde bir üstyapı kurumu olarak eğitim temel olarak emek gücünün yeniden üretilmesinin bir aracı haline gelir ve “devletin ideolojik aygıtları” olarak okullar aracılığıyla da bireylerin sınıfsal konumlarını ve sömürü ilişkilerini kabul etmelerini sağlar (Althusser, 2006, ss. 50-76). Bowles ve Gintis (1976) ise, yeniden üretim ilişkisinde bireylerin bilinçlerinin de şekillendirildiğini ve okul vasıtasıyla gerçekleştirilen toplumsallaşma ile sınıf kimliklerine uygun bir bilinç üretildiğini savunurlar (Bowles ve Gintis, 1976, s. 127). İlerleyen bölümlerde daha ayrıntılı olarak tartışılacak Bourdieu (1986) ise temel olarak tanımladığı sermaye türleriyle ilişki içerisinde geliştiren yatkınlar ve üst sınıfın belirlediği eğitim sistemi içerisinde yeniden üretimin gerçekleştiğini savunmaktadır.

2.2. TOPLUMSAL HAREKETLİLİKTE KARAR VERME STRATEJİLERİ

Araştırma kapsamında tartışılması gereken bir diğer önemli bir husus ise toplumsal hareketlilik stratejileri olarak karar verme süreçlerinin nasıl işlediği ile ilgilidir. Nitekim toplumsal hareketlilik kuramları çoğu halde toplumsal hareketliliğe ilişkin bireysel, ailevi ve toplumsal gruplar düzeyinde kararların nasıl verildiği ile ilgilenmiyor olsalar da hareketliliğin nasıl gerçekleştiği ve sürecin nasıl işlediği konusu hakkında açıklamaları bünyelerinde barındırmaktadırlar. Bu bağlamda sosyoloji literatüründe bulunan ve araştırma bağlamında birbirleriyle karşılaştırmalı olarak sorgulanabilecek temel yaklaşımlar olarak; Richard Breen ve John H. Goldthorpe'un geliştirmiş olduğu rasyonel tercih/eylem teorisi, Pierre Bourdieu'nun toplumsal yeniden üretim kuramı ve Margaret Archer'ın morfojenetik anlayışına bağlı olarak ele aldığı refleksivite ve hareketlilik konusunda geliştirdiği perspektif olmak üzere üç farklı kuramsal yaklaşımın konuyu nasıl ele aldıklarının incelenmesinde yarar bulunmaktadır.

Breen ve Goldthorpe'un geliştirdiği haliyle rasyonel eylem/tercih kuramı temel olarak eğitimsel başarı ve sosyal sınıflar arasındaki hareketliliğe odaklanır ve toplumsal aktörlerin seçimlerini nasıl yaptıklarıyla bu bağlamda ilgilenir. Breen ve Goldthorpe, Raymond Boudon tarafından sosyal tabakalaşmanın birincil ve ikincil etkileri arasında yapılan ayrımı takip ettiklerini belirtirler. Birincil etkiler, sınıf kökenleri ve kültürel farklılıklar ile ortalama akademik yetenek düzeyleri arasındaki ilişkide ifade edilen tüm etkiler olarak aktarılır. Kurama göre, can alıcı görülen ikincil etkiler ise performans farklılıkları hesaba katıldıktan sonra eğitimsel kazanımın sosyal sınıf üzerindeki etkisi ya da Breen ve Goldthorpe'un ifadesiyle yapısal olarak var olan konumlarla ilgili eğitimin maliyeti, getirisi, birey ve ebeveynlerin eğitim sistemi süreçleri içindeki kariyerleri boyunca yaptıkları seçimleriyle ilgilidir (Breen ve Goldthorpe, 1997, s. 277; Stocké, 2007, s. 58).

Bu bağlamda rasyonel seçim kuramının temel iddiasına göre, aktörlerin toplumsal hareketliliğe karşı yukarıya doğru gitme yönündeki arzuları ve gerçekçi olarak ellerinde bulunan imkanlar ve şartlar ile bulundukları konumlardan nereye kadar gidebilecek

olduklarına dair tercihleri arasında bir mesafe bulunmaktadır. Bu bağlamda bireyler ve aileleri rasyonel bir şekilde hareket eden, maliyetleri ve olası çıkarları ya da başarı olasılıklarının sonuçlarını değerlendirmelerine dayalı olarak kendilerine sunulan farklı eğitim seçenekleri arasından seçim yapan kişiler olarak ele alınırlar (Breen ve Goldthorpe, 1997, s. 298). Dolayısıyla aktörler imkanları, yetenekleri, bilgileri ve beklentileri dahilinde rasyonel seçimler yaparlar (Werfhorst ve Hofstede, 2007). Goldthorpe ve Breen'in burada açıklayıcı olarak kullandıkları merkezi mekanizma, göreceli riskten kaçınma olarak belirtilir. Yazarlara göre, farklı sınıflardaki ailelerin izlediği temel strateji ellerinden geldikçe çocuklarının en az içinden geldikleri konum kadar avantajlı bir sınıf konumu kazanmalarını sağlamaya çalışmak ve aşağı doğru sosyal hareketlilikten kaçınmaktadır (Breen ve Goldthorpe, 1997, s. 283). Aynı zamanda gençlerin temel eğitim hedefi de en az kendi ailelerinininki kadar iyi bir sınıf konumuna ulaşmaya yetecek eğitim düzeyini elde etmek olarak gösterilir (Breen, 2001, s. 1) Bu bağlamda rasyonel seçim teorisine göre, birey ve aileler üç farklı etkeni dikkate alarak farklı eğitim seçeneklere yönelmektedirler. Bunlar: (i) eğitimin maliyeti ve eğitim sırasında işgücü piyasasından devamsızlıktan kaynaklanan gelir kaybı, (ii) başarı şansı ve (iii) üniversite eğitimini tamamladıktan sonra beklenen sonuçlar olarak ele alınır (Breen ve Goldthorpe, 1997, s. 279). Burada belirtilmesi gereken bir diğer önemli husus aktörlerin mükemmel bilgiye sahip olduğu varsayımı ile bunu amaçlarını gerçekleştirmek ve faydalarını en üst seviyeye çıkarmak için mümkün olan en iyi şekilde kullandıklarının iddia edilmesidir (Goldthorpe, 1998).

Rasyonel eylem/tercih kuramı değerlendirildiğinde; hareketliliğe ilişkin açıklamanın güdü eksiği olarak değil, içinde bulunulan şartlarda gerçekçi olarak neyin elde edilebileceği ve nereye kadar hareketlilik imkânının mevcut olduğuna dair bir tercihte bulunulmasını içerdiği söylenebilir (Breen ve Goldthorpe, 1997, s. 285). Dolayısıyla bireyler ve aileler açısından, toplumsal hareketliliği kademeli olarak, adım adım ve örneğin her kuşakta bir miktar daha yukarı gitme şeklinde planlanabilecek bir karar verme ve tercihte bulunma sorununa dönüştürür. Aynı zamanda kuram sınıf ve kültür etkilerini de içermekte, Boudon'un belirttiği tabakalaşmanın ikincil etkilere dahil eğitim sürecinde oluşan maliyet ve faydaların sosyal sınıf dayalı olduğunu göz önünde bulundurmaktadır. Örnek vermek gerekirse; avukat olmak isteyen işçi sınıfından bir çocuk, avukat olmak

isteyen orta sınıftan bir çocuktan daha hırslı olmalıdır ve süreç içerisinde yapılan tercihler de nedensel bir mekanizma olarak rol oynar.

Rasyonel eylem/seçim kuramına yöneltilen temel eleştiri; bireylerin sahip olduğu farklı tercihleri, arzuları ve inançları, nedenleri, kullanılan bilgi miktarlarını veya dikkate alınan maliyet ve faydaları açıklamada yararlı olmadığı yönündedir (Andres, 2016, s. 36). Bir diğer eleştiri olarak ise kuramın eğitim kariyerlerinin zenginliğini, çeşitliliğini ve bunların altında yatan motivasyonların karmaşıklığını göz ardı ettiği iddia edilir (Hatcher, 1998; Nash, 2005).

Bir diğer kuramsal yaklaşım olarak Pierre Bourdieu'nin yeniden üretim anlayışında ise karar verme süreci en genel haliyle bireylerin belirli bir alanda sermayeleri ile ilişkilennemelerinden kaynaklanan deneyim ve bilgilerinin bir ürünü olarak ortaya çıkan eylemlilikler olarak ifade edilebilir. Nitekim Bourdieu, kuramında temel olarak birbirinden farklı sermaye türleri, alan ve habitus kavramlarına bağlı olarak toplumsal hareketliliğin yapısı ve eğitim sistemine yönelik bir eleştiri getirmekte ve mevcut eşitsiz toplumsal konumların yeniden üretildiğini savunmaktadır (Bourdieu ve Passeron, 2015, s. 239).

Bourdieu'nun kuramına göre, bireyler temel olarak ekonomik, kültürel, sosyal ve sembolik olmak üzere dört tür sermaye biçime sahiptirler. Kısaca bahsetmek gerekirse; ekonomik sermaye bireylerin sahip oldukları maddi kaynaklar ve mülk miktarı, kültürel sermaye eğitimsel düzeyi ve toplumsal pratikler hakkında sahip olunan bilgi ve entelektüalite, sosyal sermaye ise kullanılabilir ilişki ağları ve çevre olarak tarif edilebilir. Sembolik sermaye ise alan ile ilişki içerisinde farklı sermaye türlerinin bir araya gelmesi ve alanın yapısına bağlı olarak kendisini gösteren bir süreç olarak ele alınır (Bourdieu, 1986, s. 248). Bu bağlamda toplumsal sınıfların oluşumu ekonomik, kültürel ve sosyal sermaye türlerinin dağılımı ile açıklanmakta ve ayrıca habitus ile belirli bir yaşam biçimine karşılık gelmektedir (Bourdieu, 1986, ss. 114-260).

Habitus kavramı ise Bourdieu'nun ifadesiyle “içselleştirilmiş anlamlı pratikleri ve anlam verici algılamaları ortaya çıkaran yatkınlıklar” olarak tanımlanır (Bourdieu, 1986, s. 170). Bu bakımdan aktörlerin eylem ve algı şemaları olarak, açıkça amaç belirlemeden ve rasyonel hesaplamalara girmeden, yapısal kısıtlamalar dahilinde stratejiler ürettikleri pratik yatkınlıkları ifade eder (Wacquant, 2013, s. 194). Buna bağlı olarak habitus, olası hareket tarzlarını ve olasılıkları ortaya çıkaran etkileşimleri, durumları ya da nesneleri içinde doğdukları ve bir parçasını oluşturdukları daha geniş bir toplumsal grubun içinde aldığı toplumsal gerçekliğe yatkınlıkla uyumlu olarak biçimlendirir (Bourdieu, 2000'den akt. Thorpe, 2015, s. 172). Bireylerin elde ettikleri sermaye türleri ve miktarları eş zamanlı olarak hem habitus tarafından koşullanmakta hem de habituslarını ifade etmektedir. Dolayısıyla habitusun toplumsal olarak ayırt edilebilir varoluş tarzları ürettiği aynı zamanda bu varoluş tarzlarını karakterize eden bireylerde belirli durum olay, özellik, fikir, düşünce biçimlerine yönelik seçici yatkınlıklar yarattığı söylenebilir (Thorpe, 2015, s. 173).

Bourdieu'nun bir diğer önemli düşüncesi olarak gösterilen alan kavramı ise verili bir toplumsal sisteme işaret eden, yapısal olarak farklılaşmış ve faillerin belirli kazanımlar için birbirleriyle rekabet içerisinde olduğu toplumsal uzamlar ya da mücadele sahaları olarak tanımlanabilir. Alanların bileşimleri birbirinden farklı olsa bile, bütün alanların ortak bir takım değişmez işleyiş ilkelerine sahip olduğu söylenmekte ve bir alanı tanımlayan toplumsal iktidarın genel toplamı alanda yerleşik olarak bulunan çeşitli sermayelerin dağılımına bağlı olarak ifade edilmektedir (Bourdieu, 1986, s. 175'ten akt. Thorpe, 2015 s. 174). Bu bakımdan bireyler toplumsal uzamda çeşitli alanlara dahil olarak toplumsallaşırken dahil oldukları alanların belirlenimlerine, diğer bir ifade ile alanın güç yapısına bağlı kalmak durumundalardır. Örnek vermek gerekirse, bilim insanı olmak isteyen birisi, bilim alanı için asgari düzeyde gerekli “bilimsel sermayeyi” edinmek ve belirli bir dönem ve yerdeki bilimsel çevrenin habitusunu oluşturan âdetlerine, düzenlemelerine bağlı kalmak zorundadır (Wacquant, 2007, s. 63).

Bu bağlamda Bourdieu, eğitimsel alan ile toplumsal sınıflar arasında doğrudan bir ilişki olduğunu ve eğitim sistemi aracılığıyla toplumsal sınıfların habitus üzerinden yeniden üretildiğini savunur. Temel olarak öğrencilerin ailelerinden miras alınan sermayelerine

ve sermayelerin uzun süreli sahipliği sonucu algı şemalarına ve yatkınlıklarına işaret eden habitus ile eğitim sisteminin talepleri uyuştugu takdirde, toplumsal ödüller olarak konumlar dağıtılmaktadır (Bourdieu ve Passeron, 2015, s. 242). Fakat, Bourdieu'ya göre, farklı sınıflar arasında farklı kültürel sermayeler ve pratik yatkınlıklar geliştirilmiştir ve üst sınıfın kurguladığı eğitim sisteminde talep edilen nitelikler ve müfredatın anlaşılabilmesinde alt sınıfın dezavantajlı olduğu eşitsiz bir durum ortaya çıkar (Bourdieu, 2006, s. 267). Bu bakımdan kültürel sermaye, eğitim ve mesleğin elde edilmesi hususunda önemli bir kavram olarak gösterilir (Bourdieu ve Wacquant, 2014, s. 108). Aynı zamanda Bourdieu, sosyal sermayenin de bu süreçte rol oynadığını, özellikle ailelerin eğitim alınacak okul ve alanlara yönelik bilgi edinme sürecinde çevrelerini kullanmalarını ve çocuklarına daha makul yönlendirmelerde bulunabilmelerinin olanaklı olduğu savunur (1995, s. 45-46). Dolayısıyla Bourdieu'nun toplumsal yeniden üretim teorisi ve habitus kavramı, aktörlerin rasyonel karar vericiler olduğu görüşüne karşı çıkmaktadır, çünkü alışkanlık ya da yatkınlıklar olarak bahsedilebilecek habitus ile bireyler bilinçli ve amaçlı olarak eylemde bulunmamaktadırlar.

Soruna üçüncü bir yaklaşım ise Margaret Archer'a aittir. Archer, esas olarak, yapı-fail tartışmasının realist eleştirisine yönelik geliştirmiş olduğu düşünömsellik (refleksivite) kavramına bağlı olarak toplumsal hareketliliği ilişkisel bir süreç olarak ele almaktadır. Toplumsal hareketliliğe ilişkin temel görüşlerini ve geliştirmiş olduğu kuramsal müdahale ise *Making Our Way Through the World: Human Reflexivity and Social Mobility* (2007) (Dünyada Yolumuzu Bulmak: İnsan Düşünömselliği ve Toplumsal Hareketlilik) isimli ampirik araştırmasında incelenebilir. Archer, söz konusu eserinde hareketlilik ve hareketsizlik süreçlerini birbirinden farklı geçmişlere sahip katılımcıların sosyal yapı ile karşılıklı ilişkileri içerisinde ele alır ve toplumsal hareketlilikte bireylerin düşünömsel aktörler olarak eyleyebilme durumlarını yaşam hikayeleri bağlamında inceleyerek ortaya çıkarmayı amaçlar.

Bu bağlamda, Archer'a göre, düşünömsellik toplumsal hareketlilik sürecinde daima göz önünde bulundurulması gereken bir husustur. Temel bir kavram olarak düşünömsellik bir tür içsel diyalog kurma yeteneği olarak bireylerde ortaya çıkan ve genellikle göz ardı edilen, rutin veya alışılmış eylemler tarafından gerektirilmeyen kişisel güçleri olarak

tanımlanır (Archer, 2007, s. 3). Toplumsal hareketlilikle ilgili olarak ise Archer, söz konusu düşünümsel gücün, yapısal ve kültürel güçlerin toplumsal eylemi etkilemek konusunda oynadıkları role aracılık ettiğini ve dolayısıyla toplumsal sonuçları açıklamak için önemli bir rol oynayarak insanların mesleki ilgi alanlarını ve sosyal hareketlilik kalıplarını şekillendirdiğini savunur (Archer, 2007, s. 5). Bahsedilen arabuluculuk rolü aynı zamanda toplumsal hareketliliğe ilişkin tartışmalar bakımından bireysel öznenin aktif olmasını gerektirmektedir, zira toplumsal yapılar ile öznel düşünceler arasında kasıtlı olarak bir etkileşim gerçekleştirildiği savunulur (Archer, 2007, s. 61).

Bununla birlikte Archer, düşünümsellik argümanı ile yapısal ve kültürel faktörlerin önemini inkâr etmediğini, düşünümsel süreç ile birlikte diyalektik olarak yüzleşilmesi gereken nesnel yapısal etkenler olarak; yaşam fırsatları, kaynakların dağılımı, pozisyonların mevcudiyeti gibi hususlar olduğunu belirtir (Archer, 2007, s. 88). Fakat yapısal ve kültürel etkenlerin sonuç olarak etkileri aktif eyleyenler ile ilişkilidir ve sabit olarak belirli neden sonuç örüntülerinin tespiti için düşünümsellik olmadan belirlenemez (Archer, 2007, s. 89). Bu bakımdan toplumsal yapı ve kültürün etkileriyle ortaya çıkan kabullenme veya yatkınlık gibi eğilimler belirli bir düşünümselliğin gelişimiyle iç içe ve eş zamanlı olarak etkileşime girerler ve baskın düşünümsellik tarzıyla pekiştikçe rol oynamaya başlarlar (Archer, 2007, s. 90).

Bu düzlemde Archer, bireylerin toplumsal hareketlilik süreçlerini farklı düşünümsellik türlerine uygunluk bakımından ayırıştırır ve mekanizmaları oluşturan dört tür düşünümsel örüntü tanımlar. Böylelikle ona göre sosyal hareketlilik ve hareketsizlik yapısal ve kültürel kısıtlama veya kolaylaştırmalar ile karşılaşan bireylerin düşünümsellikleri ve seçimleri odağında çerçevelenir. İlk olarak, iletişimsel düşünümsellik (communicative reflexivity) durumunda kişiler iç konuşmalarının başkaları tarafından onaylanmasına ihtiyaç duyarlar ve bunun sonucunda hareketlilik süreçleri toplumsal konumu koruma veya istikrar olarak hareketsizlik ortaya çıkarmaktadır. İkinci örüntü olarak otonom düşünümsellik (autonomous reflexivity) bireyleri doğrudan eyleme götüren iç konuşmaları sürdürmek olarak tanımlanır ve bu türde düşünümselliğin sosyal hareketliliğe ya da tekrarlanan hareketlilik girişimlerine yol açtığı belirtilir. Üçüncü olarak ise meta-düşünümsellik (meta-reflexivity) aktörlerin kendi iç konuşmaları

hakkında eleştirel olarak düşünmeleri ve toplumsal eylemler hakkında eleştirel bir düşünce geliştirmeleri olarak ele alınır, bu durumda bireyler kendileri için anlamlı meslek arayışları içerisine girerek, geçici hareketlilik örüntüleri ortaya çıkarırlar. Son olarak kırık düşünömsellik (fractured reflexivity) ise iç konuşmalarını amaçlı eylem biçimlerine yönlendirmek yerine sıkıntılarına ve yönelim bozukluğunu yoğunlaştıranlar olarak tanımlanmakta fakat bu tür hakkında analize yer verilmemektedir (Archer, 2007, s. 93).

Bu bağlamda Archer'a (2007) göre, hareketsizliğin kendisi bir seçim ya da kendi içinde bir amaç değil, seçimlerin bir ürünüdür (s. 158). Aynı zamanda toplumsal hareketlilik yapı tarafından biçimlenen özgürlük dereceleri çerçevesinde; irade ve refleksif değerklenme ve pratiklerinin sonuçları olarak planlanmamış, istenmeyen ya da bir şekilde en iyi ikinci sonuçlara sahiptir (Archer, 2007, s. 191). Archer (2017) bu hususlara bağlı olarak Bourdieu'nun habitus kavramı ve sermaye çözümlemesini, sosyo-ekonomik kökenler ile düşünömsellik tarzı arasında hiçbir ilişki olmadığı yönünde eleştirmekte ve iletişimsel düşünömsellik durumunda dikey yönlü hareketlilik fırsatları mevcutken aktörlerin bunu tercih etmemesini örnek olarak göstermektedir (s. 276).

2.3. ÇALIŞMA HAYATININ DEĞİŞEN YAPISI VE EĞİTİMDEN ÇALIŞMA YAŞAMINA GEÇİŞ

Çalışma sosyolojisine ilişkin literatür incelendiğinde, günümüzde kapitalizmin 19. yüzyıldaki biçiminin artık mevcut olmadığı, değişip dönüşen yapılar bağlamında yeni bir kapitalizm ya da toplumsal örgütlenme biçiminin ortaya çıktığı görüşünün hâkim olduğu söylenebilir. Yaşanan değişim ve dönüşümün nedenleri ve sonuçları meseleyi ele alış perspektifine göre değişmekle beraber, temel olarak çalışmanın örgütlenmesi anlamında Fordist üretimden post-Fordist üretim biçimine geçilmesi ve neoliberalizmin yükselişi ile ilişkili olarak ele alınmakta, yeni bir çalışma biçiminin ortaya çıktığı söylenmektedir (Castells, 2005, s. 211). Nitekim toplumsal değişme ve çalışmanın örgütlenmesi arasındaki ilişkiyi konu edinen kuramsal yaklaşımlar incelendiğinde, Savage'ın (2009) ifadesiyle, "artık önceki toplumsal düzen biçimlerinden temel yollardan ayrılan yeni bir tür toplumda yaşadığımız iddiasına" dayanan bir dizi görüş bulunur (219'dan akt. Warren,

2016, s. 43). Söz konusu yeni bir toplum düşüncesi Ulrich Beck'te (1999) "risk toplumu" ve "geç modernite", Daniel Bell'de (1973) "bilgi toplumu" ve "post-endüstriyel toplum" olarak adlandırılmakta, Castells (1996) tarafından "ağ toplumu" olarak ele alınmaktadır. Çalışmanın yeniden örgütlenmesi ve neoliberal dönemin getirileri bakımından ise tartışmalarda Richard Sennett'in geliştirmiş olduğu "yeni kapitalizm kültürü", "esnek çalışma rejimi" öne çıkmakta, Guy Standing'in (2014, s. 21) "prekarya" kavramı güvencesiz çalışma rejimlerinin farklı meslek gruplarına yayılması ile ilgili olarak analiz edilmektedir.

Araştırma bağlamında çalışma yaşamı ve işin örgütlenmesinin günümüzde aldığı biçim ve bireysel düzeydeki sonuçlarının anlayabilmek için Richard Sennett'in çalışmalarının göz önünde bulundurulması gerektiği savunulabilir. Bu bağlamda araştırmancının çalışma yaşamının bireysel sonuçlarına olan ilgisi dahilinde, Sennett'in *Zanaatkâr* (2013) *Yeni Kapitalizmin Kültürü* (2011) ve *Karakter Aşınması* (2019) eserleri önem taşımaktadır. Zira kısaca bahsetmek gerekirse; çalışma yaşamının eski düzeni zanaatkarın durumunu olarak ifade edilmekte, esnekleşme ve eğreti çalışma biçimleri ile yeni kapitalizm kültürü oluşmakta ve bu durum bireysel düzeye karakter aşınması olarak yansımaktadır.

Sennett, emeğini üretim sürecinde araç haline getirmeyen, yaptığı işi iyi bir şekilde yapmak için çaba göstermekle birlikte aynı zamanda kendileri için yapan insanları *zanaatkâr* olarak tanımlanmaktadır (Sennett, 2013 s. 32). Bu bağlamda Sennett'e göre, işini iyi yapmak için motivasyona sahip herkes zanaatkârlık vasfını taşıyabilir ve zanaatkârlık maddi anlamının ötesinde, bilişsel ve zihinsel bir süreç olarak kavramsallaştırılır (2013, s.33). Yazara göre, zanaatkârın yaptığı işte ustalaşabilmesi edindiği tecrübeler ve mesleği üzerinde geçirdiği zamana bağlı olarak mümkün hale gelir ve çalışmanın nasıl ve ne için yapıldığı arasındaki ilişkinin anlamlı bir biçimde kurulabilmesi ile biçimlenir (Sennett, 2013, s.33). Bununla birlikte, Sennett'e göre, önceki nesiller ile karşılaştırıldığında günümüzde bireyler çalışma koşulları bakımından daha esnek ve kısa dönemli zaman algısıyla çalışmaktadırlar. Önceki durumdaki genç yaşta usta-çırak ilişkisi içerisinde çalışmaya başlayan işçiler emekliliklerine kadar geçecek süreyi öngörebilir ve planlayabilir durumdadırlar ve dolayısıyla daha istikrarlı

bir yapı içerisinde işten ayrılma korkusuyla yüzleşmek zorunda kalınmamaktadır (Sennett, 2013, s. 50).

Konu ile ilgili olarak bir diğer eserinde 1990'lar ve 2000'lerin başlarında Silikon Vadisi çalışanları yazılımcılar ile gerçekleştirdiği mülakatlardan yola çıkan Sennett; esnek çalışma koşullarının kendisini göstermesiyle birlikte, çalışanların kurumlarına ve kendi mesleklerine karşı duygularının değişmeye başladığını belirtir. Sennett'in gözlemlerine göre çalışanlar; yalnızlık, kendilerini kuruma ait hissedememe, geleceğin belirsiz oluşuna dayalı çaresizlik ve önceleri onları baskılamasına rağmen kuralların yokluğunda nasıl ilerleyeceklerini bilememekten kaynaklı güvensizlik ve belirli bir yaşam anlatısına sahip olmamanın verdiği tatminsizlik ve tüm bu sayılan nedenlerden dolayı bir başarısızlık duygusu içerisindeyler (Sennett, 2019, s. 24). Bu çerçevede Sennett, çalışma yaşamında gerçekleşen değişimlerin bireylerin bütün hayatlarını etkileyeceğini ve kişisel ilişkilerini de bu değişimler çerçevesinde yorumlayacaklarını belirtir (Sennett, 2019, s. 36).

Çalışma ve mesleklerin değişiminin yanı sıra; toplumsal hareketlilik çalışmalarında da ifade edildiği üzere, daralan iş piyasası ve buna bağlı olarak daralan hareketlilik imkânları/kanalları 1980'lerden sonra eğitim sürecinden iş/çalışma yaşamına geçişte değişimler yaşanmasına yol açmış görünmektedir. Nitekim gençlik sosyolojisi çalışmaları incelendiğinde, ilgili literatürün Ulrich Beck'e atıfla bireyselleşme tartışmalarından etkilendiği söylenebilir. Konu ile ilgili olarak çok sayıda araştırmada, gençlerin biyografik süreçlerinde risk, belirsizlik ve karmaşıklık kavramlarıyla yüzleşmesiyle ilgili analiz geliştirilir ve Beck'in öne sürdüğü; aile geçmişleri, ebeveyn meslekleri ve geleneksel yapılar ile bireylerin hayatlarının nasıl biçimlendiğini anlamının zorlaştığı yönündeki iddiaları genel olarak kabul edilir (France, 2007; Furlong ve Cartmel, 2007; O'Connor 2015, s. 868; Woodman, 2009; Wyn ve Woodman, 2007).

Beck'in analiz çerçevesinde bireyler, artık normal biyografiler yerine "kendin yap" tarzı biyografiler ile anlatılarını kurmakta; aile, sınıf ve toplumsal cinsiyet temelli beklentiler yaşantıları daha az şekillendirirken; bireyler kendilerini "inşa edilecek bir proje" olarak görerek daha fazla rol almak durumunda kalmaktadırlar (Beck, 1992, s. 135). Bu

bakımdan bireysel düzeyde değerlendirildiğinde, neoliberalleşen eğitim süreci içerisinde öğrenciler kendi başarılarından veya başarısızlıklarından sorumlu olarak gösterilirler (Davies ve Bansel, 2007). Dolayısıyla hareketliliğe yönelik toplumsal söylem çok çalışabilir, eğitim sistemi içinde başarılı olabilir ve istihdam yoluyla sosyal konumlarını ilerletebilirler biçiminde oluşmaktadır (Dougherty, 2022, s. 246). Bu bağlamda, sosyal sınıf, cinsiyet, etnik köken veya aileden bağımsız olarak, gençlerin yaşamlarının tek sorumlusu olarak kendilerini görmeleri ve riskleri azaltmak için aktif olarak çalışmaları gerektiği savunulmaktadır

Wyn ve Dwyer (1999) çeşitli ülkelerde gerçekleştirilen araştırmaların bu konu ile ilgili olarak iki ortak bulgu üzerinde birleştiğini vurgulayarak genel bir özet sunmaktadırlar. Yazarlara göre, gençler ilk olarak isteklerini korumak için 'pragmatik seçimler' yapmak ve ikinci olarak ise yetişkinliğe geçişin doğrusal modelini izlemek biçiminde hareket ederler. Wyn ve Dwyer, günümüzde doğrusal modelin artık geçerli olmadığı görüşündedirler (Wyn ve Dwyer, 1999, s. 5). Dolayısıyla sosyal sınıf, cinsiyet, etnik köken veya aileden bağımsız olarak gençlerin kendilerini yaşam seyirlerinden sorumlu tek kişi görmeleri ve riskleri azaltmak için aktif olarak çalışmaları gerektiği ileri sürülmektedir. Buna göre bireyler, yaşamlarını sürdürmek için piyasa koşullarına daha yoğun biçimde tâbi kalmakta ve bu nedenle istihdam piyasasına uygun olarak düşünme ve eylemde bulunma baskısı ile yüzleşmektedirler.

Çalışma yaşamına geçişin karmaşıklaştığı ve geleneksel anlayışın değiştiği tezi, temel tartışma noktaları Beck ve Giddens'in argümanlarından oluşan bir diğer çalışmada ise ana sorun olarak ele alınmış ve gençlik çalışmalarının temel ilgi alanı olarak gösterilmiştir (Brannen ve Nilsen, 2002). Araştırmada söz konusu husus kültürler arası karşılaştırma yapılmak suretiyle incelenmekte ve gelecek algısı ile ilişkilendirilmektedir. Ulaşılan sonuçlarda ise gençlerin temel olarak sunulan olanaklar ve fırsatlar çerçevesinde gelecek planlarını şekillendirdiği belirtilir ve katılımcıların kendileri atıfta bulunmasa dahi toplumsal ortamları, geçmişleri, eğitim ve cinsiyetleri gibi niteliklerinin gelecek algılarında rol oynadığını savunulur. Literatür içerisinde önemli görülen bir diğer çalışmada ise Doherty (2009) gençlerin meslekleriyle olan ilişkisini ve bir kimlik kaynağı olarak rolünü çalışma hayatındaki güvensizlik bağlamında konu edinir ve genel itibarıyla

Ulrich Beck tarafından savunulan “alışmanın sonu” tezine karşı bir argüman sunmayı amaçlar. Çeşitli meslek gruplarını içeren bir vaka çalışması olarak tasarlanan araştırma sonuçları, temelde iş yaşamının önemli bir kişisel kimlik odağı olmaya devam ettiğini ve aksini iddia eden yaklaşımların çalışma yaşamında güvensizlik tasvirlerinin yanlış olduğunu, yeterli verilere sahip olmadıklarını belirtmektedir. Dolayısıyla araştırmada Beck’in (2002’den akt. Doherty, 2009), 'bireyselleşmiş' toplumda çağdaş sosyal ilişkilerin yüksek risk altında olduğu ve belirsizlikle karşı karşıya olduğu görüşü eleştirilir ve çalışmanın bir sosyal ilişki kaynağı olarak önemini koruduğu ifade edilir (Doherty, 2009).



3. BÖLÜM

ARAŞTIRMA METODOLOJİSİ VE KATILIMCI PROFİLİ

Bu bölümde ilk olarak araştırmanın nasıl bir metodolojik zemin üzerinde kurgulandığı, buna bağlı olarak istihdam edilen yöntem ve tekniklerin neler oldukları açıklanacak, ikinci olarak ise araştırmanın katılımcı profilini oluşturan, kendileri ile mülakat gerçekleştirilen katılımcı grubunun nasıl belirlendiği, temel nitelikleri ve derlenen verilerin nasıl analiz edildiği ile ilgili hususlara yer verilecektir. Son olarak ise araştırma konusu, sorunsalı ve tasarımından ortaya çıkan bazı güçlük ve sınırlılıklar ifade edilecektir.

3.1. ARAŞTIRMA METODOLOJİSİ

Birinci bölümde de ifade edildiği üzere, bu araştırma profesyonel meslek erbabı genç bireylerin yükseköğretim yoluyla profesyonel bir meslek edinme yolundaki eğitim süreçleri ve meslek tercihleri ile çalışma hayatına girişleri sonrasında meslekleri ve toplumsal konumlarına yönelik öznel değerlendirmelerinin sonuç olarak onların beklentilerini ne ölçüde karşıladığı ve önceki tercihlerinin akılcılığını ve isabetliliğini nasıl değerlendirdikleri hakkındadır. Bu amaçlar gereği onlardan elde edilmesi gereken veriler yaşam hikâyeleri, deneyimleri ve durumlarını nasıl yorumladıkları ve değerlendirdikleri ile ilgili bilgilerdir. Araştırmanın nihai amacı ise bu bilgiler dahilinde bir toplumsal hareketlilik stratejisi olarak onların kendi eylem ve tercihlerinin akılcılığını ve yerindeliğini nasıl değerlendirdikleri ve buna bağlı olarak çağdaş toplumlarda eğitim, meslek ve hareketlilik arasındaki nedensel ilişkileri açıklamaya ve yorumlamaya çalışan kuramların açıklama yeterliliklerinin bir değerlendirmesini yapmaktır. Bütün bu işlemler esas olarak bireylerin kendi yaşam deneyimlerinde ortaya çıkan hali ile sebeplerin/nedenlerin nasıl eklemleştirdiği veya mekanizmaların nasıl çalıştığının incelenmesini gerektirmektedir. Bu nedenle araştırmanın Sayer'in (2017, s. 299) yoğun araştırma olarak tabir ettiği araştırma tasarımı/yöntemi ile gerçekleştirilmesi uygun görülmüştür.

Böyle bir araştırma tasarımında sorgulanabilecek ve sorgulanması gereken hususlar yaygınlıklar veya etkenler arasındaki biçimsel eşlik etme ilişki ve örüntüleri değil, nedensel süreçlerin belirli bir örnek ya da sınırlı sayıdaki örnekte nasıl çalıştığı ve kuramsal tartışmalarda ifadesini bulan hangi mekanizmaların ve sonuçların teyit edilip edilemeyeceğidir. Sayer'in de belirttiği üzere, yoğun araştırma tasarımında nedensel mekanizmaları ortaya koymak üzere yapısal ve nedensel analiz, katılımlı gözlem ve/veya informal ve etkileşimli mülakatlar gibi nitel veriler ile ilişkili yöntemler kullanılır (Sayer, 2017, s. 298). Sayer'e göre, yoğun araştırma süreci bireyleri ve ilişkileri soyut olarak ifade etmek yerine somut bir biçimde ele alır ve sonuçları itibarıyla daha canlı görünür. Bu bağlamda yoğun araştırmalarda genellikle üyeleri benzer ya da farklı olabilen, ancak bir şekilde yapısal veya nedensel bağlantılar kuran gruplara odaklanılır (2017, s. 298-305).

Bu doğrultuda araştırmaya konu edilen eğitim alanları ve meslekler dâhilinde amacına uygun örnekleme (purposive sampling) ile katılımcıların belirlenmesi kararlaştırılmış ve oluşturulan yarı-yapılandırılmış (semi-structured) mülakat formu kullanılarak derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Amacına uygun örnekleme araştırma sorunu çerçevesinde, ele alınan konuyu temsil eden katılımcıları seçme işlemi olarak tarif edilmektedir (Creswell, 2018 s. 108). Katılımcılara ulaşılma sürecinde ise ilk mülakatların ardından kendileriyle mülakat yapılan katılımcıların, meslektaşların ve araştırmanın stratejisini bilen diğer başka bireylerin de tavsiyeleri ile kartopu veya zincir örnekleme tekniği kullanılarak katılımcılara erişilmiştir (Merriam, 2013, s. 78).

3.2. MÜLAKAT KÜMELERİNİN TASARIMI

Araştırmanın eğitim ve çalışma yaşamını birleştiren tasarımı gereği katılımcı profilini belirlemek için eğitim ve icra edilen meslek ilişkisi gözetilmiş ve araştırmanın tasarımı eğitimden istihdam piyasasına geçişte: (1) eğitim alınan alan ile doğrudan ilişkili (örneğin tıp öğreniminden tabipliğe gibi) meslekler ve (2) eğitimin genel kullanıma yönelik emek vasfı ürettiği varsayılan alanlardan (örneğin sosyoloji eğitiminden bir kurum veya şirkette personel şubesinde çalışmaya) çalışma yaşamına geçişin mümkün olduğu mesleklerde

çalışanların karşılaştırılmasına izin verecek şekilde yapılmıştır. Bu doğrultta belirlenmiş olan dâhil etme/dışlama ölçütleri ise şu şekilde inşa edilmiş yahut belirlenmiştir:

İlk ve öncelikli olarak, Uluslararası Çalışma Örgütü’nün (International Labor Office) Uluslararası Standart Meslek Sınıflandırması (ISCO-08)¹ dikkate alınarak “Profesyonel Meslek Mensupları” kategorisinde yer alan meslekler incelenmiştir. İkinci aşamada söz konusu mesleklere erişim için gerekli olan yükseköğretim bölümleriyle ilişkisinin kurulabilmesi için ise Yükseköğretim Kurumu (YÖK) “eğitim ve öğretim alanları sınıflamasına göre lisans düzeyindeki mezun sayıları” (YÖK, 2022) tablosuna başvurulmuştur. Bu tablodan hareketle de lisans düzeyindeki mezun sayıları en fazla olan ilk üç lisans eğitimi alanı (ki araştırmanın amaçları bakımından bunun anlamı bir hareketlilik stratejisi ve bunun sonucu olarak belli bir mesleğin sınıf, statü ve diğer mükâfat paketlerine erişim için mevcut olan eğitim yapısı içinde en fazla yer açılmış olan alanlar anlamına gelmektedir) tercihlerin neler oldukları incelenmiş ve bunların sırasıyla: (i) “iş, yönetim ve hukuk”, (ii) “sosyal bilimler, gazetecilik ve enformasyon” ve (iii) “mühendislik, imalat ve inşaat” oldukları tespit edilmiştir. Mezun sayısı bakımından bu üç alanı izleyen diğer alanların ise sanat ve beşerî bilimler, sağlık ve refah, eğitim oldukları görülmüştür. Üç geniş eğitim alanı belirlendikten sonra Yükseköğretim Kurumu verilerinin eğitim alanları sınıflandırmasında da temel olarak kullandığı UNESCO’nun ISCED-F 2013 (2011)² kılavuzuna başvurulmuş ve eğitim alanlarına uygun profesyonel meslek ilişkisi gözetilerek daha dar bir sınıflandırma yapıldığında mezun olunan bölümlerin: (i) “iş, yönetim ve hukuk” alanı için hukuk ve işletme bölümleri, (ii) “sosyal bilimler, gazetecilik ve enformasyon” alanı için iktisat, sosyoloji, psikoloji ve siyaset bilimi ve (iii) “mühendislik, imalat ve inşaat” alanı için ise elektrik-elektronik, endüstri, ziraat ve bilgisayar mühendislikleri oldukları belirlenmiştir. İstihdam piyasasına geçiş dikkate alındığında ise belirlenen alanlardan mezun olanların ISCO-08

¹<https://www.ilo.org/public/english/bureau/stat/isco/docs/publication08.pdf> (Erişim tarihi: 09/10/2022)

²<https://uis.unesco.org/sites/default/files/documents/isced-fields-of-education-and-training-2013-en.pdf> (Erişim tarihi: 09/10/2022)

sınıflandırmasında “bilim ve mühendislik profesyonelleri”, “iş ve yönetim profesyonelleri”, “hukuk, sosyal ve kültürel profesyoneller” ve “öğretim profesyonelleri” olarak kategorize edildiği görülmektedir.

Bahsedilen bu hususlara ek olarak Türkiye’de mesleki itibar araştırmaları dikkate alındığında 1980, 2014 ve 2019’da tıp hekimliği istikrarlı bir biçimde ilk sırada yer almış olduğundan bu alanda eğitim görmüş olanların da araştırmaya dahil edilmesi kararlaştırılmıştır. Bu hususa ilave olarak, alanda yapılan araştırmalarda tıp hekimliği harici 2019 yılında avukatlık 10. sırada görülmekte, tıp hekimliği ve avukatlık arasında kalan mesleklerin ise vali, general, büyükelçi gibi mesleki kariyerde ileri safhalarda bulunan meslek grupları olmaları nedeniyle araştırmaya dâhil edilmemiştir (Çıngı ve Kasnaçoğlu, 1980; Sunar vd., 2015; Sunar, 2020).

Bu bilgiler ve doğurmuş oldukları kısıtlar dahilinde: (1) yükseköğretim alanından istidama geçişin doğrudan olduğu veya böyle yorumlanmasının uygun olduğu mesleklerin tıp fakültesi mezunu hekimler, hukuk fakültesi mezunu avukatlar, işletme ve iktisat lisans programı mezunu kamu personeli uzmanları, sosyoloji ve psikoloji lisans programı mezunu kamu çalışanı psikososyal destek personelleri, mühendislik alanlarından mezun mühendisler ve genel olarak üniversite araştırma görevlileridir. Buna karşılık: (2) yükseköğretim alanıyla istihdam piyasası arasındaki geçişin dolaylı kurulduğu çalışma alanlarının ise işletme, iktisat ve siyaset bilimi lisans programları mezunlarının çalıştıkları finans sektörü uzmanlıkları, banka personeli pozisyonları, sosyoloji bölümü mezunlarının çalıştıkları insan kaynakları ve halkla ilişkiler uzmanlıkları ve genel olarak öğrenim alanları haricinde mesleklerde çalışan profesyonel meslek erbapları oldukları söylenebilir.

Dâhil etme/dışlama ölçütlerinden bir diğeri ise çalışma süresi olup, bunun 2-5 yıl arası olması kararlaştırılmıştır. Bu süre bir meslekte çalışma süresi ve buna bağlı olarak eğer söz konusu ise mesleki kariyerde ileri safhalara veya üst mevkilere ulaşmak ve dolayısıyla bir hareketlilik stratejisinin başlangıçta elde edilmesi arzulanmış olan mükâfat paketlerine ulaşmanın değerlendirilmesi için yeterli olmadığı gibi, kariyer basamaklarında ilerlemeye

bağlı olarak iş-çalışma koşullarının değişmesine bağlı olarak oluşabilecek değerlendirme farklılıklarını görmek için yeterli değildir. Fakat öte yandan, çalışmada katılımcılara sorulacak olan soruların önemli bir kısmı geçmişe yönelik olacaklarından ve dolayısıyla epistemik olarak hafızaya dayalı bilgi içeriğinden seçilmek, hatırlanmak ve ifade edilmek zorunda olduklarından, olayların oldukları, kararların alındıkları zaman ile hatırlamanın yapıldığı zaman arasındaki süre uzadıkça verilerin güvenilirliği o ölçüde azalmaktadır. Bu nedenle bu kısıtlamanın amacı hatıraların nispeten daha yeni ve taze ve hafızanın da bunları hatırlamasının yanılğıya daha az fırsat vereceğinin kabul edilmesidir. Nitekim başka teknik nedenlerin yanında bu nedenden dolayı da nüfus sayımı, göç ve benzeri konularda yapılan araştırmalarda 5 yıldan daha önce olmuş olan olaylar hakkında soru sormaktan olabildiğince kaçınılma yoluna gidilmektedir.

Yukarıda ifade edilen kuramsal hususlar, dışlama ve dâhil etme ölçütleri dâhilinde birbirleriyle karşılaştırılacak olan kümelerin her birinde yükseköğretim ve meslek alanları arası yığılmanın dengesi korunarak, ilk küme için her bir meslek alanından en az 2 olmak üzere birden fazla lisans programını içeren meslekler için ise 4 katılımcı, ikinci küme içinse birden fazla lisans programını içeren meslekler için 4, diğer mesleklerden ise 2 katılımcı ile görüşmelerin yapılması uygun görülmüş, Böylelikle her bir kümede asgari toplam 20 ve genel toplam olarak araştırma süresince asgari toplam 40 mülakatın yapılması planlanmıştır. Araştırma sürecinde ise toplam 42 mülakat gerçekleştirilmiştir ve 40 mülakatın verileri kullanılmıştır.

Mülakatlar 4 tıp hekimi, 2 eczacı, 6 mühendis, 4 avukat, 3 psikolog, 2 sosyal hizmet uzmanı, 4 özel sektörde uzman ve uzman yardımcısı, 3 kamu personeli uzman ve uzman yardımcısı, 3 banka personeli, 2 insan kaynakları uzmanı, 2 rehber öğretmen ve 5 araştırma görevlisi ile gerçekleştirilmiştir. Kendileri ile mülakat yapılan tıp hekimlerinin 3'ü asistan hekim, 1'i pratisyen hekimdir. Mühendislerin 2'si elektrik elektronik mühendisi, 1'i makine mühendisi, 1'i endüstri mühendisi ve 2'si ziraat mühendisidir. 1 eczacı, 1 psikolog ve 1 avukat kendi hesabına-bağımsız çalışmaktadır. Diğer katılımcıları oluşturan psikolog ve sosyal hizmet uzmanları ise psiko-sosyal destek personeli kamu çalışanlarıdır.

Katılımcıların; 12'si İstanbul'da, 5'i Ankara'da, 6'sı İzmir'de, 9'u Samsun'da, 3'ü Denizli'de, 2'si Trabzon'da, 2'si Adana'da, 1'i Nevşehir'de ikamet etmektedir.

Araştırma tasarımında belirlenen yükseköğretime geçişin dolaylı ve doğrudan olma durumunu ile ilgili olarak ise: (i) yükseköğretim alanından istidama geçişin doğrudan olduğu söylenebilecek katılımcılar 4 tıp hekimi, 2 eczacı, 4 avukat, 3 kamu personeli uzman-uzman yardımcısı, 5 psikososyal destek personeli, 5 araştırma görevlisi, 1 banka personeli (bankacılık mezunu) ve 2 mühendis (ziraat ve elektrik elektronik mühendisleri) olmak üzere toplam 26 kişiden oluşmaktadır; (ii) yükseköğretim alanıyla istihdam piyasası arasında dolaylı geçiş yapmış olanlar ise, 4 özel sektör çalışanı uzman-uzman yardımcısı, 2 banka personeli, 2 insan kaynakları uzmanı, 2 rehber öğretmen ve 4 mühendis olmak üzere toplam 14 kişiden oluşmaktadır. Öğrenim alanı ve meslekleri arasındaki ilişki dolaylı olarak gösterilen mühendislerden 2'si öğrenim alanları olan elektrik-elektronik ve endüstri mühendisliklerinden farklı olarak yazılım mühendisliği yapmakta, 1'i makine mühendisliği mezunu olup ürün geliştirme mühendisi olarak çalışmakta, bir diğeri ise ziraat mühendisi olup teknik uzman olarak çalışmaktadır. Bu hususlar etrafında araştırma tasarımında belirlenen katılımcı kümesine tam olarak ulaşamadığı fakat elde edilen veri zenginliği bakımından birçok farklı meslek grubu ve eğitim alanıyla görüşmelerin gerçekleştirildiği söylenebilir.

3.3. MÜLAKATLAR VE VERİ ANALİZ SÜRECİ

Araştırma yöntemine uygun olarak ve araştırmanın amaçları bakımından farklı profesyonel meslek gruplarına mensup bireylerin eğitim geçmişleri ve çalışma yaşamına yönelik değerlendirmelerini öğrenebilmek amacıyla veri toplama tekniği olarak derinlemesine mülakatların yapılması uygun görülmüştür. Bu amaçla, konu hakkındaki literatürde yer alan açıklama sorunları ve farklı kuramsal yaklaşımların ortaya koyduğu hususlar dikkate alınmak suretiyle örneği EK-4'te sunulan mülakat cetveli oluşturulmuştur. Mülakat cetveli kendileriyle görüşme yapılacak bireylerin sosyo-demografik durumları, üniversite eğitimi sonrasına kadar olan süreçte köken ailelerinin toplumsal ve iktisadi durumları, üniversite eğitim süreçleri, çalışma hayatına girişleri ve

çalışma yaşamında deneyimleri, tercih ve eylemlerinin geriye yönelik değerlendirilme biçimi ve toplumsal eşitsizlikler konusundaki kanaatlerini anlamaya yönelik altı kategoride yer alan sorulardan oluşmaktadır. Bununla birlikte görüşmelerde katılımcılara mülakat cetvelinde belirtilen sorular haricinde bahsedilen hususların kendileri bakımından ne anlam ifade ettiği ve ayrıntıların öğrenilmesi amacıyla sondajlama soruları yöneltilmiş ve mülakat ilerleyişi sırasında ifade edilmesi gerekli görülen, anlık olarak formüle edilen bir takım anlık (ad hoc) sorular da ilaveten yöneltilmiştir (Mayring, 2011, s. 76). Ayrıca mülakatlar esnasında katılımcıların birbirinden farklı profesyonel meslek gruplarına mensup katılımcılardan oluşması nedeniyle kimi soruların hiç sorulmaması ya da yeniden ifade edilerek sorulması gerekli görülmüştür. Örnek vermek gerekirse, araştırma görevlisi katılımcılara lisansüstü eğitim sorunu mesleğe giriş için hali hazırda gerekli olması nedeni ile sorulmamış veya tıp hekimi katılımcılara ise tıpta uzmanlık sınavı ile ilgili sorular yöneltilmiştir. Bunun yanında görüşmeler esnasında katılımcıların cevapları arasında tutarlılığı kontrol etmek amacıyla ise aynı soruların başka şekillerde yeniden sorulması ve var olan bazı soruların derinleştirilmesi araştırmacı tarafından sürekli olarak gözetilmiştir.

Araştırma sürecinde hem potansiyel katılımcılar ile mülakat için randevu talep edilmesi aşamasında hem de kendileriyle mülakat yapılmasını kabul etmiş olan bireyler ile mülakata başlamadan önce kendilerine araştırmanın konusu, kapsamı, tahmini mülakat süresi, izinleri olması halinde ses/görüntü kayıt cihazı kullanılacağı ve sonrasında bu kayıtların yazılı metin haline getirileceği, katılımcıların kimlik bilgilerinin gizliliğinin korunacağı, kimseyle paylaşılmayacağı ve araştırmada belirtilmeyeceği paylaşılmış ve aynı zamanda istedikleri takdirde görüşmeden ayrılacakları ve kendilerinden sağlanan ses kaydı ve diğer verilerinin silineceği ifade edilerek onayları alınmıştır.

20.12.2022 tarihinde EK-2’de sunulan etik komisyon onayı alınarak, mülakatlara 24.12.2022’te başlanmış ve 09.03.2024 tarihinde son mülakat gerçekleştirilmiştir. Gerçekleştirilen mülakatlar 30 dakika ile 2 saat aralığında sürmüştür. Katılımcıların farklı şehirlerde bulunmaları ve/veya mesai saatleri dolayısıyla zaman ayıramamaları nedeni ile kendileri ile yüze görüşme gerçekleştirilemeyen durumlarda ZOOM yazılımı üzerinden online olarak görüşmeler gerçekleştirilmiştir.

Katılımcıların izinleri ile alınan ses kayıtlarının her birinin yazılı metinlere dönüştürülmesi ile araştırmanın ham verileri elde edilmiştir. Sonrasında ise katılımcılara müstear isimler³ verilmek suretiyle ve alıntılarında öğrenim alanları, meslekleri ve yaşları belirtilerek ham verilerin analiz sürecine geçilmiştir. Mülakatların gerçekleştirilmesi ile analiz sürenin eş zamanlı olarak yürütülmeye çalışılmıştır. Zira Neuman'ın da ifade ettiği üzere, saha araştırmaları esnek ve görece az yapılandırılmış bir süreç içermektedir ve araştırmacıların hiyerarşik basamaklar izlemek yerine analiz ve veri toplama işlemlerini beraber yürütmeleri söz konusudur (Neuman, 2016, s. 22). Mülakat verilerinden hareketle realist metodoloji bağlamında Sayer'in soyut olaylar arasındaki bir ilişkiden ziyade “nesnelerin ya da ilişkilerin nedensel güçlerini ya da kapasitelerini veya daha genel olarak onların eylem tarzlarını ya da mekanizmalarını” açığa çıkarmaya yönelik olarak tarif ettiği nedensel analiz gerçekleştirilmeye çalışılmıştır (Sayer, 2017, s. 141). Bu doğrultuda analiz stratejisi olarak temel nitel veri analiz yöntemi olan kodlama yöntemi kullanılmıştır.

Analiz sürecinde ilk olarak katılımcılardan derlenen veriler kendi içerisinde ayrıntılı bir biçimde okunarak kodlamalar yapılmış ve kodlanmış veriler mülakat cetvelinde bulunan uygun kategorilere yerleştirilmiştir. Bütün katılımcıların verileri bölümlere yerleştirildikten sonra, bölümler içerisinde bulunan kodlamalar ekseninde karşılaştırmalar gerçekleştirilerek kategorilere ulaşılmıştır. Kategoriler, esas olarak farklı yaşam evrelerinde ayrı olarak ele alınan arzular, beklentiler, kara verme biçimleri, değerlendirme biçimlerini içermektedir. Dolayısıyla verilerin yatay ve dikey olarak tekrar tekrar okunması ve küme içi ve kümeler arası karşılaştırılması yoluyla niteliksel bir analiz gerçekleştirilmiştir.

Araştırmanın analiz bölümlerinde katılımcıların beyanlarından yapılan alıntılarda, mülakat esnasında katılımcılara yöneltilen sorular köşeli parantez “[]” içinde

³ Müstear isimlerin belirlenebilmesi için TÜİK'in hazırladığı 2022 yılı en çok kullanılan isimler istatistiğinden yararlanılmıştır. <https://nip.tuik.gov.tr/?value=EnCokKullanilanIsimler>

belirtilmektedir. Katılımcı ifadelerinde kastedileni ifade etmek için yapılan düzeltmeler veya açıklamalar parantez “()” içinde verilmekte, kendisiyle mülakat yapılan bireyin anonimliğini sağlamak için, çalışılan kurum veya yaşanılan semt/şehre dair bilgiler ise parantez içinde “(ikamet edilen şehir)” biçiminde gösterilmektedir. Alıntılanan katılımcı ifadelerinde akışı bozan veya çıkarılması zorunlu anlatımlar cümle başında ise üç nokta “...” cümle ortasında ise parantez içinde üç nokta “(...)” ile gösterilmektedir. Bu hususlar çerçevesinde kendileriyle mülakat yapılan katılımcıların ifadeleri blok alıntı halinde, katılımcıların kelime ve cümleleri değiştirilmeden aktarılmaktadır. Alıntılardan sonra görüşme gerçekleştirilen katılımcının müstear adı, yaşı, öğrenim alanı, icra ettiği mesleği ve bazı katılımcılar için özel sektör ve kamu personeli olma durumları parantez içinde belirtilmektedir.

3.4. KATILIMCILARIN PROFİLİ

Araştırma sürecinde kendileriyle mülakat yapılmış olan bireylerin bu araştırmanın amaçları dahilinde “öznenin tanınmasına” yardımcı olacağı düşünülen bazı vasıfları müstear isimleri ile birlikte şu şekildedir:

Tablo 1: Kendileriyle Mülakat Gerçekleştirilen Bireylere İlişkin Temel Sosyo-Demografik Bilgiler

Ayşe	33 yaşında, tıp fakültesi mezunu, kamuda asistan hekim olarak çalışıyor. Ailesi ile birlikte yaşıyor. Aylık ortalama geliri 19000 TL. Devlet okullarında eğitimini sürdürmüş. Fen Lisesi, sayısal alan mezunu. Kardeşi ile birlikte eğitim görmüş. Annesi öğretmen, babası mühendis. Her ikisi de üniversite mezunu.
Fatma	27 yaşında, kadın, tıp fakültesi mezunu, kamuda asistan hekim olarak çalışıyor. Ailesi ile birlikte yaşıyor. Aylık ortalama geliri 19000 TL. Devlet okullarında eğitimini sürdürmüş. Anadolu Öğretmen lisesi, sayısal alan mezunu. Anne ve babası mühendis. İkisi de üniversite mezunu.
Mehmet	30 yaşında, erkek, tıp fakültesi mezunu, kamuda asistan hekim olarak çalışıyor. Ailesi ile birlikte yaşıyor. Aylık ortalama geliri 30000 TL. Devlet okullarında eğitimini sürdürmüş. Anadolu lisesi, eşit ağırlık alanı

	mezunu. Babası ziraat mühendisi, annesi vergi memuru. İkisi de üniversite mezunu.
Mustafa	26 yaşında, erkek, tıp fakültesi mezunu, kamuda pratisyen hekim olarak çalışıyor. Ailesi ile birlikte yaşıyor. Aylık ortalama geliri 19000 TL. Devlet okullarında eğitimini sürdürmüş. Fen Lisesi, sayısal alanı mezunu. Babası esnaf, lise terk; annesi ev hanımı ortaokul mezunu.
Ahmet	27 yaşında, erkek, eczacılık fakültesi mezunu, kendi hesabına çalışıyor. Ailesi ile birlikte yaşıyor. Aylık ortalama geliri 20000 TL. Devlet okullarında eğitimini sürdürmüş. Anadolu lisesi, sayısal alanı mezunu. Ablası ile birlikte eğitim görmüş. Babası emekli memur lise mezunu, annesi ev kadını.
Emine	25 yaşında, kadın, eczacılık fakültesi mezunu, bir eczanede yardımcı eczacı olarak çalışıyor. Paylaşımlı evde yaşıyor. Aylık ortalama geliri 12000 TL. Devlet okullarında eğitimini sürdürmüş. Anadolu Öğretmen Lisesi sayısal alanı mezunu. Kardeşi ile birlikte okumuş. Babası işçi, annesi kamuda diyetisyen. İkisi de üniversite mezunu.
Hatice	27 yaşında, kadın, elektrik-elektronik mühendisliği mezunu, özel bir şirkette mühendis olarak çalışıyor. Ailesi ile birlikte yaşıyor. Aylık ortalama geliri 15000 TL. Devlet okullarında eğitimini sürdürmüş. Anadolu lisesi, sayısal alanı mezunu. Ablası ile birlikte eğitim görmüş. Anne ve babası memur olarak çalışıyor. İkisi de üniversite mezunu.
Hasan	26 yaşında, erkek, elektrik elektronik mühendisliği mezunu, özel sektörde yazılım mühendisi olarak çalışıyor. Ailesiyle yaşıyor. Aylık ortalama geliri 14000 TL. Devlet okullarında eğitimini sürdürmüş. Anadolu lisesi, sayısal alanı mezunu. Kardeşleri ile birlikte okumuş. Babası kepçe operatörü, annesi ev kadını.
Elif	26 yaşında, kadın, endüstri mühendisliği mezunu, özel sektörde yazılım danışmanı olarak çalışıyor. Yalnız yaşıyor. Aylık ortalama geliri 22000 TL. Devlet okullarında eğitimini sürdürmüş. Anadolu lisesi, sayısal alanı mezunu. Ablaları ile birlikte eğitim görmüş. Babası esnaf, annesi ev kadını. İkisi de lise mezunu.
Murat	25 yaşında, erkek, makine mühendisliği mezunu, özel bir şirkette ürün geliştirme mühendisi olarak çalışıyor. Yalnız yaşıyor. Aylık ortalama geliri 20000 TL. Devlet okullarında eğitimini sürdürmüş. İlk iki sene Anadolu lisesi'nde okumuş, 11 ve 12. Sınıfta Genel Liseye geçmiş, sayısal

	alanı mezunu. Ablası ile birlikte okumuş. Babası polis memuru, üniversite mezunu; annesi ev hanımı lise mezunu.
Meryem	28 yaşında, kadın, ziraat mühendisliği mezunu, özel bir şirkette ziraat mühendisi olarak çalışıyor. Aylık ortalama geliri 18000 TL. Ailesi ile birlikte yaşıyor. Genel Lise ve sayısal alan mezunu.
İbrahim	31 yaşında, erkek, ziraat fakültesi mezunu, özel bir şirkette teknik uzman olarak çalışıyor. Aylık ortalama geliri 24000 TL. Ailesi ile birlikte yaşıyor. Devlet okullarında eğitimi sürdürmüş, Genel Lise sayısal alan mezunu. Kardeşi ile birlikte eğitim almış. Anne ve babası lise mezunu, babası esnaf, annesi ev kadını.
Yusuf	28 yaşında, erkek, hukuk fakültesi mezunu, özel sektörde avukat olarak çalışıyor. Paylaşımlı evde yaşıyor. Aylık ortalama geliri 19000 TL. Devlet okullarında eğitimini sürdürmüş. Anadolu lisesi, eşit ağırlık alanı mezunu. Babası avukat, annesi ev hanımı lise mezunu.
Merve	28 yaşında, kadın, hukuk fakültesi mezunu, avukat olarak kendi hesabına çalışıyor. Ailesi ile birlikte yaşıyor. Aylık ortalama geliri 20000 TL. Devlet okullarında eğitimini sürdürmüş. Anadolu lisesi, sayısal alanı mezunu. Anne ve babası kamu görevlisi. Babası lise, annesi üniversite mezunu.
İsmail	27 yaşında, erkek, hukuk fakültesi mezunu, özel sektörde avukatlık yapıyor. Ailesi ile birlikte yaşıyor. Aylık ortalama geliri 25000 TL. Devlet okullarında eğitimini sürdürmüş. Anadolu lisesi eşit ağırlık alanı mezunu. Kardeşi ile birlikte okumuş. Annesi vergi memuru yüksek lisans mezunu, babası belediyede jeoloji mühendisi, yüksek lisans yapıyor.
Zehra	28 yaşında, kadın, hukuk fakültesi mezunu, özel sektörde avukatlık yapıyor. Ailesi ile birlikte yaşıyor. Aylık ortalama geliri 14000 TL. Devlet okullarında eğitimini sürdürmüş. Anadolu lisesi, eşit ağırlık alanı mezunu. Kardeşleri ile birlikte okumuş. Babası esnaf, annesi, ev hanımı. Anne ve babası ortaöğretim mezunu.
Esra	25 yaşında, kadın, psikoloji mezunu, kamuda aile sosyal destek personeli olarak çalışıyor. Yalnız yaşıyor. Aylık ortalama geliri 14000 TL. 11. Sınıfa kadar devlet okullarında eğitim görmüş. 11 ve 12. sınıfta özel bir eğitim kurumunda eğitimine devam etmiş, sayısal alan mezunu. Kardeşi ile birlikte okumuş. Anne ve babası öğretmen idareci, üniversite mezunu.

Özlem	30 yaşında, kadın, psikoloji mezunu, kendi hesabına çalışıyor. Ailesi ile birlikte yaşıyor. Aylık ortalama geliri 15000 TL. Devlet okullarında eğitimini sürdürmüş. Fen Lisesi, sayısal alanı mezunu. Kardeşleri ile birlikte okumuş. Babası esnaf, annesi ev kadını.
Büşra	30 yaşında, kadın, psikoloji mezunu, kamuda psiko-sosyal destek personeli olarak çalışıyor. Ailesi ile birlikte yaşıyor. Aylık ortalama geliri 25000 TL. Devlet okullarında eğitimini sürdürmüş. Anadolu lisesi, eşit ağırlık alanı mezunu. Kardeşleri ile birlikte okumuş. Babası işçi emeklisi, annesi ev kadını. İkisi de ilkokul mezunu.
Ömer	27 yaşında, erkek, sosyal hizmet bölümü mezunu, kamuda psiko-sosyal destek personeli olarak çalışıyor. Ailesi ile birlikte yaşıyor. Aylık ortalama geliri 18000 TL. Devlet okullarında eğitimini sürdürmüş. Genel lise, eşit ağırlık alanı mezunu. Babası işçi, annesi ev kadını. İkisi de lise mezunu.
Aynur	27 yaşında, kadın, sosyal hizmet mezunu, kamuda psiko-sosyal destek personeli olarak çalışıyor. Yalnız yaşıyor. Aylık ortalama geliri 15000 TL. Devlet okullarında eğitimini sürdürmüş. Anadolu lisesi, eşit ağırlık alanı mezunu. Babası işçi, annesi ev hanımı. Anne ve babası lise mezunu.
Hülya	27 yaşında, kadın, işletme mezunu, özel sektörde banka personeli uzman olarak çalışıyor. Yalnız yaşıyor. Aylık ortalama geliri 24000 TL. Devlet okullarında eğitimini sürdürmüş. Anadolu lisesi eşit ağırlık alanı mezunu. Kardeşi ile birlikte okumuş. Babası emekli polis memuru, annesi bir kamu kurumunda memur. İkisi de üniversite mezunu.
Osman	28 yaşında, erkek, işletme mezunu, özel sektörde finans uzmanı olarak çalışıyor. Ailesi ile birlikte yaşıyor. Aylık ortalama geliri 25000 TL. Devlet okullarında eğitimini sürdürmüş. Anadolu lisesi, eşit ağırlık alanı mezunu. İki kardeşi ile birlikte okumuş. Babası işçi, annesi ev hanımı. İkisi de lise mezunu.
Fatih	27 yaşında, erkek, işletme mezunu, kamuda uzman yardımcısı olarak çalışıyor. Ailesi ile birlikte yaşıyor. Aylık ortalama geliri 18000 TL. Devlet okullarında eğitimini sürdürmüş. Anadolu lisesi, eşit ağırlık alanı mezunu. Ablası ve kardeşi ile birlikte okumuş. Babası inşaat sektöründe müteahhit, annesi ev kadını. Her ikisi de lise mezunu.
Halil	26 yaşında, erkek, işletme mezunu, kamuda uzman yardımcısı olarak çalışıyor. Yalnız yaşıyor. Aylık ortalama geliri 18000 TL. Devlet

	okullarında eğitimini sürdürmüştü. Anadolu Öğretmen Lisesi, sayısal alanı mezunu. Ailesi çiftçilik yapıyor.
Tuğba	26 yaşında, kadın, ekonomi mezunu, özel sektörde uzman yardımcısı olarak çalışıyor. Ailesi ile birlikte yaşıyor. Aylık ortalama geliri 26000 TL. Devlet okullarında eğitimini sürdürmüştü. Anadolu lisesi, eşit ağırlık alanı mezunu. Kardeşi ile birlikte okumuştur. Babası makine mühendisi, üniversite mezunu; annesi memur lise mezunu.
Ramazan	28 yaşında, erkek, ekonomi mezun, özel sektörde uzman olarak çalışıyor. Yalnız yaşıyor. Aylık ortalama geliri 25000 TL. Devlet okullarında eğitimini sürdürmüştü, Anadolu lisesi eşit ağırlık alanı mezunu. Anne ve babası öğretmen, kardeşi ile beraber okumuştur
Zeynep	31 yaşında, kadın, maliye mezunu, kamuda gelir uzmanı olarak çalışıyor. Ailesi ile birlikte yaşıyor. Aylık ortalama geliri 17000 TL. Devlet okullarında eğitimini sürdürmüştü. Genel lise, eşit ağırlık alanı mezunu. Kardeşi ile birlikte okumuştur. Babası serbest meslek, annesi ev kadını. İkisi de ilköğretim mezunu.
Kadir	31 yaşında, erkek, maliye mezunu, özel sektörde bankacı olarak çalışıyor. Ailesi ile birlikte yaşıyor. Aylık ortalama geliri 20000 TL. Devlet okullarında eğitimini sürdürmüştü. Genel lise, eşit ağırlık alanı mezunu. Kardeşi ile birlikte okumuştur. Babası inşaat ustası, annesi ev kadını. İkisi de ilköğretim mezunu.
Kübra	24 yaşında, kadın, bankacılık ve finans bölümü mezunu, özel bir kurumda bankacı olarak çalışıyor. Yalnız yaşıyor. Aylık ortalama geliri 14000 TL. Devlet okullarında eğitimini sürdürmüştü. Anadolu lisesi, eşit ağırlık alanı mezunu. İkiz kardeşi ile birlikte okumuştur. Babası kamu işçi emeklisi, annesi ev kadını.
Mahmut	26 yaşında, erkek, siyaset bilimi ve kamu yönetimi mezunu, özel sektörde bankacı olarak çalışıyor. Yalnız yaşıyor. Aylık ortalama geliri 16000 TL. Devlet okullarında eğitimini sürdürmüştü. Anadolu Öğretmen Lisesi, eşit ağırlık alanı mezunu. Ağabeyi ile birlikte okumuştur. Babası memur, lise mezunu. Annesi ise ev hanımı, ilkokul mezunu.
Süleyman	27 yaşında, erkek, sosyoloji mezunu, özel sektörde insan kaynakları personeli olarak çalışıyor. Ailesi ile birlikte yaşıyor. Aylık ortalama geliri 19000 TL. Devlet okullarında eğitimini sürdürmüştü. Anadolu lisesi, eşit

	ağırlık alanı mezunu. Babası emekli esnaf, annesi ev kadını. İki de lise terk.
Aysel	24 yaşında, kadın, sosyoloji mezunu, özel sektörde insan kaynakları personeli olarak çalışıyor. Ablası ile birlikte yaşıyor. Aylık ortalama geliri 14000 TL. Devlet okullarında eğitimini sürdürmüş. Genel lise, eşit ağırlık alanı mezunu. İki kardeşi ile birlikte okumuş. Babası belediyede otobüs şoförü, annesi ev hanımı. İkisi de ilkokul mezunu.
Leyla	26 yaşında, kadın, sosyoloji mezunu, özel bir kurum da rehber öğretmen olarak çalışıyor. Paylaşımlı evde yaşıyor. Aylık ortalama geliri 12000 TL. Devlet okullarında eğitimini sürdürmüş. Anadolu lisesi, eşit ağırlık alanı mezunu. Ağabeyi ve kardeşi ile birlikte eğitim görmüş. Babası fırın işçisi olarak çalışıyor ve annesi ev kadını. Anne ve babası ilkokul mezunu.
Serkan	26 yaşında, erkek, sosyoloji mezunu, özel bir kurumda rehber öğretmen olarak çalışıyor. Yalnız yaşıyor. Aylık ortalama geliri 12000 TL. Devlet okullarında eğitimini sürdürmüş. Anadolu lisesi, eşit ağırlık alanı mezunu. Kardeşleri ile birlikte eğitim görmüş. Babası bir fabrikada gece bekçisi, anne ev hanımı.
Yasemin	27 yaşında, kadın, elektrik elektronik mühendisliği mezunu, kamuda araştırma görevlisi olarak çalışıyor. Ailesi ile birlikte yaşıyor. Ortalama geliri 19000 TL. Devlet okullarında eğitimini sürdürmüş. Anadolu lisesi, sayısal alanı mezunu. Kardeşi ile birlikte okumuş. Babası kamuda öğretim üyesi, annesi sınıf öğretmeni. İkisi de üniversite mezunu.
Sevim	26 yaşında, kadın, işletme bölümü mezunu, kamuda araştırma görevlisi olarak çalışıyor. Yalnız yaşıyor. Aylık ortalama geliri 19000 TL. Devlet okullarında eğitimini sürdürmüş. Anadolu lisesi, eşit ağırlık alanı mezunu. Kardeşleri ile birlikte eğitim görmüş. Ailesi çiftçi, anne ve babası ilköğretim mezunu.
Ali	27 yaşında, erkek, sosyoloji mezunu, kamuda araştırma görevlisi olarak çalışıyor. Paylaşımlı evde yaşıyor. Aylık ortalama geliri 19000 TL. Devlet okullarında eğitimini sürdürmüş. Anadolu lisesi, eşit ağırlık alanı mezunu. Anne ve babası ve lise mezunu, annesi ev kadını, babası esnaf.
Metin	29 yaşında, erkek, elektrik elektronik mühendisliği mezunu, araştırma görevlisi olarak çalışıyor. Ailesi ile birlikte yaşıyor. Aylık ortalama geliri

	19000 TL. Genel lise sayısal alan mezunu. Anne ve babası ilköğretim seviyesinde eğitimlerini tamamlamış. Babası esnaf, annesi ev kadını.
Dilek	28 yaşında, kadın, psikoloji mezunu, kamu personeli araştırma görevlisi olarak çalışıyor. Ailesi ile birlikte yaşıyor. Aylık ortalama geliri 19000 TL. Devlet okullarında eğitim almış eşit ağırlık bölümü mezunu. Anne ve babası üniversite mezunu, babası akademisyen, annesi ise öğretmen olarak çalışıyor.

Tablo 2: Katılımcıların ISCED-F 2013 Eğitim Alanları ve ISCO-08 Profesyonel Meslek Kategorilerine Dağılımları

ISCED-F 2013 Eğitim Alanları Sınıflandırması	ISCO-08 Profesyonel Meslek Sınıflandırması	Katılımcı Sayısı
Mühendislik, İmalat ve İnşaat	Bilim ve Mühendislik Profesyonelleri	4
Sağlık	Sağlık Profesyonelleri	6
Sosyal ve Davranış Bilimleri (4) ⁴ Mühendislik, İmalat ve İnşaat (2) İşletme ve Yönetim (1)	Öğretim Profesyonelleri	7
Sosyal ve Davranış Bilimleri (5) İşletme ve Yönetim (7)	İş ve Yönetim Profesyonelleri	12
Mühendislik, İmalat ve İnşaat	Bilgi ve İletişim Teknolojileri Profesyonelleri ⁵	2
Hukuk (4) Refah ⁶ (2) Sosyal ve Davranış Bilimleri (3)	Hukuk, Sosyal ve Kültürel Profesyoneller	9

⁴ Parantez içinde katılımcı sayıları gösterilmektedir.

⁵ Yazılım alanlarında çalışan mühendisler ilgili kategoriye dahil edilmektedir.

⁶ Sosyal Hizmet eğitim alanı “refah” kategorisinde değerlendirilmektedir.

3.5. ARAŞTIRMANIN GÜÇLÜK VE SINIRLILIKLARI

Araştırma süreci içerisinde, çalışmanın konusu, sorunu, tasarımı ve katılımcı grubunun profesyonel meslek erbabı niteliğinden dolayı birtakım zorluk ve sınırlılıkların yaşanmıştır ve bunlar kısaca şöyle ifade edilebilir.

Bunlardan ilki araştırmanın katılımcı profilini oluşturan bireylerin çalışma yükümlülükleri ve mesai saatlerinin katı olması dolayısıyla mülakatlara katılım için yeterli zamanı bulamıyor olmalarıdır. İkinci olarak katılımcılar bakımından çekinceler kurumsal kaynaklı özellikle devlette çalışanlarda yoğun olarak gözlemlenmiş ve kendileri ile mülakat yapılmış olan hâkimler mülakatlar sonrasında araştırmadan çekilmişlerdir ve kendileri yapılan mülakat verileri bu araştırmada kullanılmamış, imha edilmiştir.

Araştırmanın sınırlılığı olarak gösterilebilecek temel bir husus; araştırma tasarımının araştırma konusunu daha kapsamlı olarak ele alabilmek ve belirtilen sorunu cevaplayabilmek için bütünüyle yeterli olmamasıdır. Bundan kastedilen eğitim sürecine yönelik değerlendirmelerin geriye yönelik olarak yapılmış olmasıdır. Bunun yerine boylamsal (longtitudinal) bir tasarım içinde katılımcılardan önce eğitim aşamasında veri derlenmesi ve ardından aynı katılımcılarla çalışma yaşamına katıldıktan sonra tekrar mülakat yapılması hatırlama sorunlarını aşma yanında olan biteni sonradan aklileştirmeler yerine her bir safhadaki aklileştirmelerin aslen kendileri bakımından ne oldukları ve nasıl değiştikleri veya değişmediklerini gözlemleyebilmek için daha uygun bir yöntem olurdu.

Diğer taraftan kuşaklar arası toplumsal hareketliliğin değerlendirilmesi ile ilgili olarak katılımcıların ebeveynleriyle de mülakatların gerçekleştirilmesi hem toplumsal hareketliliğe ayrılan kaynağa kıyasla geline konumda alınan karşılığın daha derinlikli olarak analiz edilebilmesi hem de mesleklerin tercih nedenlerine ilişkin daha farklı bir anlayış ve değerlendirmelerde bulunulması bakımından avantaj sağlayabilirdi.

Araştırma kapsamında kendileri ile mülakat yapılan bireylerin hali hazırda yükseköğretime erişmiş, mezun olmuş ve profesyonel meslek konumları elde etmiş olmaları araştırmanın yapısal eşitsizlerin etkileri bağlamında analiz gücünü kısıtlayan bir unsur olarak gösterilebilir. Zira ilk olarak yükseköğrenime erişebilmenin üzerinde sınıfsal farklılıkların önemli etkileri olduğunu ve ebeveynlerin meslekleri ve eğitim düzeyleri yüksek olan öğrencilerin okula devam edebilme düzeylerinin daha yüksek olduğunu ifade eden çalışmalar bulunmaktadır (Ferreira ve Giroux, 2010, ss. 6-8). İkinci olarak, toplumsal cinsiyet bağlamında değerlendirildiğinde ise kendileri ile görüşme gerçekleştirilen katılımcıların aileleri, çevreleri veya eğitim aldıkları kurumlarda yoğun bir cinsiyet ayrımcılığı yaşamaları halinde eğitimleri sekteye uğrayabilir ve eğitim ile elde edilen profesyonel meslek konumlarına geçmeleri mümkün olmayabilirdi. Bu nedenle cinsiyete ilişkin analizin kısıtlı olarak gerçekleştiği söylenebilir. Araştırma katılımcıları ile ilgili olarak ise sadece devlet okullarında okumuş olanlardan oluşan bir katılımcı grubu oluşturulabilmiş olması, dil ve sözel ortaöğretim alanlarından mezun bireyler ile görüşmelerin yapılmamış olması araştırmanın bir diğer sınırlılığı olarak ele alınabilir.

Araştırma konusu ve sorunsalından ortaya çıkan bir diğer sınırlılık ise esasen araştırmanın disiplinler arası bir mahiyette gerçekleştirilmesine duyulan ihtiyaçtan kaynaklanmaktadır. Zira temel olarak toplumsal hareketlilik alanı birbirinden farklı disiplinlerce gerçekleştirilen çalışmalardan oluşmakta, eğitim ve meslek süreçlerinde bireylerin deneyimlerinin analizi ise sosyolojinin yanı sıra; ekonomi, siyaset bilimi ve eğitim bilimlerinin ilgi alanlarına girmektedir. Ayrıca, araştırma verilerinin taşımış olduğu öznel mahiyetteki anlam ve katılımcıların kendi yaşam hikayeleri üzerine yaptıkları değerlendirmeler psikolojik açıklamalar ile ilgili değerlendirilmeye açıktır. Bu yönüyle araştırma verilerinin farklı disiplinlerce analiz edilmeye muhtaç durumda olduğu söylenebilir.

4. BÖLÜM

ÜNİVERSİTE ÖNCESİ EĞİTİM SÜRECİ VE ORTAMI: YATIRIMLAR, FEDAKÂRLIKLAR VE GELECEK TAHAYYÜLLERİ

Temel eğitim sürecinin analizi, söz konusu süreç üzerinde etkileri tartışılabilir ve bireylerin gelecek yaşamları üzerinde de etkileri olabilecek dört farklı düzeyde gerçekleştirilecektir. İlk olarak bireysel düzey ele alınacak ve kişilerin temel eğitim dönemlerinde eğitim öğretime yönelik ilgileri, başarı düzeyleri, başarılı olmak adına gerçekleştirdikleri fedakârlık ve çabaları incelenecek, sonrasında ise arzu ve beklentilerin nasıl bir mahiyet taşıdığı ve süreç içerisinde nasıl değişmekte olduğu tartışılacaktır. İkinci olarak temel eğitim aşamasında aile ve yakın çevrenin eğitime yönelik tavır ve tutumları irdelenecek, birbirinden farklı sınıf ve statü konumlarına sahip aileler arasında eğitime yönelik maddi ve manevi nasıl imkanlar sağlandığı, kaynakların nasıl seferber edildiği ve eğitim süreci içerisinde yönlendirmelerin aldığı biçimler ortaya çıkarılmaya çalışılacaktır. Ardından üçüncü ve dördüncü başlıklar altında temel eğitim döneminde eğitim-öğretim alınan kurumlara yönelik analizlerin gerçekleştirilmektedir. Öncelikle eğitim kurumu içerisindeki sosyal ortam ve akran/arkadaş çevrelerinin nasıl şekillendiği ve farklı ortaöğretim kurum türleri arasında başarı seviyeleri, rekabet ortamının varlığı ve bu hususların kişilerde nasıl etkiler ortaya çıkardığı incelenecektir. Son olarak ise ortaöğretim kurumlarında eğitim ve ilerde icra edilecek mesleklere ilişkin bilgilendirme ve rehberlik faaliyetlerine yer verilmekte, bireylerin deneyimleri temelinde bunların yeterlilikleri, nitelikleri ve eğitim sürecinde nasıl karşılık buldukları sorgulanacaktır.

4.1. TEMEL EĞİTİM SÜRECİ YÖNELİK BİREYSEL DEĞERLENDİRMELER

4.1.1. Eğitime Yönelik Bireysel İlgı ve Başarı

Bireyleri belirli mesleki konumlara taşıyan bir süreç olarak toplumsal hareketliliği eğitim bağlamında inceleyebilmek için yükseköğretime kadar olan ilköğretim ve ortaöğretim süreci önem taşımaktadır. Zira ileride icra edilecek mesleğin ne olacağı bir derecede bu süreç içerisinde gösterilen eğitimsel başarıya bağlı olarak şekillenir. Başarı ise birçok farklı etkenin bir araya gelmesi ile oluşan bir mekanizmanın işleyişinin sonucu olarak değerlendirilebilir. Bu bağlamda bu bölümde ilk olarak kişilerin eğitime yönelik ilgi ve istek durumları değerlendirilecek, başarının nasıl anlamlandırıldığı ve nelerin ya da kimlerin kıstas alınarak belirtildiği ile ilgilenilecek ve sonrasında ise nasıl bir süreklilik arz ettiği ve durumu etkileyen kimi hususlar tartışılacaktır.

Kendileri ile görüşme gerçekleştirilen profesyonel meslek gruplarına mensup bireyler genel bir değerlendirme olarak temel eğitim süreçlerinde eğitim öğretime karşı ilgili olduklarını ve okula devam etme konusunda istekli olduklarını aktarırlar. Eğitimsel başarıların niteliği ve katılımcıların kendi başarılarına yönelik değerlendirmeleri; aile, çevre ve okuldaki akranlarının durumları ile kıyaslamaları biçiminde ifade edildiğindeyse genel olarak başarılı oldukları ya da ortalamanın üzerinde bir başarı sergilediklerini dile getirilmektedir.

Evet, ben çok keyif alırdım. Yani okula hiç zorla gitmezdim, keyifle giderdim. Hep istekliydim yani, ailemin de çok beni itmesi gerekmedi (Hülya, 27, İşletme, Uzman-Özel Sektör).

... ilkokul, yani ortaokuldan itibaren hep sınıftaki en iyi öğrencilerden oldum, başarılıydım, istekliydim de bence (Esra, 25, Psikoloji, Psikososyal Destek).

Evet, hep istekliydim. Hep çok seviyordum okumayı (Aynur, 27, Sosyal Hizmet, Psikososyal Destek).

Evet okulu öncesinde zaten seviyordum ben (Mehmet, 30, Tıp, Asistan Hekim).

Evet, çok istekliyim. Yani her zaman da başarılı bir öğrencilik hayatım oldu (Aysel, 24, Sosyoloji, İnsan Kaynakları).

Öte yandan başarı seviyesinin değerlendirilmesi temel olarak çevredeki diğer kişilere göre ele alındığında neyin başarı olarak nitelendirileceği farklılaşmaktadır ve aile çevresindeki bireyler veya akranların durumu, katılımcıların öznel değerlendirmelerinde kendilerine kıstas aldıkları hususları arasındadır. Örneğin Leyla, Kadir ve Yasemin ortak olarak aile ve çevreleriyle kendilerini kıyasladıklarında başarılı olduklarını fakat kendilerine göre ise ortalama bir başarı gösterdiklerini aktarırlar. Bu bağlamda başarının anlamlandırılmasına hususunda aile bireyleri ve çevrede bulunan akranlar dolayısıyla içerisinde bulunan toplumsal sınıf ya da statü konumları etkili görünmekte, fakat bununla birlikte bireysel tahayyül ile de ilişki içerisinde değerlendirmeler gerçekleştirilmektedir.

Evet, okula hep severek gittim ben. Yani kendi aileme göre değerlendirecek olursam başarılıydım, kız çocukları arasında üniversiteye giden bendim. Yani benim kuzenlerim falan onlar çok erken yaşta hani evlendiler okuldan sonra. Aileme göre çok başarılıyım. Bana göre ortalama bir başarı yani. Şöyle söyleyeyim, yani ilkokuldan itibaren hep çok ders çalışırdım. Lise dönemimde biraz bir aksadı ama hep düzenli bir öğrenciydim. Yani hani sınav derslerim benim için hep öncelikliydi (Leyla, 26, Sosyoloji, Rehber Öğretmen).

Yani çevreme göre başarılıydım, çünkü yani şey olarak, yani çevremde çok öyle eğitimi iyi olan kişi çok hatırlamıyorum. Yani çok az çıkar ama kendi açımdan çok orta seviye bir öğrenciydim diyebiliyorum (Kadir, 32, Maliye, Banka Personeli).

Ben ortalama görüyorum ama hani genel olarak çevreme baktığımda başarılı oluyor. Genel olarak başarılı görüyorum (Yasemin, 27, Elektrik Elektronik Mühendisliği, Araştırma Görevlisi).

Yani çok üstün olduğum söylenemez ama ortalamanın da bir tık üstündeyim diyelim (Sevim, 26, İşletme, Araştırma Görevlisi).

Başarı açısından öne çıkan bir diğer unsur ise eğitime olan ilgi ve başarının sürekliliği olarak ele alınabilir. Zira eğitim kademelerinde bireysel başarının devamlılığı ortaöğretime devam edilen kurum ve dolayısıyla yükseköğretim ve meslekler üzerinde etkili olmaktadır. Bu anlamda bazı katılımcıların söz konusu başarıyı sürdürmekte zorlandıkları veya böyle bir zorlanmanın ardından kendilerini toparladıkları ve başarılı oldukları gibi değerlendirmelerine dikkat etmekte yarar bulunmaktadır. İlk olarak kimi

katılımcılar genel itibariyle ilköğretimde daha başarılı olduklarını aktarlarken birlikte ortaöğretim aşamasında başarı seviyelerinin düştüğünü ifade ederler. Katılımcılar bakımından bu durum ilköğretim seviyesinde başarılı olmak adına yeterli olan çalışma disiplinlerinin, ortaöğretime geçildiğinde yetersiz hale gelmesinden kaynaklanmaktadır.

Lisede zorlandım. Çünkü beklemediğim bir tempoya başladığım için zorlandım. Çok fazla çalışan bir insan değildim ama dersi severdim. Kendime zaman ayırırdım, ama lisede daha fazlasını yapmam gerektiği için bir afalladım. Sonrasında toparladım ama (Emine, 25, Eczacılık, Yardımcı Eczacı).

İlkokul ve ortaokulda çok istekliydim, lisede istekli değildim. İlkokul(dan) liseye kadar çok başarılıydım. Lisede çok başarısız değildim ama başarısız bir öğrenciydim. İlkokul ve ortaokulda başarılı olmak için hiçbir çaba göstermedim. Derslere gidiyordum, dersleri dinliyordum. Zaten ilkokul, ortaokul çok kolay, o yüzden takdirler geldi. Böyle bir ilkokul ortaokul geçirildi. Lisede de aynısını yaptım, orada da çaba sarf etmedim. O yüzden de başarısız oldum (Osman, 28, İşletme, Uzman-Özel Sektör).

İlkokul, ortaokulda çok istekliyim. Lisede soğudum eğitimden, üniversitede de soğudum. İlkokul, ortaokul ama istekliyim baya. Sonra ne olduysa işte uzaklaştım (Elif, 26, Endüstri Mühendisliği, Yazılım Danışmanı).

... ilkokulda baya çalışkandım aslında hatta işte tam bir ortaokulda kötü oldu zaten ondan dolayı düze [Genel Liseye] gittik. Lise sonunda aklım başıma geldi yani. Lise sonda ders çalışmaya başladım yeniden (Yusuf, 28, Hukuk, Avukat).

İlkokulda başarı seviyem çok iyiydi. Sonra lisede çok kötüydü (Hasan, 26, Elektrik Elektronik Mühendisliği, Yazılım Mühendisi).

Orta düzeyde bir öğrenciydim ama dördüncü, beşinci sınıftan sonra bir yani sınıfta ilk üçte olan bir öğrenciydim (Esra, 25, Psikoloji, Psikososyal Destek).

İlkokulda çok iyi, lisede düşük (Elif, 26, Endüstri Mühendisliği, Yazılım Danışmanı).

Yani bayağı başarılıydım. Liseden sonra derslerimde daha düşüşler oldu. Genelde il birincisi falan olurdu. Yani gerçekten cerrahlık kazanabilecek potansiyelim vardı (Özlem, 30, Psikoloji, Psikolog-Bağımsız).

Öte yandan ilköğretimde başarısız olup ortaöğretim döneminde başarı seviyesinin yükseldiğini ifade eden katılımcılar da mevcuttur.

Aslında ilkokulda ve ortaokulda o kadar başarılı bir öğrenci değildim ama sonrasında liseyi kazandıktan sonra daha fazla aktif olmaya başladım. Öyle söyleyebilirim (Zehra, Kadın, 28, Hukuk, Avukat).

... ortalama diyebiliriz hani benden başarılı da vardı, benden kötü de vardı, liseden bahsediyorum ama liseye kadarki süreçte genellikle akranlar bana göre yukarıda kalıyordu (Osman, 28, İşletme, Uzman-Özel Sektör).

Ayrıca başarının sürekliliğini etkileyen bir diğer unsur ise öğrenim görülen derslere yönelik bireysel bir ilgi ya da kabiliyet olarak ele alınabilir. Nitekim bir katılımcı ilgi alanının değişmesiyle birlikte başarı seviyesinin düştüğünü aktarır.

Vallahi her zaman ilkokul için ilkokul ortaokulda en başarılılardan birisiydim. Genel bütün derslerim baya iyiydi. Yani bütün derslerde en başarılılardan birisiydim. Hani ilk 5'teydim her zaman lisede biraz daha arttı böyle ilgi alanım, sosyal bilimlere kaydım. Okul başarısı açısından geri gittim. Yani mesela matematiğim falan çok kötüleşti. Geometri çok kötüleşti. Fenim falan çok kötüleşti lisede ama sosyal bilimde hep yine orada da eğitim yani ilgi alanımın olduğu yerde yine iyi biriydim (Ali, 27, Sosyoloji, Araştırma Görevlisi).

Bunların yanı sıra eğitimsel başarı üzerinde etkisi olan ve güdülenmeden bağımsız olarak ele alınması gereken bireysel nedenleri (sağlık durumunda meydana gelen bir değişiklik vb) de yok saymamak gerekir. Bunlar istisna olarak kalsalar dahi bireylerin yaşam hikayelerinde yer alan, eğitim ve dolayısıyla mesleki konumları üzerinde etkili olan etmenler olarak değerlendirilebilir. Nitekim Halil, yaşamış olduğu bir sağlık sorunu nedeni ile ilköğretimde okula devam edemediğini dile getirir.

İlkokuldan itibaren yani ilkokulda ben ilkokula başladığında işte ufak bir kronik rahatsızlığım vardı. Ondan dolayı pek böyle okula adapte olamadım. Anaokuluna falan da gitmedim ama ilkin üçüncü sınıftan itibaren biraz da ilkokul hocamızın da teşviği ile daha çok ders yapmaya, derslere daha çok odaklanmaya başladım Dördüncü, beşinci sınıftan itibaren böyle daha da dersin üstüne gittim ama ortaokul çok parlak değildi. Lise falan da öyleydi, çok parlak bir öğrenci olduğum söylenemez ama hani düzenli aralıklarla dersine çalışmaya çalışan, bakan bir insandım genel itibarıyla (Halil, 26, İşletme, Uzman Yardımcısı- Kamu).

4.1.2. Eğitim Yolunda Fedakârlık ve Çaba

Temel eğitim sürecine yönelik bir diğer değerlendirme konusu süreç içerisinde bireylerin gösterdiği fedakârlık ve çabaların neler oldukları, bunların öznel olarak nasıl anlaşıldığı, anlamlandırıldığı yahut bunlara nasıl bir değer biçildiğidir. Zira temel eğitim sürecinden itibaren toplumsal hareketlilik bakımından yapılan yatırımlar her ne kadar aile ve ailevi kökenin menzil beklentileriyle ilgili olarak ele alınabilse de eğitim sürecinde başarılı olmak adına gösterilen bireysel çaba, emek ve vazgeçilen diğer mükafatların bireylerin bulundukları konumlarla ilgili geriye yönelik değerlendirmelerinde etkili olan bir husustur. Bu konuyu açıklığa kavuşturmak için ilk olarak katılımcıların eğitimlerini sürdürmek ve başarılı olmak adına nasıl bir çalışma disiplini gösterdikleriyle ilgilenilecek, ikinci olarak ise nelerden ve ne kadar fedakarlıkta bulundukları ve yapmak istedikleri halde nelerden vazgeçtikleri değerlendirilecektir.

İlk olarak katılımcıların eğitim sürecinde başarılı olmak adına izledikleri çalışma disiplinleri çeşitlilik gösterir niteliktedir. Katılımcı ifadeleri temel alınarak başarılı olmak adına izlenen stratejileri; (i) düzenli ve planlı çalışmak, (ii) dersi derste dinlemek üzere iki başlık altında toplamak mümkündür. Fakat iki grup içerisindeki katılımcılarda da eğitimlerine yönelik temel bir istek ve başarılı olmak adına bir arzu bulunduğu hatırlatılmalıdır. Bunun yanında çalışma disiplini açısından öne çıkan bir diğer husus olarak ise çalışmanın sürekliliği olarak ele alınabilir, zira katılımcılar ekseriyetle sınav dönemlerinde yoğunlaşan bir tempo izlediklerini dile getirirler. İkinci olarak başarılı olmak adına gerçekleştirilen fedakarlıklar ise sınav dönemlerinde yoğun olarak yaşanmakta ve özellikle üniversite sınavlarına hazırlık aşamasında; eğlence, spor, oyun ve sosyal yaşama katılımdan çekilme ile ders çalışmaya ayrılan zamanın arttırılmaya çalışılması biçiminde ortaya çıkmaktadır. Araştırma verilerinde, çalışma disiplini ile ilgili olarak bireylerin temel eğitim sürecinde gösterdikleri çalışma disiplinlerinin niteliği ile ileride icra edilen meslek arasında anlamlı bir farklılığa işaret eden yorumlar veya ifadeler bulunmamaktadır. Dolayısıyla bu konuda görece etkili ya da belirleyici olan etken sınava hazırlık için gösterilen disiplinin derecesi olduğunu söylemek isabetlidir. Zira farklı profesyonel meslek gruplarına erişmiş katılımcılar için her biri için ortak bir ders çalışma disiplini veya başarıya yönelik güdü türünden yahut ortak bir anlayıştan söz etmek

mümkün görünmemektedir. Aksine başarılı olmak adına izlenen disiplin türü ve niteliği kişiler bazında farklılaşmaktadır.

İlk husus ile ilgili olarak katılımcı Özlem, Fatih, Zeynep ve Büşra çalışma disiplinlerine yönelik olarak içsel motivasyon ve sorumluluk bilincinden söz ederler ve disiplinli, planlı ya da düzenli bir biçimde çalıştıklarını vurgularlar.

Şöyle söyleyeyim, yani benim içsel motivasyonun zaten çok yüksekti. Yani başarı odaklı bir insandım zaten disiplinli çalışırdım. Yani ailemin falan hiçbir etkisi yoktu bunda tamamen kendim çalışırdım (Özlem, Kadın, 30, Psikoloji, Psikolog-Bağımsız).

Ben her zaman istekli oldum. Hani sorumluluğumu hep bildim. Yani ödevlerimi falan, hiç ailem şey demezdi açıkçası hani oğlum ödevin var, ödevini yapacak mısın falan diye demezdi. Sorumluluğumu bilirdim yani oturur yapardım (Fatih, 27, İşletme, Uzman Yardımcısı- Kamu).

Ödevlerimi yaparken hiç ailemden yardım almadım, kendim isteyerek yapıyordum yani planlı bir biçimde çalıştım (Zeynep, 31, Maliye, Uzman-Kamu Personeli).

... kendim istekliydim yani düzenli olmaya çalıştım daha çok hani planlı olarak ilerlemeye çalıştım, öyle diyebilirim (Büşra, 30, Psikoloji, Psikososyal Destek Personeli).

Bahsedildiği üzere katılımcılar bakımından öne çıkan bir diğer başarı stratejisi düzenli olarak dersleri takip etmek ve “dersi derste dinlemek” olarak ifade edilir. Bu durum katılımcı Kadir, Ali ve Esra’nın ifadelerinde görülebilir.

... ben böyle oturup ders çalışan ya da böyle soru çözen birisi değildim ama ders dinlemem olsun şey yani böyle derse girerdim, dinlerdim öğrenirdim. Yani o tarzda bir çalışma şeklim vardı (Kadir, 32, Maliye, Banka Personeli).

Hani dersi derste anlıyor dedikleri vardır. Daha o tarzda dersi çok iyi dinlerdim derste konsantrasyonum çok iyiydi yani ve anlardım derste. Sonra da eve gelip ödevlerimi yapardım, o kadardı yani ilkokulda çalışma şeyim bu kadardı. İşin açığı hani dediğim gibi derste zaten dinleyip anlıyordum sonra hocanın verdiği ödevleri yapıyordum iyice pekişmiş oluyordu. O yüzden bir şeyden mahrum kaldığımı söyleyemem hani sonra da çıkıp oyunumu oynuyordum (Ali, 27, Sosyoloji, Araştırma Görevlisi).

Genelde dağınık bir çalışma tarzım vardı ama çalışırdım yani, hani bunu nasıl desem, çok düzenli değildi, her gün çalışmazdım ama dersi iyi dinliyordum. Bir gün

boyunca çok iyi çalışırdım, diğer gün çalışmazdım falan o konuda dağınıktı ama bence çalışıyordum (Esra, 25, Psikoloji, Psikososyal Destek).

Ayrıca, başarı için yapılan sorgulamaya benzer biçimde çalışma disiplini üzerinde de bireysel ilgi etkili olmaktadır. Nitekim katılımcı Murat derslere yönelik ağır bir çalışma disiplini izlemediğini belirtir.

Başarı için çok ağır bir çalışma stilim yoktu. Genelde ilgi duyduğum şeyler Türkiye'de o an getirisi olduğu için fizik ve matematik. Yani öyle çok ağır bir çalışma temposundan bir şeyleri yapamadım ya (Murat, 26, Makine Mühendisliği, Ürün Geliştirme Mühendisi).

Başarı için gösterilen çaba ve çalışma disiplinin bazı katılımcılarda süreklilik gösterirken birçoğunda daha çok sınav dönemlerinde artma eğilimindedir.

Mesela ödevlerimi her zaman ben günü gününe yapardım. Mesela dışarı çıkmayı erteleyebilirdim, gezmeyi ertelerdim. O zaman evimiz sobalıydı mesela ve soğuk bir odada yorganın altında da böyle ders çalıştığım günleri biliyorum yani (Özlem, 30, Psikoloji, Psikolog-Bağımsız).

... düzenli bir çalışma disiplini mi yoktu. Sadece son günlerde, zaman zaman iyi, zaman zaman kötü, düzenli bir sistemim yoktu. (Mustafa, 26, Tıp, Pratisyen Hekim)

Bu hususla ilgili olarak katılımcılar bakımından yoğun olarak emek harcayan, çalışma disiplinin yoğunlaştığı ve fedakarlıkların büyük kısmını oluşturan dönem ise üniversite sınavına hazırlık süreci olarak belirtilmektedir. Nitekim katılımcı Esra, Fatih, Murat, Emine ve İsmail ve diğer katılımcıların birçoğu, çalışma disiplinleri ile ilgili olarak üniversiteye hazırlık dönemlerine vurgu yaparlar ve sosyal alanlardan, spor ve sanat gibi faaliyetlerden fedakarlıklarda bulunduklarını aktarırlar.

Üniversiteye hazırlık dönemimde yani spordan fedakârlık ettim bence, çünkü işte basketbol oynuyordum, voleybol basketbol böyle spor alanlarında bulunuyordum ama sınav senesinde tamamen bıraktım her şeyi. Spor aktivitesi olur ya da belki hani müzikle ilgili bir şey de olabilir. Onları da azalttım (Esra, 25, Psikoloji, Psikososyal Destek).

Hocam şimdi üniversite hazırlık döneminde yani arkadaşlar sizin de vardır illaki, hani bilgisayar oyunları oynamak olsun, hani böyle ne bileyim birlikte aktivitelerden yapıyorlardı, ben onlara birkaç kez yalan söylemişim açıkçası. Hani ders çalışayım

diye, sınav yaklaşıyor ders çalışmam lazım falan diye. Arkadaş ortamlarından biraz uzak kalmıştım. Onun dışında fedakârlık yaptığım bir şey yok açıkçası (Fatih, 27, İşletme, Uzman Yardımcısı- Kamu).

Üniversiteye hazırlandığım zaman dışarı çıkıp eğlenemediğim olmuştur bir iki sene. Onun haricinde de üniversitede de o kadar çok zorlamadım yani. Ders final dönemlerim ve üniversite sınavı dönemimde sosyalliğimi azalttım ama onun haricinde normaldi. Kendimi kısıtladığım bir dönem olmadı (Murat, 26, Makine Mühendisliği, Ürün Geliştirme Mühendisi).

Başarı seviyem yani iyiydi ortalamanın üstündeydi çok çalışıyordum. Özellikle lisede ben çok çalışan asla aksatmayan sorumluluk bilinci yerinde bir öğrenciydim. Yani açıkçası çok sosyal hayatım olduğunu hatırlamıyorum lisede, Sosyal hayatımdan çok verdim. Aynı zamanda işte kendi kendimi deşarj edebileceğim şeyleri de yapmadığımı hatırlıyorum, özellikle lisenin işte üniversiteye hazırlanma sürecinde sürekli ders çalışıp işte hani uykumdan, sosyal hayatımdan, bunlardan mahrum kaldığımı düşünüyorum. Ben çok çalışıyordum çünkü (Hatice, 27, Elektrik Elektronik Mühendisliği, Ar-Ge mühendisi)

Şöyle her gün ders çalışıyordum. Yani bu dokuzuncu ve onuncu sınıf değil de daha çok 11 ve 12'de (sınıflarda) daha düzenli çalışmaya başladım. 11 ve 12'de her gün çalışmaya başladım. Sonra istediğim puanı alamadığım için mezuna kaldım. Mezun hayatımda da her sabah dershaneye gidip akşam 6-7'ye kadar ders çalışıyordum. Eve geliyordum, dinlen bir iki saat dinlenme sürer, sonra bir iki saatler ders çalışıp yatıyordum ve bir sene boyunca böyle ilerledim. Ben bir senemi tamamen kapattım, hiçbir sosyal aktivite yok. Tek yaptığım şey spordu, onu da haftada üç gün yapıyordum. Onun dışında sabah 6'da kalkıyordum 8'de dershaneye gidiyordum. 12:30'da dersler, dershanede dersler bitiyordu, akşam 6'ya kadar hocalarla beraber ekiplerimiz oluyordu. Akşam 6'dan sonra 7'de eve geliyordum, saat 8:30, 9:30 gibi derse başlayıp 12'de yatıyordum (Emine, 25, Eczacılık, Yardımcı Eczacı).

Yani sadece ders çalıştım, farklı bir şey yapmadım [Nelerden fedakarlıklarda bulundunuz?]. Belki olması gerekenden daha az arkadaşım oldu, ders çalışmaktan dolayı eğlenceye daha az zaman ayırdım, onlar belki oyun oynarken ben oynamadım. Yani kısaca oldukça fazla zamanım gitti (İsmail, 26, Hukuk, Avukat).

Sınavlara yakın sadece böyle sürekli düzenli çalışma değil de böyle sınavlara yakın bir düzenli çalışma. Günü biraz daha kurtarayım gibisinden dersleri de dinliyordum o yüzden çok fazla böyle her gün tekrar etmedim. Sadece sınavlara yakın tekrar çalıştım. İyiydi yani (Sevim, 26, İşletme, Araştırma Görevlisi).

Fedakarlıklar tabii ki hani sınava hazırlandığım dönemlerde hani sosyal hayatımda bazı fedakarlıklarım olabiliyordu (Büşra, 30, Psikoloji, Psikososyal Destek Personeli).

Eğitimsel başarı için yapılan fedakarlıkların öznel olarak değerlendirilmesinde ailenin toplumsal sınıf ve statü konumuna bağlı olarak katlanılan fedakarlıkların nasıl

değerlendirildiği de önemli bir husustur. Zira üst tabakada yer alan bir ailenin evladının başarılı olması adına yapması gereken fedakârlıklar ve vazgeçilen hayat fırsatları, daha alt konumdakilerden farklı olabilmektedir. Araştırma bulgularında ise ilerleyen bölümlerde ailenin etkileri olarak ayrıntılı biçimde tartışılacağı üzere eğitim sürecinde seferber edilen maddi kaynaklar eğitim süreci boyunca önem taşımakta, ayrıca tercih ve kararları da etkileyebilmektedir. Öte yandan bir katılımcı ise temel eğitimi sürecinde kalabalık aile yaşamı nedeni ile sorun yaşadığını ve gerekli çalışma ortamını bulamadığını dile getirir.

Aslında şöyle ev ortamından dolayı bir çalışma disiplini gösteremedim açıkçası. Çok kalabalıktı bizim aile ve tek oda olduğu için sürekli aynı yerde yatıp kalkılıyordu. Bu yüzden pek bir çalışma disiplini gösteremedim. Fakat üniversiteye geldiğimde ev hayatı, yalnız yaşamak falan deyince biraz daha sistematik, disiplinli olabildi çalışmalarım (Serkan, 26, Sosyoloji, Rehber Öğretmen).

4.1.3. Temel Eğitim Sürecinde Arzu ve Beklentiler

Temel eğitim sürecine yönelik bireysel düzlemde tartışılması gereken bir diğer husus ise, katılımcıların bireysel düzeyde eğitimleri ve ilerde icra edebilecekleri mesleklere yönelik arzu ve beklentilerinin neler oldukları ve bu hususların nasıl ortaya çıktığı olarak ele alınabilir. Zira temel eğitim sürecinde oluşmaya başlayan geleceğe yönelik arzu ve beklentiler, ilerde icra edilecek mesleğe erişim için gösterilecek olan çabayı ve gerçekleştirilecek olan tercih ve kararları etkileme potansiyeli taşımaktadır. Söz konusu hususlar ekseninde, bu başlık altında katılımcıların temel eğitim sürecinde eğitime ve ilerde icra edebilecekleri mesleklere yönelik arzu ve beklentilerinin neler oldukları, bunların nasıl bir çerçeve ortaya çıkıp geliştikleri ele alınacaktır.

Araştırma bulgularına incelendiğinde, temel eğitim seviyesinde geleceğe yönelik kesin ve kendisine ulaşmak için planlı bir strateji izlenen beklentiler yerine çoğunlukla arzu ya da tahayyüllerin oluşmaya başladığı görülmektedir. Bu bağlamda katılımcılar çoğu halde temel eğitim seviyesinde iken kesin olarak sahip oldukları veya tahayyül ettikleri meslek

veya mesleklerden söz etmemekte, aksine bunların sık sık değiştiklerini dile getirmektedirler. Ancak, temel eğitim sürecinden itibaren belirli bir mesleğe erişmeyi kesin olarak arzulamış veya tahayyül etmiş ve çabasını buna yöneltmiş katılımcılar da bulunmaktadır. Her iki durumda da arzu ya da tahayyüller ekseriyetle aile ve yakın çevrede yer alan ya da günlük hayatta karşılaşılan meslek gruplarından kişilerle ilişkili olarak ortaya çıkmakta veya sanat, spor gibi alanlara yönelik bireysel ilgi, yetenek ve kabiliyetler ile ilgili olarak gelişmektedir.

Katılımcıların arzu ve beklentilerinin genel olarak ileriye yönelik hedefler biçiminde değerlendirilmesiyle bir gruplandırma yapıldığında ise sonuç olarak ulaşılan konumlar açısından aralarında bir farklılaşma yaşanmadığı, aksine belli bir hedefi olanların da belli bir hedefi olmayanlar ölçüsünde farklı meslekler icra ettikleri görülmektedir. Ayrıca, arzu veya tahayyül edilen mesleklerin değişiminde statüsü bakımından aşağı veya yukarı yönlü düzenli bir istikamet örüntüsü de mevcut değildir. Örneğin katılımcılardan Esra ve Fatih geleceğe yönelik arzularının sık sık değiştiğini ifade ederler.

O çok değişti yani ilkokulda hatırlamıyorum. Ne istediğimi ama doktor olmak istiyordum. Mimar olmak istiyordum. Ortaokul dönemimde sonra lisede yine mimarlık diye gitti sonra 11. Sınıfta hukuk oldu. Son sınıfta psikoloji oldu. Çok değişti (Esra, 25, Psikoloji, Psikososyal Destek).

Gerçekten o çok değişkendi ben ilk başta açıkçası spora çok meraklıydım. Futbol oynuyordum. Öyle lisanslı falan oynuyordum yani ilkokulda, ortaokulda. Bilmiyorum şu an detay veriyorum ama yani ben hep spor odaklı ilerliyordum böyle bir hedefim falan yoktu (Fatih, 27, İşletme, Uzman Yardımcısı- Kamu).

Katılımcı Hatice ve Fatma ise genel olarak bir hedeflerinin olmadığından bahsederler. Hatice açısından bu durum sınav sonucuna bağlı olarak girebileceği bir bölüm iken, Fatma istihdam olanağına sahip meslek konumuna erişmek olarak aktarılır. Benzer durumlar diğer bazı katılımcılar için de geçerlidir.

Yani ilkokulda zaten bilmiyorsun neyin ne olduğunu ama çok böyle hedeflerim pek olmadı açıkçası ben hep işte puanlarıma göre bir yere girerim okurum o şekilde yani çok fazla hedefleri olan bir insan olmadım o konuda (Hatice, 27, Elektrik Elektronik Mühendisliği, Ar-Ge Mühendisi).

Yani bir hedefim yoktu aslında. İlköğretim lisede yani genelde iş bulmak amaçlıydı (Fatma, 27, Tıp, Asistan Hekim).

... açıkçası şöyle, belirteceğim, bir hedefim olmadı, her zaman en iyisini yapmak hedefimdi. Öğretmenlik gibi bir isteğim vardı, sonrasında da bankacılık oldu (Kübra, 24, Bankacılık, Bankacı).

Bahsedildiği üzere temel eğitim sürecinden itibaren belirli mesleklere yönelik özel olarak hedef ve istekleri bulunan katılımcılar da bulunmaktadır. Kimileri bunları elde etmiş, kimileri ise ilerleyen bölümlerde ele alınacağı üzere eğitim sürecinde geliştirdikleri farklı stratejilerle başka alanlara yönelmişlerdir.

Aslında yine doktor olmayı düşünüyordum, düşündüğüm gibi oldu (Ayşe, 33, Tıp, Asistan hekim).

Yani illaki ortamı etkilemiştir ama o dönem böyle çocuk doktoru olmayı çok istiyordum açıkçası, çocuk doktor olmak için de tıp istiyordum ama şu anda da hani istemiyorum mesela çocuk doktoru değilim. Farklı bir alanda hem yetişkinlerle ilgileniyorum ama o dönemki motivasyonum oydu (Ayşe, 33, Tıp, Asistan hekim).

Hep doktor olmak istemiştım (Mehmet, 30, Tıp, Asistan Hekim).

Aslında beyin cerrahı olacağım diyordum (Özlem, 30, Psikoloji, Psikolog-Bağımsız).

Avukat olmayı düşünüyordum ama hani hocaların baskısı sen de bilirsin, sayısal sayısal diye bir baskı olduğu için sayısal çıkışlıyım ama hukuk yazdım (Merve, 28, Hukuk, Avukat).

Ben hep sağlık alanı düşünüyordum. Tıp, diş ya da eczacılık dışında hiçbir meslek düşünmedim (Emine, 25, Eczacılık, Yardımcı Eczacı).

Ortaokul lise döneminden beri öğretmenlik hayalim vardı. Daha sonrasında girdiğim sınavdan sonra aldığım puana göre bu bölümü tercih ettim (Zeynep, 31, Maliye, Uzman-Kamu Personeli)

Büyük ihtimalle mühendis olmayı planlıyordum (Osman, 28, İşletme, Uzman-Özel Sektör).

O dönemlerde biyofizik genelde daha çok lise dönemine denk gelir. Çünkü daha öncesinde ne istediğimi tam hatırlamıyorum. Biyofizik diye bir bilim dalına merak sarmıştım. Onunla ilgili bir şeyler yapmak istiyordum (Murat, 26, Makine Mühendisliği, Ürün Geliştirme Mühendisi).

Arzu ve beklentiler üzerinde aile ve çevre etkisini de tartışmaya açmak önemlidir. Zira hem ebeveynlerin çocukları üzerinde yarattığı bir toplumsal hareketlilik menzili olarak arzu ve beklentiler açığa çıkabilmekte, hem de bireylerin bizatihi kendileri ebeveyn mesleklerinden kaynaklı olarak belirli arzu ve beklentiler geliştirebilmektedirler. Toplumsal hareketlilik anlamında ebeveyn arzuları ilerleyen bölümlerde inceleneceği üzere daha farklı bir değerlendirmeye tabii tutulmalıdır. Bu bölümde ise dolaylı olarak bireylerde oluşan isteklerde toplumsal çevrenin nasıl bir etkide bulunduğu konusu ele alınacaktır.

Kişilerde kökleşen arzular ve beklentilerin gelişimi, belirli yatkınlıklar olarak Bourdieu'nun (1986) habitus kavramsallaştırmasına uygun biçimde değerlendirilebilecek olsa da bu durum sadece yatkınlık neticesinde belirli mesleklerin tercih edilmesiyle sınırlı kalmamakta, kimi mesleklerden kaçınmak biçiminde de ortaya çıkabilmektedir. Bu bakımdan aile ve çevre söz konusu beklentiler üzerinde yönlendirme, olumlu veya olumsuz örnek teşkil etme ve böylece arzuyu pekiştirme veya yeniden düşünme fırsatları sunarak etkili olabilmektedir. Örnek vermek gerekirse Yasemin, Esra ve Emine ailelerinden kaynaklanan belirli yatkınlıklara dayalı olarak bir bölüm ve meslek isteklerinin oluştuğunu ifade ederlerken, Aysel ise ablası ve onun iş arkadaşlarından edindiği bilgiler dolayısıyla farklı bir alanın kendisini için daha makul olabileceğini sonucunu çıkarmış ve fikrini değiştirmiştir.

... babam nedeniyle akademisyenlik isteğim de vardı hep zaten ondan hep istiyordum. Yani elektrik elektronik üzerinden devam etmek istiyordum (Yasemin, 27, Elektrik Elektronik Mühendisliği, Araştırma Görevlisi).

Aslında şöyle idealist bir babanın kızı olduğum için biraz onun da başarı odaklı olmasının etkisiyle böyle daha ideal meslekler bende önüme koymuşum. Doktorlukta öyle bir anımda bence ortaya çıkmış, yoksa özel bir ilgim yoktu, benim daha çok ilgim her zaman sanat dallarına, müziğe işte oyunculuk gibi ya oyunculuk böyle bir ara ortaokulda çok ilgimi çekiyordu ama daha çok müzik ile ilgili bir şey yapmayı istiyordum içten içe ama hani daha idealist olanı daha akademik açıdan ilerleyebileceğim başarıya odaklı olabileceğim yer kabul edilebilir yer o taraf olduğu için bence hep öyle meslekleri seçtim ama psikoloji bence daha çok düşünerek ve kendimi uygun olduğumun bilincinde seçtiğim bir alandı. O da biraz kendimle olan uğraşım, hem kendi süreçlerime olan uğraşım hem insanlarla birebir kurduğum iletişim. İletişimi hep çok sevdim, ilgi duydum. Onunla birlikte ben de psikolojiyi seçtim en nihayetinde (Esra, 25, Psikoloji, Psikososyal Destek).

... ailem sağlıkçı oldukları için, ben sağlıkçı bir ailede büyüdüm. Annemin ailesi de aynı şekilde, annem de sağlıkçı bir ailede büyüdü ve hep ilaçlarla, hastalıklarla, hep bu konuda bilinçli bir şekilde büyüdüğüm için, bu konuya yatkın bir şekilde ilerledi hayatım. Bu konuları hep araştırıyordum hep bunları sorardım, merak ederdim. Annemden özellikle besinlerle ilgili bilgiler almayı çok severdim küçüklüğümünden beri. Bundan dolayı hep sağlık düşündüm. Bana illa okuyacaksın, illa eczacı olacaksın, diş hekimliği okuyacaksın, sağlık dışında bir bölüm okumayacaksın şeklinde bir yönelimleri olmadı. Bu tamamen yaşadığım hayattan ötürü ben bu alana yöneldim (Emine, 25, Eczacılık, Yardımcı Eczacı).

Her zaman şu mesleği kesin yapacağım dediğim bir meslek hiç olmadı benim açık konuşmak gerekirse. Biraz böyle iletişim fakültesine ilgim vardı. Sonra ablam da iletişim fakültesi mezunu, onun iş hayatından biraz onun arkadaşlarından aldığım bilgilerden sonra fikirden uzaklaşmaya başladım ve sosyal bilimler daha çekici gelmeye başladı. Sosyolojiyi bilinçli olarak yazdım ama asla bir sosyolog olarak çalışamayacağımı da biliyordum (Aysel, 24, Sosyoloji, İnsan Kaynakları).

Bu hayat hikayelerinde üzerinde durulması gereken önemli bir husus, çocukluktan ergenliğe geçiş ve eğitim sistemi içerisinde kademe ilerledikçe, çevre ve bireysel nedenler ile basit düzeyde oluşmaya başlayan geleceğe yönelik ilk arzu ya da tahayyüllerin perçinlenerek ilerlemesi veyahut yerlerini daha tutarlı başka arzuların alarak beklentilerin oluşmaya başlamasıdır. Nitekim Ali çocukluğunda doktor olmayı diletiğini fakat zaman içerisinde sosyal bilimlere ilgi duymasıyla o yönde mesleklere eğilim gösterdiğini ve sonunda da sosyoloji eğitim almakta karar kıldığını aktarır. Benzer durumlar Serkan ve Hasan bakımından da geçerli olmakta, ortak nokta olarak ise şimdiki mesleklerine giden süreçte giderek daha yakın ilgi alanlarına yönelerek, ortaöğretim döneminin sonunda ise nihai kararın verildiği aktarılmaktadır.

Yani gelecekte bir sürü şey olmayı arzuluyordum. Çocukluktan beri ama hep böyle hani okur yazar birisi olmayı arzuluyordum hep oralardaydı yani aklım. Ya hem çocukken böyle çevre tabii bilirsin. Klasik doktorluk olur işte o çocuğunuzu okuyacak doktor olacak. Öyle çevre sana bunu empoze ettiği için ilkokuldayken doktor olmayı daha çok istiyordum. Böyle ne olacaksın diye sorduklarında. İşte aşağı yukarı ortaokula kadar böyle bir doktor lafı dolandı. Liseye doğru biraz daha böyle. Sosyal bilimlere yakın meslekler ilgimi çekmeye başladı işte Tarihçi olmak istiyordum. Bayağı tarih, tarihçi olurum diyordum. Yani o vardı, savcı olmak istiyordum. Bir de siyaset bilimci olmak istiyordum. Bu üçü vardı. Lise sona doğru da işte lisenin son senelerine doğru da işte sosyolojiyle tanışınca o alana yöneldim (Ali, 27, Sosyoloji, Araştırma Görevlisi).

Yani bu değişiyordu tabii ki içinde bulunduğum duruma göre. Küçükken hatırlıyorum, asker olsam mı diye düşünmüştüm. Daha sonra lise sonlara gelince sosyoloji okumayı istiyordum demiştim (Serkan, 26, Sosyoloji, Rehber Öğretmen).

Ben çocukken uçak mühendisliği falan istiyordum. Sonra lisede bir dönem okumamaya karar verdim, ondan da sonra yazılıma merak sardım, hevesimin ne olduğunu gördüm. Üniversitede elektronik artı yazılımı birleştirmeye karar verdim (Hasan, 26, Elektrik Elektronik Mühendisliği, Yazılım Mühendisi).

4.2. TEMEL EĞİTİM SÜRECİNDE AİLELERİN TAVIR VE TUTUMLARI

Bu başlık altında bireylerin meslek ve bununla birlikte toplumsal konum edinmeye giden süreçleri içerisinde aile ve yakın çevrelerinin çocuklarının eğitim süreçlerine karşı nasıl bir tavır takındıkları, onlara bu konuda ne tür maddi ve manevi imkânlar sağladıkları ve nasıl bir hedef gösterdikleri ele alınacaktır. Zira ailelerin sağladıkları maddi imkânlar olarak mali kaynaklarını çocuklarının eğitimlerinde seferber etme biçimleri ve eğitim süreci içerisinde evlatlarını nasıl bir hedef göstererek yönlendirdikleri ya da yönlendiremedikleri nesiller arası toplumsal hareketlilik sürecini anlamak adına önem taşımaktadır. Öte yandan ulaşılabilecek mesleki pozisyonlar, temel olarak toplumsal hareketliliğe yönelik menzil konumlarının nasıl tayin edildiğini göstermekte, ayrıca toplumsal olarak arzulan konumların neler oldukları konusu ile de ilgili olmaktadır. Ayrıca, bireysel değerlendirmeler üzerinde aile tavır ve tutumlarının nasıl bir etki ortaya çıkardığını anlamak farklı toplumsal konumlar bağlamında nasıl bir farklılaşma yaşandığını analiz etmeye imkân sağlar.

Bu bağlamda ilgili literatür incelendiğinde gelir ve malvarlığı bireylerin toplumsal hareketlilik için işe koşabilecekleri en büyük kaynak olarak görülmekte, gelir ve malvarlığı yüksek ailelerin çocuklarını desteklemek için daha fazla kaynağa sahip olmalarıyla birlikte çocuklarının menzil konumlarının da buna dayalı olarak oluşacağı iddia edilmektedir (Becker ve Toms, 1979; Sutton Trust, 2012; Major ve Machin, 2018). Bu hususlar dikkate alarak öncelikle katılımcı beyanlarında ifadesini bulduğu haliyle ailelerin maddi imkânlarını çocuklarının eğitime nasıl seferber ettikleri ardında da ebeveynlerin nasıl yönlendirmelerde bulundukları ya da bulunamadıkları incelenecektir.

Araştırma bulguları incelendiğinde ebeveynlerinin maddi imkânlarını seferber etme biçimleri ve çocuklarının eğitimleri için sağladıkları maddi imkânlar esas olarak ailelerinin gelir düzeyine paralel bir seyir izler ve kademeli olarak temel yaşamsal ihtiyaçların karşılanması ve eğitimle ilgili temel giderlerin üstlenilmesinden başlayıp özel kurs, ders ve okullar tercih edilmesine değin uzanır.

Klasik sınava hazırlık döneminde dershaneye gönderme. Özel ders almadım. Dershane dışında temel ihtiyaçların karşılanması (Osman, 28, İşletme, Uzman-Özel Sektör).

Yani annem de babam da gitmek istediğim her dershane olsun kurs olsun hepsinde destekleyici oldular. Maddi olarak imkânlarını hani benim için kullandılar, benim ve kardeşlerim için kullandılar diyebilirim (Büşra, 30, Psikoloji, Psikososyal Destek Personeli).

Yani gidip gelmemi sağladılar, karnımı doyurdular falan. Açıkçası hedef göstermediler hani ama o tavırlarından aldığım hani bir yere yerleş kendini kurtar mantığı, bir memur ol kendini kurtar, hani şu yoksa statü falan varmış. Şunu al bunu al gibi bir dayatma da yoktu (Ömer, 28, Sosyal Hizmet, Psikososyal Destek).

Maddi imkân sağladılar. Manevi bir imkân sağlamadılar, hani böyle bir psikolojik destek gibi, hani öyle bir ayrı uğraş değil de oku ne okuyorsan oku işte. Maddi imkân sadece öyle (Hasan, 26, Elektrik Elektronik Mühendisliği, Yazılım Mühendisi).

Yani maddi imkân sağladılar. Psikolojik destek her zaman, her kararımın arkasındaydı ailem. O yüzden hiç zorluk yaşamadım hep destekleyicilerdi (Ahmet, 27, Eczacılık, Serbest Eczacı).

Yani onlar hep daha çok desteklediler diyebilirim. Ben beşinci sınıftan itibaren dershaneye gitmeye başladım. Burslu bir şekilde başladım ama sonrasında da yani çok az bir indirim kazansam da ailem hani sınava gireceğim için hep destekledi. Yani zorlansalar da hani dershane desteğine devam ettiler mesela lise hayatımda da aynı şekilde (Leyla, 26, Sosyoloji, Rehber Öğretmen).

Bu konu ile ilgili üzerinde durulması gereken bir başka bulgu ise ailelerin yönlendirmeleri haricinde katılımcıların kendilerinin ailelerini kendi istekleri doğrultusunda yönlendirmeleri ve ebeveynlerinin maddi imkânları kendi eğitimsel başarıları amacıyla seferber etmeleridir. Konuyla ilgili olarak kimi katılımcılar ailelerinin eğitimlerine önem ve destek verdiklerini aktarmakla birlikte, özel ders ya da dershaneyle devam etme konusunda taleplerin kendilerinden kaynaklandığını dile getirirler.

... ne istiyorsam yaptılar işte ne bileyim dershaneden, özel derslerden vesaire ama daha çok ben onları yönlendirdim. Mesela işte matematikten özel ders almam gerekiyor dedim verdiler aldım ama onlar benim eksiklerimi görebilip senin bu yönde ihtiyacın var diyemedi. Yani o onların da eğitim düzeyi şimdi şey yapmak gibi olmasın da o ölçüde yüksek olmadığı için açıkçası ben yönlendirdim onları, onlar beni değil (Elif, 26, Endüstri Mühendisliği, Yazılım Danışmanı).

Üniversiteye kadar olan süreçte hiçbir hedef göstermediler. Ben her zaman gerek okul olsun gerek başka konularda derslane gibi olsun, kendi hedeflerimi kendim belirledim, ailem de destek verdi bu hedeflere. Ama onun dışında bir benim adıma benim yerime bir hedef gösterme gibi bir şey olmadı (Osman, 28, İşletme, Uzman-Özel Sektör).

Onlar da çok önem veriyorlardı eğitime. Benim ailem, ikisi de böyle üniversite okumuşlar ama ikisi de ailesinde tek üniversite okuyan kişiler. O yüzden eğitime çok önem veriyorlar. Dediğim gibi zaten çok problem çıkaran bir çocuk olmadım ben. Kendim hevesliydim ama lisede kimya dersinde zorlanmıştım mesela özel ders aldırımtım artı falan öyle diyebilirim. Eksik olduğum yerde takviye için özel ders gibi ya da derslane gibi şeyler sağladılar (Hülya, 27, İşletme, Uzman-Özel Sektör).

Bazı katılımcılar ise kendi başarıları dolayısıyla burs gibi imkânlarla erişebildiklerini, dolayısıyla eğitim için aile imkânlarının seferber edilmesine gerek kalmadığını ifade ederler.

Ben maddi olarak hiçbir zaman para sıkıntısı yaşamadım. Çok büyük harcamalarım da olmadı ama hiç maddi sıkıntı yaşamadım. Dershaneleri ben bedava kazanıyordum, istediğime gidiyordum. Yani onlarda da sıkıntı yaşamadım (Mehmet, 30, Tıp, Asistan Hekim).

... maddi olarak gereken her şeyi yaptılar. Yani beni hiçbir şekilde engellemediler. Çok masrafım da olmamıştır mesela kolejde okudum ben burslu okudum. Onun sınavlarına falan götürdüler, girmemi sağladılar. Orta birden (altıncı sınıf) itibaren kolejde okudum burslu olarak (Özlem, 30, Psikoloji, Psikolog-Bağımsız).

Kendileriyle mülakat yapılmış olan bireylerin ebeveynlerinin tavrı ve yaklaşımı ile ilgili beyanlarında ise ebeveynlerin tavrına ilişkin ortak bir hususun eğitim kazanımı yoluyla toplumsal hareketliliğin sağlanabileceği yahut imtiyazlı bir konumun korunabileceğine olan ortak bir inanç olduğu görülmektedir. Genel itibariyle aileler bakımından arzulanan meslek konumlarının ise toplumsal sınıf ya da statü konumunu korumak veya ilerlemek bakımından ön plana çıkanlardan oluştuğu söylenebilir. Ancak, buna karşılık, farklı toplumsal konumlara sahip aileler arasında maddi kaynağın ne kadarlık bir kısmının eğitim sürecinde işe koşulduğu ve dolayısıyla eğitimsel kazanım ile toplumsal hareketlilik

adına nesiller arası menzıl konumuna yönelik bir kaynak olarak kullanıldığı konusunda genel geçer bir ortaklıktan söz etmek pek mümkün görünmemektedir. Aksine karar ve eylemlerin çocuğun eğitime dair kendi ilgi ve arzuları ile ailelerin sahip olduğu imkânların miktarına bağlı olarak gerçek biçimlerini aldığını söylemek mümkündür. Ayrıca, yukarıdaki alıntılarda görüldüğü üzere, çocuğun kendi akademik başarısından ötürü burs kazanarak ailenin kendisi için fazla bir kaynak seferber etme gereğini ortadan kaldırması ya da ailenin kaynaklarının seferber edilmesinde talebin ve yönlendirmenin çocuğun kendisinden gelmesi ve bunun aile tarafından meşru ve makul görünmesi de önemlidir.

... ailem daha çok mesleklerin bu toplumsal statüsüne ve güce erişimlerine tabii onları daha şey yapıyorlardı o açıdan bakıyorlardı. Muhtemelen doktor veya savcı gibi bir şey olmamı daha çok isterlerdi onlar. Okuryazar olmak da onlar için gayet makbul bir şeydi yani bir tarihçi olsam da işte şu an mesela atıyorum, sosyolog olmaya çalışıyoruz. Okuryazar olmak da onlar için gayet makbul bir şeydi. Bir sosyolog olmak da onların hoşuna gidiyor ama hani o da onların üstünde statüko olarak. Okuryazar olmak, onlara şey geldiği için çekici geldiği için aslında hepsini bir şekilde destekliyorlar (Ali, 27, Sosyoloji, Araştırma Görevlisi).

Yani genelde hayatta böyle daha standart. Aslında biraz kendi hayatları gibi işte. Hani böyle “iyi, düzenli ve sana güvende hissettiren bir işin olsun, toplumda saygın görülen olsun” falan. Böyle yol gösterdiler yani. Meslek olarak hiçbir zaman herhangi bir mesleği şey yapmadılar. Tabi her aile gibi işte doktor olursun inşallah şöyle olursun inşallah dediler ama hani havada yani çok meslek olarak yönlendirmediler beni (Hülya, 27, İşletme, Uzman- Özel Sektör).

Burada dikkat çekilmesi gereken husus aile kökenlerinin yönlendirme konusunda nasıl bir fark yaratmakta olduğu konusudur. Zira toplumsal olarak arzu edilen meslekler, ailelerin sınıf ve statü konumları bağlamında çeşitlilik göstermektedir. Toplumsal hareketlilik çalışmalarındaki temel anlayış ebeveynlerin eğitim durumlarının belirli bir kültürel sermaye olarak kullanılabileceği ve kuşaklararası hareketlilik bağlamında çocuklarına yardımcı olacağı, eğitimsel kazanımlarında onlara avantaj sağlanabileceği yönündedir (De Graff ve Ganzeboom, 1993; Lucas, 2001). Araştırma verileri incelendiğinde ise ebeveynlerinin eğitim düzeyi görece düşük katılımcılar bu hususu kendileri için bir dezavantaj oluşturduğunu ifade ederler. Fakat öte yandan anne ve babalarının eğitim seviyeleri üniversite ve üstü olan katılımcılarda da benzer ifadelerle

rastlanmakta ve bu noktada ise katılımcılar, anne ve babaları üniversite mezunu oldukları halde kendilerini bu sefer de gerektiği şekilde yönlendiremediklerini dile getirirler.

... açıkçası o kadar annem babam üniversite mezunu ama o kadar fazla bilinçli olmadıkları için genellikle hocalarla konuşup işte neyse mesela sayısal, sayısala yöneltmek istediler. Beni sanki sayısalda bir şey varmış gibi sayısal bölümünü oku şunu öyle yap. Birazcık bilmemekten de kaynaklı, yani süper bir yönlendirme yapmadılar zaten ben de diyorum kendim de diyorum işte. Ne gelirse onu okuyacağım dedim ben kendim bile. O yüzden ailem de pek bir yönlendirme yapmadı açıkçası (Hatice, 27, Elektrik Elektronik Mühendisliği, Ar-Ge Mühendisi).

Yani açıkçası ya onlar da eğitimleri orta düzey bir aileye sahip olduğum için üniversite için çok fazla işte şunu oku tarzında değil de ilerisi olabilen bir meslek seçmemi her zaman istediler. İşte eskilerde hep şey vardır işte “öğretmen ol, doktor ol, hemşire ol” vardır ama hani orada meslek seçiminde uzun vadede benim ilerleyebileceğim bir meslek istediler (Kübra, 24, Bankacılık, Bankacı).

Yani destekliyorlardı ama mesela eğitim seviyesi ailesinin eğitim seviyesi benim ailemden daha yüksek olanların çocuklarına karşı destekleri, anlayışları ve cesaretlendirici sözleri çok daha farklıydı. Yani mesela diğerleri biraz daha şeydi, bazı insanlarınki [çocukları] sınavdan 100 almadı diyelim yani 98 aldı bunun ki [ailelerinin tepkisi] biraz daha şeydi, tamam iyi aldın gibi diğer insanların aileleri. Bizimkiler hani “neden daha iyi yapabiliirdin ama neden daha azını yapıyorsun, neden onunla yetiniyorsun” gibisinden cümleler kuruyorlardı. Sonradan YGS’de [Yükseköğretime Geçiş Sınavı] mesela istediğim puanı alamamıştım. Bu dönemde gerçekten bana biraz daha cesaret verici cümleler kurmuşlardı, hani bizim için sen daha önemlisin gibisinden. Öyle zaman zaman herhalde onların da bakış açısının değişiyordu veya kendileri bu yollardan geçmedikleri için yeterince anlayışlı mı olmadılar bilmiyorum. Tabii bizim beklentilerimiz farklı oluyor, onların sözleri farklı oluyor o şekilde (Sevim, 26, İşletme, Araştırma Görevlisi).

Ailem çok pozitif. Yani şöyle ilkökul mezunu olduğu için tabii derslerimde yardımcı olma noktasında çok yararlı olamadılar ister istemez, belli bir seviyeye kadar ortaokula kadar yanımda olabildiler, özellikle annem. Ama hep çok destekçilerdi maddi olarak işte derslane. Ben ortaokuldan önce hatta dördüncü sınıftan itibaren falan da gittim dershaneye. Maddi olarak o şekilde destek sağladılar (Aynur, 27, Sosyal Hizmet, Psikososyal Destek).

... yani destekleyici oldular öyle derslane olsun mesela üniversitede şey liseden sonra gönderdiler. Onun dışında okula giderken her zaman teşvik edici oldular ama tabii onlar da eğitim açısından çok yani bilgili değiller işin açıkçası sadece oku mantığıyla. Ama öyle bir hiç engelleyici bir tavırları olmadı bana karşı (Kadir, 32, Maliye, Banka Personeli).

Ailem her zaman çok olumluydu. Onlar yani annem de babam da ilkökul ortaokul mezunu. Çok böyle işte bilmezler hani okul hayatını, nasıl devam etmeli yani. Bunun için sadece hani her zaman iyi olmasını istediler. Maddi manevi her zaman desteklediler ama bana bir yönlendirme ya da rehberlik yapmadılar şu liseye ya da

üniversiteye git gibi. Burada her zaman benim rehberim ablam oldu (Aysel, 24, Sosyoloji, İnsan Kaynakları).

Dolayısıyla eğitim seviyesi düşük ebeveynlerin tavırlarında daha belirgin fakat onlarla sınırlı olmaksızın ailelerin tavırlarında öne çıkan ortak hususun “okumak” olduğu söylenebilir. Zira ailelerin eğitim sürecine yönelik yönlendirme ve hedef gösterme tavırları ekseriyetle eğitime devam etmek ve meslek sahibi olmaya yönelmekte fakat bunun hangi meslek olacağı ya da söz konusu mesleki konuma erişebilmek için nasıl bir çalışma disiplini gösterilmesi gerektiğine ilişkin bir belirgin ve kesin tavır ya da tutum içerilmemektedir. Söz konusu husus Akçelik’in gerçekleştirdiği çalışmada da gündeme getirilerek, özellikle işçi ve ticaret erbabı ebeveynlerin evlatlarının eğitimlerine karşı ilgisiz kaldıkları ve/veya yönlendirme yapamadıkları belirtilir (Akçelik, 2019, ss. 80-81, 123).

Meslek olarak göstermediler, sadece yani başarılı olmak adına, başarı adına bir hedef vardı (Mustafa, 26, Tıp, Pratisyen Hekim).

Yani bir hedefim yoktu aslında ilköğretim lisede, yani genelde iş bulmak amaçlıydı (Fatma, 27, Tıp, Asistan Hekim).

Tamamen hani “oku, hayatını kurtar”, klasik Türk ailesi mantığıyla ilerledik ama işte şeyde kısıtlamadılar yani bir müzik eğitimi alacağım dediğim zaman kimse karşı çıkmadı, halı sahaya gideceğiz dediğim zaman kimse karşı çıkmadı, hep rahattım yani rahat bıraktım kısıtlayıcı bir yapı olmadı hiçbir zaman (Ahmet, 27, Eczacılık, Serbest Eczacı).

“Kendi işin olsun, iyi bir işin olsun, parayı kazan, kendi ayaklarının üzerinde dur” bu tarz (Elif, 26, Endüstri Mühendisliği, Yazılım Danışmanı).

Eğitim sürecim boyunca herhangi bir müdahalede bulunmadılar. Şu yönde git şunu yap diye bir tavsiyede bulunmadılar. Yani aslında ben yolumu kendim çizdim, belli bir yola kanalize oldum. Örnek aldığım ailede olsun, çevremde olsun, yakın çevremde olsun belli başlı insanlar vardı, yaşça büyüklerim, onların çizdiği yollardan gitmeye çalıştım. Yaptıkları hataları yapmamaya çalıştım. Bu şekilde kendime bir yol açtım (Halil, 26, İşletme, Uzman Yardımcısı- Kamu).

“Bizim oğlumuz okuyacak” şeklinde vardı ve onun için gerçekten ellerinden gelen ne varsa yaptılar. Hani tavır olarak destekleyici bir tavra sahip olduklarını söyleyebilirim ama bilgi olarak birikim olarak yönlendiriciler noktasında ne kadar başarılılardı, o kadar da başarılı değillerdi. Çünkü kendilerinde eğitime dair özellikle hani akademik eğitime dair öyle çok bilgi birikimleri olmadığı için orada biraz

yönlendiricilikte tabii şey oldular, biraz daha zayıf kaldılar ama tavırları genel haliyle her zaman destekleyiciydi (Ali, 27, Sosyoloji, Araştırma Görevlisi).

Yani onlar serbest bıraktılar sadece bir okuma kavramı var ya “yeter ki oku da nasıl okuyorsan oku” hesabı. “Ya sen yeter ki oku, neye ne yapmak istediğini sen zaten bilirsin” gibisinden davrandılar. Hani illa şunu olacaksın, bunu olacaksın gibi bir kaygıları olmadı, öyle bir yönlendirmeleri de olmadı. Sadece okuma kavramı hani oku bu yani (Fatih, 27, İşletme, Uzman Yardımcısı- Kamu).

Bununla birlikte beraber ders çalışma konusunda ebeveynin ve aile içindeki diğer bireylerin eğitim durumunun önem taşıdığı söylenebilir. Nitekim bir katılımcı ailesi ile beraber ders çalışma pratiği içerisine girdiğini ve bunun kendisi bakımından faydalı olduğunu aktarmaktadır.

... olanakları üst safhada tuttular ve her zaman bilinçli aile oldular. Düşük nota karşı da normal bir tepki verdiler, ceza kısmını hiç yapmadılar. Birlikte ders çalıştık. Aşılama yönünden yani mesela bir kitap okunurken sadece bana oku demediler. Benle birlikte kendileri de okudu veyahut ben bir özel dersten gelince gel birlikte tekrar yapalım deyip birlikte biraz dersleri oyuna çevirmeye çalıştılar. Birlikte vakit geçirmeye çalıştık. Keza bunun yanında sosyal olarak da beni motive etmek için uğraştılar (...) olumlu sonuçları da oldu bence bunların (Merve, 28, Hukuk, Avukat).

Ailelerin meslekleri bağlamında bir değerlendirme yapıldığında ise; kamu personeli, memur kökenli katılımcıların ifadelerinde ailelerinin memur kökenine yapılan bir vurgu belirmekte ve bu bağlamda ailelerinin kendilerine yönelik yönlendirmeleri ve gelecek beklentilerinin de güvenli olarak nitelendirilen kamu çalışanı olmak yahut memuriyet hedef alınarak biçimlenmektedir. Dolayısıyla söz konusu ailelerde sınıf ve statü konumunu korumak adına evlatlarının ileriye yönelik meslek tahayyüllerinin bu bağlamda kısıtlandığını söylemek mümkündür. Diğer taraftan, kendi hesabına çalışan ya da özel sektörde muhtelif meslek gruplarına mensup ebeveynlere sahip katılımcıların ifadeleri ise görece çeşitli bir nitelik gösterir. Söz konusu katılımcılar ebeveynlerinin tavırlarında mesleki itibar olarak yine belirli mesleklerin arzulanır olduğundan bahsetseler de kendilerinden ileriye yönelik konumlar olarak hayatını idame ettirebilmek türünden gelir elde edebilecekleri bir mesleklerin olmasına yönelik beklentilerin olduğu, dolayısıyla daha az kısıtlandıkları ifade ederler.

Yani tabii memur bir ailede büyüdüğüm için. Hep devlet destekli yani tabiri caizse devletin işveren olduğu işlere yönelmemi istediler. Ama genel olarak istediğim herhangi bir işte çalışmama teşvik oldular, teşvik ettiler tabii (İsmail, 26, Hukuk, Avukat).

Yazar olmayı arzuluyordum, tabii ki hoş karşılanmadı. (Zehra, 28, Hukuk, Avukat).

Eğitim sürecindeki yönlendirmelerde anne ve babadan hangisinin daha etkin olduğu ve nasıl bir rol aldığı konusunda ise araştırma bulguları bir çeşitlilik durumuna işaret etmektedir. Zira kimi katılımcılar babalarının daha etkin bir rol oynadığını aktarırken, diğerleri ise böyle bir rolün anneleri tarafından sergilendiğini belirtirler. Bu çeşitlilik ya da farklılıkların ise temel olarak aile içi dinamikler bağlamında biçimlendiğini söylemek mümkündür.

İmkân olarak her zaman yani dershaneye gönderdiler işte özel okul istedim, onu da şey yaptılar. Hani benim isteğim yönünde, davrandılar hani eğitim açısından hep arkamda durdu babam daha çok ilgiliydi. Zaten ilkokulda da ben babamın müdür olduğu okuldaydım, eğitim anlamında her zaman babam daha çok takip eden kişi oldu. Yönlendirme açısından da öyle mutlaka şunu olmalısın gibi bir yerden yaklaşmadı bana. Ben sadece psikoloji yazdım mesela, ona da gayet saygı duyular “nasıl istiyorsan öyle olsun”. Aslında babam “hukuk okumamı çok isterdim” derdi hep ama hiçbir karışma müdahale olmadı yani (Esra, 25, Psikoloji, Psikososyal Destek).

Babam çok önemsemez idi. Yani annem daha hırslı bir kadındı. O isterdi okumamı, annem çok istedi. Doktor olmamı çok isterdi. O yüzden çalışmama teşvik ederdi. Yani ilkokulda falan okumayı öğrenmemde işte çarpım tablosunu ezberlememde falan baya yardımcı olmuştu (Özlem, 30, Psikoloji, Psikolog-Bağımsız).

... annem zaten bu eğitim konusunda benim en büyük manevi destekçimdi. Her zaman okumamı isterdi. Benim bir kız kardeşim de var, iki kız kardeşiz biz, ikimizin de böyle özellikle ayaklarımız üzerinde durmamız gerektiğini ekonomik özgürlüğümüz açısından hem de kendimizi geliştirip bir yerlere gelmemiz açısından. En büyük destekçim annemdi (Aynur, 27, Sosyal Hizmet, Psikososyal Destek).

Gerek babam tarafından gerek annem tarafından ama özellikle babam tarafından sürekli çalışmama yönelik telkin vardı yani. Hani buna zaten ilkokulda gerek kalmıyordu, ben çalışıyordum, ortaokulda da yine ben çalışıyordum, çalışkanım ama özellikle lisede sürekli böyle bir çalışmaya sevk edici, telkin edici hatta bazen bunun için böyle kavga, tartışma ve yaşadığımız oluyordu yani (Ali, 27, Sosyoloji, Araştırma Görevlisi).

Araştırma bulgularının katılımcıların cinsiyetleri bakımından da değerlendirilmesi gerekmektedir. Nitekim toplumsal hareketlilik çalışmalarında ele alındığı haliyle, aileler hareketlilik beklentisi ile çocuklarının eğitimlerine ayıracakları maddi kaynakları erkek olan lehine kullanabilmekte ya da toplumsal cinsiyetlendirilmiş meslek algısına göre yönlendirmelerde bulunabilmektedirler. Bu bakımdan katılımcılar arasında cinsiyeti nedeniyle eşitsiz bir muamele ile karşılaştığını veya eğitimde desteklenmediğini bildiren katılımcı bulunmamaktadır. Aksine, bir katılımcı kendisinin kadın olması nedeniyle aileleri tarafından desteklediğini ve mesleki konum elde etmesinin önemi yönünde teşvik edildiğini ifade etmektedir.

Ailem her zaman benim çok daha iyi olmam için çabaladı. Çalışmak istemediğim dönemlerde beni teşvik eden taraf oldu. Benim bir kadın olarak başka seçeneğim olmadığını bana çok iyi açıkladılar. Günümüz Türkiye'sinde ayaklarımın üzerinde durmam gerektiğini küçüklüğümünden beri her defasında dile getirdiler. Ben onlar sayesinde bu bölümü okuyabildim. Bu kadar ilerleyebildim (Emine, 25, Eczacılık, Yardımcı Eczacı).

Bu bölüme ilişkin araştırma verileri incelendiğinde ailelerinin maddi imkanlarını çocuklarının eğitime yönelik seferber etme düzeyleri ve onları yönlendirme biçimlerinin sınıf ve statü konumlarını korumak ve sürdürmek yönünde başat bir tavır aldığı söylenebilir. Aynı zamanda bu durum ailelerin toplumsal konumlarına kıyasla incelendiğinde görece yüksek statüde olanlar için kuşak içi hareketliliği ilerletme yönünde eğilim gösterir. Nitekim, konu ile ilgili olarak Sunar'ın 2018 yılında Türkiye'de gerçekleştirdiği survey tipi araştırmadan örnek verilirse; vasıfsız beden işçisi konumunda babaların çocuklarında %13,98 aşağı, %77,83 sabit, %8,16 yukarı ve çiftçi babalarda ise %14,97 aşağı, %76,96 sabit ve %8,02 yukarı yönde nesil içi toplumsal hareketlilik gözlemlenirken, alt düzey yönetici konumunda bulunan babaların çocuklarında %4,76 aşağı, %92,85 sabit, 2,38 yukarı yönde, orta düzey beyaz yakalı babalarda %12,87 aşağı, %71,28 sabit, %15,84 yukarı ve orta düzey yönetici olanlarda ise %0,00 aşağı, %78,26 sabit, %21,72 yukarı yönde hareketlilik saptanmaktadır (Sunar, 2020, ss. 384-385)

4.3. OKUL ORTAMI VE ARKADAŞ ÇEVRELERİNİN ETKİSİ

Temel eğitim süreci içerisinde katılımcıların okul ortamları ve akran ya da arkadaş çevreleri eğitime olan ilgileri ve eğitimsel başarıları üzerinde önemli bir rol oynayabilen bir diğer husustur. Zira akranlar arasındaki etkileşimler akademik başarı açısından olumlu veya olumsuz etkiler ortaya çıkarabilmekte, ayrıca akranlar arasında yapılan başarı karşılaştırmaları öğrencilerin başarıyı nasıl anlamlandırdığını ve başarının hangi ölçütlerle değerlendirildiğini etkileyebilir bir nitelik sergileyebilmektedir. Nitekim eğitimsel başarı ile ilgili uluslararası karşılaştırmalı araştırmalarda da akran etkilerinin eğitim başarısı üzerinde belirleyici etkilerinin olduğu ifade edilir (Zimmer ve Toma, 2000). Konu ile ilgili toplumsal hareketlilik çalışmalarında ise akranlar arası ilişkiler “önemli ötekiler” olarak operasyonelleştirilmekte, eğitime yönelik arzu ve başarı anlamında etkileri olduğu iddia edilmektedir (Sewell vd., 1969; 1970).

Araştırma bulguları incelendiğinde, ilk olarak katılımcıların arkadaş ortamlarının temel eğitim seviyesinde daha çeşitli olduğu görülmektedir. Bununla beraber ortaöğretim dönemine geçildiğinde ise öğrenime devam edilen kuruma bağlı olarak arkadaş çevresinin belirli bir biçimde değiştiği söylenebilir. Örneğin, Anadolu Liseleri, Anadolu Öğretmen Liseleri ve Fen Liselerine devam eden katılımcıların genellikle benzer başarı düzeyine sahip arkadaşlara/akranlara sahip oldukları gözlemlenmektedir. Rekabet ve başarı düzeyi değerlendirildiğinde ise özellikle Fen Lisesi ve Anadolu Öğretmen Liselerinde eğitim süreci geçiren katılımcılar görece yoğun bir rekabet ortamı deneyimlediklerini aktarırlar. Öte yandan Genel Lise mezunu kimi katılımcılar ise arkadaş çevrelerinin daha başarısız olduğu ve ilkokul seviyesindeyken de yine başarısız bir arkadaş çevresine sahip olduklarını ifade ederler.

Öte yandan, akran ve arkadaş grubunu sadece öğrenime devam edilen kuruma indirgememek gerektiği de önemli bir bulgu olarak ortaya çıkar. Nitekim kimi katılımcılar Genel Lisede öğrenim görmeleriyle birlikte başarılı ve eğitime ilgili bir arkadaş çevresine sahip oldukları ifade ederlerken, Anadolu Liselerinden mezun bazı

katılımcılar ise okulun başarısından bağımsız olarak kendi arkadaş çevresinin başarısız veya eğitime ilgisiz olduğunu dile getirirler.

Rekabet vardır tabi ki (Fatma, 27, Tıp, Asistan Hekim).

Rekabet ortamı vardı yani lisede özellikle Fen Lisesinde çok yoğun bir rekabet vardı. Lise üniversite sınavına hazırlık dönemi yüksek tempolu bir rekabet vardı diyebilirim Fen Lisesinde (Ayşe, 33, Tıp, Asistan hekim).

Biz zaten başarılı bir okul olduğumuz için arkadaş ortamım da başarılı öğrencilerdi (Merve, 28, Hukuk, Avukat).

İyiymi, arkadaş grubumun da dersleri iyiymi. Şu anda da zaten hepsi iyi yereler (Özlem, 30, Psikoloji, Psikolog-Bağımsız)

Arkadaşlarımın eğitimi, yani yakın çevrem iyiymi yani. Benden daha iyi olan arkadaşlarım da vardı, benim gibi olan arkadaşlarım da vardı (Zeynep, 31, Maliye, Uzman-Kamu Personeli).

Evet, yani bizim lisede vardı, rekabet vardı. Herkes hemen hemen aynı seviyelerde aynı aile düzeyine sahip. Sosyoekonomik düzeyleri de benzerdi. Sınıf olarak çalışkanlık düzeyi olarak birbirine yakındı bir rekabet ortamı hep vardı. Bu da pozitif etkiledi yani negatif bir yanı olmadı (Ahmet, 27, Eczacılık, Serbest Eczacı).

Hepsi çalışkandı, hepsi seviyordu. Yani aşağı yukarı hepimiz aynı seviyedeydik. Bir de aynı ortamlarda hep olduğumuz için yurttadaydık lise döneminde (Sevim, 26, İşletme, Araştırma Görevlisi).

Ben Kırşehir'de okudum. Kırşehir'in en iyi Anadolu lisesindeydim. Böyle hem sosyallığın hem de böyle ders çalışmanın böyle bir arada olduğu bir gruptu bizimkisi. Arkadaşlarımla etrafımdaki arkadaşlarım genelde böyle daha idealist, benim gibilerdi daha çok. Hani ders çalışmaya sıcak bakan, pozitif bakan, böyle çok gezip eğlenip ders dışı aktiviteleri çok fazla olmayan insanlardı. Yani en fazla bir araya gelip bir kahve içiyorduk. Genelde bu şekilde bir ortam, ders çalışmaya meyillilerdi ama (Aynur, 27, Sosyal Hizmet, Psikososyal Destek).

Ayrıca belirli bir puan neticesinde erişilebilen ortaöğretim kurumları arasında da başarı seviyesi ve arkadaş ortamı kurumun türü ile sınırlı kalmayıp aksine aynı türde yer alan eğitim kurumları içerisinde de farklılıklar söz konusu olabilmektedir. Nitekim Anadolu lisesi mezunu bir katılımcı eğitim gördüğü kurumun daha düşük seviyede olduğunu bildirirken, bir başka katılımcı ise yine Anadolu lisesi mezunu olmasına rağmen rekabet

ortamının olmadığını dile getirmiştir. Diğer taraftan Genel lise mezunu bir katılımcı ise arkadaşlarının başarılı olduğundan bahseder.

Rekabet ortamı vardı ama hani genel olarak baktığımızda Anadolu lisesi ama hani biraz düşük seviyede bir Anadolu lisesiydi hani eğitim olarak yine biraz şeydik ortalamaydı yani çok iyi (Yasemin, 27, Elektrik Elektronik Mühendisliği, Araştırma Görevlisi).

Lise dönemimde çok bir rekabet ortamı yoktu. Çoğu kişi zaten “olduğu kadar” düşüncesindeydi. Yani belli kişiler diyebilirim ilkokulda ve ortaokulda çok büyük rekabet vardı (Leyla, 26, Sosyoloji, Rehber Öğretmen).

Yani lisede yine çok başarılı öğrenciler vardı. Düz lise [Genel Lise] olmasına rağmen benim sınıfımdaki herkes üniversiteye gitti. Bunun içinde hukuk da var, tıp da var. Hani böyle çok yüksek puanlı insanların mecburen liseye gittiğini düşünebilirsiniz, öyle bir sınıftaydık (Aysel, 24, Sosyoloji, İnsan Kaynakları).

Dolayısıyla bu hususlar da göz önünde bulundurularak eğitim ortamının değerlendirmesi adına, öğrenim kurumunun ya da türünün ötesinde, bireyin sosyal etkileşimde bulunduğu ve ilişki geliştirdiği akranlarına bağlı olarak da hareket edilmesi gerekmektedir. Zira, bununla ilgili olarak bir katılımcı genel olarak kurum içerisinde bir rekabet olmasına rağmen kendi arkadaş grubunda olmadığını ifade eder.

Çok fazla yoktu yani lisenin bütün genelinde tabii ki vardı ama benim yakın çevremde çok fazla yoktu. Bu konularda rekabet değil de hani paylaştığımız şeyler oldu ama hiçbir zaman ben ondan daha yapmalıyım, şu benden daha iyi yapmış gibi bir şey ben düşünmedim (Hatice, 27, Elektrik Elektronik Mühendisliği, Ar-Ge Mühendisi).

Araştırma bulgularında öne çıkan bir başka bulgu ise arkadaş ortamını etkilerin bireylerin eğitimsel başarısı ve gelecekteki konumu üzerinde direkt olarak nedensel bir etkiden ziyade arazi bir etken olarak ele alınması gerektiğine işaret eder. Nitekim katılımcı ifadeleri arkadaş çevreleri ve eğitim gördükleri kurumlara bağlı olmaksızın başarıların birbirinden farklılaştığını gösterir niteliktedir.

[Lise arkadaşlarımız genelde nereleri kazandı?] Benim arkadaş tayfam oyuncu tayfa olduğu için onlardan bir tanesi tıp fakültesi kazandı, bir tanesi lise mezunu kaldı, bir tanesi inşaat [mühendislik], bir tanesi de elektrik elektronik [mühendislik]. Böyle karışık biraz o yönden (Mehmet, 30, Tıp, Asistan Hekim).

Hepsininki çok kötüydü, hiçbirini okumadı zaten. Bir de bir tek ben okudum. Arkadaşlarımla arasında eğitimle arası iyi olan yoktu (Hasan, 26, Elektrik Elektronik Mühendisliği, Yazılım Mühendisi).

Lisede özellikle rekabet falan yoktu bizde. Biz daha çok biraz da hayta öğrencilerdik. Lise sınıfında 40-45 kişi varsa o hayta denilen kişiler mesela çok fazla derste ne bileyim çalışmayan daha fazla derslere katılmayan kişiler, en arkalarda oturan kişiler hep iyi üniversitelerde iyi bölümler okudu arkadaşlarımla, şu an hepsi de en iyi işi aldılar, diğerleri de başaramadı mesela. Benim gözlemim açıkçası biz bunu kendi aramızda da konuşuruz. Bu yüzden öyle rekabet ortamı falan yoktu, daha çok böyle ergenliğin getirmiş olduğu bir şeyler vardı (Fatih, 27, İşletme, Uzman Yardımcısı-Kamu).

Arkadaş çevresinin etkisi konusunda yukarıdaki çıkarımı destekleyen bir diğer bulgu arkadaş ortamının eğitime ilgisiz olmasına rağmen kendi bireysel kapasite ve zekâsını vurgulayan bir katılımcının da mevcut olmasıdır.

... okulda çok öyle eğitime düşkün kişiler yoktu yani bulunduğum arkadaş ortamında. Benim orada tek avantajım işte ders mesela benim böyle hiç dinlememiş gibi olsam da o anda bir şey konuşulsa aklımda kalır. Biraz da görsel hafızam var. Yani onların şeyiyle biraz da bu noktalara geldim. Yoksa çevrede çok teşvik edici örnekler yoktu (Kadir, 32, Maliye, Banka Personeli).

Ailenin coğrafi hareketliliğine bağlı olarak öğrenime devam eden bireyin arkadaş ortamının ve öğrenime devam edilen kurumun değişmesi ileriye yönelik eğitimsel başarıyı etkileyebilmektedir. Zira bir katılımcı ailesinin yer değiştirmesi nedeniyle geçiş yaptığı okulda eğitime yönelik ilginin daha düşük olduğunu belirtmekte, başka bir katılımcı ise taşındıkları şehirde devam etmek istediği ve makul gördüğü lise türünde daha az sayıda kurum bulunmasından dolayı Genel liseye devam ettiğini belirtir.

İlkokul derken ilk beş sınıfı ben Mersin'de okudum (...) ilköğretimde orada biraz daha ilgililerdi. Burada geldim Samsun'da arkadaşlar biraz daha serserilik tarafındaydı işin. Zaten lisede Anadolu lisesi olduğu için, Samsun'un en iyi Anadolu lisesi olduğu için yine çok çalışan insanlar vardı (Mehmet, 30, Tıp, Asistan Hekim).

O dönem puanım aslında Anadolu lisesine İstanbul'da yeterken biz Yalova'yı taşındık ve Yalova'da Anadolu lisesi o zaman iki taneydi ve puanları çok yüksekti. Hiç kimse giremiyordu yani. O yüzden böyle Anadolu lisesine giremeyince Meslek Lisesine mi gitsem diye düşünürken ablam "saçmalama, düze git" dedi. Hani oradan istediğin daha güzel bir bölüme daha güzel bir üniversiteye gidebilirsin diye beni yönlendirdi. Öyle de oldu (Aysel, 24, Sosyoloji, İnsan Kaynakları).

4.4. ORTAÖĞRETİM KURUMLARI VE REHBERLİK FAALİYETLERİ

Ortaöğretim döneminin sonunda bölüm ve meslek tercihlerinde etkili olan bir diğer etken eğitim kurumlarındaki rehberlik faaliyetleridir. Zira eğitim bilimleri literatüründe temel eğitimden itibaren meslek tercihiyle ilgili olarak rehberlik ve psikolojik danışmanlık hizmetlerinin önemi vurgulanmakta, bu hizmetler, öğrencilere meslek seçimi sürecinde rehberlik etmenin yanı sıra eğitim değerlerini kazandırmak, ilgi ve yeteneklerini keşfetmelerine yardımcı olmak, kariyer fırsatlarını değerlendirmek ve geleceklerini planlamak konularında destek sağlama konusunda önemli bir unsur olarak işaret edilmektedir (Sert-Ağır, 2017; Özdemir-Yaylacı, 2007).

Katılımcı ifadeleri incelendiğinde ise, mülakat gerçekleştirilen bireyler temel eğitim dönemlerinde psikolojik danışmanlık ve rehberlik faaliyetlerinden hemen hemen hiç yararlanmadıklarını, ortaöğretim döneminde ise öğrenim alınan kurum bağlamında farklılaşmalar olmakla beraber alınan rehberliği ekseriyetle yetersiz buldukları aktarırlar. Kimi katılımcılar ise okulda bulunan psikolojik danışmanlık ve rehberlik uzmanı haricinde farklı branşlarda öğretmenlerine danıştıklarını ve bu biçimde bir anlamda rehberlik aldıklarını ifade ederler.

Rehberlik hocamı hiç tanımadım. Yani kızlarla muhabbet eden bir hocaydı. Adını bile hatırlamıyorum şu anda, hiç bire bir sohbetim olmadı (Mehmet, 30, Tıp, Asistan Hekim).

Yok, hiç olmadı rehberlik falan (Ahmet, 27, Eczacılık, Serbest Eczacı).

Yok, hayır tabii ki de hiçbir zaman olmadı devlet okulunda (Hasan, 26, Elektrik Elektronik Mühendisliği, Yazılım Mühendisi).

Hiç olmadı. Yani lisede rehber öğretmenimizi zaten hani 9. sınıfta bir kere görmüştük toplu yapılan bu anketlerde. Onun dışında ben çok kaygılı olduğum için hani birebir görüşmeleri gidiyordum birebir yönlendirmelerde de işte “önce ne istediğinize iyi karar verin, kendinizi iyi tanıyın, hangi bölümde olmak istediğinize karar verin” işte yani “sadece ailenizin yönlendirmeleri de değil, neyin hayalini kuruyorsunuz?” bu şekilde yönlendirmeler bize hiç olmadı. Yani ben daha çok kendimi zaten mezuna kaldığım zaman bulmuştum. Hani kendim araştırarak ederek bölüme ulaşmışım. Zaten sosyoloji bölümünü de hocalarımın hiçbiri bu bölümü önermedi. Yani tercihlerimi de zaten kendim yapmışım (Leyla, 26, Sosyoloji, Rehber Öğretmen).

Bu arada listemde PDR [psikolojik danışmanlık ve rehberlik] yahut psikolojik danışmanlık yapan rehberlik hocalarımızdan hiçbir şekilde hiçbir artısını görmedim. Zaten gitmemiştim. Bir kere gittim bana böyle hani çok kolay bir şekilde bu konuştu. Bunu her zaman söylüyorum, eleştiriyorum da. Her PDR'ci(öğretmeni) böyledir demiyorum ama sadece işte sabah 8'den 9'a kadar ders, işte 10 dakika ara gibi. Hani bu tarz bir yönlendirme olduğu için ki bunu da zaten kendi çalışma stilimi ben kendim daha iyi bildiğimi düşündüğüm için bir kere gittim, bir daha da gitmedim. Onun dışında üniversite ile ilgili ya da meslek seçimleriyle ilgili herhangi bir katkı hiçbir şekilde görmedim liseden rehberlik hocalarımdan (Aynur, 27, Sosyal Hizmet, Psikososyal Destek).

... rehber öğretmenimiz vardı bir tane. Son 12. sınıftayken gelmişti. Onunla daha fazla bunları konuşurduk ama onun haricinde çok fazla işte öğretmenlerden vesaire bu konu hakkında çok destek almadık. Ortaokuldayken destekleyen öğretmenim vardı (Zehra, 28, Hukuk, Avukat).

Lisedeki öğretmenlerimiz çok fazla bunun yönlendirdiğini ben hatırlamıyorum. Lisede çok böyle şeylerin üstünde durulmadı bence. İlkokulu hatırlamıyorum bile (Hatice, 27, Elektrik Elektronik Mühendisliği, Ar-Ge Mühendisi).

Söz konusu eksiklik üniversite tercih dönemlerinin incelendiği bölümlerde de ele alınacağı üzere meslek seçimlerinde de bilgisiz olarak yapılan tercihler olarak öne çıkar. Katılımcılar açısından rehberlik faaliyetlerini var olduğu durumlarda da çoğu zaman yetersiz olduğu dile getirilir. Söz konusu rehberlik faaliyetleri genel itibariyle alınan puana bağlı olarak üniversite tercihlerinin yapılması ile sınırlı kalmakta, bir katılımcının ifadesi ile yetenek ve kapasitelerinin göz ardı edildiği aktarılmaktadır. Dolayısıyla katılımcılar yetersiz bir rehberliğin aynı zamanda meslek tercihinde kendileri için yararsız olduğunu dile getirirler.

Açıkçası oldu ama maalesef ki yeterli değildi. Yani ben bu bölümü seçerken ve kendi mesleğim için hani bir şeyler yaparken kendi kendimi yönlendirdim. Rehberlik anlamında maalesef ki yeterli düzeyde değil hatta alçak seviyede diyebilirim. [Nasıl oldu mesela?] Yani tercih döneminden öncesinden de örnek veriyorum işte sadece başarı durumuna yani getirdiğin puana göre seçimler yapıldı. Ancak işte burada yetenekler göz ardı edildi işte. Sonrasında istenilen bölüm yani benim çok yüksek puan yapıp örnek veriyorum tıp okuyacağım işte ya da onun muadili yüksek puan isteyen mesleklerin seçimine yönlendirildi ama buradaki işte yapabilme kapasitesi, yetenek bunlar her zaman göz ardı edildi bence [Senin üzerinde bir etkisi oldu mu bunların?] Açıkçası ben kendimi tanıyan bir insan olduğum için o yüzden pek etkisi olmadı ama tercih döneminde maalesef ki böyle birkaç yanlış tercih yaptım. Bundan dolayı da hani burada az da olsa bir etkisi oldu (Kübra, 24, Bankacılık, Bankacı).

... hocalar açısından da büyük öğrencilere bir ufuk açacak yani vizyoner, bilgili, bilgilendiren faaliyetlerinin olduğunu tam anlamıyla söyleyemem. Yani sadece henüz üniversitede şunları yapabilirsin, şuraya gidebilirsin, şurayı tercih zaten şu olur gibisinden sorulduğunda genel hatlarıyla cevaplar veriliyordu. [Senin üzerinde bir etkisi oldu mu bunların?] tabii ki beni hani teşvik edici olmadığı için bu beni biraz da durgunluğa çağırıyordu. Okula, derslere, ileriye yönelik beni böyle daha isteksiz kılıyordu. Ben de tabii ki bunun için kendimi farklı alanlarda değerlendirdim, farklı alanlarda geliştirmeye çalışıyordum. Yani okumalar yapıyordum. Bir fen bilimci olarak da farklı alanlara da yöneliyordum. Hani bulunduğu sınıftaki, ortamdaki insanlar birçok şeyi talep etmediğinde sen içinden gelip gelmediğinde yani içimden gelmiyor böyle şeyler. Kısacası yapmıyordum, öyle söyleyeyim yani (Halil, 26, İşletme, Uzman Yardımcısı- Kamu).

... ben açıkçası çok sığ kaldığını düşünüyordum onların doğru rehberlik çatısı altında birçok bilgilendirmeler falan yapıyorlardı da. Şimdi açık konuşmak gerekirse bir yerin nüfus ve kültürel yapısı bence çok önemli. Sizin alanınız geniş, çok daha iyi bilirsiniz. Şimdi bizim büyüdüğümüz yerde yani lise okuduğumuz yerde bu tip şeyler çok sığ kalıyordu, hayatın gerçekleriyle pek fazla uyuşmuyor açıkçası. Bu yüzden, yani ben bize yol gösterenler odur budur çünkü onlar pek olumlu anlamda olduğunu, bir işe yaradığını göremedim yani (Fatih, 27, İşletme, Uzman Yardımcısı- Kamu).

Evet olmuştu mesleklerle ilgili bilgiler almıştık. Aynı zamanda sınıf öğretmenimiz üniversiteye hazırlık döneminde ders çalışmamız için derste bize vakit ayırıyordu (Zeynep, 31, Maliye, Uzman-Kamu Personeli).

Yani ilkokulum biraz iyiydi, o yüzden ileriye yönelik lise tercihleri. Hatta onun ilerisi üniversite tercihleri gibi konularda ve derslere sınavların diploma ortalamasının notunu önemli olduğunu bahsettiler ilkokulda. Lisede çok öyle bir şey görmedim. [Peki ilkokul ve lisedeki bu bilgilendirmeler, üniversite ve meslek tercihinde etkili oldu mu? Olduysa nasıl oldu?] Yok olmadı, ilkokuldaki bilgilendirmeler genellikle okul, lise ve okul tercihleri ile ilgiliydi. Lisede de çok bir bilgilendirme almadım (Osman, 28, İşletme, Uzman-Özel Sektör).

Ayrıca hali hazırda yetersiz olan rehberlik faaliyetleri ile ilgili olarak bir katılımcı yönlendirmelerin kendisini olumsuz anlamda etkilediğini bildirmektedir. Bahsettiği üzere belirli meslek alanlarına dair gerçekleştirilen yönlendirmelere ilişkin kendisi üzerinde bir baskı ve başarısızlık hissettiğini ifade etmektedir.

Oluyordu tabii ki ama bence yetersizdi. Yani aslında çok geniş bir yelpaze varken önümüzde tek bir şeyle sınırlandırıldığını düşünüyorum. Mesela sadece sağlık tıp, dişçilik, diyetisyenlik ya da mühendislik bunlarla sınırlı sınırlandırılmışız aslında çok çok daha geniş meslek alanları varmış. Yani konuşma dışında çok da bir şey yapılmadı. Bir okul gezdirilmedi örneğin bir üniversite gezdirilmedi sadece konuşarak hocaların bizi yönlendirmesi ayrı bir şey yapılmadı. [Üzerinizde bir etkisi oldu mu bunların?] Üzerimde baskı oluşturdu. Yani hani mesela tıp

kazanamayacağımı hep biliyordum. O yüzden hep başarısız gördüm kendimi örneğin kötü etkiledi yani (Elif, 26, Endüstri Mühendisliği, Yazılım Danışmanı).

Kimi zaman ise söz konusu rehberlik faaliyetlerinin okul içerisinde öğrenciler arasında oluşturulmuş bir sınıflandırılmaya dayalı olarak gerçekleştiği bir bulgu olarak ortaya çıkmıştır. Nitekim bununla ilgili olarak bir katılımcı kurum içerisinde alt sınıfta olduğunu ve bu nedenle rehberlik servisinden gerektiği biçimde faydalanamadığını bildirmektedir.

... lise bizim dönemimizde şöyleydi, kategori ediyorlardı iyi sınıflar vardı, alt sınıflar. Şimdi iyi sınıflar tabii yönlendiriliyordu. Alt sınıflara indikçe çok bir size yönlendiren ya da anlatan hiçbir şey yoktu. Tabii yönlendiren olsaydı mesela benim en büyük eksisi hayatta gördüğüm yabancı dil mesela yabancı dil hiç geliştiremedik. Mesela o dönem yönlendiren biri olsa benim önceliğimi yabancı dile verirdim. Çünkü yani yabancı dili olup da üniversite bile okumasa bile kişi bence iş hayatında çok ilerilere gidebiliriz. Tabii buna biraz da yeteneği varsa diyelim. O yüzden eksikti yani bir yönlendirme olmadı olsaydı işte daha iyi yerlerde olacağına inanmıyorum (Kadir, 32, Maliye, Banka Personeli).

Burada öne çıkan husus bilgilendirme ve yönlendirmeleri olsa dahi bunlar okulda görev yapmakta olan psikolojik danışmanlık ve rehberlik uzmanı tarafından değil, öğrencinin iletişim kurduğu farklı branşlarda öğretmenler tarafından gerçekleştirilmesi olarak ele alınmalıdır.

Lisede ve Anadolu lisesinde sıfırdı diyebilirim yani. Hatta şöyle benim lise 2'de edebiyat hocamla aram çok iyiydi, eşit ağırlık yazmayı bile düşünmüştüm. Yanıma bir arkadaşım geldi dedi “oğlum senin sayısalın iyi” ben de tamam dedim ve MF [matematik-fen] yazdım. Yani öyle sıfır yönlendirme. Genel lisede daha beterd. Orada da şunu hatırlıyorum, sınav dönemine girmeden önce hoca bize gel dedi, “ben sizi yönlendireceğim” falan filan, hocanın ikinci yanıma gelişi şeyde YGS’de sonuçlar açıklandı, bunları değerlendirmeye geldi. Adam arada hiçbir şey yapmadı yani. Sayısalımdan girdim puanım hangi makine mühendisliğine yetiyorsa ona kendim karar verdim tamamen (Murat, 26, Makine Mühendisliği, Ürün Geliştirme Mühendisi).

Oluyordu ama böyle bir rehberlik hocası yapmıyordu. Bizim okulumuz çok küçük bir okuldu Yalova’da. Öğrenci sayısı da çok azdı, öğretmen sayısı da çok azdı. O yüzden bizim öğretmenlerle ilişkimiz biraz daha arkadaşlık gibiydi. Hepsinde yaşı çok gençti, o yüzden böyle her dersin hocasıyla bunları konuşa biliyorduk ve yönlendirme de yapıyorlardı, yardımcı da oluyorlardı o konuda. [Senin üzerinde bir etkisi oldu mu bunun?] Oldu. Evet, edebiyat öğretmenlerim özellikle daha çok, ben TM’de [türkçe-matematik] okumama rağmen çok daha sözelci gibiydim ve iletişim de düşünüyordum o zamanlar. O yüzden en çok edebiyat öğretmenlerim ile konuşuyordum ve onlar böyle her zaman işte Ankara’da oku, Ankara çok güzel bir

şehir, öğrencilik hayatı için de çok keyifli olur demişlerdi. Yani etkilediler (Aysel, 24, Sosyoloji, İnsan Kaynakları).

... hocaların o şeyinden bilmiyorum yani bilinçli olarak çok etkilendiğimi düşünmüyorum. Sadece felsefe hocam vardı bir tane o biraz etkilemişti. Yani felsefe falan bu tarz hani ben zaten tarih okuyordum ama tarih biraz daha Milli Eğitim tarihi okuyordum. Hani klasik Milli Eğitim tarihi o tondan resmi tarihi anlatan kitaplar vesaire gibi. Lisedeki felsefe hocam biraz daha sosyal bilimlerin o felsefe, sosyolojiye açılan taraflarını da gösterdi. Oralarda da merak uyandırdı onun bir etkisi olmuş olabilir üzerimde felsefe hocasının bir etkisi olmuş olabilir yani o çünkü bayağı felsefe, sosyoloji işlerine merakımı uyandırmıştı onun dersleri (Ali, 27, Sosyoloji, Araştırma Görevlisi).

Katılımcıların kendi deneyimlerinde ortaöğretim kurumları tarafından gerçekleştirilen diğer faaliyetler ise mesleklerin tanıtımı ve bilgilendirme amaçlı meslek elemanlarının getirilmesi veya üniversitelere gezi düzenlenmesi biçiminde gerçekleşmiş görünmektedir. Fakat bahsedildiği üzere bu imkânın her kurumda olmamasının bir dezavantaj yarattığı söylenebilir.

... Şöyle, hani üniversitelere gezi düzenlenmişti, üniversiteleri tanıtım amaçlı. Tabii ki bunlar da benim için de hani gidebileceğim üniversite ya da üniversite ortamını görmek için bir avantaj oldu ve sonrasında da hani üniversiteye gitmek için daha bir hevesli olabildim diyebilirim (Büşra, 30, Psikoloji, Psikososyal Destek Personeli).

... vardı evet, hatta farklı meslek gruplarından işte gelip anlatıyorlardı. Örneğin diş hekimi işte mühendislik ya da doktor gibi gelip bilgilendirici konuşmalar yapıyorlardı (Ayşe, 33, Tıp, Asistan hekim).

Kısmen işte rehber hocaları değil de okula gelen meslek elemanlarının meslekleri tanıtmasıyla oldu. Avukat falan geliyordu, psikolog, sosyal hizmet uzmanı falan (Ömer, 28, Sosyal Hizmet, Psikososyal Destek).

5. BÖLÜM

YÜKSEKÖĞRETİME GİDEN SÜREÇ VE ÜNİVERSİTE EĞİTİMİ

Araştırmanın merkezi bir problemini oluşturan eğitim sürecinde kararların verilmesi ve yükseköğretim yolunda kararların verilmesi olarak ele alınabilir. Bu kapsamda ilk başlık altında bireylerin üniversite eğitime giden süreçlerinde tercihleri, kararları, arzu ve beklentileri ve bu hususların bireysel, ailevi ve toplumsal yapı içerisinde nasıl biçimlendiği ve deneyimlendiği tartışılacaktır. Analizin temel kırılma anlarını işaret eden süreçler ya da olaylar göz önünde bulundurularak sıralandığı söylenebilir. Nitekim öncelikle gelecekte öğrenim alınacak yükseköğretim alanı ve icra edilecek meslek üzerinde bir etkisi olduğu düşünülen ortaöğretim dönemi alan seçimi konu edinilecek, sonrasında ise yükseköğretim alma kararının nasıl verildiği ele alınacaktır. Üniversite tercih dönemi ise bir diğer önemli kırılma noktası olarak gösterilebilir. Bu sürecin analizinde ise tercihler etkide bulunabilecek etkenler olarak bireysel düşünceler, aile ve yakın çevrenin tavır ve tutumları, tercih edilen alanlara yönelik bilgi seviyeleri ve bilgi kaynakları ele alınacaktır.

Belirli bir meslek edinmeyle sonuçlanan eğitim sürecinde bir diğer aşama olarak ise yükseköğretimin incelenmesi gerekir. Nitekim araştırma kapsamında değerlendirilen meslekler hakkında düşüncelerin oluşma sürecinde üniversite eğitiminin etkileri olduğu söylenebilir ve kimi meslek gruplarında çalışma yaşamı üniversite eğitim sürecinde başlamaktadır. Bu hususlar doğrultusunda yükseköğretim süreci hakkında bireylerin ilk olarak eğitim ve öğretime dair arzu ve beklentileri, ikinci olarak kendi nitelikleriyle ilişki içerisinde yükseköğretimin nasıl değerlendirildiği ve öğrenim alanının nasıl anlamlandırıldığı ele alınacaktır. Üçüncü olarak ise öğrenim görmek ve başarılı olmak adına ne tür fedakarlıkların gösterildiği, nasıl bir çalışma disiplini izlendiği ve ailelerin toplumsal konumlarının bu hususta nasıl etkileri olduğu tartışacaktır.

5.1. YÜKSEKÖĞRETİME GİDEN SÜREÇTE TERCİH VE KARARLAR

5.1.1. Ortaöğretim Döneminde Alan Seçiminin Gerçekleştirilmesi

Türkiye’de ortaöğretim alanları sayısal, eşit ağırlık, sözel ve dil alanları olarak bölümlere ayrılmakta, üniversiteye giriş sınavları ise temel olarak bu ayrım üzerinden biçimlendirilerek ve ilgili puan türlerine ayrılmaktadır. Dolayısıyla ortaöğretim sürecinde gerçekleştirilen alan seçimleri katılımcıların hayat hikâyelerinde önemli bir kırılma noktasına işaret eder. Zira ortaöğretimde tercih edilen eğitim alanı çoğu halde ileride devam edilecek üniversite/bölümü ve icra edilecek mesleklerin üzerinde etkili olmaktadır. Araştırma amaçları doğrultusunda belirlenen ve metodoloji bölümünde tartışılan katılımcı kümesini oluşturan profesyonel meslek gruplarında yer alan bireylerin ise yoğun olarak sayısal ve eşit ağırlık mezunlarından oluştuğu söylenebilir. Bu çerçevede, bu bölümde katılımcıların ortaöğretimde nasıl alan seçimi gerçekleştirdikleri ve hangi hususları dikkate aldıkları değerlendirilecektir.

Araştırma bulguları incelendiğinde, ortaöğretimde gerçekleştirilen alan seçimleri konusunda katılımcı ifadeleri: (i) kendi ilgi ve kabiliyetleri ekseninde bireysel karar verenler, (ii) aile ve çevrenin yönlendirmelerine bağlı kalanlar ve (iii) toplumsal normatif çıkarımlar ile ileride icra edilecek meslekler aracılığıyla elde edecekleri faydaları gözетerek tercihte bulunanlar olmak üzere temel olarak üç gruba ayrılabilir görülmektedir. İlk gruptaki katılımcılar kendi ilgi ve kabiliyetlerine göre ortaöğretimde alan seçtiklerini ifade etmektedirler. Mülakat verilerine göre ilgi ve yetenekler ise genel itibarıyla ortaöğretim müfredatında öğrenim görülen alanlar bağlamında şekillenmekte, bireysel ilgiler ya da alınan derslerde gösterilen başarı düzeylerine kıyasla tercihler gerçekleştirilmektedir.

Hep sayısalı yatkınlık vardı ama matematiği seviyordum, okumayı da seviyordum, kendim yöneldim sayısalı (Ahmet, 27, Eczacılık, Serbest Eczacı).

Yani yeteneğime göre bir bölüm tercih ettim, eşit ağırlık bölümü okudum. Yani matematiğe yatkınlığım vardı ama fen bilgisi derslerine karşı ön yargılıydım, o yüzden eşit ağırlık bölümünü tercih ettim (Zeynep, 31, Maliye, Uzman-Kamu Personeli).

Alan seçimim şu şekilde, normalde ben biyolojiden anlamıyordum. Normalde tabii ki bizinkiler yani bizim lisede genelde hep böyle bir sayısal seçmeye bir mecburiyet diyebilirim aslında. Hani öyle bir durum vardı, hani ne olursa olsun sayısal seç gibi bir baskı vardı. Bu çok ağır bir baskı olmasa da ama ben kendimi bildiğim için ve ilgi alanımda da hani ben bunu aileme de söyledim. Dediğim gibi benim ailemin hiçbir zaman bir baskısı olmadı bu konuda. Şunu seç ya da böyle yap diye. Ben şimdi eşit ağırlıkçıyım, sayısalda dediğim gibi biyoloji yapamadığım için belki de o zaman için bahanem de olabilir bu. Matematikle aram çok iyiydi bu arada ama ben Türkçeyi, edebiyatı da çok seviyordum. Bunu bildiğim için ben Türkçe ve edebiyattan yani TM'den ilerlemek istedim. Çünkü hem o okuyacağım şey, eğitimini alacağım şey bana zevk de verecekti. Yani ben isteyerek bunu yapacaktım zaten üniversite tercihim de ben bu şekilde yaptım. Yani sırf kolay atanıyor. Evet, o zaman için sosyal hizmet kolay atanıyordu ama PDR'de kolay atanıyordu örneğin. Ama öğretmen olmayı hiçbir zaman düşünmedim. Ben sosyal hizmet mesleğini biraz araştırmıştım ve sıcak gelmişti bana, yakın hissetmiştim. Yapabileceğimi düşündüm ve o şekilde tercih ettim. Yani kendimi öncelikle tanıyıp ya da en azından neyi sevebilirim, neyi sevemem bunu değerlendirip o şekilde seçimlerimi yaptım (Aynur, 27, Sosyal Hizmet, Psikososyal Destek).

Burada dikkat edilmesi gereken nokta bireyin kendi ilgi ve yeteneklerini ileriye yönelik istekleri ile birlikte düşünmesi ve değerlendirmesidir. Nitekim, Mehmet kendi ilgisi ve icra etmek istediği meslek üzerinden bir değerlendirme yaparak alan seçimi gerçekleştirdiğini ifade ederken, Yasemin ve Büşra ise ileride icra etmek istedikleri meslekler bağlamında tercihte bulunduklarını dile getirmektelerdir.

Şöyle tıp hangisine giriyor diye düşündüm. Bir de şöyle bir şey var, ben lise boyunca teşekkür aldım. Çünkü benim edebiyatım, coğrafyam, tarihim kötüydü, zaten ilgim de yoktu. O yüzden hep teşekkürle geçtim. Onlar da düşük olduğu için zaten tıba sayısaldan girildiği için o şekilde ilerledim (Mehmet, 30, Tıp, Asistan Hekim).

Lisede yani mühendislik istediğim için direkt sayısala yönelmiştim. Diğer bölümlerde çok sevdiğim yani sonunda üniversite kısmında hani çok istediğim alanlar olmadığı için mesela sayısalı seçmiştim (Yasemin, 27, Elektrik Elektronik Mühendisliği, Araştırma Görevlisi).

Sadece hani eşit ağırlık olarak ben bölümü psikoloji olarak istediğim için eşit ağırlığa gitmem gerektiğini biliyordum ve onu seçmek istedim. Burada sadece biraz ailem sayısal olabilir mi diye biraz şeyde bulunmuşlardı ama sonrasında benim seçtiğim kararı saygı duyular (Büşra, 30, Psikoloji, Psikososyal Destek Personeli).

Katılımcı Hasan ise, ileride icra edilecek mesleklerin sağlayacağı maddi kazançlarına yönelik bir değerlendirme yaptığını belirtmektedir.

Baktım sözel ve eşit ağırlıktan gidip para kazanan yok. Ben de sayısal seçtim (Hasan, 26, Elektrik Elektronik Mühendisliği, Yazılım Mühendisi).

Alan seçimlerinde bir diğer etken olarak ailelerin yönlendirmesine işaret etmek gerekir. Bu noktada da aileler arasında çocuğun ilgi ve yeteneklerini gözetmek ya da ilerde elde edilebilecek mesleki konumların gelir ya da statülerini dikkate alarak değerlendirme yaptıkları söylenebilir. Nitekim katılımcı Merve, ailesinin alanlar arasında kendi puan durumuna yönelik bir değerlendirme yaptığını aktarır. Hatice ise, ailesinin yönlendirme yapmadığını, ortaöğretimde öğretmenleri ile ailesinin danışarak ve o yönde bir karar verildiğini dile getirir.

Sınavlarda ailem şuna baktı. Hani TM MF diye ayrıldığında MF puanım her zaman daha yüksek olduğu için MF yani sayısal seçmemi istediler, sayısal seçtim (Merve, 28, Hukuk, Avukat).

Ya açıkçası o kadar annem babam üniversite mezunu ama o kadar fazla bilinçli olmadıkları için genellikle hocalarla konuşup işte neyse mesela sayısalda yönelmek istediler beni sanki sayısalda bir şey varmış gibi sayısal bölümünü oku şunu öyle yap (Hatice, 27, Elektrik Elektronik Mühendisliği, Ar-Ge Mühendisi).

Alan seçimleri ile ilgili olarak bireylerin ve ailelerin ortak olarak karar verme süreçlerini etkileyen bir unsur ise genel geçer yahut yaygın toplumsal algı ve yargılardır. Nitekim araştırma verileri incelendiğinde aile, okul ve arkadaş çevrelerinde ortak olarak rastlanılan bir toplumsal kanı olarak sayısal alanın tercih edilmesi makul görülür. Bu hususla ilgili olarak; Fatma, sayısal alanı seçmesinde etkili olan meseleyi çalışkan öğrencilere yönelik genel bir algı olarak tarif eder. Eşit ağırlık puan türünü seçmiş olmasının kendi başarısızlığından kaynaklandığını ifade eden Yusuf ise başarısız olduğu için eşit ağırlık alanına yöneldiğini belirtir. Dolayısıyla genel bir değerlendirme yapıldığında ortaöğretim döneminde gerçekleştirilen alan seçimlerinde başarılı öğrenciler, yüksek gelir ve itibar sahibi olduğu öngörülen ya da düşünülen mesleklere ulaşmaları için sayısal alana yönlendirilmekte yahut sayısal alanda ilerlemelerinin daha makul olabileceği konusunda hemfikir bir algı ile karşılaşmaktadırlar.

Yani biraz daha böyle bilindiği gibi sözel bölümlerde, TM [eşit ağırlık] bölümlerinde çok fazla iş imkânının olmadığı, işte çok fazla para getirisinin olmadığı düşünüldüğü için genelde çocuklar sayısal bölümlerde okumaya teşvik ediliyor. Ne bileyim

mühendis olsunlar, doktor olsunlar yani doktorluk en yüksek segmentteki bir meslek olduğu için aslında sürekli yarış halinde oluyorduk. Yani annem mesela işte hep bir doktor olsun evde vesaire şeylerini isterdi. Yani yönlendirmeleri açısından bu şekilde mesleki olarak. (Zehra, 28, Hukuk, Avukat)

Genel bir algı vardı çalışkan öğrenciler sayısal seçer, hani o algıyla sayısal seçmişim, hani tercihe bağlı gibi değildi çok (Fatma, 27, Tıp, Asistan Hekim).

İlkokulda başarılıydık ama lisede ders çalışmayı bıraktığınız için kötü yani Hep zayıflar geldiği için mecbur hukuk daha mantıklı olduğu için hukuk seçmek için eşit ağırlık seçtik (Yusuf, 28, Hukuk, Avukat).

Tercih ve kararlarla ilgili incelenilmesi gereken bir diğer husus ise alan değiştirme stratejisidir. Nitekim Sevim ve Halil, öğrenim gördükleri alanlardan farklı olarak tercih yapmışlardır. Aynı zamanda katılımcılar bu durumu ilerde yapacakları meslek tercihleriyle ilişkili olarak ele alırlar.

Bizde 10. Sınıfa geçerken tm, dil veya sayısal seçiliyordu. Ben ilk başta sayısal seçtim. Çünkü 9. sınıfta fizik kimya derslerini seviyordum ama sonrasında 10. Sınıfta fiziği sevmemeye başladım, hâlâ kimya ve biyolojiyi seviyordum ama daha sonrasındaki meslek tercihimde yine fizikle karşılaşacağım için ve yapamayacağım için vazgeçtim. Eşit ağırlığa geçtim ama hocalarım da hep dile geçmemi istedi. Ben yine de mutluyum ama eşit ağırlıktan (Sevim, 26, İşletme, Araştırma Görevlisi).

... ikinci sınıfta hani tercih yaptım. O şekilde hani zaten bir tane eşit ağırlık, iki tane fen bilimleri sınıfı vardı, bir tane de yabancı dil sınıfı vardı. Yani bizde daha çok matematiğe falan daha böyle yönelimli olduğumuz için fen bilimleri seçtik. Bazen düşünüyorum iyi yaptığımı düşünüyorum bazen şu sebeple hani eşit ağırlıktan olan girilen bölüm alanlarından bir alan tercih ettim ben bunda da hani matematiği daha iyi yapabiliyorduk biz sayısalcılar olarak eşit ağırlıkçılardan. Bunun avantajını üniversite sınavlarında gördük yani öyle söyleyeyim. Seçeneğimiz alternatifimiz artıyordu bizim tercih zamanında (Halil, 26, İşletme, Uzman Yardımcısı- Kamu).

5.1.2. Yükseköğretim Alma Kararı

Kendileriyle mülakat yapılan bireylerin üniversite eğitimi almaya yönelik istek ve kararlılıklarının tam olarak nasıl şekillendiği söz konusu olduğunda ise katılımcılar arasında üniversite eğitimi alıp almamaya yönelik bir sorgulama gerçekleştiren kimsenin olmayışı dikkat çekmektedir. Fakat katılımcı ifadeleri dikkatle incelendiğinde, rasyonel bir sorgulama gerçekleştirilmemiş olsa dahi, yükseköğretime devam etme konusunda aile ve ötesinde genel olarak toplumdaki genel anlayış ve eğilimlerle zaten bunun sorgulanmaya gerek olmayan bir şey olduğu yahut “herkesin bir şekilde yükseköğrenime devam etmesi gerektiği” gibi yaygın ve kuşatıcı bir algı ile ilişkili olarak hayatın olağan ve olması gereken bir durumu olarak benimsenmiş ve bir nevi içselleştirilmiş olduğu görülmektedir. Bu durumun aslen Durkheim’ın *Sosyolojik Metodun Kuralları* eserindeki toplumsal olgu tanımına benzediği, yani onların düşünme ve idrakleri üzerinde kuşatıcı bir etki doğuran ama herkesin durumuna göre de bireysel bir biçim alan bir toplumsal olgu olduğu söylenebilir (2019, s. 42)

Ben üniversite eğitimi almaya nasıl karar verdim? Sürü psikolojisi (Ömer, 28, Sosyal Hizmet, Psikososyal Destek).

Yani almamaya hiç karar vermedim, başka şansım yoktu (Tuğba, 26, Ekonomi, Uzman Yardımcısı-Özel Sektör).

Yani üniversite eğitimi almaya zaten öyle çok kendin düşünmüyorsun ki hani üniversite okusam mı okumasam mı diye zaten sana ilkokula girdiğinde onu hedef gösteriyorlar. Yani üniversite okuyacaksın. Sen başarılı öğrenciysen zaten biliyorsun bu yolculuğun sonunda üniversite olacağını, sadece onun o merdivenin adımlarını çıkıyorsun düzenli olarak. Hani öyleydi yani biraz daha kendiliğinden gelişen bir şey (Ali, 27, Sosyoloji, Araştırma Görevlisi).

Üniversite eğitimi zaten ya benim dönemimde şart gibi bir şeydi. Yani üniversite eğitimi almadığım daha o yaşlarda bir planım yoktu. O yüzden mecbur mecburen aldım. Yani hani mutsuz da değilim ama ya aileme de tabii o dönem ben üniversite okumayacağım diye bir şey demedim ama deseydim eminim ki karşı çıkarlardı yani (Murat, 26, Makine Mühendisliği, Ürün Geliştirme Mühendisi).

Katılımcı Elif ve Büşra ise aile çevrelerinde üniversite okuyanlara atıflarla değerlendirmelerde bulunarak üniversiteye devam etmelerinin bir sorgulama konusu olmadığını aktarırlar.

Herkes üniversite okuduğu için benim de üniversite okumam gerektiğini ve ailemin de işte ablalarımın da kardeşlerimin de diyeyim üniversite okudukları için ben okumazsam olmaz diye düşündüm yani hani okumama gibi bir düşüncem hiç olmadı (Elif, 26, Endüstri Mühendisliği, Yazılım Danışmanı).

Üniversite eğitimi özellikle aldığım hani öyle bir karar değildi aslında. Hani zaten okula ilk başladığım zamandan itibaren üniversite okumam gerekiyor diye bir düşünce vardı. Hani gelecekle ilgili bir plan yapabilmem için öyle, üniversite eğitimi alma kararında bu şekilde gerçekleşti. Hani eğitim hayatıma başladığım zamandan itibaren hep üniversiteye gitme düşüncem vardı ve çevremde hani kuzenlerim olsun akrabalarım da üniversiteye gittiği için hani gitmem gerekiyor diye düşünüyordum (Büşra, 30, Psikoloji, Psikososyal Destek Personeli).

Katılımcı İsmail ise üniversite okuma kararını yine çevreye bağlı olarak açıklayarak, “akran baskısı” olarak tanımlar ve ailesinin de üniversite eğitimi aldığını ifade eder.

Yani tabii diğer akranlarla yani o akran baskısı mı denir yani, diğer akranların ne, nasıl üniversite okumak istiyorsa, sen de çevrenden nasıl gördüysen o düşünceyle oldu. Ailem de üniversite okuduğundan dolayı aynı zamanda (İsmail, 26, Hukuk, Avukat).

Hatice ise buna ailesinin karar verdiğini ifade ederken, Halil ise yine ailesinin kendisini üniversiteye devam etme konusunda yönlendirdiğini dile getirir.

Ailem kararı verdi yani üniversite eğitimi alacağım konusunda. Benim de almama gibi bir düşüncem olmadı, okuyacağız sonuçta (Hatice, 27, Elektrik Elektronik Mühendisliği, Ar-Ge Mühendisi).

... Yani eğitim sistemi, her böyle orta gelirli ailenin çocuğu gibi, çiftçilikle uğraşıyordu ailemiz ve bana pek bu işi öğretmediler. Bu işin iyi olmadığını biraz daha bizim okumaya yönelmemiz, yükseköğrenime gitmemiz yönünde söylediler ama biz de bu yönde eğitildiğimiz için yani çocuk yaştan itibaren oku, okul okursun ama üniversiteye gideceksin. Bu bir zorunluluk gibi düşünülüyordu. Bizim akranlarımız tarafından da mecburen biz de üniversiteye yöneldik, hiç yani direkt iş hayatına atılamadık yani teknik bir okul okumadık. Öğretmen lisesi iyiydi ama öğretmen olmaya yönelik çok giden sayısı yoktu. Biz de çeşitli alternatifler arasından üniversiteye bu şekilde yönelmiş olduk (Halil, 26, İşletme, Uzman Yardımcısı-Kamu).

Osman ise üniversite eğitimi almasının ailesi tarafından istendiğini, ayrıca üniversite eğitimini iyi bir ortalama ile bitirmeye teşvik edildiğini aktarır.

Destekleyici hatta zorlayıcı yani günümüz Türkiye'sinde üniversiteyi bitiremeyen insanların iş bulamayacağı kanısından dolayı üniversiteye gitmem çok teşvik edildi. Aynı sebepten üniversiteyi iyi bir ortalamayla bitirmem çok teşvik edildi, o yüzden çok destekleyicilerdi (Osman, 28, İşletme, Uzman-Özel Sektör).

Katılımcı Hasan ise sınavdan aldığı puan sonrası üniversite eğitimi almaya karar verdiğini ifade etmektedir.

Üniversite eğitimi almaya nasıl karar verdim, bir puan aldım üniversite sınavından sonra, çalışmadan bir puan aldım. Baktım mühendislik olunca elektrik elektronik mühendisliği tutturunca öyle bir üstün körü tercih yaptım gittim okudum ben (Hasan, 26, Elektrik Elektronik Mühendisliği, Yazılım Mühendisi).

5.1.3. Üniversite Tercih Dönemi ve Tercihlerin Gerçekleştirilmesi

Yükseköğretim ve eğitimsel kazanım ile toplumsal hareketliliği Türkiye bağlamında anlayabilmek için ortaöğretim süreci sonunda gerçekleştirilen üniversite tercihlerini ve tercih dönemini incelemek temel bir öneme sahiptir. Zira gerçekleştirilen tercihler ile öğrenime devam edilecek yükseköğretim alanı/bölümü ve sonrasında olağan olarak icra edilecek iş ve meslek alanı belirlenmekte ya da tercih etmeyerek kaçınılmış olan potansiyel istihdam alanları ortaya çıkarmaktadır. Dolayısıyla bu bakımdan nesiller arası toplumsal hareketlilik anlamında öğrenim alınacak yükseköğretim alanına yönelik tercihlerin niteliği ve tercih sürecinin kendisi, hareketliliğe yönelik birey ve ailelerin tavırlarının nasıl biçimlendiğini, nelerin arzu ve istekler dâhilinde tercih edilebilir olduğunu ortaya koymaktadır.

Konu ile ilgili literatür, genel itibari ile araştırma sorununda da belirtildiği üzere, tercihlerin toplumsal hareketlilik anlamında sınıf ya da statü konumunu ilerletmek ya da sürdürmek amaçlı istihdam piyasa içerisinde mükafat paketlerine erişim öncelenerek yapıldığı üzerinde yoğunlaşır. Dolayısıyla toplumsal hareketlilik literatürüne bağlı bir değerlendirme yapıldığında üniversite tercih döneminde temel olarak seçimlerin gelir ve

toplumsal statü/saygınlık doğrultusunda gerçekleştirildiği ya da öyle olmasının uygun olduğu muhtelif kuramlar aracılığıyla iddia edilebilir.

Bu bölümde ise ilgili literatürün açıklamalarını dikkate alarak, temel olarak üniversite eğitimi alınan bölüm/disiplin tercihinin tam olarak nasıl gerçekleştiği ve bu tercihin bireyin kendisi, ailesi ve yakın çevresi tarafından hangi yönleri ile iyi, arzulanır, hangi yönleri ile yerinde veya uygun olmayan bir tercih olarak değerlendirildiği incelenmektedir. Bu inceleme dört husus etrafında yapılmaktadır; ilk olarak, tercihlerin nasıl yapıldığı, yapılan tercihlerin bireysel bakımdan niteliği ve nelerin planlandığı veya geleceğe yönelik hedeflerin neler olduğu, ikinci olarak, aile ve çevrenin tercih dönemi içerisinde bireyler üzerinde nasıl etkileri olduğu, ebeveynlerin katılımcıları nasıl yönlendirdikleri ya da yönlendiremedikleri, üçüncü olarak, yükseköğretim alanlarının hangi vasıflarıyla aileler tarafından kabul edilebilir ve arzulanır bulunduğu ve başka bir bölüm ve/veya üniversite tercihinde bulunulmuş olsaydı aile ve çevre tepkisinin nasıl olacağı hakkındaki kanaatlerinin ne olduğu, dördüncü olarak, tercih döneminde üniversite eğitimi alınacak bölüm ve ilerde icra edilmesi düşünülen meslek hakkında katılımcıların bilgi düzeylerinin ne seviyede olduğu, bilgi kaynaklarının neler, kimler olduğu ve kendisi üzerinde nasıl bir etkide bulunduğu ele alınacaktır.

Tercihlerin yapılmasında öncelikle yapısal bir etken olarak üniversiteye geçiş sistemi ve bu bağlamda sistem içerisinde sınav/sınavlardan alınan puanın etkili olduğu belirtmek gerekir. Nitekim üniversite giriş sınavı sonucu elde edilen puan girilebilecek üniversite ve bölümler üzerinde doğrudan bir sınırlama getirmekte ve tercihlerin yapılmasında göz önünde bulundurulması gereken birinci unsur olarak bireylerin karşısına çıkmaktadır. Bu noktada tercihlere ilişkin sorgulama ise aynı puan aralığında, tercih edilebilecek birden fazla öğrenim bölümü ve üniversitenin bulunması üzerinden gerçekleştirilmektedir. Aynı zamanda toplumsal hareketlilik anlamında ise çeşitli öğrenim alanları ve üniversitelerin bulunması her zaman için birbirinden farklı mükâfat paketlerine erişim sağlanabileceği anlamına gelmemekte, icra edilecek mesleklerin iş piyasasındaki durumuna göre biçimlenmektedir.

Bu hususlar göz önünde bulundurulduğunda, araştırma bulguları bakımından bireylerin sahip oldukları puan ve sıralamalar bakımından geniş ya da dar bir tercih aralığına sahip oldukları fakat son kerte de sahip oldukları puanlara kıyasla alabilecekleri maksimum fayda ve bireysel öncelikler ya da kısıtlar bağlamında bir tercih yaptıkları söylenebilir. Araştırma bulguları bakımından burada fayda ileride icra edilebilecek meslek alanlarına bağlı mükâfat paketleri olarak belirli bir gelir ve itibar ya da kişisel tatmin gibi hususlar ile ilgili olabilmekte, bireysel öncelikler ya da kısıtlar ise öğrenim alınmak istenen alan, üniversitenin bulunduğu şehir ve üniversitenin kendisi olarak biçimlenmektedir.

Araştırma verilerine göre, ilk olarak, yüksek puan sahibi bireylerin bir tercihte bulunma konusunda görece daha geniş bir seçenek havuzuna sahip oldukları fakat mesleğin getireceği gelir ve itibarı önceleyerek benzer tercihler yaptıklarını söylemek mümkündür. Dolayısıyla yüksek puana sahip katılımcıların görece daha az seçenek üzerinden tercih yaptıkları gözlemlenmiştir. Yapılan tercihte ise temel olarak mesleklerin toplumsal itibarı öne çıkan bir husus olarak değerlendirilebilir zira sayısal alanda bulunan katılımcılar için bu meslek tıp fakültesine puanın yettiği durumda öncelikli olarak tıp hekimliği olarak biçimlenmekte, diğer kriterler ikinci planda değerlendirilmektedir.

Yani mühendislik gibi bir branşı istediğim hani tıp fakültesi biraz daha son dakika verilmiş bir karar oldu, puanıma göre bir tercihte bulunmuştum (Fatma, 27, Tıp, Asistan Hekim).

... bir yaz günü idi tıpları yukarıdan aşağıya yazdım. Ondan sonra dershanede danışman hocası vardı gittik oraya dedim tıp istiyorum. Sen dedi KTÜ niye yazmadın hocam teknik üniversitede tıp olur mu dedim. O vesileyle KTÜ'yü de yazmış bulundum. En son tercihim de KTÜ'yü (Mehmet, 30, Tıp, Asistan Hekim).

Puanıma göre düşündüm, en üstte tıp yazmıştım, Van yazmıştım. Diğerleri hep eczacılıktı. Hacettepe Eczacılıktan başlayıp Ağrı eczacılığı kadar bütün eczacılıkları yazdım (Emine, 25, Eczacılık, Yardımcı Eczacı).

Zaten tıp istiyordum puanım da iyi gelince tıp fakültelerini sırasıyla yazdım (Ayşe, 33, Tıp, Asistan hekim).

... mühendislik vardı aklımda. Son sene tıpa geçmişim, üniversite tercihim yani öncesinde yoktu ve puanıma göre şekillendi, aldığım puana göre (Mustafa, 26, Tıp, Pratisyen Hekim)

Eşit ağırlık alanında ise benzer fayda getirebileceği düşünülen bölümler olarak hukuk ve psikoloji öne çıkmakta fakat kimi katılımcılar bakımından ise üniversite itibarı veya şehir öncelenerek iktisadi idari bilimler alanı tercih edilmektedir.

... şöyle sıralamam dediğim gibi psikoloji ve hukuk arasında gidip geldim. Çünkü en yüksek sıralamalar hukuk ve psikolojideydi. Daha çok okumayı hangisinin teşvik edeceğine göre hukukun daha uygun olduğunu, kişiliğime de daha uygun olduğunu düşündüğüm için hukuku seçtim (İsmail, 26, Hukuk, Avukat).

Zaten hukuk için hazırlanmıştım sınava, tercihlerde de puana göre sıraladım hukukları, neresi gelirse diye tercih yaptım (Yusuf, 28, Hukuk, Avukat).

Valla üniversite tercihlerimde tamamen puanım etkili oldu, zaten düşünüyordum psikoloji istediğime emindim. Puanım geldikten sonra da olabilecekleri işte ODTÜ'den başlayarak bir umut ODTÜ olabilir gibiydi ama daha çok Hacettepe kesindi. O yüzden ODTÜ'yü Hacettepe, ondan sonra da işte özel üniversiteler, farklı şehirler falan, daha çok puana göre bir sıralama yaptım. Öncesine de gidip zaten görmüştüm. Okulları Hacettepe'ye falan da gitmişim. O yüzden Hacettepe'yi benim hedefim yani oraya gideceğim gibi hissediyordum. Böyle bilinçli bir şekilde oluşturdum diyebilirim (Esra, 25, Psikoloji, Psikososyal Destek).

... ailem bana bıraktı ve zaten psikolojiyi istediğim için sadece eşit ağırlıkta hukukta vardı ve sadece bu konuda biraz hukuk olabilir mi diye sormuşlardı. Ama ben psikoloji istediğimi ifade ettiğim için bunu yazdım. Hani olmama ihtimaline karşı rehber öğretmenliğini PDR bölümünü de yazmışım. Ama öncelik olarak psikolojydi benim için (Büşra, 30, Psikoloji, Psikososyal Destek Personeli).

Eşit ağırlık puanım yüksek gelince hukuktan yazmaya başladım sonra istediğim hukuklardan sonra psikolojiyi yazdım. Tamamıyla bütün yani herhâlde 4 tane filan hukuktan sonrası tamamıyla psikolojydi bütün tercihlerim (Özlem, 30, Psikoloji, Psikolog-Bağımsız).

Benim aslında sık sık değişti bu kararım bazen hukuk okumayı düşündüm bazen işte psikoloji okumayı düşündüm. Ama sonrasında özellikle son sene psikolojiyi istiyordum daha sonra puanım yetmedi, işletmeyi seçtim. Mezuna da kalmak istemedim ama işte okurken işletmeyi daha çok sevdiğimi anladım ve hani şu andaki kişiliğimi göz önüne aldığımda iyi ki psikolojiyi seçmedim diyorum (Sevim, 26, İşletme, Araştırma Görevlisi).

... her zaman da bir iyi bir bölüm yerine iyi bir okul tercihi yapmak isteyen bir insan olduğum için alanı en geniş olan ve farklı noktalara evriltebileceğim hem kendimi hem kariyerimi bölümü araştırmaya başladım ve işletme bölümünde karar kıldım. İşin bölümüne karar kıldıktan sonra da hedefimi Boğaziçi olarak belirledim çünkü şu anda İstanbul'dan çıkmak istemiyordum hem de o zamanki en iyi işletme bölümü olduğunu düşünüyordum. Sınav sonucum geldi. Boğaziçi işletme olmamıştı ama ODTÜ işletme oluyordu (Osman, 28, İşletme, Uzman-Özel Sektör).

... ben hiç hukuk istemiyordum. Avukat olmak hiç istemiyordum. Aslında iyi bir İİBF [işletme ve iktisadi bilimler] bölümü, mesela şöyle diyordum işte Boğaziçi

işletme olsun. Çünkü en iyisi o. Boğaziçi işletme olmazsa işte ODTÜ işletme olur ya da işte Boğaziçi kamu yönetim olur. Bilmiyorum tamamen İİBF'nin sıralamalarında en iyisi olsun diyordum, başka bir şey demiyordum (Hülya, 27, İşletme, Uzman- Özel Sektör).

Sadece İstanbul'da olması gerekiyordu, iyi bir üniversite olması gerekiyordu, ilk tercihime yerleştim o şekilde (Tuğba, 26, Ekonomi, Uzman Yardımcısı-Özel Sektör).

Gelir ve itibar noktasında üst sıralarda yer alan bölümlere puanın yetmediği durumlarda ise ileriye yönelik iş bulma konusunda sorun olmayacağı düşünülen, dönemin koşullarında popülerleşen farklı bölümler de seçenek olarak değerlendirilmektedir.

Benim mesleği seçme tercihim o dönemki aslında toplumun kararıydı. Rahat iş bulabilirsin, sıkıntı yaşamazsın gelecek kaygısıyla (...) puanımı aldım, bu puanla nereleri tercih edebilirim diye kendim liste belirledim o listede meslek yani 4 yıllık eğitim hayatı sonrasında iş hayatına atanmam noktasında bana engel çıkarmayacak durumları o an analiz ettiğimde o dönem sosyal hizmet bölümü bana daha yakın gelmeye başladı (Ömer, 28, Sosyal Hizmet, Psikososyal Destek).

Sayısal alanda tercih yapan katılımcılar açısından da bu noktada üniversitelerin de önemli bir tercih unsuru olduğunu belirtmek gerekir.

Üniversite tercihlerim puanıma göre tercih ettim. Açıkçası zaten aldığım puan belliydi, sıralamam belliydi. Daha çok üniversite seçtim açıkçası bölümüm mühendislik olduğu için üniversite daha önemli. Yani bir tıpta bir diş hekimliğinde üniversitem çok önemli olmuyor. Çünkü tıp okumuş oluyorsun ama mühendislikte öyle değil. Ben üniversite seçtim zaten üniversitem daha köklü bir üniversite. Bölüm olarak nasıl şey yaptığımı çok hatırlamıyorum. Makine, inşaat bunları istemedim. Bir şekilde bu buraya yönlendirdim. Yani tam olarak hatırlamıyorum ama makine, inşaat mühendisliği istemediğim çok net hatırlıyorum (Hatice, 27, Elektrik Elektronik Mühendisliği, Ar-Ge Mühendisi).

Elif ise istediği bölüme puanının yetmemesine bağlı olarak bir sorgulama süreci içerisine girdiğini ve sonrasında geniş bir alana sahip olması bakımından endüstri mühendisliğini seçtiğini aktarmaktadır.

Şöyle diyetisyenliği kazanamadım. Mühendislikleri tutuyordu puanım mühendisliklerden de işte bilgisayar mühendisliği, inşaat, makine bunlar bana çok çok uzaktı. Yapabileceğim şeyler değildi. Endüstri de daha böyle yelpazesi geniş bir meslek olduğu için hani orayı bir okuyayım, oradan bir şey olur, bir şey bulurum düşüncesiyle endüstriyi seçtim aslında. Çünkü kafamda tam ne yapmak istediğimi

bilmiyordum. Öyle inşaat falan da okuyamazdım hani ama endüstri o yüzden seçtim yani geniş bir yelpazesi vardı (Elif, 26, Endüstri Mühendisliği, Yazılım Danışmanı).

Kendileriyle mülakat gerçekleştirilen bireylere puanlarının daha yüksek veya düşük olması halinde nasıl bir tercih yapacakları sorulduğunda ise alınan cevap statü bakımından yüksek meslek grupları olanlar için daha yüksek puanlı bir üniversitenin aynı bölümü ya da hali hazırda mezun oldukları üniversite ve bölüm iken, daha bir alt statüde yer alan meslek grupları için ise puan türleri içerisinde gidebilecekleri en üst üniversiteleri işaret eder. Buradan çıkarılabilecek sonuç olarak tercih anlamında hareketlilik çalışmalarında da gösterilen biçiminde yüksek mükafat paketlerine erişim gözetilerek gerçekleştirildiği söylenebilir.

Daha düşük olsaydı şey olurdu elektrik-elektronik ya da bilgisayar mühendisliklerinden biri gelirdi daha yüksek olsaydı daha iyi bir tıp fakültesi gelirdi. Çünkü bunun üstünde tıp hariç hiçbir şey yoktu (Mehmet, 30, Tıp, Asistan Hekim).

Şu an olsaydı eğer ben mesela hiç hukuk yazmazdım ama aslında tercih sürecindeki psikolojimi düşünüyorum orada olsaydım puan yüksek olsaydı belki o an yine hukukta çok yazabilirdim. Bu ama biraz daha işte baskıyla hani toplumsal statüde sanki avukatlık daha öndeymiş gibi bir algı vardır ya bizde evet galiba biraz da o yüzden önlere hukuk yazdım (Özlem, 30, Psikoloji, Psikolog-Bağımsız).

Yani eğer daha düşük olsaydı, muhtemelen üniversite bakımından daha farklı olurdu. Yine bir mühendislik olurdu ama yüksek olsaydı bilmiyorum fizyoterapi düşünebilirdim veyahut da diyetisyenlik düşünebilirdim. Daha yüksek olsaydı o şekil ona yönelirdim yani. Çünkü mühendislik her zaman birinci tercihim olmadı (Hatice, 27, Elektrik Elektronik Mühendisliği, Ar-Ge Mühendisi).

5.1.4. Üniversite Tercihlerinde Aile, Çevre ve Önemli Ötekilerin Etkileri

Öğrenim alınacak bölümlerin tercihinde aile ve yakın çevrenin etkileri de önemli bir husustur. Zira yukarıda temel eğitim dönemi ile ilgili olarak da işaret edildiği üzere, aile ve yakın çevre çocukların meslek tercihi konusunda doğrudan ya da dolaylı bir şekilde etkili olmaktadır ve bu etki sonuç olarak toplumsal hareketlilik sürecinde kararların verilmesi anlamına gelmektedir. Ancak, ailenin (ebeveynler ve diğer yakın üyeler) tavır ve tutumlarının sosyal sınıf veya sosyo-ekonomik statü konumlarına bağlı olarak farklılaşacağı toplumsal hareketlilik literatürü kapsamında öngörülebilir olmakla birlikte söz konusu farklılaşmayı oluşturan mekanizmalar ve bunların bireyler üzerindeki etkilerinin tam olarak ne oldukları ve nasıl oldukları hakkında bir uzlaşma bulunmamaktadır. Dolayısıyla bu bölümde ilk olarak aile ve çevrenin katılımcıların tercih dönemlerinde nasıl yönlendirme ve etkilerde bulundukları incelenecek sonrasında ise bireylerin söz konusu etki ve yönlendirmelere yönelik tavırlarına yer verilecektir.

Araştırma verilerine göre, katılımcıların aile ve yakın çevrelerinde yükseköğretim yolu ile toplumsal hareketliliğin mümkün ve makul bir imkân olarak değerlendirildiğini belirtmek mümkündür. Ailelerin yönlendirmeleri ve tercihler konusunda düşüncelerinin de bu bağlamda geliştiği ve yükseköğretim alanlarının istihdam olanaklarını göz önünde bulundurarak hareket ettikleri söylenebilir. Bu doğrultuda aileler kendi anlayışları çerçevesinde mesleklerin gelir ve itibar sıralamalarına göre katılımcıları etkilemişlerdir. Özellikle tıp ve hukuk alanlarını tercih eden katılımcı ifadelerinde bu konuda öne çıkan unsur “garanti meslek” olarak yer alır.

Tıp fakültesi oluyordu, garanti bir meslek olması açısından hani bir yönlendirme oldu. Onun dışında başka bir şey olmamıştır (Fatma, 27, Tıp, Asistan Hekim).

... Şartları, iş imkânı ve aile beklentisi de etkili oldu tabii tıp yazarken (Mustafa, 26, Tıp, Pratisyen Hekim).

Garanti meslek seçmek için hedef seçmemi istediler. Bizim ülkemizde maalesef her mesleğin bir garantisi olmadığı için mecbur ülke şartlarında garanti olabilecek meslek hani yeteneğe göre değil de öncelik bu ülkede ne garanti ise ona göre bir seçim yapıldı [Başka bir bölüm ya da üniversite tercihinde bulunsaydınız, aile ve çevrenizin tepkisi nasıl olurdu sizce?] İzin vermezlerdi yani mesela bir iç mimarlık,

mimarlık gibi bölümlere izin vermezlerdi. [Niye izin vermezlerdi sizce?] Ülkede garantisi olmadığı için (Merve, 28, Hukuk, Avukat).

... üniversite tercihi yaparken aslında puanım yüksek olduğu için psikoloji bölümü vesaire tutuyordu. Aslında bir gel git yaşamıştım ikisi arasında hukuk okusam mı yoksa psikoloji mi okusam ama sonrasında işte tabii ailenin de şeyiyle katkısıyla işte hukukun daha iyi olduğu vesilesiyle nedeniyle ve sahiden hukuk yazmam istendi vesaire. Ben de tabii ki etkilendim o şekilde de hukuk seçimi yaptım (Zehra, 28, Hukuk, Avukat).

Yani babamla beraber ortaklaşa karar verdik o da hukukçu olduğu için etkilemiştir (Yusuf, 28, Hukuk, Avukat).

Mesleklerle ilgili olarak aile etkilerinin diğer alanlarda da gelir ve istihdam durumuna göre gerçekleştirildiği söylenebilir. Zira mühendislik ve sosyal hizmet alanlarından mezun katılımcılar da bu hususu gündeme getirirler.

Tercih döneminde ağabeyim makine mühendisi benim aradı, ben o zaman yazılım istiyordum yazılım da para yok, elektronik okuyacaksın dedim. İyi tamam dedim onu yazdım (Hasan, 26, Elektrik Elektronik Mühendisliği, Yazılım Mühendisi).

Net olarak etkisi oldu. Bu etki olumsuz etki oldu. Hani belki de benim istemediğim bir bölüme zorla beni kaydettirmeleri ya de tercih yapmam noktasında verdikleri baskı oldu. Bunu seç daha kolay iş bulursun hani bunu yap ne yapacaksın İİBF’de, herkes mezun işsiz gibi (Ömer, 28, Sosyal Hizmet, Psikososyal Destek).

Araştırma verileri, aile etkilerini yalnızca çekirdek aile üyelerinin olarak dikkate almamak gerektiğini, aksine bu etkilerin aile ve akrabalık çevresi olarak nitelendirilmesi gereken daha geniş bir çevreden bireylerin de tercih ve kararlarda etkili olduğuna işaret etmektedir. Bu noktada katılımcılar bakımından özellikle profesyonel meslek erbabı akrabalar ve yakın tanıdıklar etkin bir rol oynamakta ve bireyleri belirli mesleklere kanalize etmektedirler.

Üniversite tercihi yaparken kuzenim var benim Hacettepe İngilizce işletme mezunu. O işte şey demişti bana hani, işte benim PDR falan da geliyordu sosyal hizmet falan da geliyordu o illa şey dedi “sen hani biraz daha sosyal birisin, yani joker bir bölüm okuman lazım” işletmenin de joker bir bölüm olduğunu söyledi. Sonra biraz araştırdım sonra bir baktım siyasala puanım yetiyor. Siyasalı da araştırdıktan sonra Ankara Siyasal hani direkt tercih olarak oraya etmişim. (Fatih, 27, İşletme, Uzman Yardımcısı- Kamu).

Dediğim gibi birkaç rol modelimiz vardı aileden, yakın çevreden bu bölümü okumuş tanıdıklarım, akrabalarım da vardı ve onlar kariyer çizgileri yapmak istedikleri anlattılar. Beni yönlendirdiler sağ olsunlar. Ben pişman da değilim açıkçası. Mevcut aldığımız puanlara göre şöyle bir önümüzü çizdik gelecekte, şunlar olabilir, şu alanlara yönelebiliriz diyerekten bir tercih haritası, bir listesi yaptık oradan (Halil, 26, İşletme, Uzman Yardımcısı- Kamu).

Amcamın büyük desteği oldu, kendisi de hukukçu olduğu için [Amcanız nasıl bir yönlendirmede bulundu?] Şu şekilde herkes sevdiği alanı okumalı, onu okuyunca mutlu olur işinde kendisi mutlu olunca da yapar şeklinde bir destek oldu, mutluyum yani yine olsa yine hukuk seçerdim ama iş açısından sıkıntı var mı, var (Merve, 28, Hukuk, Avukat).

Konu ile ilgili üstünde durulması gereken bir diğer husus ise ebeveynlerin maddi kaynakları, eğitim düzeyleri ya da bunların neticesi olarak sınıf ya da statü konumlarından kaynaklanan farklılıklarıdır. Bu anlamda ailelerin yönlendirme biçimleri karşılaştırıldığında temel farklılığın eğitim düzeyinden ziyade ailelerin gelir düzeyine ya da evlatlarının eğitime ayırabildikleri mali kaynağa göre değiştiği söylenebilir. Zira maddi imkânları görece kısıtlı aileler evlatlarının bulundukları şehirde üniversite eğitime devam etmesi yönünde telkinde bulunurlarken ötekiler için bu durum farklı şehir veya yurtdışında eğitime devam etmeleri biçiminde olabilmektedir.

Aslında babam hiçbir şekilde hukuk seçmemi istemiyordu. Hatta mezuna kalıp sayısalardan, ben eşit ağırlıkla girdiğim için sayısalardan sınava girmemi, mühendis olmamı, mühendis olursam da yurtdışında okutacağını beyan etti. Bu şekilde bir teşvikte de bulundu. Annemin bunun hakkında herhangi bir beyanı yoktu. Hukuk deyince zaten sıralamamdan dolayı en doğrusunun bu olacağını düşündü, ailemin aslında böyleydi düşünceleri (İsmail, 26, Hukuk, Avukat).

Öte yandan ebeveynlerin eğitim düzeyi bağlamında bir değerlendirme yapıldığında ve anne ve babanın mezuniyet durumları dikkate alındığında ise aşikâr olarak kendi alanlarına yönelik bir bilgi kaynağı olsalar dahi farklı meslekler hakkında katılımcıları yönlendirmek ya da bilgilendirmek bakımından yetersiz kaldıkları öne çıkan bir bulgudur. Bu noktada üniversite eğitimi almış ya da almakta olan kardeşlerin yönlendirmeleri veya okul ya da dershanelerin etkilerinin daha belirleyici olduğu söylenebilir.

... Tamamen kendim tercih ettim, babam hatta “ne yazdın” dedi. “Sosyoloji yazdım” dedim. O ne dedi? Dedim böyle böyle bir şey, babam “iyi dedi” tamam, yani “hayırlı uğurlu olsun”. O yüzden tamamen kendim yaptım yani her şeyi (Ali, 27, Sosyoloji, Araştırma Görevlisi).

Ailemin, annemle babamın çok bir etkisi olmadı açıkçası. Hem onlar da çünkü bilmiyordu, endüstri mühendisi ne iş yapar, neye yarar? O yüzden çok bir etkisi olmadı. Okuyan kişilerin etkisi oldu, o bölümü okuyan kişilerin. Yine hocaların etkisi oldu diyebilirim. Bir de ablalarım da yine hani mühendislik oku dediler öyle bu şekilde anne babamın etkisi olmadı, ailem zaten beni çok yönlendiremedi o yüzden bir tepki alacağımı sanmıyorum. Öğretmenlik yazsaydım ablalarım tepki gösterebilirdi ama yine annem babam tepki göstermezdi. Yani onlar her şey okey gibi derdi bence (Elif, 26, Endüstri Mühendisliği, Yazılım Danışmanı).

Çok hatırlamasam da oldu. Yani daha çok onlar hocalarımla görüştüler. Hocalarım dedi, işte “şuraya yazsın, şu gelir sayısalardan, hazırlansın, sayısalardan şu bölümlere baksın” onlar da hocalarımın dersane hocalarımın özellikle söylediği şeylerden aslında yola çıkarak akıl verdiler diyebilirim [Başka bir üniversite veya bölüm tercih etsen ailenin tepkisi nasıl olurdu?] Ya o zaman bunu istemezlerdi, istemiyorlardı yani o çünkü o zaman sen sayısalardan bir yere girdiysen sanki bir şey olacakmış gibi bakıyorlardı. O yüzden bunu buna çok sıcak bakmazlardı, eminim hayır demezlerdi belki ama onların sıcak bakmadığını bilmek benim için zaten yeterli bir neden olurdu sayısala yönelmem için (Hatice, 27, Elektrik Elektronik Mühendisliği, Ar-Ge Mühendisi).

Ailelerin diğer bir etkisi ise yaşanılan şehir dolasıysa gerçekleşmektedir. Bu hususun aynı zamanda ailenin gelir durumu ile de ilişkili olduğu söylenebilir. Zira üniversite okurken giderlerin aile tarafından üstlenileceği durumda, farklı bir şehirde öğrenim sürdürülmesi önemli bir masraf haline gelerek, büyükşehirler haricinde bulunan katılımcıları olumsuz yönde etkileyen ve tercihleri önemli ölçüde sınırlandıran bir mesele halini alır. Konuyla ilgili olarak birçok katılımcı aileleri tarafından yaşadıkları şehirde üniversiteye devam etmeleri yönünde bir talep bildirildiğini aktarır. Aynı zamanda büyükşehirde ikamet eden katılımcılarda da yaşadıkları şehirde üniversiteye devam etmek türünden bir istek olduğu gözlemlenmektedir.

Ailem genelde onlarla Ankara'da kalmamı istiyordu. Ama Yıldız Teknik denk gelse de oraya gidecektim veya bir üstü TOBB gelseydi o %50, %75 burslu mu öyle bir şeydi, ikisi de onlar için kötü seçimdi. Çünkü birine para ödeyecekler, birinde farklı şehre gidecektim, uzak kalacaktım (Murat, 26, Makine Mühendisliği, Ürün Geliştirme Mühendisi).

Ailem açıkçası yani tercihlerimde hani çok etkilemediler beni yani hani sen bilirsin dediler. Sadece çok uzak bir yerlere gitmeni istemiyoruz dediler ama ilk yıl ben yani

tercihlerde açıkta kalmıştım onları dinlediğim için. Ege bölgesiyle sınırlı kalmıştım, ikinci yıl mezuna kaldığımda artık dedim ki, ben hani İç Anadolu'ya falan daha uzak yerlere de gideceğim, onları da yazacağım (Leyla, 26, Sosyoloji, Rehber Öğretmen).

Ailem her zaman yakın çevrelerde okumamı istedi. Yani ben dediğim gibi konfor alanından çıkan her zaman çıkan bir insan olduğum için şehir fark etmeksizin okuyabileceğim bir bütün şehirleri yazdım ama ailem her zaman yani Konya'da yaşıyor, Konya ve yakın iller olsun istemişti. O yüzden aslında ben Konya'yı da yazdım. Açıkçası benim hedefim yoktu. Dediğim gibi hem rehberlik anlamında eksiklik hem de sadece internette alınabilen bilgiler doğrultusunda şu bölüm olsun istedim, benim tamamen sınavdan sonra tercihten sonra yani tercih yaparken belirginleşti işte (Kübra, 24, Bankacılık, Bankacı).

... ailem daha çok şey hani Ankara'da kalsam Ankara'daki üniversiteler daha iyi, hani burada kalsam daha iyi olur gibisinden. O anlamda şey mesela ben Ankara dışında hiç tercih yapmamıştım full Ankara içi üniversitelere yazmıştım (Fatih, 27, İşletme, Uzman Yardımcısı- Kamu).

İstanbul'da kalmayı istedim. Birincisi şehri sevdiğim için, iki ailem burada olduğum için, üç imkânlarının Ankara'ya hazırım daha fazla olduğu için, dört Ankara'yı da çok bilmediğim, tanımadığım için gibi sebepler sayabiliriz. Ankara'ya çok gitmek istemiyordum. İstanbul'un dışına çok gitmek istemiyorum. Ama yine de bunlar benim için daha öncelikli şeylerin önüne geçmedi. İstanbul'da kalmak istedim, o yüzden İstanbul'da kalmadım Ankara'ya geçiş yaptım (Osman, 28, İşletme, Uzman-Özel Sektör).

Üniversite tercihi zaten hani tıp sonrasında da dış hekimliği, eczacılık düşünüyordum ama genelde hani aileme yakın olan yeri düşünüyordum hani aileme yakın olan yeri tercih etme eğilimim oldu (Ayşe, 33, Tıp, Asistan Hekim).

Tabii ki büyükşehir olması, yaşadığım yerden dolayı İstanbul yani İstanbul'daki sadece okullar. Sıralamam da en iyi beş okula yetmiyordu ama bir altıya tam beş derken iddialı üniversite yetmiyordu. Koç Üniversitesi olarak özel olduğu için ona yetmiyordu. Bilkent yetmiyordu. Üçüncü ve dördüncü de İstanbul ve Marmara idi. İkisi de İstanbul'daydı, ikisini yazdım. İstanbul biraz daha sıralamama üstündü (İsmail, 26, Hukuk, Avukat).

Aile ve yakın çevrenin tercih, telkin ve tavsiyelerinin etkisi konusunda değerlendirilmesi gereken bir diğer husus ise bunların bireyler tarafından nasıl karşılandığı veya ne ölçüde bunlar doğrultusunda hareket ettikleridir. Burada değerlendirmenin merkezinde olan yahut kıstas alınan husus katılımcıların aile ve çevre ile uzlaşma ya da uzlaşmama durumları olarak belirlenmiştir. Zira, kimi katılımcılar bakımından ailelerin yönlendirmeleri kendileri tarafından da arzu edilen biçimlerde seyrederken, diğerleri için ise bu durum bir çatışma konusu haline gelmekte ve ebeveynler ile uzlaşamamaktadır.

Aile ile uzlaşılan durumlarda genel olarak toplumsal hareketlilik anlamında mükâfat paketleri açısından öne çıkan yükseköğretim alanlarının hem aile hem de katılımcı bakımından arzu edilen hedefler olduğunu belirtilmelidir.

Doktor olmamı istiyordu onlarda başka bir şey demiyorlardı zaten tıp fakültelerini yukarıdan aşağıya yazdım. Dedim doktorluk olmazsa çok oyun oynadığım için bilgisayarla ilgili bir şey olsun diye altına mühendislikleri yazmışım (Mehmet, 30, Tıp, Asistan Hekim).

Yani zaten onlarda benzer fikirlerde olduğumuz için hani, çok etkilendiğim söyleyemeyeceğim, bana bıraktılar tercihlerimi (Ayşe, 33, Tıp, Asistan Hekim).

... Ailem sağlıkçı bir aile olduğu için hep zaten sağlık alanına yöneldim ve tercih tamamen bendeydi. Bana bırakılmış, ne olmak istiyorsan onu oluver ve sağlık alanı hiçbir zaman zor zor hani mecbur bırakılmadı ama isterlerdi de yani (Emine, 25, Eczacılık, Yardımcı Eczacı).

Tartışmışızdır bir devlet üniversitesi mi daha iyi olur, özel mi daha iyi olur gibi. Devleti (üniversitesi fikrini) onlarda biraz daha köklü olduğu için falan desteklemiş olabilirler ama bence çok büyük etkisi yoktu. Yani ben çok zaten ne istediğimden emin bir noktadayım. Tercihlerime de çok saygı duydukları için daha çok ben oluşturdum gibi oldu listeyi (Esra, 25, Psikoloji, Psikososyal Destek).

Aile ile uzlaşılamama durumlarında ise katılımcıların izledikleri stratejiler; aileyi ikna etmek, aileye karşı çıkarak tercihte bulunmak ve tercih listesini ebeveynlerinden habersiz olarak değiştirmek olarak aktarılır. Dolayısıyla bireylerin ailelerinden ayrı olarak karar vermeleri ve bu kararlarını ailelerine bir şekilde kabul ettirmeleri ya da kendi stratejilerini izleyebilmeleri söz konusu olabilmektedir. Bu çerçevede öne çıkan sonuç olarak toplumsal yapı içerisinde bireyler her ne kadar birçok etkenden etkileniyor olsalar bile kendi sorgulama süreçleri de kararlarında etkili görünür ve özellikle birbirine yakın mükâfat paketleri içeren alanlara yönelik gerçekleştirilen tercihlerde bu husus öne çıkar.

Hani yakın çevrem dediğim gibi yani ailem daha çok hukuk konusunda ısrar etmişlerdi ama ben bunu bu bölümü istiyordum ve dersane rehber öğretmenlerimize de görüşmüştüm. Onlarla da sadece rehber öğretmenliği ve psikoloji alanında bir karar vermemiz gerektiğinde de psikolojinin daha iyi olduğunu konuştuk ve bu alanda ilerlemeye karar verdim, tercihim yapmaya (Büşra, 30, Psikoloji, Psikososyal Destek Personeli).

... Bizimkilerin ısrarıyla hukuk yazmışım ama onlar özel yazdığımızı zannediordu. Ben devlet üniversitelerini yazdım ve puanından çok yüksek olan yerleri yazdım ki

gelmesin. Ondan sonrasında hani ben yazdığım da zaten Hacettepe işletmenin geleceğini biliyordum (Sevim, 26, İşletme, Araştırma Görevlisi).

Yani ailemin yönlendirmeleri olmaya çalıştı illa şunu yapmamız lazım yapsan daha iyi bunu yapsam daha mı iyi olur gibisinden. Sonra rehber öğretmenleri de falan konuşmuş. Mesela rehber öğretmenlerim çok iyi hatırlıyorum o dönem siz de bilirsiniz sosyal hizmet ve PDR çok revaçtaydı, inanılmaz revaçtaydı. Yani o sıralamaya girenler hemen hemen herkes yazıyordu mesela ama ben tam tersini düşünüyordum. Çünkü geleceğe bakıyordum o geleceğe uygun bir profil değildim. Benim biraz daha böyle hareketli bir şeye ihtiyacım var olduğunu düşünüyordum hani açıkçası bu yüzden tercih etmemiştim onları pek dinlememişim. Yani kendi bildiğimi okudum (Fatih, 27, İşletme, Uzman Yardımcısı- Kamu).

Ailemin neredeyse beni saptırması oluyordu. Ben o dönem edebiyat sınavına da girmiştim. Niyeyse ayrı ayrı yapıyordu edebiyatta yani şans eseri yüksek yaptım. Hukuk denk geldi bana. Babam da dedi ki Hukuk oku, hukuk oku, çok iyi falan. Ben de dedim sen karışma yani ben sevmiyorum. Az daha ailem hayatımı karartıyordu benim gibi bir adam hukuk okusaydı neler çıkardı, nasıl bir eziyet çekerdi düşünemiyorum hukuk ya böyle kitabı oturacaksın ezberleyeceksin hiç böyle formül falan da yok, mantık da yok. Hiç bana gelmezdi hiç de keyif almazdım ya (Murat, 26, Makine Mühendisliği, Ürün Geliştirme Mühendisi).

5.1.5 Tercih Edilen Bölüme Yönelik Bilgi Seviyeleri ve Bilgi Kaynakları

Üniversite tercihleri ile ilgili olarak değerlendirmeye açılması gereken bir başka husus ise bireylerin tercih ettikleri bölümlere yönelik bilgi seviyelerinin ne düzeyde olduğu ve bilgi kaynaklarının nelerden ya da kimlerden oluştuğudur. Bu hususun araştırma amaçları bakımından önemi tercih edilen bölüm ya da alana yönelik bilgi seviyesinin söz konusu alanda eğitimi tamamlamak ve çalışma yaşamına başlamak için bireylere bir öngörü kazandıracak olduğu ve geriye yönelik değerlendirmeler üzerinde etkileri olabileceği varsayımıdır. Bu amaçla ilk olarak katılımcıların genel itibarı ile tercih ettikleri yükseköğretim alanlarına yönelik bilgi seviyelerinin ne düzeyde olduğu ve bilgi kaynaklarının kimler ya da nelerden oluştuğu incelenilecek sonrasında ise ailelerin toplumsal konumlarına kıyasla bir karşılaştırma gerçekleştirilecektir.

Araştırma bulguları incelendiğinde, üniversite/bölüm tercihinde bireylerin bilgi kaynağını oluşturan, kendilerine danışılan kişilerin; aile ve yakın çevre üyeleri,

ortaöğretim kurumundaki öğretmenler, tercih etmeyi düşündükleri alanlarda çalışmakta olan meslek elemanları ve kendi arkadaş gruplarının üyelerinden oluştuğu görülür. Kendilerine danışılan kişiler haricinde bilgi edinme yolları ise internet üzerinden araştırmalar yapmak ve ortaöğretim döneminde üniversitelere düzenlenen geziler ve tercih günleri gibi etkinliklere katılmaktır.

Katılımcılar bakımından ilk olarak anne, baba ve kardeşlerin kendileri de tercih edilmek istenen mesleklerin mensupları oldukları durumlarda önemli bir bilgi kaynağı haline gelmekte ve kendilerine danışmak yahut onların deneyimlerinden yola çıkmak suretiyle bilgi edinildiği aktarılmaktadır. Ayrıca ailenin sosyal çevresi de danışılan kişiler bakımından çerçeveyi genişleten bir unsur olarak ele alınabilir görünmektedir.

Bilgi kaynağım babamdı onun kendi deneyimlerinden yola çıkarak şey yapıyordum. Bir de hani araştırmayı falan seviyordum, internetten baktığımda oradan kendim araştırarak öğrenmiştim daha çok (Yasemin, 27, Elektrik Elektronik Mühendisliği, Araştırma Görevlisi).

Anneme danıştım öncelikle, babama danıştım. Ondan sonra dedeme danıştım. Dedem doktor. Bir de lisedeki rehberlik hocalarıma danıştım ama aslında zaten benim aklımda vardı ne yapmak istediğim. O yüzden hep istediğim yönde ilerledim (Emine, 25, Eczacılık, Yardımcı Eczacı).

Mühendislik okuyan kuzenlerim vardı aktif olarak çalışan onlara danıştım. Yani bir doktorla görüşmemiştik mesela hani genelde mühendislerle görüşmüştüm ve babamla görüşmüştüm (Fatma, 27, Tıp, Asistan Hekim).

... babamın kuzeni çok yakın olduğu için kardeşi gibi olan iki kişi kuzenleri avukattı yani maddi durumları yerindeydi, istedikleri herhangi bir şeyi ne olursa olsun yapabiliyorlardı. Avukat olmayıp hukukla çok iç içe olan diğer akrabalarım vardı. Bunların da hali vakti yerinde olduğu için hukuka yönelmek istedim (İsmail, 26, Hukuk, Avukat).

... şimdi bu bahsettiğim kuzenim bize geliyordu. Hacettepe'de işletme okuyan. Onu gözlemliyordum, onun düşüncelerini alıyordum, onun yaptıklarını, aktivitelerini öğreniyordum, geleceğe dair planlarını öğreniyordum ve ben o zaman üniversite öncesi dönemlerde onun bir takibini yapıyorum. Ben o sıra diyordum ki benim profilime uygun hani etkiliyordu beni yani. Çünkü başka bir kuzenim mesela mühendislik okuyordu, bakıyordum yok yani bana uymuyor, ilgimi çeken şeyler değil. Bu yüzden böyle biraz da gözlem üzerine kendim yakın çevremi biraz gözlemledim. Ben kendime uygun olanı bir şekilde seçmiş oldum (Fatih, 27, İşletme, Uzman Yardımcısı- Kamu).

ODTÜ tercihi de ablamın ODTÜ'lü arkadaşları sayesinde karar verdim. Onlar ODTÜ'nün çok güzel bir okul olduğundan yani sosyal hem de eğitim açısından. Birçok kapı açabileceğinden bahsettiler. Ben de İstanbul'da o Boğaziçi olmadığı için başka bir tık daha bu top tier'ın (üst seviye) altındaki okullara gitmek yerine İstanbul'da kalmak için sırf tercih etmedim Bunu ve ODTÜ'ye gittim böyle seçmiş oldum (Osman, 28, İşletme, Uzman-Özel Sektör).

Diğer bir bilgi edinme yolu ise meslek elemanları ile görüşmek olarak belirtilmekte, katılımcılar bakımından özellikle sosyal hizmet uzmanı olanlarda bu duruma rastlanılmaktadır.

... danıştığım meslek elemanları oldu. Onlarla konuştuğum zaman hani onlardan fikir almıştım, olumlu etkisi oldu onların. Hani bölümü yazmam noktasında bölümün niteliği noktasında neler yapıldığı, hangi alanlarda çalışıldığı vesaire (Ömer, 28, Sosyal Hizmet, Psikososyal Destek).

Yani şöyle o zamanlar çok yeni, benim daha öncesinde hiç duymadığım bir meslekti. Ama o zamanlar yeni yeni böyle revaçtaydı ve ben araştırmıştım. Adliye'de bir sosyal çalışmacı ile konuşmuştum, görüşmüştüm, hastanede görüşmüştüm, işte internetteki yazılardan falan böyle birkaç bir şey görmüştüm. O şekilde araştırarak gitmiştim (Aynur, 27, Sosyal Hizmet, Psikososyal Destek).

Katılımcı ifadelerinde tercih edilecek bölüme ilişkin bilgi edinilmesinde diğer bir önemli kaynak ise üniversitelerin düzenlediği tercih etkinlikleri olarak ifade edilmektedir. Fakat bu uygulamaların özellikle belirli üniversiteler tarafından düzenlendiği ve yüksek puan ve sıralamaya sahip öğrencileri kendi üniversitelerine kayıt yaptırmalarını sağlamak amacı taşıdığı söylenebilir. Ayrıca her ne kadar yüksek puan ve sıralamaya sahip olmasalar bile büyük şehirler dışında yaşamakta olan öğrenciler söz konusu etkinliklere ulaşım sağlayamamakta ve bu da öğrencilerin bilgiye erişimleri açısından bir sınırlılık yaşanmasına neden olmaktadır.

İşletme bölümü hakkında akranlarına göre çok daha fazla bilgi sahibi olarkten bölümü seçtiğimi düşünüyorum. Hatta üniversitelerin tercih dönemlerinde potansiyel gitmeyi düşündüğüm okulların ve bölümlerin tanıtım günlerine gittim hocalarla tanıştım. İşletme bölümüyle ilgili daha öncesinde internette araştırdığım konuları hocalara sordum. Belirli istişareler sonucunda hocalarla yani internette bulduklarına yakın cevaplar aldığım için ODTÜ işletmeyi tercih ettim, tanıtım günü sonrasında direkt eve gittiğimde yani döndüğümde kararımı verdiğimi söyleyip biri daha okul arama defterini açmadım. Tercihimi yaptım sonuçların açıklanmasını bekledim (Osman, 28, İşletme, Uzman-Özel Sektör).

Lisedeki hocalara danışmışım. Bir de hani üniversitelerde de birkaç o tercih günlerinde hocalarla görüşerek o şekilde danışmışım daha çok bilgi almışım. (Yasemin, 27, Elektrik Elektronik Mühendisliği, Araştırma Görevlisi).

5.2. YÜKSEKÖĞRETİM SÜREÇLERİ

5.2.1. Üniversite Eğitiminden Arzu ve Beklentiler

Yükseköğretim süreçleriyle ilgili ilk değerlendirme olarak bireylerin üniversite eğitime başlarken üniversite ortamı, eğitimin içeriği ve kalitesi ilgili olarak hangi beklentilere sahip oldukları yahut nelerin olmasını arzu ettikleri ve öğrenime başladıktan sonra beklentilerinin ne oranda karşılandığı ya da karşılanmadığı ele alınacaktır.

Araştırma bulgularına göre, bireylerin beklenti ve arzularının genel olarak önceki eğitim süreçlerinde eğitime yapılan yatırım ve yapılan fedakârlıklarla ilişki içinde biçimlendiği görülmektedir. Öyle ki, yüksek puan ve sıralama ile erişilen bölüm ve üniversite mezunlarının özellikle eğitimin kalitesi ve içeriğine yönelik değerlendirmelerinde, ortaöğretimden farklı bir müfredat isteği ve bilimsel öğrenim beklentisi içerisinde olmaları ortak bir tema olarak karşımıza çıkar. Ayrıca üniversitenin bir kampüsünün bulunması, sosyal ve kültürel olanaklarının geniş olması bu kategorideki bazı katılımcıların vurguladığı diğer arzu ve beklentiler arasında yer alır. Görece düşük puan ve sıralama ile üniversiteye kabul edilen katılımcıların beklentilerinde de iyi bir eğitim almak öne çıkan bir beklenti olmakla birlikte müfredatın yapısı veya üniversitenin öğrencilere sağlayacağı sosyal olanaklarla ilgili bariz bir beklenti söz konusu değildir. Bununla birlikte katılımcıların temel olarak iyi bir eğitim almanın yanı sıra mezuniyet sonrası istihdam alanlarıyla ilgili pratik bilgiler edinme istekleri yine ortak olarak öne çıkan bir husustur.

Beklenti ve arzuların ne oranda karşılandığına dair değerlendirmeler söz konusu olduğunda ise bunların içeriği bölüm fark etmeksizin üniversitelerin yeterliliği ve

niteliğine göre biçimlenmektedir. Nitekim, yüksek puan ile yerleşilen üniversitelerde katılımcılar arzuladıkları eğitim, sosyal ve diğer türden imkânları bir derecede elde ettiklerini ifade ederlerken, geri kalan katılımcıların ifadeleri eğitimin teorik boyutunun ağır basması ve uygulama eksikliğine atıflarla beklentilerin karşılanmamış olduğuna işaret eder. Söz konusu katılımcılar bu durumları öğrenci sayılarının çokluğu ve öğretim imkânlarının yetersiz niteliklerine bağlama eğilimdedirler.

Bahsedildiği üzere yoğun olarak uygulama eksikliğini ifade eden, birbirinden farklı alanlarda öğrenim alanlarından katılımcı ifadeleri aşağıda yer almaktadır

Üniversite eğitimini ben lisedeyken şey zannediyordum, böyle laboratuvarlara gireceğiz ve laboratuvarlarda sanki deney yapacakmışız da yeni bir şeyler keşfedecekmişiz gibi bir beklenti vardı açıkçası. Fakat hiç o ortamı bilmeden yapılmış bir tahmin üzerine hayal üzerinden bir şey, gittiğim zaman lisenin daha bir karşılığıymış gibi geldi açıkçası yine biri geliyor, bir şeyler anlatıyor gidiyor. Sıralarda oturuyorsun, notlar alıyorsun. Aynı şeyin 300 kişilik versiyonu gibi geldi ta ki stajlar başlayana kadar. 4. sınıfta stajlar başlıyor hasta görmeye başlıyorsunuz, o zamana kadar lise plus diyordum. Ondan sonra tıp fakültesi o zaman başlıyor asıl (Mehmet, 30, Tıp, Asistan Hekim).

Üniversite eğitiminden beklentilerim biraz daha bilime dayalı bir eğitim olmasıydı. Çok fazla şey bekliyordum ben lab (laboratuvar) derslerinin keyifli olmasını bekliyordum yani liseden ayıracak olursak hocaların da biraz daha yakın olmasını bekliyordum açıkçası. Yani öğrencilikte böyle beklentilerim vardı derslere girdiğimde çok şey almayı kafamda bir istek olarak oturtmuştum (Murat, 26, Makine Mühendisliği, Ürün Geliştirme Mühendisi).

Üniversite eğitiminden beklentim sadece bölümde daha hani uygulamaya yönelik bir eğitimin olmasıydı. Bu biraz beni hani üniversitedeyken hayal kırıklığına uğratan bir durum olmuştu daha çok hani teorik bilgileri almak. Çünkü bölümümüzden dolayı aslında biraz daha uygulamalı ve her koşulda ne yapacağımıza dair biraz daha hani bilgi edinmek isterdim açıkçası (Büşra, 30, Psikoloji, Psikososyal Destek Personeli).

Beklentilerim daha farklıydı girmeden önce fakülteye. Daha hayata yönelik bilgiler alacağımı düşünüyordum ama tamamen çok teorik bilgiler aldık. Teorik bilgilerden sonra iş hayatına girdikten sonra bir bocalama süreci oldu hani gerçek hayatta farklı şeyler oluyor o yüzden beklentimi karşılamadı (Ahmet, 27, Eczacılık, Serbest Eczacı).

Yani daha iş hayatıyla paralel olabilirdi. Pratik yönü daha fazla olabilirdi. Bir yurtdışı programı olabilirdi (Tuğba, Ekonomi, Uzman Yardımcısı-Özel Sektör).

Üniversite eğitiminden beklentilerim güzel bir kampüs deneyimi. Sonra daha bütüncül bir eğitim anlayışı. Daha komünal, daha bir az hani sayı nicel olarak. Daha bir nitel eğitim beklerdim açıkçası, ancak hani pek çok bölümde olduğu gibi sosyal hizmet bölümünde de epey bir öğrenci alınıyordu o dönem Hacettepe Üniversitesine. 400 öğrenci arasında kaybolma ihtimalin daha fazla tabii ki (Ömer, 28, Sosyal Hizmet, Psikososyal Destek).

Kampüs beklentim karşılandı ancak hani nitelik bakımından ki beklentilerim karşılanmadı. Hani sosyal hizmet mesleği açısından özellikle. Danışmanla bir arada olman ya da eğitmenle bir arada fikir yürütüyor olman çok önemli. Süpervizör çok önemli süpervizyon süreçleri çok önemli. Bu noktada beklentilerimi karşılamadığını mezun olduktan sonra fark ettim. Daha ilgili davranışlar daha iyi sosyal inceleme raporu yazabilirdim şimdi. Daha ilgili olsa daha üstünde durulsa bölümde kuramlarını olsun ya da uygulama alanları olsun. Hep üniversiteden mezun olduktan sonra çalışarak öğrendim. Üniversitede öğrenmedim açıkçası üniversitede sınava geçmeye yönelikti sadece çalışmalarım bu bakımdan beklentilerimi karşılamadı. Bunu zaten hocalar da eğitmenler de belirtiyorlardı sayının fazla olmasından ötürü (Ömer, 28, Sosyal Hizmet, Psikososyal Destek).

Katılımcı Hatice, Hasan ve Elif ise üniversite eğitiminin teorik ağırlıklı içeriklerine ek olarak yetersiz ve güncel olmayışını eleştirerek, müfredat içeriğinin çalışma hayatına yönelik olmadığını ve mesleklerinde kullandıkları teknik yeterliliği kendi çalışmalarlarıyla karşıladıklarını dile getirirler.

Eğitimin kalitesi olarak gerçekten çalışma hayatına yönelik bir eğitim olmadığını düşünüyorum çünkü laboratuvara girip bir deney yapmak bir işte ampul yakmak vesaire bu şekilde ilerlemiyor. Maalesef şu an her şey dijital ortamda yapılıyor. Onun yerine bilgisayarda aslında bu programları öğrensek daha iyi. İş hayatına yönelik olduğunu düşünmüyorum eğitimin kesinlikle, ben birçok şeyi kendim öğrendim. Birçok programı kendim öğrendim. Üniversite bana bir şey katmadı. O konuda üniversite ortamının zaten, ben hiçbir zaman çok büyük bir şeyi olmadım, hayranı olmadım. Okuduğum üniversitenin üniversite ortamının işte üniversite hayatım şöyle iyiydi, böyle güzeldi diye hatırlamıyorum ama çok da takılmadığını bir konu (Hatice, 27, Elektrik Elektronik Mühendisliği, Ar-Ge Mühendisi).

Üniversite eğitiminden beklentim hocaların bir şey biliyor olmasıydı. Allah var sene 1980'de eğitimini tamamlayıp 70 yaşına basmış profesörler 80'den beri bilgisine bir bilgi daha eklememiş, bana bir şeyler öğretmeye çalıştılar. Şu an bizim okuldaki yazılım öğretmeni bile gelse benim çalıştığım işte çalışamaz. Yani beni ondan sonra iki yıl, üç yıl boyunca eğitim aldım ama farklı iyi üniversitelerden mezun olan çocuklar bir beş altı aylık bir ısınma eğitimiyle gelip benim yanımda çalışabiliyorlar ama ben iki yıl, iki buçuk yıl aralıksız eğitim aldım. Eğitim diye bir şey yoktu üniversitede. Beklentim yani madem yazılım diye bir bölüm koydular slayttan ders anlatmak yerine bir kalkıp bir şeyler söyleseydi bari. Dış dünyada nasıl yürüyor bu işler en kötü onu anlatsaydı, bilgi veremiyor madem o da yoktu. Sadece slaytları Youtube'dan gördüğün videoları açıp okuyormuş gibi düşün, ben de izledim onları

öğretmen izletti sadece tek farkı o yani (Hasan, 26, Elektrik Elektronik Mühendisliği, Yazılım Mühendisi).

Yani çok büyük bir beklentiyle gitmedim zaten Balıkesir olduğu için. Kalite son olarak da beklentim daha çok şeydi bölüm açısından daha böyle programlar, yazılımlar kullanabileceğimiz derslerin olabileceğini düşünürken hiç böyle olmadı. Yani böyle bilgisayarla haşır neşir olabileceğimi düşünürken böyle olmadı (Elif, 26, Endüstri Mühendisliği, Yazılım Danışmanı).

Diğer taraftan arzu ve beklentileri benzer olmakla birlikte bunların karşılandığını belirten katılımcılar bulunmaktadır. Bahsedildiği üzere bu hususta genel olarak yüksek puan ve sıralamalar ile üniversiteye yerleşen ve beklentileri de yüksek olan katılımcı ifadeleri yer.

Psikoloji iyiydi çünkü iyi bir eğitim alacağım zaten biliyordum. Onu yani öğretim üyelerinin şeyinden, kalitesinden zaten onu ilk bir ayda bile çok net fark ettim. Eee o yüzden beklentimi karşıladı (Esra, 25, Psikoloji, Psikososyal Destek).

Birincisi okulun bir kampüs okulu olması. Yani içerisinde öğrencilerine sunduğu baya güzel imkânların olduğu bir okul olmasını istiyordum. İkincisi okulun eğitim dilinin İngilizce olmasını istiyordum. Üçüncüsü, öğretmenlerin, hocalarının, akademisyenlerin kaliteli olması ve yurt dışına kapı açabilecek bir okul olmasını istiyordum. İsmi olmasını istiyordum, okulun ismi bilindik, kaliteli olan ve mezuniyet sonrasında da iş bulmanın kolay olacağı gene bu isminden dolayı bir okul istiyordum beklentilerim bu yöneydi. Sonuçta da hocalar bilgiliydi. Dersleri öğrencilere bir şeyler katmak amacıyla yapıyorlardı Onun dışında ezberci bir eğitimden ziyade olayın mantığını kavrayıp bizim de üzerine çeşitli çıkarımlar yapabileceğimiz bir dizide özgürlük tanıyan bir müfredata sahiptik. O yüzden de tam olarak beklediklerini karşıladı diyebilirim (Osman, 28, İşletme, Uzman-Özel Sektör).

Bu konu ile ilgili ikinci bir husus ise eğitim ortamı ve genel olarak üniversite yaşamına yönelik beklentilerin neler olduklarıdır. Özellikle temel eğitim sürecinden itibaren eğitim için yaptıkları fedakârlıkların esas olarak sosyal hayat olduğunu belirten katılımcılar üniversite süreçlerinde de bunun karşılığını yine sosyal olarak almak istemekte ve sosyal beklentilerine vurgu yapmaktadırlar.

Biraz daha sosyal açıdan daha fazla olmasını aslında istiyordum ilk başta ama içine girdiğimde öyle değildi. Hani biraz hayal kırıklığına uğratsa da çok değişiklik yapamadı onda (Fatma, 27, Tıp, Asistan Hekim).

... Yani nasıl beklentim vardı o kadar hani ben işte çok iyi hocalarla çok iyi eğitim, şunu şunu kazanmak istiyorum gibi bir o kadar da bilinçli geldim mi bilmiyorum.

Bence sınav bitmişti ve üniversiteye attım kendimi daha çok özgürlük diyerek. Bence biraz hani sosyal açıdan da çok beklentim vardı hani sadece. Psikolojiyi yani, çünkü iyi bir eğitim alacağım zaten. Biliyordum onu. Yani öğretim üyelerinin şeyinden, kalitesinden zaten onu ilk bir ayda bile çok net fark ettim. Eee o yüzden beklentimi karşıladı. Zaten Hacettepe benim için ama üniversiteden beklentilerim gibi konuşulabilir. Belki bu soru sordun genel olarak üniversite hayatımda benim için daha çok şeydi. Yani farklı taraflarım işte bu müzik de olur. Akademi dışındaki alanlarda da kendime yer bulmak, işte sosyal ilişkilerimi genişletmek, farklı insanlarla tanışmak. Hani biraz daha genişlemek büyümek o konuda bence daha çok beklentim. Oydu akademiden bir yerde (Esra, 25, Psikoloji, Psikososyal Destek).

5.2.2. Üniversite Eğitimi Sürecinde Yetenek ve Kapasitenin Değerlendirilmesi

Üniversite eğitim sürecine yönelik bir diğer değerlendirme konusu ise eğitim sürecinde kişilerin tercih etmiş oldukları alanda eğitim görmek açısından kendi yetenek ve kapasitelerini nasıl değerlendirdikleridir. Söz konusu meselenin aslında tercih dönemi ile de yakından ilgili olduğu söylenmelidir. Zira yukarıda ele alındığı üzere, tercih sürecinde eğitim alanına yönelik bir sorgulama yapılmakta ve kişilerin çeşitli biçimlerde tercih edilen bölüme dair temel bir bilgi zemini oluşmaktadır. Bu hususla ilgili olarak mülakat verilerinde de görece bilinçli tercih yaptığını ve bölüm hakkında bilgi sahibi olduğunu ifade eden katılımcıların yetenek ve kapasitelerini alanlarıyla uyumlu olarak ifade ettikleri görülür. Diğer taraftan bilinçsiz tercih yaptığını ifade eden katılımcıların ise süreç içerisinde ve hatta mezun olduktan sonra yetenekleri mesleklerinin talep ettikleriyle uyumlu ya da uyumsuzluğuna yönelik bir sorgulama süreci içerisinde girdikleri söylenebilir.

Katılımcılar bakımından uyum ya da uyumsuzluk durumun sonradan fark edilmesinde önemli bir etken üniversite eğitimi sürecinde pratik uygulama eksikliğidir ve bu nedenle söz konusu husus ancak çalışma hayatına girildiğinde fark edilmektedir. Ayrıca, eğitim görülen alanın yapısı ve mesleklerin niteliği de bu konuda önemli etkenler gösterilebilir. Zira geniş ve disiplinler arası bir müfredat içeriğine sahip üniversite bölümlerinden mezun katılımcılar eğitimleri sürecinde kendilerini belirli bir yönde kanalize etme imkânına sahip olmaktadır. Diğer yandan, lisansüstü eğitimin gerekli olduğu tıp

hekimliği veya araştırma görevliliğinde ise değerlendirmelerin belirli bir alana yönelik uzmanlaşma ihtiyacı içinde yapıldığı görülür.

Yani dediğim gibi çok okumaya, araştırmaya yönelik bir alan olacağını düşünüyordum daha en başta, bunda da yanılmadım. Tam olarak düşündüğüm gibi geldi hatta belki biraz daha yoğunlukta çünkü biz hiçbir okul, hiçbir lise, hiçbir ortaokula bu kadar okumaya, bu kadar araştırmaya yönelik dersler görmediğimiz için. Yeri geliyordu 1000 sayfalık, 1500 sayfalık notlarımız, kitaplarımız, farazi davalarımız oluyordu. Tam olarak beklediğim gibiydi, hatta biraz daha üstündeydi diyebilirim (İsmail, Erkek, 26, Hukuk, Avukat).

Eğitim alanımda kendi yetenek kapasitem yüzde doksan uyumlu. [Hangi açılardan mesela?] Ve aldığım derslerin içeriklerinin benim yapabildiğim şeyler olması. Yani örnek verecek olursak fizik bir dersine çalışmadan geçtim, statik dersine neredeyse çalışmadan geçtim. Yani hali hazırda öğrenim yetenek ve kapasitemi karşılayabilecek ders diyorum ben mesela. Tıpta bir dersi olsa eminim ki çok zorlanırım veya hukukta bir ders olsa onlar onları düşününce, hatta mühendisliğin içinde farklı bir dal olsa gene zorlanırdım. Ama mekaniğe yatkın olduğum için. Yüzde doksan diyebilirim (Murat, 26, Makine Mühendisliği, Ürün Geliştirme Mühendisi).

Şöyle ben üniversiteye ilk gittiğim ilk üniversite dersimi hatırlıyorum, hatta iyi ki bu bunu seçmişim dediğim andı. Hani belki çok yeniydi bu cümleyi kurmak için ama o an anlamıştım ben kendi kişisel ve karakter karakteristik olarak özelliklerimi değerlendirdiğimde kendime çok yakın hissettiğim bir meslek. Çok seviyorum. Kendi yapıma uygun bir meslek olduğunu düşünüyorum. Yani. Başka ne söyleyebilirim bununla ilgili? Yani ben kendimle bütünleşmiş hissediyorum mesleğimi, öyle söyleyeyim (Aynur, 27, Sosyal Hizmet, Psikososyal Destek).

Yani üniversite eğitimim sürecinde de o hani dediğim gibi insanlara, yani insanlarla iletişim halinde olmayı sevdiğim için ve onların da sorunlarına hani direkt soruna bir çözüm olarak değil ama en azından onları dinleyebilecek ve kendindeki o yetenekleri şeyleri de ortaya çıkarabilecekleri bir ortam hazırlamaya çalışmak beni gerçekten hani iyi hissettirmişti (Büşra, 30, Psikoloji, Psikososyal Destek Personeli).

Uyumluydu aslında. Bu benim tercih etmemin nedenlerinden birisiydi. Ben insanlarla iletişimi kuvvetli olan birisiyim ve benim mesleğimde sürekli insanlarla iç içeyiz. Orada işte insanları analiz etmede de çok iyiyimdir. Dediğim gibi işte topluluk önünde konuşabilirim. İkna kabiliyetim iyiydi, burada da işte satış pazarlamada bir ürün nasıl satılabileceği noktasında da iyi olduğumu düşündüğüm için ve bunlar da yabancılık çekmediğim için o yüzden mesleğimle karakterimin ve yetenekleriyle uyumlu olduğunu düşünüyorum (Kübra, 24, Bankacılık, Bankacı).

Aynı zamanda kısmen bir uyum olduğunu ifade eden katılımcılar da bulunmaktadır. Söz konusu katılımcılar alan içerisinde bir konuya kendilerinin daha uyumlu olduklarını fark ederek, o yönde uzmanlaşma eğilimi içerisine girdiklerini belirtmektelerdir.

Yazılım tarafı uyumluydu. Geri kalanlar uyumlu değildi. Yazılım ve algoritma uyumluydu. Geri kalanlara da yeteneği yok değil yaparım ama. Asıl ilgim yazılıma doğrudu. Yani onu birazcık daha çok severek yapıyordum. Üniversitedeki derslerde sonra yazılımcı oldum zaten elektrik basit geliyordu, kolay geliyordu. Çok sevemedim onu öğrendim bıraktım (Hasan, 26, Elektrik Elektronik Mühendisliği, Yazılım Mühendisi).

...ama sonrasında derslere çalışırken dersleri dinlerken bunlarla ilgili kitapları okurken veya dizilerde, filmlerde bunlarla işte az buçuk alakalı bir kesitler görürken daha çok hoşuma gitmeye başladı. “Evet, ben bunları derste görmüştüm” “Tamam, bu şöyle şunu aslında anlatıyor” gibisinden bir şeyler nasıl denebilir, bir şeyler uyuştukça daha çok hoşuma gitmeye başladı. Daha sonrasında seçmeli derslerde de biraz daha finansla alakalı biraz daha veriyle alakalı şeyler seçmeye çalıştım, bu da beni daha çok bölüme ısındırdı (Sevim, 26, İşletme, Araştırma Görevlisi).

Uyum ve uyumsuzluk aynı zamanda öğretime devam etmek hususunda da etkili görünmektedir. Nitekim bir katılımcı kendisini öğrenim alanı ile uyumlu gördüğü için eğitime devam ettiğini aktarır.

O uyumu gördüğüm için devam ettim, çünkü okulu bırakıp tekrar girebilirdim. Bir de bizde bir dönem olarak ek-1 diye bir şey çıktı puanım yettiği yere geçiş yapabilme onu kullanmadım mesela bu hukuku sevdiğim için (Merve, 28, Hukuk, Avukat).

Katılımcıların beklentilerinin ne oranda karşılandığı konusundaki değerlendirmelerini etkileyen bir başka etken ise yükseköğretim süreci içerisinde alan/disiplin içi seçimler yapmaya imkân olup olmadığıdır. Zira böyle bir imkânın olduğu durumlarda yetenek veya arzularla daha uyumlu disiplin içi alt alanlara yönelebilmek mümkün olmaktadır. Bu hususla ilgili olarak asistan hekimi bir katılımcı uzmanlık sürecinde seçim yapılabileceğini aktarmakta, işletme mezunu ve uzman olarak çalışmakta olan başka bir katılımcı ise bölüm seçiminde bunu göz önünde bulundurduğunu bildirmektedir.

... hani tıp fakültesinde çok fazla bölüm seçebildiğimiz için aslında her karakterin karaktere göre seçebileceği bir bölüm var. Bence böyle bir avantajı var. Hani uzmanlık yapmak isteyen herkes için çünkü her bölüm apayrı özelliklere sahip. Dolayısıyla hani kendi karakterine göre bir bölüm seçebilirsin. Daha yorucu bölümler de var nispeten daha stabil bölümler de var, öyle bir avantajı var açıkçası. Yani bölüm bence daha çok belirleyici oluyor sonraki süreçte hani uzmanlık düşünülürse (Ayşe, 33, Tıp, Asistan hekim).

Yani işletme bölümü çok geniş ve çeşitli bir bölüm olduğu için. İçindeki herhangi bir alana yeteneğimin olacağını güvenerek ben gittim. Yani yeteneklerimi uyumlu olduğunu düşündüm (Osman, 28, İşletme, Uzman-Özel Sektör).

Bu bölümde öne çıkan bir diğer bulgu ise yükseköğretim alanına yönelik değerlendirmelerin staj süreci içerisinde veya mezuniyet sonra tekrar gözden geçirilmesi olarak ele alınabilir. Zira sosyal hizmet uzmanı olarak görev yapmakta olan bir katılımcı üniversite eğitiminin teorik ağırlıklı niteliği nedeniyle kendisiyle ilişkilendiremediğini fakat mesleğe başladıktan sonra, teorik bilgileri uygulamaya geçtiğinde alanı ve kendisi arasında pozitif yönde bir uyum fark ettiğini dile getirmektedir. Endüstri mühendisliği eğitimi alan ve yazılım danışmanı olarak çalışan bir başka katılımcı ise öğrenim sürecinde matematik ve çizim kabiliyetinin görece ağır basan bir gereklilik olduğunu düşünerek olumsuz değerlendirmede bulunduğunu, aynı zamanda alanının analitik düşünme gerektirmesi ve buna kendisinin de sahip olduğunu düşündüğünü belirtmekte, mesleği icra ederken ise analitik düşünmenin ön plana çıkması ile kendi kabiliyetleri ve öğrenim arasındaki ilişkiyi daha olumlu karşıladığını aktarır.

Üniversitede eğitim alırken kendimle bölüm arasında paralel bir ilişki kuramıyorum çünkü çok teorik bilgiler anlatıldığı için teorinin uygulamaya dökülmesi lazım bize biraz bizim bölümde. Çoğu zaman gerçekleşmiyor. Tabii ki teori olmadan pratik olmaz ancak eğitmenler de saha görmemiş insanlar olduğu için hep teori üzerinden ilerledikleri için ve bölümün teorik kısmı Batıdan getirildiği için çok fazla sahayla içselleştirdiği düşünmüyordum zaten stajlarda da bunu fark ediyordum. O yüzden kendimde kendimle bağdaştıramadığım noktalar oluyordu. Bu nedenle bölümü üniversitede eğitim alırken değil de daha sonra mezun olduktan sonra sahada kendimle paralel olduğunu fark ettim (Ömer, Erkek, 28, Sosyal hizmet, Psikososyal Destek Personeli-Kamu).

Şöyle düşünüyorum, endüstri mühendisliğinde bir şeylerin analizini ediyorsun. Süreç çıkarıyorsun işte sorun buluyorsun, sorun çözüyorsun. O zaman farkında olmasam da aslında analitik düşünceye sahiptim. Yani ben o zamanlar sadece şey düşündüğüm için işte matematik önemli ama ben matematiği yapamıyorum (...) yani az önce dediğim bu analitik düşünme, bu konuda uyumlu olduğumu görüyordum. Uyumsuz olduğum konuda yine matematik giriyor, işin içine lanet olsun. Matematik olan derslerde hani direkt ben bunu yapamamdı (tavrım) veya çizim derslerimiz vardı bizim teknik resim dediğimiz çizim yeteneğim yok yine uyumsuzluk falan diye düşünüyordum. Demek ki ben başarısızım falan düşündüğüm için bu yönlerimi göremiyordum ama işte bu işle beraber oldu aslında okurken endüstriyi okurken de yine çok göremedim ama analitik düşünceye sahipmişim. Bu da bizim okulun bölümde en önemli şeylerden biri, dediğim gibi sürekli bir süreç analizi yapıp sorun bulup sorun çözümü üretiyorsun (Elif, 26, Endüstri Mühendisliği, Yazılım Danışmanı).

Benzer bir ifade olarak Özlem ise son senelerinde uygulamaya yönelik dersler gördüğü süreçte öğrenim alanı ile kendisi arasındaki ilişkinin kuvvetlendiğini belirtir.

Dediğim gibi bunu aslında ben özellikle son 2 yılda daha iyi anlayabildim. Çünkü yine o gelen hocalar sayesinde derste aktif olarak psikodramalar yapardık biz sürekli aslında orada ben daha iyi tanıyabildim, anlayabildim kendimi. Bu alanda özellikle son 2 yılda gelen hocaların etkisinin büyük olduğunu düşünüyorum (Özlem, 30, Psikoloji, Psikolog-Bağımsız).

5.2.3. Üniversitede Başarı, Fedakârlık ve Yatırımlar

Üniversite eğitimi sürecine yönelik başka bir değerlendirme konusu ise katılımcıların süreç içerisinde eğitimlerini devam ettirmek ve başarılı olmak adına nasıl bir emek ve çaba gösterdikleri, nelerden fedakârlıklarda bulunduklarıdır. Zira üniversite döneminde başarı ve öğrenme sürecinin belirli bir alan ve mesleğe yönelik olması nedeniyle temel eğitim süreçlerinden ayrılır ve mesleğe yönelik değerlendirmelerde de bu bakımdan önemli bir unsur haline gelir.

Toplumsal hareketlilik meselesi ile ilişki içinde düşünüldüğünde ise üniversite öğrenimi döneminde ailelerin durum, tavır ve tutumlarında ve bu kapsamda bireyin eğitimine yatırım yapmaya devam etme biçimlerinde bir değişikliğin olup olmadığı, buna bağlı olarak da eğitime devam bireyin üniversite eğitimi sırasında ücretli veya gönüllü olarak çalışmak zorunda kalıp kalmadığı ve katlandığı fedakârlıkların sonuç olarak onların kendi tercihlerinin akılcılığı ve yerindeliğine dair değerlendirmelerini nasıl etkilediğinin anlaşılması önem taşımaktadır.

Katılımcılarının üniversite süreçlerinde başarılı olmak adına nasıl bir çalışma disiplini gösterdikleri ve nelerden fedakârlıklarda bulundukları söz konusu olduğunda eğitim görülen alan temelinde aralarında dikkate değer bir farklılık olmadığı görülmektedir. Mülakatlarda esas olarak öne çıkan husus, temel eğitim döneminde benzer bir biçimde ders çalışma disiplininin sınav dönemlerinde yoğunlaşmasıdır. Zira farklı alanlarda

öğrenim alan katılımcılar ortak olarak ekseriyetlere sınav dönemlerinden önce yoğun olarak çalıştıklarını, geri kalan zaman da ise sosyallik ve eğlence gibi faaliyetlerine zaman ayırabildiklerini belirtirler. Öte yandan başarılı olmak adına gösterilen fedakârlıklar ise aileden gelen maddi desteğe bağlı olarak biçimlenmekte, eğitim giderleri aileleri tarafından karşılanan katılımcıların fedakârlıkları sosyal yaşam ve eğlenceden fedakârlık yapmak iken, öğrenimini sürdürmek üzere gelir elde etmesi gereken katılımcılar ise eğitim ve çalışma hayatını birlikte sürdürmenin zorluklarını göğüslemek zorunda kalmaktadır.

Çalışma tempom üniversitede çok artış gösterdi. Biraz da göstermek zorunda kaldı. Derslerin ağırlığıyla orantılı bir tempo diyebilirim. Üniversitede tabii zordu, yani sosyal hayatım biraz daha azaldı, ister istemez sınav dönemlerinde özellikle sınava yakın dönemlerde hani maalesef böyle sadece ders odaklı olmak gerekiyor işte bizim komiteler oluyordu son 2-3 hafta yoğun çalışıyordum. Kalan 12 hafta daha esnek olabiliyordu, hani ve sürekli bir ders çalışma temposu değil de sınavlara böyle 2-3 hafta kala çok yoğunlaşıyordu. Tabii o dönemde sadece dersler oluyordu ama onun haricinde kalan zamanda gayet de hani sosyal alabiliyordum, hani sinemada filmini dışarıda, arkadaşlarla izleyebiliyordum (Ayşe, 33, Tıp, Asistan Hekim).

Sınavdan sınava. Onun dışında sadece dersi dersleri dersi derste dinleyerek ekstra bir çalışma sergilemedim (Ahmet, 27, Eczacılık, Serbest Eczacı).

Günü kurtararak üniversite okudum. Yeni mezun olmayı hedefledik. Öyle çok detaylı çalışma yapmadık (Yusuf, 28, Hukuk, Avukat).

Üniversitede okurken genelde çalışma disiplinin vizelerden ve finallerden üç dört gün önce çalışmaya başlayıp o gün sabahlayıp öyle sınava gitmek. Yani genelde böyleydik (Murat, 26, Makine Mühendisliği, Ürün Geliştirme Mühendisi).

Üniversite okurken başarı göstermek için sadece sınavlara çalıştım (Ömer, 28, Sosyal Hizmet, Psikososyal Destek).

Derslere düzenli katılıyordum. Çok devamsızlık yapan bir öğrenci hiçbir zaman olmadım. Okumalar yapıyordum, daha çok hani hocaların önerileri dışında kendi yaptığım okumalar ve hani finallere vizelere hep 10 gün öncesinden çalışmaya başladım bu şekilde (Leyla, 26, Sosyoloji, Rehber Öğretmen).

İlgisiz bir öğrenci değildim. Yani şeye akademiye çok yüksek puanım olsun diye sürekli işte çok çalışkan değildim. Belki son anda çalışıyordum birçok şeye derste ama biraz o tamamen akademiye kendimi kaptırmamak isteğimden sosyal tarafı da dengede tutma isteğindeydim ama hep ilgiliydim ben de bölüme karşı (Esra, 25, Psikoloji, Psikososyal Destek).

Oyun dışında üniversitede okurken açıkçası çok bir fedakârlık yapmadım. Hatta bir buçuk iki yıla yakın uzattım üniversiteyi ama oyun oynamaktan dolayı uzattım şimdi Fedakârlık olarak açıkçası dediğim gibi yine okula gittim, oyunu oynadım, eve gittim. Çok da büyük bir fedakârlık yapmadım, aileden uzak kapalı bir öğrenci hayatı ama bu belli olmasa da sabrettim biraz, bir nevi özgürlük aslında avantaj (Mehmet, 30, Tıp, Asistan Hekim).

Valla başarılı olmak için üniversitedeyken çok çalıştım ya bayağı bir çalıştım yani. Bu gösterdiğim çaba bu çalıştım gerçekten çalıştım. Hani daha açmamı istersen şöyle açabilirim vaktinden feragat ediyorsun, eğlencesinden feragat ediyorsun. Bir kere bunlar en başta gelen şey vaktini ayırıyorsun yani ne bileyim yatmayı da çok seven bir insanım ama yatmıyorum ve kalkıp sabahın dokuzunda Beytepe kütüphanesine gidiyorum yani, başka bir şeyler de yapabiliriz, çıkıp AVM(alışveriş merkezi)ye gidebilirsin ya da bir bara gidip içebilirsin gibi gibi. Hani bunları yapmıyorsun da gidiyorsun işte zaten derse gitmiş oluyorsun dersten sonra da dersin düzenli notlandırılmasını yapıyorsun ve üzerine okuyorsun onu pekiştirmek için kitaplardan bakıyorsun vesaire vesaire. Çalışıyorsun yani zaten çalışmak için ayırdığın zaman diğer bir sürü şeyden feragat etmek demektir. Ne bileyim aileden, arkadaşlarından, uykundan, oyun oyun oynamayı bıraktım mesela ben çok bilgisayar oyunu oynardım lisedeyken inanılmaz azaldı mesela üniversitede bilgisayar oyunu. (Ali, 27, Sosyoloji, Araştırma Görevlisi).

Üniversiteye gelirsek eğer orada da çok çalışmayarak başlayıp tökezledim birinci sınıf ilk dönemi tekrardan okudum, onu okuyup kendi dönemindeki arkadaşlardan uzak kalmak canımı acıttı. O yüzden de ders çalışmaya başladım. Ders çalışmaya başladığım için de sosyal hayatım bir tık eskisine nazaran sekteye uğradı. Bazı günlerimi ve gecelerimi ders çalışmaya ayırdığım için o gün ve gecelerde ev dışındaki sosyal aktivitelere katılamadım. Onun dışında da çok bir fedakârlık yapmadım sosyal hayat dışında çalışabilmek ve başarılı olmak için (Osman, 28, İşletme, Uzman-Özel Sektör).

Başka bir katılımcı ise üniversite süreci içerisinde genel olarak düzenli bir çalışma disiplini gösterdiğini ve görece rahat bir süreç geçirdiğini belirtmektedir. Bu noktada katılımcının eğitim alacağı alana yönelik ön bilgisinin önemli bir rol oynadığı söylenebilir, zira bölümünün kolay olmadığını bildiğini ve buna kendisini hazırlayarak eğitim hayatına başladığını ifade eder.

Ben üniversiteye girdiğim andan beri zaten üniversite okuyacağım, okuduğum bölümün kolay olmadığını biliyordum o yüzden buna kendimi hazırlamıştım ve çalışma planında zaten ona göre ayarladım. Birinci sınıftan beşinci sınıfa kadar birinci sınıfta ne yaptıysam beşinci sınıfta aynı şeyleri yapmaya devam ettim. Bütün beş sene boyunca aynı şekilde çalıştım. O yüzden çok rahat bir eğitim öğretim dönemi geçirdim (Emine, Kadın, 25, Eczacılık, Yardımcı Eczacı).

Üniversitenin niteliklerinin de katılımcılar üzerinde kendini geliştirme ve başarılı olmak konusunda bir ön yargı yaratmakta olduğu söylenebilir. Zira bir katılımcı üniversitesi dolayısıyla geleceğe yönelik olumsuz görüşte olduğunu, bu nedenle başarı ve çaba konusunda güdülenemediğini aktarır.

Yani zaten böyle Balıkesir Üniversitesi'ndesin kötü diye şey yaptığımız bir üniversite. Hani ne kadar da olsa böyle kendini geliştiren de işte iş görüşmesi yaptığında zaten İTÜ'lüleri alacaklar, ODTÜ'lüleri alacaklar falan hep kafasındaydım ama iş hayatına girdikten sonra tabii ki böyle olmadığını gördüm. Kendime de çok kızdım okurken niye bir İngilizce kursuna gitmemişim, niye bir Excel kursuna gitmemişim. Çünkü o kadar boş vaktim varmış ki bir de ikinci öğretimdim. Çaba göstermedim. Gerçekten sadece derslere girdim. Hani düzenli şey bir öğrenciydim yani derslerimi önemserdim derslere girerdim, not tutardım, sınavlara çalışırdım ama bunun dışında işte şu programı da öğreneyim, giderlerdi (arkadaşlarım) çünkü böyle kurslara falan işte ne bileyim hiç olmadı (bende), İngilizce kursuna giderlerdi falan ben hiç orali olmadım açıkçası. Yani kendime mesleğime dair hiç geliştirici şeyler yapmadım, sadece derslere girdim ve ders çalıştım. Yani ders çalıştım derken de sadece sınav dönemleri (Elif, 26, Endüstri Mühendisliği, Yazılım Danışmanı).

Bir başka bulgu ise katılımcıların meslekte ilerlemeyi amaçlayarak üniversite eğitimi haricinde, öğrenim alanlarıyla ilgili farklı türden eğitim almaları veya gönüllü olarak çalışmaları olarak ele alınabilir. Bu bağlamda bir katılımcı bilgi birikimini arttırmak ve tecrübe kazanmak için öğrenim gördüğü alanda bir işte çalıştığını bildirmektedir. Başka bir katılımcı ise staj yapmak istediğini fakat öğrenim gördüğü üniversitenin düzenlemesi gereği bunu gerçekleştiremeyerek bir dezavantaj yaşadığını aktarır.

Olabildiğince aktif olarak seminerlerdir, mesleki gelişmedir, bunların yani sıra da erken tecrübe kazanabilmek için okurken de avukat yanında çalışmışlığım var ve kendi mesleğimde de artı sağlayabilmesi açısından spesifik alanlara da ilgi duyup oradaki bilgi birikimimi de arttırdım ki, bizim çünkü bir dava aldığımızda alakasız alan dışı bir bilgiye de sahip olman gerekebiliyor tabii (Merve, 28, Hukuk, Avukat).

Yani staj yapmak istedim ama bizde gönüllüydü. Gönüllülük esasına dayalı olduğu için firmalar da çok yanaşmadılar. Daha çok zorunlu olanların ve sigortasını okulunu yatıranlarını tercih etmeye meyilli olduklarından ben de maalesef staj yapamadım. O yüzden benim öğrendiklerim daha çok teoride kaldı. Çok verimli geçmedi gibi ama, öğrendiklerimde biraz sevindirdi beni (Esra, Kadın, 26, İşletme, Araştırma Görevlisi).

Üniversite eğitimi süreci toplumsal hareketlilik bağlamında değerlendirildiğinde ise ilk olarak ailelerin toplumsal konumları bakımından imtiyazlarını ne ölçüde kullanacakları önem taşımaktadır. Zira ailenin, ekonomik imkânlarının yetersiz olduğu ya da evlatların üniversite eğitimi sürecinde kullanmadığı bir durumda, öğrencinin çalışması bir zorunluluk haline gelmekte ve bu bazen onların başarı seviyesini de düşürmektedir. Bazı katılımcılar bu konuyla ilgili olarak ailelerinden gelen maddi destek ile çalışmak zorunda olmadıklarını ve bu durumun eğitim başarılarına olumlu olarak yansıdığını ifade ederler. İsmail bölümü dolayısıyla daha fazla gideri olduğunu

Yani aslında üniversiteye girerken yaptığım yani lise sonundaki çalışmalarımın aynısıydı aslında bu. Bir tek de ben değildim işte. Bütün üniversitedeki arkadaşlarımız gibi zamanımızdan yani diğer okullarda diğer bölümlerdeki bölümlere kıyasen daha fazla zaman harcamamız gerekiyordu. Yine zaman tabii ki en başta ana etmen, ana faktör. Bunun yanında yani misal bir beden eğitimi mi deniyor bilmiyorum, o beden eğitimi öğretmeninin okuduğu bölümle bizimki arasında bir kıyaslama yaparsan belki onun bir araç gereci, kitabı vesaire ihtiyacı olmadığına ben kitapları karşılayabilmek için çalışmak zorunda da kaldım. Çünkü pahalıydı. Ailem destek de verse sonuçta çok pahalıydı. Hem zamandan hem de maddiyattan tabii ki ödün vermem gerekti (İsmail, 26, Hukuk, Avukat).

Hiç para almadım. Bir defa yüz lira almıştım, hiç unutmuyorum. Çünkü şeydi benim ailem, ben buraya üniversite okumaya gidiyorum. Tamam, hani sen bilirsin git. Bu şu demek, “bizden bir şey bekleme” tam da bu demektir. O yüzden kendim geldim, kendim çalıştım lisans hayatım boyunca yüksek lisansta da öyleydi. Tavırları pek iç açıcı değildi (Serkan, 26, Sosyoloji, Rehber Öğretmen).

Üniversitede de yani çalışan arkadaşlarım vardı. Okurken çalışmak zorunda kalmayayım diye temel o ihtiyaçlarımı ev kirası, yurt kirasıdır, yemektir vesaire gibi ihtiyaçlarını karşılamak için bana her ay düzenli para yolluyorlardı. Bu da okumanın yanında çalışmak zorunda çok kalmama neden oldu, böylece okulu bitirmiş oldum 6 yılda (Osman, 28, İşletme, Uzman- Özel Sektör).

6. BÖLÜM

ÇALIŞMA HAYATINA GİRİŞ VE ERKEN KARIYER DÖNEMİNDEKİ DENEYİMLER

Çalışma yaşamına ve mesleklerine ilişkin deneyimlerin ve değerlendirmelerinin anlaşılabilmesine onların çalışma yaşamına giriş sürecinin kendisinden başlamak yerinde olacaktır. Zira çalışma yaşamına geçiş süreci ilk olarak piyasa koşulları ile yükseköğretim arasındaki ilişkinin nasıl kurulduğunu ve bireyler tarafından koşulların nasıl deneyimlendiğini gösterir niteliktedir. Burada hem istihdam piyasası içerisinde belirli bir mesleğe yönelik açık pozisyon ile eğitim kurumlarının yetiştirmiş olduğu meslek elemanı sayısının birbirleri ile ne kadar uyumlu oldukları (yani emek kıtlığı veya fazlalığı) hem de yükseköğretim yolu ile kazanılan emek niteliği ile piyasa koşullarında belli bir mesleki konumu dolduracak bireyde fiilen aranan mesleki niteliklerin uyumlu olup olmadıkları (istihdam edilebilirlik vasfı) büyük önem taşımaktadır. Bu nedenle bu bölümde ilk olarak katılımcıların üniversite eğitimini tamamladıktan sonra çalışma hayatına girişlerinin nasıl bir seyir izlediği, ne kadar ve niçin bekledikleri, hangi iş ve meslek alanlarına girmeyi denedikleri ve sonunda halen yapmakta olduğu iş veya mesleğe girişin nasıl gerçekleştiği incelenmektedir.

Ancak öte yandan, çalışma yaşamına girişte icra edilen ilk mesleğin ne olduğu kuşak içi ve kuşaklar arası toplumsal hareketliliğin ve dolayısıyla elde edilen veya edilemeyen mükâfat paketlerinin hem öznel hem de nesnel (yani hareketlilik araştırmalarında ele alınan biçimiyle köken-menzil konumları ilişkisi) olarak değerlendirilme biçimlerinde önemli bir kıstas olduğundan sorun sadece ve basitçe bir istihdam piyasasına girip girmemekle alakalı değildir. Aksine sürecin kendisi aile kaynaklı avantaj ve dezavantajları beraberinde getirebilir ve yükseköğretim tamamladıktan sonra hareketlilik anlamında menzil ufuklarının nasıl biçimlendiğini açığa çıkarır niteliktedir. Ayrıca toplumsal hareketlilik tartışmaları bağlamında yükseköğretim mezuniyetinin istihdam piyasası koşullarıyla nasıl ilişkilendiğini ve hareketlilikte eğitimin rolünü değerlendirmek

bakımından etkili olmaktadır. Dolayısıyla bir süreç olarak ele alındığında çalışma yaşamına geçişi sorunsallaştırmak araştırma amaçları bakımından önem taşımaktadır.

6.1. ÇALIŞMA HAYATINA GİRİŞ SÜREÇLERİ

Bu bölümde katılımcıların üniversite eğitimini tamamladıktan sonra çalışma hayatına girişlerinin nasıl bir seyir izlediği, ne kadar ve niçin bekledikleri, hangi iş ve meslek alanlarına girmeyi denedikleri ve sonunda halen yapmakta olduğu iş veya mesleklere girişlerinin nasıl gerçekleştiği incelenecektir.

Araştırma kapsamında kendileri ile görüşme gerçekleştirilen profesyonel meslek gruplarına mensup bireylerin çalışma yaşamına geçiş süreçleri temel olarak kazanılan emek vasfına bağlı olarak gerçekleşir ve eğitim alanları, meslekleri ve mezun oldukları üniversiteler bağlamında devlet kurumlarında çalışmaya başlamak veya özel sektör içerisinde iş arayışına girmek olarak ayrılaştığı görülür. Eğitim ve meslek alanlarına bağlı bir değerlendirme yapıldığında ise yükseköğretime geçiş süreci içerisinde talebin yüksek olduğu ve toplumsal olarak arzu edilen tıp hekimliği ve eczacılık diğer alanlara kıyasla daha sorunsuz görünmektedir. Zira yükseköğretim alanlarıyla ilgili olarak çalışma yaşamına erken bir başlangıç söz konusu olabilmekte veya zorunlu staj programları ile mesleğe başlangıç yükseköğretim süreci bitmeden gerçekleşebilmektedir. Bu alanlardan mezun katılımcıların ifadeleri dikkate alındığında, kamu kurumlarında mesleğe başlayabilme imkânı mevcuttur ve bu durum herhangi bir sınav ya da mülakata dayalı olmaksızın gerçekleşir.

Dediğim gibi zaten mezun olur olmaz 2 ay içinde atamanız gerçekleştiriliyor. Orada bir acil serviste çalışmaya başlamıştım. Acil servisin koşulları biraz ağır geldi benim için sonrasında hani istifa edip asistanlık için TUS sınavına çalıştım. Sonrasında asistanlığa geçtim (Fatma, 27, Tıp, Asistan Hekim).

Mezun olduktan sonra güvenlik soruşturması o da herhangi bir şey teşkil etmedi. Direkt ilk şeyde atandım yani mezun olunca (Mehmet, 30, Tıp, Asistan Hekim).

Bizim yardımcı eczacılık atamaları oluyor. Hem Türk Eczacılar Birliği tarafında ona başvuruyorsun, yardımcı eczacılık yapabileceğin eczaneleri sana liste halinde

çıkarttığı takdirde sen istediğini seçip eczanede çalışmaya başlayabilirsin (Emine, 25, Eczacılık, Yardımcı Eczacı).

İkinci olarak mühendislik, hukuk ve iktisadi ve idari bilimler fakülteleri, sosyal ve beşerî bilimler bölümleri için ise kamu ve özel sektör arasında bir tercih süreci ve sonrasında işe girmek için bir önkoşul olan sınavlara hazırlık veya iş başvuru sürecinden söz edilebilir. Fakat bu noktada özel sektöre nazaran kamu kurumlarında çalışmanın iş imkânı bakımından avantajlı olduğu maliye ve sosyal hizmet mezunu katılımcılar doğrudan kamu personeli seçme sınavlarına hazırlık süreci içerisine girmektedirler. Özel sektörde çalışmakta olan katılımcılar ise iş arama, başvuru ve mülakat adımlarını izlemekte olduklarını dile getirirler.

Şöyle iş bulma konusunda oldukça zorlandım. Mezun olduktan 3 yıl sonra iş buldum, daha doğrusu özel sektörde çalışmak istemediğim için hani bu yönde zorluklar yaşadım. Kadro anlamında da yetersiz kalıyor, çünkü milyonlarca mezun var ve çok az cüzi rakamlar yani sayılarda alımlar oluyor, o yüzden tabii ki zorlandık açıkçası (Zeynep, 31, Maliye, Uzman-Kamu Personeli).

Çalışma hayatına girişim işte KPSS ile hani buraya atandım. Tabii bunun öncesinde bekleme sürecim oldu. Sınava hazırlık süreci derken biraz evde olmak tabii ki de benim biraz gergin ve kaygılı olduğum bir dönemdi benim için de. Ama sonrasında KPSS ile yaklaşık mezun olduktan 4 yıl sonrasında atandım (Büşra, 30, Psikoloji, Psikososyal Destek Personeli).

Mezun olur olmaz çalışma hayatına atıldım. Devlette hani bunun içinde KPSS gibi yoğun bir çalışma sürecini geçirdim. Emek verdim yani öyle kolay olmadı (Ömer, 28, Sosyal Hizmet, Psikososyal Destek).

Aslında KPSS'ye son anda karar verip şöyle son bir ayda falan çalıştım birkaç haftada. Pandemi döneminde o da tamamen artık hani fırsat nereden çıkacağı belli olmaz iş hayatı her türlü bir yerden bir şey olabilir o puanım dursun şeyiyle amacıyla KPSS'ye girdim. Oradan işte 82 almıştım ve uzun süre zaten hiçbir yere başvurmadım, KPSS puanıyla, düşünmedim de çok yüksek lisansa başladım zaten. Sonra son tam böyle son birkaç ayında puanımın bitmesine yakın işte Aile Sosyal Hizmetler (bakanlığı işe alım) açtı. Yüksek bir kontenjan açtı psikologlar için, böyle bir deneyeyim diye öylesine başvurdum olursa olur olmazsa da çok da önemli değil. Gidip başvurdum, sonra oldu. Hızlı bir şekilde akışına bıraktım ve yani şehir değiştirdim falan. Bu da bir deneyimdir, bir başlangıç türünü diye düşündüm öyle (Esra, 25, Psikoloji, Psikososyal Destek).

Aslında mezun olduktan 3 ay sonra ODTÜ gibi okullarda ve özellikle bir işletme gibi, yani iktisadi ve idari bilimler fakültesi gibi bölümlerden mezun olan çocukların şöyle bir işe alım süreci oluyor ki ben de o klasik işe alım süreciyle işe girdim. Daha

4. sınıfın 1. döneminin sonunda ya da 2. dönemin başında şirketlerin MT dedikleri yani yönetici olmak için yetiştirecekleri eleman programları gibi Türkçeye çevirebiliriz, programları oluyordu ve öğrenciler 4. sınıfın 1. dönemi sonu 2. dönemin başında bu programlara başvuruyorlardı. Programlar da şöyle bir eleme yöntemleri oluyordu, klasik bir zekâ testi, ondan sonra bir grup çalışması, bunları aşanlara bir kişilik envanteri yollanır, o kişilik envanteri aşanlara insan kaynakları bir birebir ya da 2-3 kişi beraber bir yetkinlik bazlı mülakat ya da dümdüz CV üzerinden geçmişi, okulu üzerinden geçiş mülakatından sonra çalışacağı birimdeki yönetici ya da oranın o müdürlüğün komple direktörü gibi direkt işten iş birimlerinden üst düzey yöneticilerle mülakatlar sonucunda işe girilir. Tüm akış böyle ve bu anlattığım süreçlerden geçtikten sonra Eylül ayında kabulü aldım (Osman, 28, İşletme, Uzman-Özel Sektör).

... mezun olduktan sonra 1 sene neredeyse 6-7 ay devlet sınavlarına hazırlandım KPSS'ye işte bazı kurum sınavlarına katıldığım oldu ama sonrasında hani bir sonraki seneye başlarken işte şu anda çalıştığım yerden teklif aldım, çünkü bir B planı olarak bazı yerlerde görüşmeye başlamıştım. Başvuru yapmaya başlamıştım kamu sınavlarına hazırlanırken. Sonra buradan teklif aldım ve bir sene sonra girmiş oldum aslında işe (Hülya, 27, İşletme, Uzman- Özel Sektör).

Bahsedildiği üzere üniversitedeyken çalışma hayatına başlayan katılımcılar da bulunmaktadır. Konuyla ilgili olarak İsmail, üniversite mezuniyetinden önce zorunlu olarak staj aracılığıyla çalışma yaşamına başladığını aktarır ve bu hususun işe girme sürecinde kendisine bir avantaj yarattığını vurgular.

Mezuniyetten sonra ben hemen iş buldum. Yani okulun belki etkisi, belki mezuniyet yani dördüncü sınıftan önce çalışmamın. Yani teorik olarak öğrendiğim bilgilerin yanına daha mezun olmadan pratiği de biraz kattığımdan dolayı mezuniyetten hemen sonra iş bulabildim. Bulduğum iş asgari ücretin de yani üzerindeydi. Şöyle üzerinde vurguluyorum staja bizde hukuktan sonra 1 yıllık zorunlu stajı vardır, burada her an yani anayasada olmasa bile angarya yaşağını aykırı şekilde para verilmek zorunda değildir. Buna rağmen bulduğum iş asgari ücretin de üstündeydi. Belki bunun etkisi de dediğim gibi teoriden önce, mezuniyetten önce pratik olarak bazı şeyleri bilmem önceden bilmem işverenin hoşuna gittiğin içindir diye düşünüyorum (İsmail, 26, Hukuk, Avukat).

Özel sektörde işe alım süreçleri mühendislik gibi farklı alanlarda da benzer bir biçimde izlenmekte; başvurular, mülakatlar ve bir dizi sınavlar eşliğinde gerçekleşmektedir.

İnternette başvuru yaptım, ondan sonra (...) ön başvurumu kabul etti. Daha sonra farklı zamanlarda 3-4 ay içinde bana 3-4 tane sınav gönderdiler, bende onları çözdüm. Ondan sonra işte tam departmandaki müdürle en son bir mülakat oldu, onunla konuştuk, “sen bu işi yapabilir misin” falan, ondan sonra o da onayladı. Devamında işe alım program var 2 aylık temiz peşin diye ona başladım. Onun

bitiminde de bir İngilizce sınavı oldu ve müdürün görüşleri etkili oluyor işte “bu çocuğu alsınlar mı” tamam alsınlar o zaman bir de İngilizce sınavını geçsin, tamam geçtim geçtikten sonra da kadroya girdim (Murat, 26, Makine Mühendisliği, Ürün Geliştirme Mühendisi).

Öte yandan bazı öğrenim alanlarından mezun olduktan sonra işe girme süreci ise görece sorunlu bir hal alır. Özellikle piyasa içerisinde yükseköğretimde kazanılan emek vasfının direkt olarak belirli bir istihdam alanında karşılığının olmadığı durumlarda iş arama süreci uzayabilmekte ve farklı alanlara yayılabilmektedir.

Başlangıçta deneyim istediği için her yer çok sıkıntılı bir süreçti. Aslında hani öğretmenlik dışında insan kaynaklarına başvuru yaptım, fabrikaların insan kaynaklarına başvuru yaptım, kitapçılara falan da gittim (Leyla, 26, Sosyoloji, Rehber Öğretmen).

Bunun yanında yükseköğretimde kazanılan emek direkt olarak belirli bir istihdam ile ilişkili olsa dahi geniş bir zamana yayılan ve farklı alanlara uzanan çalışma yaşamına giriş süreçlerinden bahsetmek gerekir. Nitekim mühendis olarak çalışmakta olan Elif ve Hatice farklı alanlarında iş arama sürecine girişmişlerdir.

Ben işte elektrik elektronik mühendisliği olarak başvuruyordum. Sonra ar-ge mühendisliği farklı yerlere doğru yönelmeye başladım, başvuru alanımı genişlettim. Çünkü çok bilinçli başvurmuyordum. Elektrik elektronik mühendisi arıyor, başvur gibi gidiyordu. Sonra baktım ki başka yerlere de yönelebilir, o şekilde ar-ge mühendisliğine başvurdum (Hatice, 27, Elektrik Elektronik Mühendisliği, Ar-Ge Mühendisi).

Nereden başlayacağımı hiç bilmiyordum, böyle başka işlere rastgele başvurdum. Sonra bir arkadaşım ile konuştum, bu benim şu anki yaptığım meslekte olan arkadaşım ile işte o zaman varlığını öğrendim, o anlattıkça buna uygun bir meslek olduğunu düşündüm bu mesleğin sonra artık full işte Junior (ast) yetiştirilmek üzere yeni mezun şu an yaptığım işe iş başvurularına full başvurdum, şey fark etmeksizin yani şirket fark etmeksizin başvurdum başvurdum bir tanesi oldu, 2 yıl orda girdim işe, 2 yıl orda çalıştım. Sonra işte başka şirket değişikliği yaptım 4 ay önce falan bu ikinci işim (Elif, 26, Endüstri Mühendisliği, Yazılım Danışmanı).

Hasan ise iş aramada sürecinde kendisini yetersiz olarak değerlendirdiğini, sonrasında ise tekrar öğrenme süreci içerisine girerek bu şekilde çalışma yaşamına başlayabildiğini belirtmektedir.

Ben üniversiteden sonra birkaç işe başvurduğum, mülakatlarda çok hiçbir şey bilmediğimi fark ettim. Sonra kendime bir spesifik bir alan seçtim, gerekli eğitimleri satın aldım Udemyden (çevrimiçi kurs platformu) eve elektronik komponentleri satın aldım, bir yıl boyunca kendimi geliştirdim o ara askere falan gittim geldim onlarda içinde sonra gelir gelmez LinkedInden (sosyal medya platformu) ilk işime başvurduğum sonra orası da beni kabul etti, bir yıl iki ay oldu hâlâ oradayım (Hasan, 26, Elektrik Elektronik Mühendisliği, Yazılım Mühendisi).

6.2. İŞ VE MESLEK TERCİHLERİ

Çalışma yaşamına giriş süreci ile ilgili önemli bir husus hangi vasıfları taşıyan yahut hangi grupta yer alan katılımcıların hangi iş ve meslekleri tercih ettikleri ve bunların nedenleridir. Araştırma bulgularına göre, bu süreç genel itibarıyla kamu kurumları, özel sektör ve kendi hesabına çalışmaya yönelmek arasında bir ayrımda gerçekleşmekte; öte yandan tıp hekimleri için ise TUS sonrası branş seçimi bir anlamda tercih konusu haline gelebilmektedir. Kamu ve özel sektör arasında gerçekleşen ayrımın ise temel olarak bireylerin niteliklerine bağlı olarak hem piyasa içerisinde kamu ve özel kurumlarda istihdam açığı bulunması ile ilişkili olduğu hem de yükseköğretim kazanımının belirli bir alan ile doğrudan ilişkisinden kaynaklanmakta olduğu söylenebilir.

Aynı zamanda katılımcı ifadeleri birbiri ile karşılaştırmalı olarak incelendiğinde ve söz konusu sonuçları üretmekte etkin olan mekanizmalar aydınlatılmaya girişildiğinde mesele kendileriyle görüşme gerçekleştirilen bireylerin ellerinde bulunan imkân ve kaynakları nasıl kullandıkları ile ilişkili görünmektedir. Bu imkân ve kaynaklar; elde edilmiş belgelendirilebilir öğrenim düzeyi ve becerinin istihdam piyasası içerisindeki durumu, mezun olunan üniversitenin toplumsal itibarı ve ailenin sahip olduğu maddi, sosyal ve kültürel kaynaklar olarak öne çıkmaktadır.

Araştırma bulgularına göre, bireylerin temel olarak bu bağlamda bir sorgulama süreci içerisine girdikleri ve sahip oldukları imkânlar ve kaynaklar dâhilinde ulaşılmak istenen mesleki pozisyonlara erişim için harekete geçtikleri görülmektedir. Bir konumu kendisi için harekete geçilmeye değer kılan şeyler ise tek tek veya eklemlemiş bir şekilde elde

edilebilecek gelir miktarı, itibar, mesleğin anlamı, işin rahatlığı, iş güvencesi ve genel olarak elde etmek üzere gösterilmesi gereken maddi ve manevi çaba olarak işaret edilebilir. Nitekim kendileri ile mülakat yapılmış olan hekimlerinin konu hakkındaki ifadeleri incelendiğinde hekimlik kategorik olarak aynı meslek olduğu halde branşa bağlı zorluklardan kaçınmak yahut daha sakın olanı tercih etmek ve o yönde çaba göstermek söz konusu olmaktadır.

Yani TUS normalde şey şöyle oluyor, hani 4. 5. sınıftan başlanıyor çalışmaya. Benim o dönemlerde çok bir TUS'a ilgim yoktu, daha çok yurt dışı hedefliyordum. Sonrasında mezun olduktan sonra işte acilde çalışmaya başlayınca hani olmayacağını fark ettim ve daha böyle kısa yollu bir çözüm aradım TUS dershanesine yazıldım, o dönemde işte pandemi oldu dershaneler kapatıldı, her şey online döndü. Online döndükten sonra hani biraz daha böylesi yoğun, sıkıştırılmış bir şekilde hani günde böyle 10 saate varan çalışma programında çalıştım (Fatma, 27, Tıp, Asistan Hekim).

Düşün pratisyenlikte, ben acil serviste çalıştım ama biraz yani çok zorlu bir süreçti. Uzmanlık düşünüyorsanız yani bir belirsizlik oluyor karşınızda, dolayısıyla acille uzman olmaya çalışmak süreci yeniden bir üniversitenin hazırlanıyormuş gibi hissettirmişti. O kısmı biraz zorluydu açıkçası ama genel olarak yani çok böyle gerçekten çok istemek gerekiyor yoksa kolay bir süreç değil (Ayşe, 33, Tıp, Asistan Hekim).

... şu şekilde ben toplum sağlığına atandım, beni aile hekimliğine görevlendirdiler. Gittim gittim bir dedim aile hekimliği güzelmiş, bizim stajımız yoktu aile hekimliğinde. Ben gittim işte dedim ben aile hekimliği madem öyle sürekli görevlendirme gideceğim bir yer seçim ve aile hekimi olayım. Aile hekimi oldum 2 yıl aile hekimliği yaptım baktım çok güzel yani mesaisi var nöbeti yok, bayram tatilleri var hafta sonları var dedim böyle doktorluk on numara. Bu şekilde seçtik çünkü nöbetten nefret ediyorum, akşamleyin evde uyuması lazım insanın hastanede tedirgin bir şekilde uyunmuyor (Mehmet, 30, Tıp, Asistan Hekim).

Kendileri ile görüşme gerçekleştirilen kamu personeli katılımcılar ise aktarılan hususlara benzer olarak çalışma yaşamında rahatlık, düzen ve güvence arayışı içerisinde olduklarını belirtirler.

Yani hocalarımızın yönlendirmesiyle olabilir ve yani devlet garantisi olduğu için hani kamuda çalışmayı tercih ettim özelden ziyade. Yani 3 yıl denedim 2 yıl daha kafamda vardı 2 yıl daha deneyip daha sonrasında olmasaydı özelde çalışmayı tercih edebilirdim ama önceliğim kamuda çalışmaktı (Zeynep, 31, Maliye, Uzman-Kamu Personeli).

Şu an Sağlık Bakanlığında olmayı neden tercih ettim? Yani aslında hani iş olanağı olarak baktığımızda hani işe devam etmek ve istediğim şekilde çalışmak burada daha rahat olacağımı düşündüm, hem sosyal hayatımda daha rahat olacaktım hem de maddi kaygılar olmayacaktı. Bu yüzden de hem devlette ve sağlık bakanlığında olmayı istedim. Özelde de hani çalışmak istediğim oldu ve bir yaklaşık 6-7 ay kadar bir özel eğitim merkezinde de çalışmıştım, bu da biraz hani özelde, özellikle de öyle bir merkezde çalışmak yani mesleğin haricinde de birçok şeyi yaptırıldığı için daha zor gelmişti, bu yüzden orada devam etmek istemedim (Büşra, 30, Psikoloji, Psikososyal Destek Personeli).

Kamu ve özel sektör olarak belirginleşen temel ayrım içerisinde de mezun olunan bölüm ve üniversitelere göre ayrımlaşmalar görülmektedir. Özel sektör içerisinde itibarlı üniversitelerden mezun katılımcıların işe giriş sürecinde stajlar ve diğer etkinlikler nedeniyle hem işe alım programlarına aşina olmaları hem de üniversitenin toplumsal itibarı işe alım sürecinde etkili olabilmektedir. Dolayısıyla söz konusu katılımcılar kamu ve özel sektör arasında bir tercih gerçekleştirirken görece kapsamlı bir sorgulama süreci içerisine girmekte ve gelecek kariyer yollarını da hesaba katarak ilerlemektelerdir.

Yani aslında işte bu benim işyerinden beklentim kurumsal bir yer olmasıydı. Benim tercih etme sebebim kurumsal bir banka olması ve bana da sonrasında buradan çıkmak istersem de iyi kapılar açabileceğine inandığımdan dolayı şirket tercihi yaptım aslında, hani daha önce de söyledim, birimle ilgili çok bir bilgim yoktu. Ben şirket tercihi yaptım gibi söyleyebilirim (Hülya, 27, İşletme, Uzman- Özel Sektör).

Aslında işe girişim bu departmana benzer departmanlar yani marketing [pazarlama] dünyasında olduğu için ve kariyer değişikliği yapmak da çok kolay olmadığı için yani kariyer değişiklikten kastım departmansal olarak düşünürsek eğer yani pazarlama departmanından 2 yıl sonrasında finans departmanına geçmek bir tık zor, oraya uzman olarak da geçemezsin, junior (ast) olarak başlatırlar büyük ihtimalle gidip, çeşitli kariyer zorlukları var. O yüzden de ilk işim buna denk geldiği için ben de bu alanda ilerliyorum (Osman, 28, İşletme, Uzman-Özel Sektör).

Kamu personeli katılımcıların da benzer bir biçimde elde edebildikleri pozisyonlar bağlamında bir sorgulama süreci içerisine girdiği söylenebilir. Nitekim bir katılımcı iki uzmanlık pozisyonunda işe başlamaya hak kazandığı durumda geleceğe yönelik bir değerlendirmede bulunduğunu, özlük hakları ve ileriye yönelik kariyer fırsatlarını olumlu karşıladığı alana yöneldiğini aktarır. Diğer bir katılımcı ise mezun olduğu üniversite bağlamında değerlendirme yapmakta, ayrıca kendi dünya görüşünün de kamu personeli olma yolunda etkili olduğu belirtilmelidir.

Oturdum ve çalıştım, sonra işte bir yıllık çalışma sonunda da işte kurum sınavları, işte ne bileyim banka sınavları oldu, kurum sınavları oldu. Böyle birçok sınav ve mülakat oldu en sonunda Hazine Maliye Bakanlığı'na girmiş oldum. Hazine ve Maliye Bakanlığı'na gittikten sonra BOTAŞ'da gerçi oldu uzman yardımcılığını kazandım eş zamanlı ikisini, Hazine ve Maliye(bakanlığı)nı seçtim. Sebebi de şu yine hocalarımla irtibata geçtim bunun için hani akıl vermek açısından. BOTAŞ şu an açıkçası çok daha fazla para veriyor şu anki çalıştığım kuruma göre ama BOTAŞ'daki geleceğe baktığımda, araştırdığımda bir de maliyedeki şu an bulunduğum yerdeki geleceğe baktığımda, açıkçası şu an bulunduğum yerde gelecek daha bir var gibi göründü bana. Her ne kadar şu an alacağım BOTAŞ aldığım paradan daha düşük maaş alıyor olsam da hani biraz geleceği düşündüm açıkçası. [Neyi düşündünüz gelecek olarak?] Hocam şimdi özlük hakları olarak düşünülebilir, hani Hazine ve Maliye Bakanlığı'nda da uzman olduktan sonra merkez kariyer uzman olduktan sonra zaten merkez kariyer hani uzman olarak geçmesini sebebi işte daire başkanı, genel müdürü, genel müdürlüğüne şef oluyorsa yükseği biliyorsun ondan sonra çeşitli işte yerlerde görevlendirme olup oraya gönderilebiliyor. Yurt içi imkânların açılabilir, yurt dışı da işte yüksek lisans imkânı bakanlık kontenjanı dahilinde gerçekleştirilebiliyor birçok imkân ama ondan sonra yani yaptığın işin karşılığı hazine maliye bakanlığı perspektifinde olduğu için her türlü ülke ekonomisinin gerek gelir tarzı olsun gerek gider tarafı olsun kafa patlatıyorsun. Sonuçta kendini o anlamda geliştirmiş oluyorsun. Yani her türlü albenisi vardı. Ben kısa vadede düşmek istemedim o yüzden (Fatih, 27, İşletme, Uzman Yardımcısı-Kamu).

Bu okul genellikle kamuya çalışan kazandıran, istihdam eden bir yer. Fakat son yıllarda bu finansal denetim, bağımsız denetim firmaları vardır. Bunlara çok öğrenci gidiyor, bankalara çok çalışan kazandırıyor özel sektör için konuşmak gerekirse ve şirketlerin çeşitli yönetici yetiştirme programlarına eleman kazandırmaya başladı. Bu açıdan bakarsak özel sektör için gayet şu anki kazandığım paradan daha yüksek bir meblağ kazanma imkânım vardı. Fakat mesleğe ilk başladığımda özel sektörde bunun çok çok daha altında rakamlara çalışacağımı düşünüyordum, biraz da kamu sektöründe bir bu vesile oldu ikincisi de tabii ki düşünce dünyamdaki görüşle bunlar etki oldu (Halil, 26, İşletme, Uzman Yardımcısı- Kamu).

Geri kalan katılımcılar açısından ise iş tercihleri görece belirsiz olarak gerçekleşmekte ve iş fırsatlarına göre şekillenmektedir. Katılımcılar bu durumları çevrelerinde karşılarına çıkan durumlara ya da iş arama sürecinde yaşadıkları olaylara göre değerlendirirler.

Açıkçası onu da çok bilinçli seçmedim diyorum ya işte bir arkadaşım söyledi, böyle bir meslek varmış, bana da uygun olabilir diye bir gireyim dedim işin içerisine girdikçe sevdim bana uygun olduğunu düşündüm kendi kişilik özelliklerime vesaire ve sektöründe hareketli bir sektör olduğunu, dijitalleşen dünyamız diye söylüyoruz ya hep ona uygun da olduğunu düşündüğüm için devam ettim, bu meslekte kaldım (Elif, 26, Endüstri Mühendisliği, Yazılım Danışmanı).

Şimdi şöyle ben üniversite bir yıl uzatarak bitirdim, o dönemde tekrar derslerim vardı mesela bizim alanımızda önemli dersleri muhasebe olsun, iktisat ben hep onları

bilerek daha açıkçası sona bıraktım, dersane eğitimi gibi oldu benim için bayağı geliştirdim o dönem muhasebe iktisat olsun, o dönem işte gelir uzmanlığı sınavında puanlı tercih yapıyorduk önceden, bir puanla kaçırdım orayı, ondan sonraki dersane işte şey yaptım, çalışıyordum. O ara bankanın sınavı oldu işte, onda da alan soruları vardı. Ya açıkçası kendimi denemek için girdim, yani banka düşünmüyordum hiç o ana kadar sonra tabii banka sınavını kazandım, mülakata girmeye hak kazandım. Ondan sonra çevrem tabii şey o (çalışılan kurum) Bankası işte iyi, Türkiye'nin en büyük bankası güzel bir de kamu bankası, devlet mantığı ile girdim. Yani mülakatım da iyi geçti, ondan sonra da yani başarılı olunca eğitime çağrıldı. Ondan sonra işe başladım. Yani bir anda gelir uzmanlık hedefinden 2-3 aylık sürede bir bankacılık şeyine kaydık başladık işe (Kadir, 32, Maliye, Banka Personeli).

Üniversiteyi bitirdim, yüksek lisansı kazandım ve polisliğe başvurdum. Parkurları istemeden kazanıyordum, bir şekilde mülakata geldim, mülakat elendim. Bunu o an işsizliği yani, yüksek lisans önünde doktora var, kadroya başvurabilecek misin deyip iş lazım olduğunu anladım. Sonra hemen birkaç böyle ufak tefek işlerde çalışıp bir dershanede part-time(yarı-zamanlı) felsefe öğretmenliği yaptım. Sonra dersane kadroya geçirmek istedi sağ olsunlar onlar da memnun kaldı. Burada kadroya geçtim (Serkan, 26, Sosyoloji, Rehber Öğretmen).

Kendi hesabına çalışmaya başlayabilme durumu çalışma hayatına başlangıç ile ilgili iş ve meslek tercihleri sürecinde incelenmesi gereken bir diğer durum olarak öne çıkar. Bu durum öncelikle eğitim alınan alana bağlı olarak mevcudiyet göstermekte, araştırma katılımcıları bakımından ise hukuk ve eczacılık ve psikoloji alanlarından mezun katılımcılar için söz konusu olabilmektedir. Araştırma bulguları incelendiğinde bu alanlardan mezun katılımcılarda kendi hesabına çalışabilme isteği ortak olarak mevcuttur fakat bu noktada başlangıç için gereken maddi imkânlarla sahip olmak önem taşır. Nitekim serbest eczacı olarak çalışmakta olan bir katılımcı eczane açmanın bir kotaya tabii olduğunu belirterek bunu bir engel olarak dile getirir.

Bizim meslekte şey var mezun olduktan sonra bir yıl zorunlu staj gibi işte yardımcı eczacılık var onu yapıyorsun, ondan sonraki süreç günümüzdeki dönemde zor. Çünkü bu mesleğin bir kotası var, yani açılacak eczane sayısı belli, bulunduğum bölgede eczane açamıyordum, normalde sadece devir alabiliyordum. Yani maddi bir zorluğu vardı, belirli bir para vererek ancak eczane açabiliyordum, ben de o şekilde o maddi imkânlarla açabildim ama maddi imkânı olmayan birisi açamaz yani yasal hakkını kullanılamıyor ülkemizde eczacılık adına (Ahmet, 27, Eczacılık, Serbest Eczacı).

Kendi hesabına çalışma istediğinin nedenleri ise katılımcı ifadelerinde incelendiğinde, maddi refah, rahat çalışma koşulları, iş ve meslekte belirli bir özgürlük ve emeğinin sömürülme riskine karşın alınan bir önlem olarak dile getirilir.

Birine bağılı çalışmak istemedim, çünkü bizim sektörde Samsun bazında gördüğüm şey çalıştırılan avukat sömürülen avukat oluyor. O yüzden birinin beni sömürmesini istemedim (Merve, 28, Hukuk, Avukat).

Tamamen şey, çalışma saatinin rahatlığı ve ekonomik özgürlüğü ve bir işte yönetici konumunda olmak da bunu etkiliyor (Ahmet, 27, Eczacılık, Serbest Eczacı).

O da şöyle oldu, çünkü şimdi rehabilitasyon merkezlerinde psikologlar aslında tam olarak kendi işlerini yapamazlar, hani biz burada daha çok evrak işleri falan yaparız. Yani kendi işinizi yapamazsınız, maaş da düşük olur. Yani bütün rehabilitasyon merkezlerinde bu sistem bu şekilde işler. Ben de çok yapamadım, açıkçası işverenlerle anlaşımadım (Özlem, 30, Psikoloji, Psikolog-Bağımsız).

Araştırma bulgularında gösterildiği üzere çalışma yaşamına geçişte nedensel mekanizmanın nasıl kurulduğu ile ilgili olarak temel ayırım elde bulunan imkânlar olarak elde edilmiş diplomanın kazandırdığı kanıtlanabilir beceriler, mezun olunan üniversitenin toplumsal itibarı ve öğrenim alanlarına ilişkin istihdam piyasası içerisindeki mevcut boş pozisyon ile ilişkili görünmektedir. Aile avantajlarının nasıl harekete geçirildiği incelendiğinde ise söz konusu imkânlar ilk olarak herhangi bir işte çalışmak yerine istihdam piyasasında öne geçebilmek için kendini geliştirmeye zaman bulabilmek veya kamu kurumlarında pozisyonları elde edebilmek için sınavlara hazırlanabilecek koşul ve zamanı sağlamak bakımından önem teşkil eder. İkinci olarak ise kendi hesabına çalışma imkânı bulunan meslek gruplarında maddi yükümlülük ve sermaye ailesel olarak karşılanabilmektedir.

6.3. ÇALIŞMA YAŞAMINA BAŞLARKEN ARZULAR VE BEKLENTİLER

Çalışma hayatına başlangıç aşaması ile ilgili bir diğer değerlendirme konusu olarak bireylerin iş ve meslekleriyle ilgili olarak arzu ve beklentilerinin neler olduğu, nasıl bir anlayış geliştirdikleri ve hangi hususlar etrafında değerlendirmelerde bulundukları ele alınacaktır.

Öncelikle eğitim süreci ve özellikle üniversite tercih dönemleriyle ilgili bölümlerde bahsedildiği üzere, araştırma kapsamında görüşme gerçekleştirilen profesyonel meslek gruplarında arzu ve beklentiler temel olarak üniversite tercih dönemi ve yükseköğretim süreci içerisinde biçimlenir. Nitekim ilk olarak üniversite tercih dönemlerinde öğrenim alanları ve mesleklere ilişkin bilgi seviyeleri dahilinde belirli öngörüler aracılığıyla tercihler gerçekleştirilir ve geleceğin nasıl olabileceğine yönelik temel bir anlayış geliştirilerek belirli varsayımlarda bulunulur. Bu bağlamda araştırma bulgularıyla ilgili olarak üniversite tercihleri sürecinde arzu ve beklentilerin temel olarak düzenli bir gelir ve saygın bir meslek üzerinde kurulduğu bulgularını hatırlatmak gereklidir. Zira ilgili bölümde ele alındığı üzere üniversite sınavından elde edilen puan neticesinde farklı sorgulama süreçleri ve kısıtlamalar çerçevesinde tercihler gerçekleştirilse de temel olarak arzulanan meslekler, elde edilebilecek gelir ve toplumsal itibara yönelik kişisel ve aile tatmin bağlamında şekillenir.

Sonraki süreçte ise yükseköğretim öğrenim kurumunda ilerleyen sosyalizasyon süreçleri, edinilen bilgi ve deneyimler ve eğitim sürecinde gösterilen emek vasıtasıyla çalışma yaşamına yönelik arzu ve beklentilerin yeniden şekillendiği, özellikle stajyerlik süreci içeren alanlarda çalışma yaşamı hakkında temel bir tutum oluştuğu söylenebilir. Nitekim ilk olarak farklı alanlarda öğrenim sürecine erişebilmek ve başarı ile tamamlayabilmek farklı fedakârlık, emek ve çaba süreçleri içerir dolayısıyla farklı arzu ve beklentiler ile çalışma yaşamına başlangıç gerçekleşir. İkinci olarak hem sosyal çevre hem de kültürel olarak nasıl bir gelecek ufku oluştuğu bu dönemde ailelerden ziyade bir sosyal ortam olarak üniversite çerçevesinde şekillenir, ayrıca sadece arkadaş çevresi ile de sınırlı kalmaksızın eğitim alanı ile ilişki içerisinde geleceğe yönelik bir perspektif oluşur.

Üçüncü olarak ise nesiller arası toplumsal hareketliliğe ilişkin bir değerlendirme yapıldığında süreç içerisinde gerçekleşen yatırım ve fedakarlıklar birey ve ailelerin toplumsal konumlarına bağlı olarak değişmekte ve mesleğin icrasıyla elde edilebilecek mükâfatlara yönelik arzu ve beklentiler bu bağlamda farklılaşmaktadır.

Bu çerçevede çalışma yaşamına başlangıç durumunda arzu ve beklentiler; mesleğin icrası yoluyla elde etmenin mümkün olduğu düzenli bir gelir, kendini gerçekleştirmek için fırsatlar, birikim yapabilme durumu ya da manevi olarak işinde karar verme özgürlüğü, belirli bir mesleki itibar sahibi olmak ve kendisinin veya ailesinin hedeflerini gerçekleştirmiş olmak gibi birçok farklı unsur içerebilir görünmektedir. Fakat araştırma bulguları değerlendirildiğinde bireyler arasındaki temel ayrımların üniversitelerin bireylere kattığı niteliklere ve bu süreçte geleceğe yönelik ufuklarının nasıl biçimlenmiş olduğu ile ilgili olarak ortaya çıkıyor görünmektedir. Mezuniyet sonrasına dair arzu ve beklentiler, mezun olunan üniversite, öğrenim alınan bölüm, süreç içerisinde gerçekleşen sosyalizasyon farklılıkları ve iş ya da mesleğin istihdam piyasasındaki karşılığıyla elde edilebilecek mükâfatlara yönelik olarak bilgi ve deneyimler çerçevesinde sağlamlaşır veyahut yeniden kurulur. Bu hususlar göz önünde bulundurularak katılımcıların mesleklerini icra etmek suretiyle elde edecekleri maddi ve manevi avantajlara yönelik arzu ve beklentilerinin incelenmesi öğrenim alınan alanlar ve mesleklere dair kıyaslamalar ile incelemeyi gerekli kılar.

Araştırma bulgularıyla ilgili olarak katılımcıların mezun oldukları yükseköğretim programları ve dolayısıyla üniversitelere yerleşme düzeylerine yönelik bir kıyaslama yapıldığında; görece yüksek sıralama ve puan ile öğrenci kabul eden üniversitelerden mezun olanların iş bulmanın ötesinde, yüksek bir refah seviyesine dair arzu ve beklentilerinin olduğu gözlemlenmekte ve bu bağlamda da sınıf ya da sosyo-ekonomik statü konumlarına bağlı olarak bunları korumak ya da ilerletmek biçiminde istekleri ön plana çıkmaktadır. Söz konusu katılımcılar toplumsal itibar skalasında üst sıralarda bulunan tıp ve hukuk fakülteleri mezunlarının yanı sıra diğer bölümlerden mezun bireylerden oluşmaktadır.

Yani sonraki süreçte herhangi bir problem çekmeden yaşamayı yani refahımın yüksek olacağını düşünüyordum (Mustafa, 26, Tıp, Pratisyen Hekim).

Şöyle ben okurken asgari maaşın 9-10 katı civarı bir maaş vardı ve diyordum ki iyi para yani pratisyen hekim de olsam hiçbir şey uzmanlık yapmasam hiçbir dalda. Ama böyle bir beklentim vardı onlar zaman içinde tabii ki üçte birine kadar düştü (Mehmet, 30, Tıp, Asistan Hekim).

Standart olduğunu biliyordum yani daha çok çalışırsan daha çok getirisi olduğunu farkındaydım ama burada çalışmak hani gece nöbetlerinin ve hani aşırı stres yükünün sorumlulukların olduğunu da farkındaydım. Onun dışında bir kesinlik olduğunu biliyordum, çünkü mezun olur olmaz bir atamanız gerçekleşiyor, sizler için istediğiniz bir şehir olmasa bile bir yerde bir iş oluyordu sizin için, hani bunu da biliyordum (Fatma, 27, Tıp, Asistan Hekim).

Valla bundan daha çok kazanmayı hayal ediyordum ama işte ekonomi, Türkiye'de ekonomik krizinden dolayı kazanamıyoruz o kadar yani şu an biz mezun olalı 4 sene oldu, 4 sene içinde bir ev parası biriktirme hayalleri kuruyorduk tabii olmadı. Yani manevi olarak daha çok kendim biraz patron olmak istedim de olmadı (Yusuf, 28, Hukuk, Avukat).

Yani düzenli bir gelirden ziyade iyi bir normal bir vatandaştan daha üst düzey bir gelir. Belki beyaz yakalının yani bir işçi olmak yerine işveren olabilmeyi, kendi işini yapabilmeyi. Çünkü avukatlık yani bir en başta akademisyenliği düşündüm o akademisyenlerin de avukat olma şansı olduğu için ve bu alanın en iyi hukukçularından kendisinin bir lafı var “hukuk sonunda ne olursanız olun, hakimlerin de savcılarının da ulaşabileceği en yüksek mertebe avukatlıktır” der. Yani bu lafı duyduktan sonra zaten en başta birinci sınıfta hatırlıyorum, bu lafı duyduktan sonra avukatlığa ya akademisyen bile olsam böyle bu şekilde bir yönelme hem de olursa avukat olarak kendi işimin başında durabileceğini bu şekilde bir iş kurumu hayal ediyordum tabii ki, çalıştım yerde işçi yerine işveren olabilmek de istiyordum (İsmail, 26, Hukuk, Avukat).

Maddi kazanç olarak işte ne bileyim en azından bir araba alırken veya işte bir malı edinirken veya bir yurt dışına bir yere tatile giderken daha az zorlanılan bir hayat hayal ediyordum (Zehra, 28, Hukuk, Avukat).

O zaman iyi bir maaş beklentim vardı, yani çıktıktan sonra rahat rahat yaşama beklentim vardı. Ayrıca tabii kariyerde bir yerden bir yere gelirim, iyi şirketlerde çalışırım. Beklentilerim bunlardı (Murat, 26, Makine Mühendisliği, Ürün Geliştirme Mühendisi).

Yani ODTÜ'nün isminden de bölümden de dolayı belirli bir seviyenin yukarısında bir maaşla işe başlamayı planlıyordum. Yani buna örnek olarak asgari ücretin üzerinde maaş beklentisi diyebiliriz. Beklentim bu yöndeydi. Onun dışında işimden dolayı bir saygı ve saygınlık vesaire gibi kazanmak gibi hayallerim yoktu tamamıyla yaptığım işten mutlu olacağım, memnun olacağım ve iyi para kazanacağım bir iş olmasını bekliyordum (Osman, 28, İşletme, Uzman-Özel Sektör).

Yani sadece çok yüksek bir standartta yaşamak istiyordum. Çünkü zaten maddiyat amaçlı seçilmiş bir bölümdü (Tuğba, 26, Ekonomi, Uzman Yardımcısı-Özel Sektör).

... alım gücü olarak cevap vermem gerekirse işe girdiğim zaman kendi arabamı alacağımı hayal ederek girmiştim ya da rahat geçineceğimi. Rahatlıktan kastım ama hani en azından sporla uğraşan bir insanım, spor malzemelerini rahat bir şekilde alabileceğimi düşünerek işe girmiştim. Ancak bu beklentilerim karşılanmadı tabii ki (Ömer, 28, Sosyal Hizmet, Psikososyal Destek).

Yükseköğretime geçiş sınavında görece aşağıda sıralama ve puanlar ile tercih yaparak üniversiteye başlamış olan bireylerde ise genel beklenti iş sahibi olmak olarak öne çıkar. Bu noktada ilk olarak bireylerin yüksek beklentilerle üniversite eğitim süreci içerisine girmemiş olmaları, ikinci olarak çevrelerinin mesleklerine ilişkin olumsuz değerlendirmeleri ve üçüncü olarak toplumsal yapı ve istihdam piyasasının mesleklerine ilişkin durumu arzu ve beklentinin belirlenmesinde etkili görünmektedir.

Geleceğe yönelik beklentilerim bir işe girmektir. Bu beklenti yani toplumun gelecek belirsizliğinden kaynaklanıyor. Tabii ki düzenli gelir, o dönem benim mesleği tercih ettiğimde dönemde devlet memurluğu bu kadar ele ayağa düşmemiştir, en azından memurlar, eşimde memur olur iki maaş yeterli olur, yani geçinir gideriz mantığı vardı. Ancak hani şu anki beklentim karşılanmadı ama o dönemki beklentim buydu (Ömer, 28, Sosyal Hizmet, Psikososyal Destek).

Ya o zamanlar şey hatırlıyorum, asgari ücretin üzerinde aldığımızda çok iyi diye düşünüyordum. Çok böyle büyük beklentilerim yoktu, hani ben bu bölümü okuyorum CEO olacağım da işte bilmem ne yapacağım falan öyle bir beklentiye hiç girmedim ben (Elif, 26, Endüstri Mühendisliği, Yazılım Danışmanı).

Ben açıkçası mühendis olarak çalışmak istiyordum, özellikle özel firmalarda çok büyük bir maddi olarak bir şey beklememek gerekiyor. Bunun farkındaydım zaten yani, asgari ücretle veya onun bir tık üstünde başlayıp işte kendini geliştirirsen bir yerlere gelebileceğine bir şeyler elde edebileceğini biliyordum. O yüzden çok büyük bir beklentim yoktu, üniversitede de bunun bilincindeyim (Hatice, 27, Elektrik Elektronik Mühendisliği, Ar-Ge Mühendisi).

Ya şöyle, ben üniversiteyi bitirdiğim gibi iş sahibi olacağım beklentisindeydim. Yani üniversite okuyorum, farklı bir şey gibi görüyordum ama tabii üniversite bitince onun öyle olmadığını fark ettim. Hani üniversitede dediğim gibi bu iş olarak farklı kendini bittiği gibi iş sahibi olacağız diye düşündüm bu şekilde (Kadir, 32, Maliye, Banka Personeli).

İlk başlarda dediğim gibi bir konuyla alakalı bölümle alakalı çok bilgim olmadığı için beklentim de biraz daha düşüktü. Hani işletme ile ilgili genel olarak insanların kanısı “işletme mezunu çok fazla, işsiz kalırsın” gibi yani açıkçası benim de

düşüncem değil, başta sürekli etrafımdan böyle duyduğum için cesaretlendirilmediğim için (Esra, Kadın, 26, İşletme, Araştırma Görevlisi).

Çok kaygılıyım, çünkü etraftaki herkes yani “sosyoloji okuyorsun”, “iyi düşündün mü?” “işsiz kalacaksın” diyordu. Yani bunu söyleyen çok insanla karşılaştım ama hani ben formasyon alırsam bir yerlerde bir şekilde öğretmenlik yaparım gibi düşünüyordum. Maddi anlamda yani çok kazanmasam da ortalama hani bir gelirim olacağını zaten tahmin ediyordum yani (Leyla, 26, Sosyoloji, Rehber Öğretmen).

Okurken geleceğe yönelik işsiz kalacağımı net bir şekilde biliyordum. Muhtemelen “okuyacağım ve işsiz kalacaksın” dedim kendi kendime. Beklentimin de karşılığını mezun olduğumda fark ettim, böyle bir şey bekliyordum, hiç şaşırmadım. Çok öyle ekstra bir beklentim yoktu açıkçası (Serkan, 26, Sosyoloji, Rehber Öğretmen).

Manevi anlamda beklentilerin ise maddi kazanç hususlarına kıyasla ortak olduğu kabul edilebilir. Bunlar ise temel olarak insani çalışma şartlarına sahip olmak, iş ve mesleğin icrasında belirli bir özgürlüğü elinde bulundurmak ve çalışma koşullarıyla ilgili konfor isteği olarak ele alınabilir. Ayrıca icra edilen mesleğe yönelik olarak nitelikleri değişebilmekle birlikte topluma faydalı olmak ve bu hususlar çerçevesinde mesleki doyum sağlayabilmek de gözlemlenen arzular olarak öne çıkar.

O konuda da hani çalışma şartları daha rahat, hani herhangi bir mobbing olmayan şartlar hayal ediyordum. Hani dedim ya o da önceki eksik bilgilerim dediğim bu oradan, çalışma şartları hakkında da yeterlilik sahibi değilmişim (Mustafa, 26, Tıp, Pratisyen Hekim).

Yani manevi olarak ilk başta kendimi rahat hissetmek, hani işte benim huzurum, huzurdu ilk aradığım aslında. Hani onun dışında başka bir beklentim yoktu (Fatma, 27, Tıp, Asistan Hekim).

Manevi olarak da yine aynı şekilde insanlara hani o insanlarda bir gülümseme yaratabilmek diyebilirim. En azından hani kendilerini kötü hisseden insanların bu ruh halinden biraz da olsa çıkmasını sağlayabilmek, bu beklentilerim olurdu (Büşra, 30, Psikoloji, Psikososyal Destek Personeli).

Yani iyi bir çalışma ortamı tabii ki hani öğretmen olursam kendime ait işte bir odam, bağımsız çalışabileceğim bir ortam olsun. Hani bunları istiyordum tabii ki (Leyla, 26, Sosyoloji, Rehber Öğretmen).

... belli bir özgürlük arzu ediyordum. Hani çok böyle aşırı da motamot ne bileyim başında bir patronun, başında net bir amirin olduğu ve sana sürekli tavır, iş dayattığı bir iş istemiyordum, yani biraz daha böyle özgür, kendi kafama göre en azından belli bir ölçüde davranabileceğim bir iş istiyordum (Ali, 27, Sosyoloji, Araştırma Görevlisi).

Çalışma yaşamına başlangıç durumunda ise bahsedildiği üzere gelişe arzuların yerini belirli öngörülere ve bıraktığı söylenebilir. Öncelikle tıp fakültesi, hukuk fakültesi mezunları ve bazı mühendislik alanlarından mezun katılımcılar eğitim süreçlerinde çalışma yaşamına başlamış olmalarından dolayı yükseköğretim süreçlerinden ayrı bir beklenti içerisine girmeleri söz konusu görünmemektedir. Geriye kalan katılımcılar için ise çalışma yaşamına başlangıç noktasında temel ayırım elde edilmiş niteliklerin istihdam piyasası içerisindeki durumlarıyla ilgili olarak ortaya çıkmakta ve bu bağlamda mezun olunan üniversitenin toplumsal itibarı, öğrenim ile kazanılmış beceri ve dolayısıyla icra edilecek mesleklerin konumları bağlamında biçimlenmektedir. Dolayısıyla kamu personeli ve özel sektör çalışanları arasında bir ayırım gözetmek makul görünmektedir.

Bu hususlar ile ilgili olarak kamu çalışanı katılımcıların ifadeleri incelendiğinde çalışma koşulları ve özlük hakları konusunda bir standart olduğu ve bu bağlamda geleceğin daha öngörülebilir olduğundan bahsedilebilir. Bununla ilgili olarak meslekten elde edilecek gelir ve toplumsal saygınlık beklentilerinde de katılımcılar yükseköğretim ve işe giriş sürecinde edindikleri bilgilere dayanmaktadır. Özellikle kamuda çalışan uzman personellerde bu durum görülebilmektedir.

Hocam bilgim vardı şimdi şöyle bu anlamda yani üniversiteyi konuşmak gerekse siyasal bana çok şey katmıştır açıkçası. Şöyle siyasalda çünkü çok fazla zamanında hani Mülkiyeliler olarak şey yapmışlar, hani devlet kurumuna girmişler, hocaların da çok fazla tecrübesi falan var. Dolayısıyla orada birinci sınıftan itibaren kurumla ilgili size bilgi veriyorlar, ileride şey yapacaksınız, bunu yapacaksınız kuruma odaklanın. Bunun gibi çok öğretici şeyler vardı. Üst sınıflarda kişiler sınavlara giriyordu, mülakatlara onlardan bilgi alıyorduk. Yani çok şey öğrendim açıkçası o yüzden ben şu an girdiğim bakanlığa girmeden öncesinde yapılan işlere ilişkin az çok bilgim vardı açık konuşmak gerekirse. Yani işleyiş ilişkin bilgim vardı öğrencilik yıllarında. Ona göre de zaten bir hedef koymuştum (Fatih, 27, İşletme, Uzman Yardımcısı-Kamu).

Beklentilerimi burada daha önce çalışan insanlardan aldığım bilgiler doğrultusunda daha düşük tuttum ve onun için çok çok farklılıklarla karşılaşmadım öyle söyleyebilirim. Hani bir kamu kurumundan, bir kurumdan yapılan beklentiler, dışarıdaki bilgiler hariç tutaraktan içerideki bilgilerle de yani kafamda bir sentez oluşturdum. Aşağı yukarı birbiriyle uyuytu yani (Halil, 26, İşletme, Uzman Yardımcısı- Kamu).

... açıkçası ben biraz realistim, yani biraz gerçekçi bakıyorum. Biz dersane döneminde de dersane hocalarımız bize nasıl bir iş kolu olduğundan

bahsediyorlardı. Yani hani “çok bir şey beklemeyin, siz bu kadar çaba gösteriyorsunuz ama karşılığında çok bir şey beklemeyin açıkçası, yani memurluk sonuçta” gibi bize yaklaşımları vardı ama A Grubu kadro olduğu için hani kendi özel sınavına da girip kazanıldığı için bazı arkadaşların çok fazla beklentileri oldu. Açıkçası ilk işe başlandığı zaman belki bunlar hurafedir bilmiyorum ama bunlar bizim meslekte konuşulur ilk işe başlandığı zaman “odam neresi?” diye söylemler oluyormuş açıkçası ama ben daha realist olduğum için bu tarz beklentilere girmemiştım. Yani neyle karşılaşacağımı biliyordum, o yüzden herhangi bir yani nasıl diyeyim ya açıkçası şok olmadım bu işe başladığım zaman ve biliyordum çünkü öncesinde nasıl bir iş olacağını (Zeynep, 31, Maliye, Uzman-Kamu Personeli).

Konuyla ilgili olarak çalışma yaşamına başlama sürecinin zorluğu da arzu ve beklentiler üzerinde etkili olabilmektedir. Nitekim bir katılımcı sınav sürecinde yaşadığı zorluktan dolayı beklentilerinin işe girmek olarak kısıtlandığını dile getirmektedir.

KPSS sürecinde bilmiyorum siz yaşadınız mı da çok fazla bir beklentiniz olmuyor. Şöyle artık öyle bir noktaya geliyorsunuz ki iş sınavlarından, mülakatlardan o kadar sıkılıyorsunuz ki şey diyorsunuz “ya artık ben bir yere gireyim”, insan bunu odaklanıyor. Bir yere gireyim de neresi olursa olsun insan yani bunu ben çok kişide gördüm bu arada. Yani gerçekten buna düşüyorlar bu noktaya geldikten sonra işe girdiğinde de çok böyle mutlu oluyorsun, yani inanılmaz mutlu oluyorsun (Fatih, 27, İşletme, Uzman Yardımcısı- Kamu).

Özel sektörde çeşitli meslek gruplarına mensup katılımcıların ise çalışma hayatına başlarken arzu ve beklentilerinin kamu personellerine kıyasla geniş bir dağılım gösterir. Kamu personelleriyle karşılaştırıldığında üzerinde uzlaşmış, standart halinde olmayan yan haklar, sağlık sigortası ve çalışılan kurumun sağladığı diğer haklar katılımcılar bakımından bir beklenti haline gelmektedir. Bunlar haricinde çalışma ortamı, iş arkadaşları gibi etkenlerin de özel sektörde çalışanlar bakımından öne çıkan hususlar arasındadır

Yani yüksek bir maaş iyi yan haklar. Yani yan haklardan kastım işte ekstra maddi faydalar, işte sağlık vesaire, özel sağlık sigortaları. Onun dışında çalışan bağlılığını arttıran çeşitli insan kaynakları olayları yani bunlar etkinlik olabilir, hediyeler olabilir vesaire ama ana şey maaş bu ama şirketin verdiği şeylerin dışında mobbinge uğramadığım, fikirlerimi söyleyebildiğim, fikirlerime değer verilen bir ortamda bir yöneticiyle çalışmak artı sıcakkanlı çalışma arkadaşları birbirine yardım etmeyi seven çalışma arkadaşları gibi bir beklentim vardı (Osman, 28, İşletme, Uzman-Özel Sektör).

Benim gibi öğrenmeye hevesli insanları yanımda istedim iş ortamında da aslında işi yaparken işini ciddiye alan, gerekli yerde sorumluluk alan ve bir şeyler

paylaşmaktan, işle ilgili birbirimize bir şeyler öğretmekten keyif aldığım insanlarla aynı ortamda olmaktı benim beklentim ve bu ortamın bana sunulmasıydı (Hülya, 27, İşletme, Uzman- Özel Sektör).

... çalışma ortamı ve çalışma arkadaşları konusunda evet yani istiyordum, iyi bir çalışma ortamım olsun, çalışma arkadaşlarımla iyi geçineyim ne bileyim çünkü her şey yani şu anda da öyle çalışma ortamının ne kadar iyiye o kadar motive oluyorsun çalışmaya, onu düşünüyordum (Hatice, 27, Elektrik Elektronik Mühendisliği, Ar-Ge Mühendisi).

Açıkçası arzu beklentilerim yani konforlu bir iş yerinde çalışmak, ekip arkadaşlarımla iletişimim kuvvetli ve yapıcı olmaları, sahip olduğum işte yani yaptığım işin karşılığını maddi manevi almak gibi beklentilerim vardı her zaman (Kübra, 24, Bankacılık, Bankacı).

Yani öncelikli olarak ekip benim için çok önemliydi, bu da her anlamda beklentimi karşıladı. Çok kalabalık bir ekibimiz var, insan kaynaklarında çok farklı departmanlar var kendi içinde ve herkesin yaşı çok genç. Bu çok önemli bir şey çünkü fabrikada çalıştığım herkesin, yani minimum 10, maksimum 20 yıl. Tecrübeli çok büyük insanlardı orada. Mesela işte teknolojiyle ilgili yeni gündemlerle ilgili yeni işe alımla alakalı hiçbir konu hakkında fikirleri yoktu, her şey çok eski usul ilerliyordu. Hâlâ insanları iş görüşmesine davet ederken iş başvuru formuyla davet ediyorlardı. Bu yüzden böyle yeniliklerle dolu bir dünyanın içine girmek benim bir kere çok mutlu etti. Beklentilerim bu yöndeydi (Aysel, 24, Sosyoloji, İnsan Kaynakları).

Ben işe girerken çalışma ortamının çok nezh olacağını düşünüyordum. Çünkü herkes belli bir eğitim seviyesinde diye alakası yokmuş davar her yerde davarmış. Öyle firma içinde çok aktiviteler olacağını düşünüyordum. Bu yazılımcılar genelde böyle oluyordu. Onu da bizim firmada göremedim. Çok daha önemli şeyler değil, olmasa da olur. Ama bu ikisini bekliyordum, olur diye düşünüyordum, olmadı (Hasan, 26, Elektrik Elektronik Mühendisliği, Yazılım Mühendisi).

Öte yandan çalışma yaşamına ilişkin zorluk beklentisi olan katılımcılara da yer verilmelidir. Bu husus genel itibarıyla üniversite sürecindeyken çalışmaya başlayan katılımcılar bakımından öne çıkmakta dolayısıyla elde edilen deneyimler bağlamında biçimlenmektedir.

... hep işe girerken de yani tabii ki işe girerken derken ben daha mezuniyetten önce işe girdiğimde çalışmaya başladığım için, stajdan sonra asıl avukat olduktan sonra zaten bunun normal olmayacağını, hep çok büyük bir zorluk yaşayacağımı biliyordum. Çünkü bizim çok ufak bir hatamız da ağır ceza mahkemelerinde yargılamamıza rağmen diğer meslek gruplarının bu şekilde bir sorumluluğunun olmaması. Bana zaten 3. sınıfta yani üniversitenin 3. sınıfında çalışırken aslında kafama çiviyle çakılmış da diyebilirim. Diğer yani o zaman kimi işverenler tarafından (İsmail, 26, Hukuk, Avukat).

Çalışma ortamı olarak da aslında zor bir ortam bekliyordum. Çünkü her yerde rekabet var. Şirketler arası, şirketin içinde sert bir ortam bekliyordum. Stajlardaki durum da öyleydi, o yüzden çok sıcak bir ortam beklediğimi söyleyemem. Tabi insanların güler yüzlü olmasını, birbirini anlamasını falan isterim. Ama beklentim böyle çok light bir ortam değildi, zaten öyle de olmuyor (Murat, 26, Makine Mühendisliği, Ürün Geliştirme Mühendisi).

6.4. ÇALIŞMA HAYATINA GİRİŞ VE ERKEN KARIYERDE KARŞILAŞILAN ENGELLER

Çalışma yaşamına giriş veya istihdam piyasasında meslek konumlarına erişim ile ilgili ele alınması gereken bir diğer konu ise bireylerin bu süreçte karşılarına ne tür engellemelerin çıktığı ve bunlar ile nasıl mücadele ettikleri olarak tartışılabilir. Bu husus ilk olarak istihdam piyasasının yapısal olarak nasıl biçimlendiği ve mevcut kadrolara erişimde bireyler üzerinde talep edilen nitelikler ile ilgili görünmektedir. İkinci olarak ise toplumsal hareketliliğe ilişkin yapısal kısıtlamalar olarak belirli bir etnik ya da dini grubun mensubu olmak, cinsiyet veya yaşanan coğrafya ile ilgili sosyal dışlanma bağlamında engellere girebilmektedir. Kendileri ile görüşme gerçekleştirilen profesyonel meslek mensupları bakımından ise mesleki konumlara erişim ve erken kariyer döneminde mesleğin icra edilmesiyle ilgili engeller olarak; sınav ve mülakatlar, üniversite ve mezun olunan bölüm, toplumsal cinsiyet, Kovid-19 pandemi süreci ve mesleki rekabet ya da kapanma örüntüleri öne çıkmaktadır.

Araştırma bulgularıyla ilgili genel bir değerlendirme yapıldığında bireylerin karşılarına çıkan engellerin kökleştiği ilk neden olarak yükseköğretimde kazanılan emek vasfının istihdam piyasası içerisindeki değeri olarak ele alınabilir. Zira iş giriş sürecinin uzaması temel olarak mezun sayısının yüksek seyrettiği ve direkt olarak kazanılan emeğin herhangi bir meslek ile ilişkisinin bulunmadığı alanlarda ortaya çıkmaktadır. Lakin bu noktada mezun olunan üniversitenin toplumsal itibarını göz ardı etmemek gerekir, nitekim aynı bölümlerden mezun bireylerin işe giriş süreçlerinde temel farklılığı yaratan unsur üniversiteler olarak gözlemlenmiştir. Aynı zamanda katılımcı ifadelerinde ele alındığı haliyle istihdam piyasası içerisinde mezun olunan üniversitenin niteliği ya da toplumsal saygınlığı çalışma yaşamına geçiş ve iş deneyimleri konusunda bir engel ya da avantaj olarak ele alınabilir görünmektedir. Zira üniversitede gerçekleştirilen

sosyalizasyon karşılaşılabilecek engellerin nasıl aşılabilecek olduğuna yönelik yatkınlıklar yaratmakta veya işe koşulabilecek sosyal ilişkileri mümkün kılmaktadır.

Toplumsal hareketlilik bağlamında değerlendirildiğinde ise çalışma yaşamına girişte kimi engellerin aşılmasında köken ailenin hareketlilikte aşağıya düşmeyi önlemek adına bir set çekmekte olduğu veya konumunu korumak amaçlı maddi veya sosyal çevre gibi avantajlarını kullanabildiği açıktır. Bu hususlar ise ilk olarak sınavlara hazırlık sürecinde kendisini göstermekte ve kimi katılımcılar çalışma hayatına giriş sürecini uzatarak sınavlara hazırlandıklarını dile getirmektedirler. Ayrıca sahip olunan niteliklerin arttırılması ve istihdam piyasası içerisinde rekabette öne geçebilmek adına dil eğitimi veya sertifikaların alınmasında da aile imkânlarının kullanıldığı söylenebilir.

6.4.1. Sınav ve Mülakatlar

Araştırma bulguları incelediğinde katılımcı ifadelerinde öne çıkan ilk engel sınav ve mülakat süreçleri olarak gözlemlenmiştir. Özellikle kamu personeli katılımcılar KPSS'ye (Kamu Personeli Seçme Sınavı) hazırlık sürecini ve sınavın kendisini bir engel olarak işaret etmekte ve çalışma hayatına başlamalarının sınava hazırlık nedeni ile uzun yıllar sürdüğünü dile getirmektedirler. Bunun yanı sıra tıp fakültesi mezunu katılımcılarda da benzer olarak TUS (Tıpta Uzmanlık Eğitimi Giriş Sınavı) süreçlerini bir engel olarak nitelendirmektedirler. Kamu çalışanları bakımından sınavların bir engel olması KPSS atama taban puanlarına kıyasla ortaya çıkmakta, dolayısıyla sınavların temel olarak istihdam piyasasındaki mezun sayısı ve boş pozisyonlar bağlamında bir engel olduğunu söylemek mümkün görünmektedir. İş başvuru süreçlerinde gerçekleştirilen mülakatlar ise kamu ve özel sektör çalışanları için ortak bir engel olarak bulgulanmıştır. Kamu personeli katılımcılar için mülakat süreçlerinin belirsizliği bir engel olarak nitelendirilmek ve olumsuz mülakat sürecinden bahseden katılımcılar niye elendiklerini bilmediklerini ifade etmektedirler. Özel sektörde çalışma yaşamına giriş sürecinde ise mülakatlar istenilen nitelikler kimi zaman bir engel olarak değerlendirilmiştir.

Yani KPSS'den 90 üstü almak gibi bir engelle karşılaştık. Sevmiyorum yani insanların bu kadar KPSS çalışması yanlış bence. Bende de sağlık sorunlarına yol açtı bende ötesi var mı? Yok (Ömer, 28, Sosyal Hizmet, Psikososyal Destek).

KPSS çok büyük bir engel ya da mülakatlar çok büyük bir engeldi benim için. Şöyle ilk, KPSS'de ben ilk kez girdiğim için tam olarak ÖSYM'nin tarzını, sınav taktiğini vesaire bilmiyordum o biraz benim için hazırlık aşamasıydı ama iyi de bir puan almıştım o dönem için. Mülakatlar da şöyle ben hiç böyle endişeli girmedim çünkü ben kendimden çok emindim çünkü mesleğimi de çok seviyorum. Belki yanlış bir düşüncedir ama şu kafadaydım yani ben zaten mesleğimi çok seviyorum, bazı şeylere çok hakimim, kendimi de iyi ifade ettiğimi düşünüyordum mülakatlarda ama bir şekilde olmadı. Bunu da sorgulamayı bıraktım, bu tabii benim motivasyonumu kırdı çünkü şey gibi hissediyorsunuz. Yani mülakat neden vardır, senin o mesleğe uygun olup olmadığını belki de seçmek için vardır. Biz zaten sürekli dezavantajlı gruplarla çalışıyoruz ama bunun en önemli öncelikli özelliklerinden bir tanesi kendini iyi ifade ediyor olabilmen, konuşabiliyor olman, özgüvenin yerinde olması ve ben mülakatlarda bunu yansıttığımı düşünüyordum olmayınca bu benim hevesimi kırdı tabii ki, beni bir depresyona sürükledi bu arada çünkü bir yandan da maddi olarak hani eksidesiniz, hani sıfır bile değil ve sınava hazırlanmanız gerekiyor. Zor bir psikolojiydi beni kötü etkiledi açıkçası çok kötü etkiledi mülakatlardan elenmiş olmak, ama bir şekilde ben kendimi yine toparlamaya çalışıp hani artık bu sefer olacak diye diye bir şekilde girdik (...) zordu benim için KPSS bu da maddi yetersizlik ve umutsuzluktan dolayı. Bu umutsuzluğun sebebi de geçmiş tecrübelerim, sürekli elenmiş olmam (Aynur, 27, Sosyal Hizmet, Psikososyal Destek).

Yani ters bir durumla karşılaşmadım aslında, hani sınavla ilgili sadece sınavla ilgili şu var, KKPS puanımın sorulması durumu oldu, belli yerlerde, iş yerlerinde. Özel sektörde hani “KPSS hiç girdiniz mi?” işte “kaç puan aldınız?” gibi sorularla karşılaştım (Leyla, 26, Sosyoloji, Rehber Öğretmen).

Mesleğe girişte bir mülakat şeyi oluyor işte biliyorsunuz yani sınavları geçtin mülakata kaldın mülakatta bir engel aslında, mülakatta yani çünkü bilmiyorsun niye kötü geçti. Benim iyi geçtiğim bir mülakatta elenmişim ama orta geçtiğim bir mülakatımı kazanmışım mesela. Maliye iyi geçmişti ama oldu yani bu bir engel mülakat (Fatih, 27, İşletme, Uzman Yardımcısı- Kamu).

Sağlık Bakanlığında çalışıyorum şu an bunun öncesinde başvurduğum yerlerde mülakatlar biraz engel olmuştu. Mülakatla girmek istediğim bazı yerler vardı ama daha sonrasında da hani KPSS ile bir alım oldu ve onunla giriş yapabildim (Büşra, 30, Psikoloji, Psikososyal Destek Personeli).

TUS süreci asistan hekimler bakımından öne çıkan bir engel olarak işaret edilir. Zira katılımcılar hem sınavın yapısı itibarıyla geniş bir bilgi yükü gerektirmesi hem de sınava hazırlık sürecinde pratisyen hekim olarak çalışma durumları dolayısıyla sürecin zorluğundan bahsederler.

İşte TUS süreci benim hayatımın en büyük süreci ben TUS'a üç yıl boyunca TUS'a girdim ve de ilk başlarda barajı geçemedim. Çünkü çalışamadım, edemedim. Nasıl diyelim artık altı sene boyunca gördüğün şeyi geriye dönüp bakması dert, baktıktan sonra bir daha bakıyorsun, aynı şeyler unutuyorsun. Ezber sürekli ezber sürekli ezber sonra geri dönüyorsun bir daha unutmamışsun. Yani çok sinir bozucu bir süreç bir de çalıştım. Altı ya altı sene olan bir sistemin ilk dersi, bir sene boyunca görülen dersler ve o derslerin ayrıntıları. Hani yüzeysel bir şey olsa çıkarım yapar insan yok ama adam sana kelime soruyor şu şu şu nedir diyor, aşağıda beş tane kelime var, bir tanesini seçiyorsun, tamamen ezber. Bu süreçte çok yoruldum ama özellikle son altı ay sabah akşam çalıştım. Yani nasıl diyeyim hafta sonu bile bir yere çıkmadım, hafta içi de işe gidiyordum onun da ayrı bir zorluğu vardı iş yerinde çalışmıyordum ben. İşten çık evde çalış, akşam uyu işe git çalış işte yemek yap arada ondan sonra hafta sonu komple gün boyu sabahtan akşama kadar ders bayağı zordu açıkçası (Mehmet, 30, Tıp, Asistan Hekim).

6.4.2. Toplumsal Cinsiyet

Çalışma yaşamına başlangıç süreci ve erken kariyer döneminde karşılaşılabilen bir diğer engel alanı olarak toplumsal cinsiyetin etkisi ele alınabilir. Zira kimi katılımcıların ifadelerinde cinsiyetlerine dayalı engeller ile karşılaştıkları görülmektedir.

Söz konusu engeller ilk olarak mezuniyet sonrası iş tercihlerinde ve iş arama sürecinde öne çıkmaktadır. Konu ile ilgili olarak Yasemin, mühendislik alanında özel sektör içerisinde çalışmak istediğini fakat kadın olması dolayısıyla iş bulmakta zorluk çektiğini belirtmekte bunun bir sonucu olarak akademisyenliğe yöneldiğini vurgular, ayrıca staj sürecinde de cinsiyeti nedeniyle zorluk yaşamıştır.

... yani cinsiyet olarak zaten elektrik elektronikte açıkçası hani akademisyenlik isteme sebepim hani şeyde de sektörde de iş bulmak istiyordum ama cinsiyet bakımından sıkıntı çektim. Çünkü hani daha çok ağır iş olabileceği için erkek daha çok işe alıyorlardı o nedenle akademisyenlik daha benim daha çok kabul alabileceğim alan oldu. Aslında o işleri yapamam demiyorum ama sektör almıyor açıkçası. O nedenle bir sıkıntı yaşamıştım, bazı hani staj bulurken ararken de yaşamıştım, almayanlar olmuştu. Onun dışında bir sorun olmamıştı (Yasemin, 27, Elektrik Elektronik Mühendisliği, Araştırma Görevlisi).

Çalışma yaşamına giriş sürecinde ise cinsiyete dayalı engeller mesleğin toplumsal cinsiyetlendirilmiş durumuna göre biçimlenmek, işe giriş sürecinde kadın ve erkek olmak

bir avantaj ya da dezavantaj olarak değerlendirilmektedir. Tuğba, çalışmakta olduğu kurum bakımından kadın olmanın kendisine bir avantaj sağladığını, fakat evli olsa veya çocuğu olsa cinsiyetinin kendisine engel teşkil edebilecek bir unsur olduğunu belirtmektedir.

Yani benim çalıştığım şirket kadın istihdamına değer veren bir şirketti ama diğer şirketlerde bu yok. O yüzden kadınların bence birçok engeli oluyor, benim bekar olmam avantajdı mesela evli olsam farklı bakılabilirdi, çocuğum olsa farklı bakılabilirdi. Benim çalıştığım yer destekleyici, biraz feminen bir şirket (Tuğba, 26, Ekonomi, Uzman Yardımcısı-Özel Sektör).

Diğer bir katılımcı ise çalıştığı alanda genellikle kadın tercih edildiğini ve erkek olması bakımından ayrımcılık ile karşılaştığını ifade etmektedir.

Cinsiyet olarak da şöyle bir eşitsizliğe maruz kaldım sosyologlar genelde psikolojik danışmanlık, rehberlik yapıyorlar dershanelerde ve erkek aramıyorlar bu iş için genelde kadın tercih ediliyor. Bu yüzden ayrımcılığa uğradığım oldu (Serkan, 26, Sosyoloji, Rehber Öğretmen).

Çalışma yaşamına başlanıldığında ise özellikle kadın katılımcılar cinsiyete dayalı eşitsizlikler ile karşılaştıklarını, kendilerine erkekler ile eşit davranılmadığını ve mesleki rekabet bakımından geri kaldıklarını bildirmektelerdir. Bu durum Hatice'nin ifadelerinde yapabileceği işlerde kendisi yerine erkek meslektaşlarının tercih edilmesi olarak öne çıkar.

Cinsiyet ayrımı oluyor maalesef ki o onu hissettirebiliyorlar sana yani. Benimle yeni giren bir arkadaşım daha var ve o erkek ve ona daha çok bunu sen yapabilirsin gözüyle bakılıyor yani cinsiyet şöyle ne olursa olsun mesela bilgisayar işte yazılımla alakalı bir problem var o zaman ilk akla gelenin ben olmayışım canımı sıkıyor mesela. Çünkü bitirme projemi de yazılımla alakalı yaptım, yapamayacağım hiçbir şey olduğunu düşünmüyorum ama nedense ilk gelen kişi hep erkekler oluyor. Yani o bölüme erkekleri yerleştirelim, erkek elemanları yerleştirelim, bu oluyor. Ben kendimi hep bir yerlere sıkıştırmaya çalışıyorum. O aslında beni baya da yoruyor zaten psikolojik olarak, çünkü hep ben de yapabilirim demek zorundayım. Hani o erkek o yapabilir ama ben de yapabilirim. Benim de o işte bulunmam lazım o işi görmem lazım, öğrenmem lazım bunu ben çok net hissediyorum (Hatice, 27, Elektrik Elektronik Mühendisliği, Ar-Ge Mühendisi).

Diğer bir katılımcı olan Merve ise erkek meslektaşlarına kıyasla işini icra etme noktasında zorluk yaşadığını ve potansiyel işlerine yönelik dezavantajlı durumda olduğunu dile getirir.

Kadın olarak tabii ki oldu, bazı iyi müvekkillerle mesela bir rakı masasına oturamıyorsun ama erkek avukat oturabiliyor o işi kapabiliyor veyahut bir uyuşturucu fuhuş dosyasında çok rahat alamıyorsun, kadınsın çünkü veya seni tehdit edebiliyorlar boşanma davasında bile hani bir kadın avukat olarak pozitif ayrımcılık görmedik tam tersi eksi yönlü bir ayrımcılık yaşandı ve hâlen da yaşanmakta. Mesela bir erkek avukat bir kere süzgeçten geçiriyorsa biz kadın avukat olarak 2-3 kere süzgeçten geçiriyoruz bu dosyayı alalım mı almayalım mı diye (Merve, 28, Hukuk, Avukat).

Başka bir katılımcı olan Meryem açısından ise mesleğinin hitap ettiği kesimin erkek olması bir güçlük olarak karşısına çıkmaktadır.

Kadın olmamın verdiği zorluklar yok değil [Nasıl zorluklar mesela bunu açabilir misiniz?] Yani üreticilerin veya bayilerin yüzde doksanının erkek hakimiyetinde olması arada tek bir bayan olarak kalmamız öyle toplumsal cinsiyetçi tavırlar (Meryem, 28, Ziraat Mühendisliği, Ziraat Mühendisi).

6.4.3. Pandemi Süreci ve Uzaktan Çalışmak

Katılımcı ifadelerinde öne çıkan bir diğer engel olarak ise araştırmanın gerçekleştirildiği dönem itibariyle geride kalan pandemi süreci olarak ele alınabilir, zira katılımcıların bir kısmı çalışma yaşamına pandemi sürecinde başlamıştır. Bu bölümde ise temel olarak kendileri ile görüşme gerçekleştirilen bireyler için pandeminin sürecinin nasıl bir etki oluşturduğu ve bir engel ya da zorluk mesleğe girişleri ve çalışma yaşamlarının erken döneminde nasıl etkilerde bulunduğu ele alınacaktır.

Araştırma bulguları incelendiğinde pandemi süreci ile ilgili olarak istihdam ve işe alım sayılarında bir azalma olduğundan ve iş bulmakta zorluk yaşadığından işe mesleğe başlama süreçlerinin daha uzun bir zaman bahseden katılımcılar olduğu gözlenmektedir.

Stajda sıkıntı olmamıştı, ben stajımı yaptığımda 2019 senesiydi zaten. Ekonomi yine de biraz kötü olsa da bu kadar kötü bir durumda değildi, çalıştığım yer kurumsal olduğu için maaşı vesaire de asgari ücret kıvamındaydı ama işte tam bitti Mart 2020'de stajım sonra pandemi başladı. Benim mesleğe başlangıcım yani bir Ekim 2020'de başladım yani baya bir sekteye uğradı. Aslında pandemi nedeniyle 6 ay falan evde kalmak zorunda kaldım çalışamadım, biraz daha gecikmeli başladım etkisi bayağı oldu. Yani zorladı pandemi (Zehra, 28, Hukuk, Avukat).

Evet aslında pandemiden dolayı şirketler daha az alım yapıyor mesela benim girdiğim şirkette de daha az alım yaptılar normalde yaptıklarından normalde 50 kişi alıyorsa 20 kişi aldılar o sene, dolayısıyla böyle bir zorlukla karşılaştım ama onun dışında yani cinsiyetimden dolayı ben bir şey yaşamadım ya da ülkenin o sıradaki durumundan dolayı ekstra bir şey yaşamadım (Hülya, 27, İşletme, Uzman- Özel Sektör).

İkinci olarak ise pandeminin çalışma yaşamında meslektaşları ile sosyal ilişkileri etkilediğini belirten katılımcı ifadeleri gösterilebilir. Osman pandemide işe başlamakla birlikte meslekte öğrenim sürecinde zorluk yaşadığını belirtmekte ve sosyal ilişkiler kuramadığını vurgulamaktadır.

Pandemi döneminde işe başlamak şöyle olumsuz şeylere sebep oldu, birincisi iş devri alırken insanlarla aynı ofiste bulunduğumda çok kolay bir şekilde bir odaya kapanıp ya da birazcık bilgisayarları yan yana getirerek ben hızlı hızlı konuşarak olay çözülebilecek iken evlerde olduğunda en ufak bir konuyu sormak için bile soruyu soracağınız kişilerin müsaitlik durumlarına bakıp onların takvimindeki uygun yerlere toplantı atmak gibi çok çok zahmetli ve insanların kendi evinde büyük ihtimalle iş dışında işlerini de gün içerisinde mesai saatinde planladıkları için çok fazla müsait ortamları denk getirirken zorlanıldı. Bu zorlanılmadan dolayı da ben iş devri aldım bana iş anlatan insanlardan, çok uzun bir periyotta iş aktarımı alabildim. Normalde pandemi olmasaydı ofiste bir haftada bitecek işler burada üç hafta dört hafta oldu, o yüzden işe başlangıcım bu anlamda zorlayıcıydı, ikinci anlamda da insanlarla kaynaşma, yani ekip arkadaşlarıyla sosyal anlamda kaynaşmak zordu. Yani o aynı ofiste beraber yemek yemekler vesaire gibi etkinliklerle insanları ya da sigara içmek gibi insanları kaynaştırırken evde anca toplantıdan toplantıya ya da sen soru sorduğunda anca iletişime geçebiliyorsun bu da zorlayıcı bir süreç ama bunlar dışında herhangi bir zorlukla ya pandeminin getirdiği bu online çalışmanın zorluğunda bir şey yaşamadım (Osman, 28, İşletme, Uzman-Özel Sektör).

6.4.4. Mesleki Rekabet veya Kapanma Örüntüleri

Çalışma yaşamına giriş ve erken kariyer dönemine ilişkin engel teşkil eden bir diğer durum ise istihdam piyasası içerisinde bulunan mesleki rekabet ya da kapanma örüntüleri olarak ele alınabilir. Konu ile ilişkili olarak araştırma katılımcıları ve ilgisini oluşturan meslek gruplarında profesyonel kapanma stratejilerinin temel olarak Weber'in mesleklere giriş üzerinde tesis edilmiş olan sınırlandırma ve otorite oluşturan olarak sınavlar ve bu bağlamda belirli müfredata dayalı öğrenim düzeyi ve bunun belgelenebilir yapısının olduğu kabul edilebilir bir gerçekliktir (2012, s. 366). Fakat bu noktada araştırma bakımından öne çıkan husus, halihazırda mesleğe erişmiş katılımcıların deneyimlerinde durumun nasıl işlediği ve istihdam piyasası içerisindeki yer edinebilme sürecinde mevcut yasa, kural ve rekabet ilişkilerinin ortaya nasıl bir sonuç çıkardığı olarak gösterilebilir.

Nitekim araştırma bulgularında da özellikle kendi hesabını çalışabilme imkânı mevcut olan alanlarda katılımcılar meslektaşları arasındaki rekabeti bir engel olarak değerlendirmektelerdir. Bulgular incelendiğinde söz konusu rekabet katılımcılar bakımından bir anlamda kapanma olarak ele alınabilir görünmektedir. Konu ile ilgili olarak avukatlık mesleğinde bulunan bir katılımcı, meslek alanında maddi gücü elinde bulunduran meslektaşlarının, sermayelerini kullanarak alan içerisinde tekelleşme eğiliminde olduklarını ve bu bakımdan mesleki rekabette kendi önüne geçebildiklerini belirtir.

Ailevi falan olmadı ama ister istemez ne olmuş olabilir ya bizde bir rekabet var şimdi avukatların aslında en büyük düşmanı avukatlardır. Hani yeni avukat olunca o yeni avukat ya ona niye gidiyorsun veyahut bizde parasız iş alma yasakken bu maddi durumu oturmuş insanlar sermayelerini kullanıp tekelleşme sağlıyor ve davayı alabiliyor, müvekkilini çalabiliyor bu gibi engeller çıktı etik değerlerin olmayışından (Merve, 28, Hukuk, Avukat).

Bağımsız eczacı olarak çalışmakta olan bir katılımcı ise, eczane açabilmek ile ilgili bağlı bulunduğu meslek birliğinin öne sürdüğü prosedürlerin zorluğundan bahsetmekte ve bunların kendisi için başlangıçta bir engel teşkil ettiğini aktarmaktadır.

Klasik prosedürler oldu, yani herkesin işte örnek veriyorum. Mühendislikte herkes mühendislik odası gibi bir şey varsa bizde de eczacılar odası var, bunlarla ilgili genel prosedürler zorluk genel olarak çok açılmasını istemiyorlar herkesin mesleği yapmasını, biraz engelledi ama işte isteyen bunu başarabiliyor (Ahmet, 27, Eczacılık, Serbest Eczacı).

Kendileri ile görüşme gerçekleştirilen katılımcılar bakımından istihdam piyasasına giriş için engel olarak görülen bir diğer unsur ise mezun olunan üniversitenin itibarı olarak öne çıkıyor görünmektedir. Bu hususla ilgili olarak ise mühendis olarak çalışmakta olan bir katılımcı pandemiden veya cinsiyetinden dolayı bir engel yaşamadığını belirtmekte, fakat mezun olduğu üniversite dolayısıyla mülakatlarda elenmiş olabileceğinden bahsetmektedir.

Pandemiden dolayı, cinsiyetten dolayı bir şey yaşamadım. Üniversiteden dolayı büyük ihtimal yaşamışımıdır, elemişlerdir yani diye düşünüyorum (Elif, 26, Endüstri Mühendisliği, Yazılım Danışmanı).

Diğer bir katılımcı ise itibar bakımından daha üst konumda bulunan üniversitelerden mezun meslektaşlarının kendisine yönelik olumsuz tavır ve tutumlarını aktarmakta ve onu eğitimsiz olarak değerlendirdiklerini belirtmektedir. Bu durumda katılımcı mezun olduğu üniversitenin itibar düzeyinin kendisine bir sorun olarak görüldüğünü ifade eder.

... karşıma çıkan engel üniversite oldu, herhangi bir ODTÜ'den, Yıldız'dan, İstanbul Üniversitesi'nden mezun, çok da insanlıkla alakası olmayan çocuklar kendilerince ezmeye falan kalktılar, öyle bir sorun oldu hani cahil cühela gözüyle baktılar yani. En büyük sorun buydu (Hasan, 26, Elektrik Elektronik Mühendisliği, Yazılım Mühendisi).

Mezun olunan üniversitenin statü ve saygınlık durumunun iş piyasası içerisinde bir engel oluşturmasını destekleyen bir diğer bulgu da üniversitesi dolayısıyla mesleğe başlangıcının görece rahat olduğunu ifade eden bir katılımcının ifadesine yer verilebilir.

Mesleğe girişte herhangi bir engelle karşılaşmadım aksine bu gerek okulumdan gerek herhalde kendimden dolayı, yani bilgimden dolayı kendi yolumun açıldığı gibi bir senaryoyla karşılaştım (Osman, 28, İşletme, Uzman-Özel Sektör).

7. BÖLÜM

İŞ VE MESLEK İLE YÜZLEŞMEK: ÇALIŞMA HAYATINA YÖNELİK DEĞERLENDİRMELER MÜKAFATLAR, ÇALIŞMA KOŞULLARI VE GELECEK PLANLARI

7.1. MESLEĞİN BEKLENTİLERİ: İŞVEREN, AMİR VE PİYASA KOŞULLARI

Bu bölümde katılımcıların meslekleri ve çalışma koşullarıyla ilgili olarak kendilerinden beklentilerin neler olduğu incelenecek ve temel olarak görev ve sorumlulukları, çalışma saatleri, mesai düzeni ve iş yoğunluğu gibi hususlar ele alınacaktır.

Araştırma bulguları incelendiğinde, çalışanlara yönelik mesleğin beklentileri ve üstlenmekte oldukları görev ve sorumluluklar temel olarak kamu personeli olmak ve özel sektörde çalışıyor olmak bakımından genel bir ayrım içerisinde ele alınabilir görülmektedir. Nitekim kamu personelleri için belirli yasa ve kurallar⁷ çerçevesinde biçimlenirken, özel sektör de ise çalışılan kurum bağlamında farklı şekiller alır. Bununla birlikte bahsedileceği üzere, çalışanların bağlı bulundukları iş sözleşmesi ve mesleği icra edebilmek için taşıdıkları becerilere dayalı olarak her iki grup içerisinde de mesleklerin gerektirdiği farklı türden talepler ile yüzleşildiği söylenmelidir.

İlk olarak kendileri ile görüşme gerçekleştirilen kamu personeli çalışanlarda mesleğin beklentileri yasalara ve kurallara riayet edilerek görev ve sorumlulukların yerine getirilmesi, kamu kurumlarının amaç ve hedeflerine uygun olarak faaliyet gösterilmesi ya

⁷Söz konusu yasa ve kurallar genel itibari ile 657 Sayılı Devlet Memurları Kanunu'nda düzenlenmiştir.

da diğerk bir ifade ile mevcut işleyişin sürdürülmesi olarak ifade edilmektedir. Bu bağlamda çalışma saatleri ve mesai düzeni kamu personeli katılımcıların bir zorluk olarak görülmezken, iş yükü değerlendirmeleri ise farklılaşmaktadır. İş yükü değerlendirdiğinde ise kimi tıp hekimi katılımcılar iş yükünün ağır olduğunu ifade ederlerken, bakanlıklarda uzman kadrosunda çalışan katılımcılar ve psikososyal destek personelleri ise daha az yoğunlukta bir çalışma düzeninden söz ederler ve iş-yaşam dengelerini görece düzenli olarak yorumlarlar.

Yani amirlerimin benden beklentileri hem düzenli görüşmelerimi devam ettirebilmek hem de eğitimlerim için bir zaman ayırabilmek. Bazı dönemlerde de hani bu şeyler olduğu gibi bu olağanüstü durumlarda deprem gibi şeylerde psikososyal destek sağlayabilmek hanelere. Bunları bekliyorlar şu an için (Büşra, 30, Psikoloji, Psikososyal Destek Personeli).

... aslında çok fazla bir beklenti yok, var olan işlerin sürdürülmesi. Benim şu an ikinci iş yerim bir öncekinde sağlık hayat merkezinde danışan görüyordum. Amirimin beklentisi benden günde 4 tane danışan görmemdi. Şu an bulunduğum rol ve görevlere daha farklı. Aile mahkemesi ve sulh hukuk mahkemesinden gelen dava dosyalarını sağlık tedbirlerini yerine getirmem gerekiyor. Bunun için de belli başlı bürokratik işlemler var, bunlar da çok fazla vakit alan şeyler değil ya da çok emek gösterilen şeyler değil. Günde ortalama 4 ila 5 mahkeme kararı geliyor, bunların yazısını yazıyorsun, yazını yazdıktan sonraki kalan vakit sana kalıyor. Amirimin beklentisi bu yoğun bir beklentisi yok (Ömer, 28, Sosyal Hizmet, Psikososyal Destek).

... beklentileri şimdi daha çok bürokratik işleyişle alakalı beklentileri var. Ben buraya geleli 3 sene oldu, bir kişi bana şey sormadı mesela yani “hiçbir üretim ortaya koydun mu?” “Makale yayınladın mı?” buradan sorarlardı eğer ki böyle beklentileri olsa “oğlum sen de bu kadar oldu geleli nerde bir makalen bile yok” diyebilirlerdi ama bunu soran olmadı çünkü beklentileri daha çok işin bürokratik kısımlarını halletmem, onların o üzerindeki bürokratik yükü almak, bekledikleri şey bu (Ali, 27, Sosyoloji, Araştırma Görevlisi).

Kamu personeli katılımcılar bakımından iş yükü aynı zamanda görev yapılmakta olan şehir, bölge veya dönemin koşullarına bağlı olarak değişebilmektedir. Nitekim tıp hekimi bir katılımcı pandemi döneminde ağır şartlarda çalışmakta olduğunu ifade eder. Sosyal hizmet uzmanı bir katılımcı ise çalışmakta olduğu ilçede sosyo-ekonomik standartların yüksek olduğunu ve bu nedenle hizmet vermesi gereken insan sayısının az olmasından dolayı iş yükü yoğunluğunun olmadığını belirtir. Katılımcı bu durumun meslek tatmini noktasında kendisini negatif yönde etkilediğini dile getirir.

... yani iş yükü çok ağır hani normalde biraz daha esnek olmalı. Hiç boşluğun olmuyor gibi oluyor iş gününde biraz sayı yetersiz ya da iş yükü çok fazla bilemiyorum. Ama yani normalden fazla bir yoğunluk var ama şu an nispeten önceki çalışma şartlarına göre nispeten bu hali daha iyi diyebilirim. Yani pandemi sürecinde bunu sorsaydınız kesinlikle zorlayıcı derdim, şu an hakikaten daha iyi (Ayşe, 33, Tıp, Asistan Hekim).

... ben (ikamet edilen ilçe)'de yaşıyorum, burada bulunduğum yer zaten küçük bir ilçe. Bilmiyorum biliyor musunuz şeyi, insanların sosyoekonomik düzeyi çok yüksek. Bu şey demek değil hiç hani fakir ya da böyle yardıma muhtaç insan yok demek değil bu ama şöyle özetleyeyim, bizim hastanede çalışma alanımız genelde 18 yaş altı gebelik. Örnek veriyorum kurum bakımı, yerleştirme ya da terk bebek ya da işte sosyal hizmet merkezine yönlendirme, işte yardımlar için gibi gibi. Bu tarz durumlar olunca şimdi bunlarla uğraşmak tabi ki bu yaşadığım anlattığım şeyler tabi ki çok olumsuz şeyler keşke hiçbir yerde olmasa o çok ayrı bir konu ama benim mesleğim de bu zaten hani bunu yapmam gerekiyor, bunları bildirmem gerekiyor bunlarla uğraşmam gerekiyor ama bunların hiçbirisi yok. Yani şu ana kadar ne terk bebek ne örnek görüldüğü kurum bakım yerleştirme ne başka bir hiçbir şey yapmadım. Bu da buranın tamamen buranın kültürel düzeyiyle alakalı bir şeydi. 18 yaş altı gebelik mesela, hiç gelmiyor yani tabi ki gelmesin. Bu çok iyi bir şey ama mesleki doyum olarak da sıfır. Şu an bana hastanede hasta hakları birimi verdiler. Normalde kabul etmeme şansınız var ama burası çok küçük bir hastane ve iş yükü çok az olduğu için reddetme gibi bir şansınız da olmuyor maalesef ki. Bu açıdan çok doyum sağladığım söylenemez. Yine de ben bunun bu şehirde devam edeceğini düşünüyorum. Çünkü genelde benden önce çalışan burada çalışan arkadaşla görüştüğümde aynı şeyleri söyledi Hani çok fazla bir değişiklik beklemeyin. Hep dediğim gibi dışarıdan baktığınızda kötü bir şey değil ama mesleki doyum olarak baktığımızda çok da bir yerde doyum sağladığım söylenemez (Aynur, 27, Sosyal Hizmet, Psikososyal Destek).

Özel sektörde çalışmakta olan çeşitli meslek gruplarından katılımcılarda ise mesleğin beklentileri kamu personellerine nazaran daha kapsamlı olabilmektedir. Çalışılmakta olan pozisyona, sektöre ve kuruma göre değişebilmek ile beraber ortak olarak öne çıkan beklentiler; bilgi ve becerilerin geliştirilmesi, iletişim ve sosyal ilişkilerin güçlendirilmesi ve çalışma arkadaşları ile uyum içerisinde çalışabilmek olarak öne çıkar. Bunlarla birlikte, yabancı dil bilgisi, yenilikleri takip etmek, üstlenilen mevcut sorumluluğun haricinde görevler üstlenilebilmek de bahsedilen beklentiler arasındadır.

Müdürüm önce rakipleri iyi bilmem, onlardaki yenilikleri iyi takip etmem, teknolojileri iyi bilmem, onları iyi takip etmem, iyi sunum yeteneğimin olması, karar aldırma istediğimizde güzel bir sunum çıkartabilmem. Ayrıca birkaç tane de sistemler gibi bazı sistemlerde yetkinliğinin olması aynı zamanda arada müşterilerle de görüştüğümüz için İngilizcenin olması bunlar onun da benden beklentileri (Murat, 26, Makine Mühendisliği, Ürün Geliştirme Mühendisi).

Benden beklentileri bana verdikleri görevleri zamanında yerine getirmem ve onlara aslında potansiyelimi göstermem diyeyim yani bana bir görev verilmese de ya bizim iş şeye çok yatkın bir şeyleri araştırıp okuyup onu üstüne aktarıp işte böyle bir özellik de varmış yani çok yatkın yani benden araştırmacı olmamı bekliyorlar (Elif, 26, Endüstri Mühendisliği, Yazılım Danışmanı).

İlk başta şöyle bir beklentileri var ne kadar ekip oyuncususun ne kadar ekibine uyumlu çalışabiliyorsun. Aslında daha çok buna bakıyorlar. Çok fazla insan ilişkilerine bakıyorlar, dediğim gibi ar-ge mühendisi olduğun için projelerde hep asla tek başına olmuyorsun. Sürekli iletişim halinde olmalısın. Sürekli diğer kişilerle iletişimde olup ekip halinde çalışman gerekiyor. Benim çalıştığım yer buna çok dikkat ediyor. Ekip arkadaşlarına aran nasıl, iletişimin nasıl bu iletişimi nasıl güçlendirebiliriz. Onlar kendi içlerinde de sürekli eğitimler yapıyorlar. Bu konuyla alakalı buna çok dikkat ediyorlar (Hatice, 27, Elektrik Elektronik Mühendisliği, Ar-Ge Mühendisi).

... hani iki buçuk sene oldu çalışmaya başladığımdan beri, o yüzden hâkim olduğumu da hissettikleri için aslında benim artık biraz karar alma şansım da var. Belki benden beklentileri de aslında sorumluluğum olan şeyleri başarılı bir şekilde gerçekleştirmem ve birazcık da bazen bunun ötesinde yeni bir şeyi de keşfedebilmem ya da yeni bir çözümde üretebilmem bir probleme. Bunu yaparken de ekiple ve şirketle uyum içinde olmam. Çünkü bu da önemsenen bir şey hani sadece performans değil (Hülya, 27, İşletme, Uzman- Özel Sektör).

Özel sektör çalışanlarında öne çıkan diğer bir meslek ya da işyerinin bir diğer beklentisi ise performans konusunda oluşturulmuş çalışan hedeflerinin tamamlanması olarak ele alınabilir. Nitekim Kübra bu doğrultuda kendisi ve sorumlu olduğu çalışma arkadaşlarına yönelik performans beklentilerinden bahseder ve her yıl bunları yerine getirmesinin gerekli ve bir anlamda zorunlu olduğunu aktarır. Ayrıca kendisinden beklenen performansın diğer sorumluluğu olan çalışan eğitiminin önüne geçmesi önemli bir bulgu olarak ele alınabilir.

Şu an genel müdürlüğe bağlı iletişim merkezi uzman yardımcısı takım lideriyim. Buradan benim amirlerim beklentisi benim bir takımım var ve bu takımın belli hedefleri var ve belli performans karneleri var işte müşterilere görüştükleri skorları işte birçok böyle performans kalemleri var. Bu yılbaşında belirlenen performans hedeflerinin birebir aynısını ya da üstünde tutulması gerek. Bununla beraber amirlerim benden bir işte ne beklentisi performans beklentisi ikincisi eğitim yani ben bu yeni alınan arkadaşların uçtan uca eğitimleriyle ve ondan sonraki süreçte de hem işte devam eğitimleri hem de gelişmeye yönelik eğitimleriyle sorumluyum. Onların verilmesi ve takipleri bu da işte bizim amirlerimizin isteklerinden birisi ama öncelik her zaman maalesef ki hedef (Kübra, 24, Bankacılık, Bankacı).

Şeyden nefret ederim çok böyle hafta sonu çalışmaktan vesaire. Ama danışmanlıkta da bu gerekiyordu juniorken (ast) yani ilk 2 yılım hafta sonu ve akşamları çalışarak

geçti. Çok çalışıyordum ama şimdi bu yeni şirketiyle beraber burada şey oldu, problemim de çözüldü (Elif, 26, Endüstri Mühendisliği, Yazılım Danışmanı).

Çalışma saatleri içerisinde dershanenin terk edilmesini istemiyorlar. Yine kimi zaman hani kendi işimin dışında da beklentileri oluyor, yani program hazırlanması gibi, etkinlikler gibi. Mesai saatleri dışında da velilerle görüşme yapmak gibi beklentileri oluyor mesela (Leyla, 26, Sosyoloji, Rehber Öğretmen).

Konuya ilişkin araştırma bulguları incelendiğinde katılımcıların iş ve mesleklerinde kendilerinden beklenenlerin temel olarak piyasaya arz edilen nitelikleri ve bu bağlamda iş sözleşmesinin aldığı biçim ekseninde şekillendiği söylenebilir. Arz edilen niteliklerin görece sınırlı olduğu durumlarda çalışma şartları daha düzenli ve rahat görünürken, geniş olduğu alanlarda beklentiler yoğun olarak öne çıkar. Bu husus aynı zamanda meslek içerisinde geçirilen zamana bağlı olarak biçimlenmekte; terfi olanakları ya da meslek için diğer biçimlerde ilerleme ve yükselmenin gerçekleşmesi ile emek arzının değer kazanması mümkün olabilmekte ve çalışanlardan beklentiler değişebilmektedir. Son olarak ise kamu ve özel sektör arasında farklılaşan iş sözleşmesi ve çalışma koşulları ile çalışandan beklentiler değişmekte, kamu personeli katılımcılar görece standart ve kendilerinin de ön gördüğü beklentiler ile yüzleşirken, özel sektör içerisinde yer alan meslek grupları ise kimi zaman geniş kapsamlı beklentiler ile karşılaşmaktadırlar.

7.2. İŞ VE MESLEKTE KARŞILAŞILAN GERÇEKLİK

7.2.1. Mesleği İcra Etmek Suretiyle Kazanılanlar

Bu bölümde, katılımcıların mevcut iş ve meslekleriyle ilgili beklentileri ile gerçekte karşılaştıkları durumlar arasındaki uyum veya uyumsuzluğun incelenmesi amaçlanmaktadır. Bu kapsamda, katılımcıların işe girdikleri sırada beklentilerini oluşturan gelir, itibar, çalışma koşulları ve ortamı ile gerçekte karşılaştıkları koşullar arasındaki farklılıklar araştırılacak iş ve mesleklerini icra etmek suretiyle elde etmek istedikleri mükafatlar ile elde ettikleri arasındaki uyum veya uyumsuzluk analiz edilecektir. Bu hususlar göz önünde bulundurularak, kendileri ile görüşme gerçekleştirilen meslek gruplarına ilişkin mesleğin icra edilmesiyle elde edilen gelir durumlarıyla ilgili beklentilerinin karşılanıp karşılanmadığı incelendiğinde alınan

yanıtlar farklılaşmakla birlikte ekseriyetle alım gücü bakımından umduğunu bulamama ifadeleri öne çıkar. Sınıf ya da statü konumlarını ilerletmek isteyen katılımcıların bunu gerçekleştiremediği gözlemlenirken, ortak olarak dile getirilen durum ise gelir düzeyinin beklentilerinin altında kaldığı ve alım gücü olarak istenilen refah seviyesine ulaşamadığı aktarılır.

Açıkçası parayı düşünmemeyi, düşünmez durumda olmak gibi bir beklentim vardı ama öyle bir dünya yokmuş. Yani istediğimiz arabayı alabilmek herkesin klasik hayali, hayal istediğim evde oturabilmek hayal yani ben doktor oldum diye toplumun kaymak kesimi olmuyorsun. Ancak çok isim yaparsan, özelde çalışırsan, başka türlü zor. Bu yüzden ben böyle girerken şey zannediyordum doktor oldum tamam artık para hesabına bile gerek yok muhasebeci tut o hesaplasın gibi ama öyle bir dünya yok o ticarete (Mehmet, 30, Tıp, Asistan Hekim).

Benim beklentilerimle gerçekler çok zıt oldu diyebilirim. Hani ben hani kaç yıllık doktorum daha araba alamadım kendime hani maddi olarak yani çok da hayatımda değişen pek bir şey olmadı açıkçası. Hani aylık maaşla bir ev ya da arabanın sahibi olmak için yıllarca çalışmak gerekiyor. Dolayısıyla maddi beklentilerin çok altında kaldı diyebilirim açıkçası beklentimin daha fazla umuyordum o zamanlar ama o anlamda altında kaldı (Ayşe, 33, Tıp, Asistan Hekim).

Yani sigortamı evet tabii ki ama çalışma saatleri beni tatmin ediyor ama yani kazancım beni tatmin etmiyor. Hani bir emek vererek okuyorsun ama hani asgari ücretten çok fazla bir maaş almıyoruz (Zeynep, 31, Maliye, Uzman-Kamu Personeli).

... alım gücü olarak cevap vermem gerekirse işe girdiğim zaman kendi arabamı alacağımı hayal ederek girmiştim ya da rahat geçineceğim. Rahatlıktan kastım ama hani en azından sporla uğraşan bir insanım, spor malzemelerini rahat bir şekilde alabileceğimi düşünerek işe girmiştim. Ancak bu beklentilerim karşılanmadı tabii ki (Ömer, 28, Sosyal Hizmet, Psikososyal Destek).

Mesleki doyumsuzluk maddi açıdan refah seviyesinin düşük olması, çünkü 6000 lira kira veriyorum. Bu beklentimi karşılamıyor yani (Aynur, 27, Sosyal Hizmet, Psikososyal Destek).

Hani bir emek vererek okuyorsun ama hani asgari ücretten çok bir fazla bir maaş almıyorsun. Yani asgari ücretin bir tık üzerine alıyorsun ama hani okurken tabii ki hani bu şekilde düşünmemiştim (Leyla, 26, Sosyoloji, Rehber Öğretmen).

Öte yandan durumun değerlendirilme biçimlerinin ise genel itibariyle yapısal koşullar bağlamında şekillendiği söylenebilir. Nitekim görüşmelerde öne çıkan ifade olarak alım

gücünün düşüklüğü katılımcılar bakımından ülkedeki genel ekonomik durum ile ilişkili olarak değerlendirilir.

... aslında beklentilerimin altında. Yani ben üniversitede işe girdiğim zaman nasıl bir hayatım olur sorusuna aslında refah seviyesi olarak bundan daha yüksek olacağını düşünüyordum planlarım da bu şekildeydi. Şu anda o zamanlar düşündüğüm kadar iyi bir refah seviyem yok ama birazcık şeyle de alakasının olduğunu düşünüyorum şu an ülkemizin ekonomik olarak benim okuduğum zamanki gibi olmamasının etkisinin olduğunu düşünüyorum (Hülya, 27, İşletme, Uzman- Özel Sektör).

Yani Türkiye'deki olumsuz koşullar dışında iyi. Sadece her şey çok kötüleşti ama bunu da göremezdik zaten (Tuğba, 26, Ekonomi, Uzman Yardımcısı-Özel Sektör).

Tabii şu anki şartlarda çok da şey değil gelirim özellikle ama hani genel olarak ortalama seviyesinde (Fatma, 27, Tıp, Asistan Hekim).

Yapısal etkenlerle ilişkili olarak gelir düzeyinin değerlendirilmesi aynı zamanda kimi katılımcılar için önceki kuşaktan meslektaşları ile kendi durumunu karşılaştırmak biçiminde ele alınmakta ve sonuç yine gelir bakımından olumsuz duruma işaret eder görülmektedir. Bu hususta Fatih, mevcut ekonomik koşullara dikkat çekmekte ve zaman içerisinde eski kuşak meslektaşlarıyla olan alım gücü farkını dile getirmektedir.

... maddi olarak açıkçası son bir buçuk yıldır yani ülke perspektifinden bakıldığında zaman bir ekonomik durum ortada zaten. Hani buna denk geldiğim için üzülüyorum açıkçası ama onun dışında ben diğer uzmanlara soruyorum, hani eski yıllarda çalışan kişilere soruyorum birçoğunun hemen hemen hepsinin evi var, arabası var. Demek ki maddi imkânlar hani son bir buçuk yıldır böyle olmasa aslında iyi yani. Yani bir uzman aslında ileride evini, arabasını alabilir. Yani baktığımız zaman açıkçası bu beni tatmin ediyor bu açıdan bakıldığında zaman. Çünkü ben son bir buçuk yılı baz almak istemiyorum, çünkü çok olağanüstü bir durum var. Yani gerçekten ekonomi çok sıkıntılı ve birçok kişi sıkıntıda. O yüzden bunu baz alarak karaları bağlamak istemiyorum açıkçası. Elbet düzelir ve maaşımız zaten ortada. Elbet biz bu maaşla ev araba alabiliriz diyorum. Belki de kendimi teselli ediyorum bilmiyorum (Fatih, 27, İşletme, Uzman Yardımcısı- Kamu).

Gelir beklentilerinin olumsuz karşılanması ile ilgili bir diğer unsur ise pandemi süreci olarak öne çıkmıştır. Konu ile ilgili bir katılımcı Covid-19 sürecinden dolayı meslekte ilerlemek yerine geriye gittiğini ifade eder ve aynı zamanda eski kuşak meslektaşlarıyla bir karşılaştırma yaptığında ekonomik durum ile ilişkili olarak kuşaklararası bir farklılaşma yaşandığını vurgulamaktadır.

Biraz hayal kırıklığı. Diyorum ya, çünkü Covid bizi bırak durdurmayı geri götürdü. Sonuçta biz ilerledikçe emek sarf ettikçe ilerliyordu ve bu emekler köpük gibi düşün bir anda kaybolabiliyor. Öyle bir Covid süreci yaşayınca 2 yıl gibi bir duruma bizi sıfırlattı, eksiye götürdü. Hayal kırıklığı var o yüzden, şimdi sil baştan tekrarı yapılmaya çalışılıyor. Şöyle söyleyeyim, ekonomik krizler olmasaydı Covid gibi süreçler olmasaydı bizim meslek kısa sürede refah düzeyini insanın yakalayabileceği bir meslek türü iken şu an hâlâ hak ettiğimiz noktaya gelemedim. Bu sadece bizim meslek değil, ülkenin yaşadığı genel sıkıntının bize yansıması. Çünkü biz özel sektörüz insanda para olacak biz para kazanacağız. Şu an millet boğazını lokma geçmesi derdindeyken, hakkını savunmayı ikinci plana üçüncü plana atıyor. Bizim önceki dönemlerimizle bizleri kıyasladığımızda arada uçuk bir fark oluyor. Bir yılda bir buçuk yılda istediği arabayı alabilirken bir avukat şimdi yeni mezun avukatlar, arabanın onda birini zor kazanıyor. Alım gücünün düşmesi sebebiyle ben çok iyi biliyorum CMK dediğimiz bir alacak kalemi vardır bizim her avukat yapar benim bir dönem iki dönem üstüm olan insanlar CMK ücretleriyle araba alırken bizler arabanın tekerleğini anca alabilecek durumdayız (Merve, 28, Hukuk, Avukat).

Bir diğer avukat katılımcı ise yine yapısal bir faktör olarak ele alınabilecek bir unsur olan vergi yükü nedeniyle gelirinden tatmin olmadığını bildirmektedir.

Maddi olarak tatmin etmiyor. Çünkü avukatların çok yüksek bir vergi yükü var. Aldıkları 100 liranın yaklaşık yani 100 liranın 48 lirasını vergi olarak ödemek zorundalar. Tabii bazı teşvikler olsa bile bunun tabiri caizse yüzde yarısını devlet aslan payı olarak alıyor, bunun dönüşü olarak yalnızca karşınızda baroları görebiliyorsunuz. Kendinizin sesi olabilecek fakat baroların da siyasi amaçlarından dolayı herhangi bir katkısı olmuyor. İşin komik yanı meclisteki en fazla bulunan yani yasama organındaki en fazla meslek grubu da avukatlardır ama yine avukatlar için avukatların yararını herhangi bir oluşumda göremiyoruz (İsmail, 26, Hukuk, Avukat).

Maddi olarak beklentilerin karşılanması ayrıca bahsedildiği üzere istek ve arzulara bağlı olarak biçimlenmektedir. Nitekim bir katılımcı mesleğe girerken maddi beklentilerinin yüksek olmadığını, bu nedenle de beklediğini bulduğunu dile getirir. Başka bir katılımcı ise işe girmeden önce maddi beklentilerinin olmadığını, deneyim kazanmak amacıyla çalışmaya başladığını ve bu nedenle beklentisinin karşılandığını dile getirir.

Yani hayatımı asgari düzeyde hiç abartmıyorum bu arada gerçekten öyle geçindirebilecek seviyede maaşım olsun yeter diyordum. Şu an mesela bu yeterli. Yani bana hiç araba filan hayalim de olmadı. Mesela metro güzergahı üzerinde oturayım yeter diyordum mesela. Öyle yani şu an beklenti ile hemen hemen uyuyor (Fatih, 27, İşletme, Uzman Yardımcısı- Kamu).

... işe girerken çok böyle büyük olumlu beklentilerim olmadığı için çok zorluk yaşamıyorum. Çünkü şey olarak da maaş açısından doyum maaş doyumum olarak da

ben zaten şeydim. Yani ben buraya para kazanmak, para biriktirmek için girmiyorum. Çünkü mantıklı değil zaten yarısı kiraya gidecek. Yani ben aynı şekilde Ankara'da kalsaydım, babam zaten bana asgari ücret gönderiyordu ve yani aynı şartlarda yaşayabilirim sorun olmazdı, ya buraya geliş amacım benim deneyim kazanmak bir yerden başlamak da aslında farklı bir süreçte deneyimleme kendimi iş ortamında, iş hayatında görmek bunlarda o yüzden beklentim bu olduğu için karşılanıyor. Hani bu olumsuz olarak görmek de olsa ben bunu da zaten deneyimlemek istiyordum, beklentim bu olduğu için bir şey yok hüsrana durumu yok. Yani şu an hayat standartlarını tabii ki de öncesine göre arttı, çok isteyip de yani büyük tabii araba almak ev almak gibi gelip artık onlar bir şey seçenek değil ama genel olarak rahat bir hayat sürüyorum bence ama tabii ilk girdiğimde bana verilen ücretin yarısını kiraya veriyordum İstanbul'da hani çok da şey bir durumda değil bence nasıl desem daha insani şartlarda olabilir. Aslında standart dediğimiz şey biz belki küçümsüyoruz, artık standart haline getirdik ama yeterli mi bilmiyorum açıkçası. Ben şu an çok olumlu düşünen bir noktada da değilim hani o maaş çok rutine bağladı, o geliyor onlar ödeniyor, sonra tekrar geliyor ödeniyor gibi böyle ama çok zorluk yaşıyorum şu an için (Esra, 25, Psikoloji, Psikososyal Destek).

İfadelerine yer verilen ve bahsedilen etkenlere dikkat çeken katılımcılar hariç olarak mesleğini icra etmek suretiyle elde ettikleri gelirden memnun olan ve tatmin olduğunu belirten katılımcılar da bulunmaktadır.

Maddi olarak beni tatmin eden bir işim var şu anda (Elif, 26, Endüstri Mühendisliği, Yazılım Danışmanı).

Maaş beklentim ilk girdiğimde altında kaldı, ilk dönemde bu arada maaştan dolayı hiç memnun etmiyordu Adana'da kira fiyatları yüksek ucu ucuna yaşıyordum yani, ama şu anda okay (Murat, 26, Makine Mühendisliği, Ürün Geliştirme Mühendisi).

Mesleği icra etmek suretiyle elde edilecek bir diğer unsur olarak mesleki doyum incelendiğinde ise öncelikle özellikle kamu personeli katılımcılar için yapısal koşullar bağlamında değerlendirmeler öne çıkar. Sosyal hizmet uzmanı olarak çalışmakta olan Ömer bu konuyla ilgili olarak işe girerken ki amaçlarını gerçekleştiremediğini belirtir ve bunun neden olarak kendisine sağlanan kaynak doğrultusunda mesleğini icra edebildiğini ifade eder. Sosyal hizmet uzmanı bir diğer katılımcı ise görev yapmakta olduğu bölge dolayısıyla hizmet verebileceği nüfus olmadığını vurgular ve bunun bir sonucu olarak mesleki doyum yaşayamadığını aktarmaktadır.

... kaynağın kadar sosyal hizmet uzmanısın. İşe girerken ki amaçlarım daha farklıydı ancak bana sağlanan kaynak neticesinde işlerini yerine getirebiliyorum. Hani sosyal destek gibi aynı ya da ya da maddi yardımların fazlalığı gibi ya da az olması gibi.

Devlet, yani genel olarak politika sıkıntılar var dediğim gibi kaynağın kadar sosyal hizmet uzmansın, sana verilenler doğrultusunda işlemlerini yerine getirebiliyorsun. Belli başlı açıklıklar var tabii ki bu açıklıkları bilmene rağmen değişimi için çaba göstermene rağmen değişmediği zaman tabii ki motivasyon kaybına uğruyorsunuz (Ömer, 28, Sosyal Hizmet, Psikososyal Destek).

Mesleğimi yine çok seviyorum, çok yapmak istiyorum hâlâ ama dediğim gibi yani sabah inanın bir işe gittiğimde eğer o gün iş yoksa yaptığım hiçbir şeyden keyif almıyorum. Çünkü yok yani, kendi mesleki alanımla alakalı bir şey yok. Bu durum beni mutsuz ediyor. Hatta şöyle bir detay vereyim duymuşsundur depremzedeler hastanelere yığın ettiler hani ülkenin her bir yerinden yani buraya gelen depremzedeler ile ben böyle başta ilgilendim. Bir tanesi sadece maddi durumu kötü olan bir hasta vardı onlar da böyle beş altı çocuk, onu da zaten bir şekilde hani halledildi, bir otele yerleştirdiler. Onun dışında gelen depremzedeler bile hani sadece küçük çaplı bir psikososyal destek sağladım. Onun haricinde zaten burada evi olan, akrabası olan, çocuğu olan ya da böyle akademisyenlerin, böyle yüksek statülü kişilerin annesi, babası ya da yakınları olduğu için hani yok ya yine önemi yok hani. Tabii ki bu çok güzel bir şey bu arada ama yani ben de mesleki doyum açısından herhangi bir karşılık alamıyorum bunların arasında (Aynur, 27, Sosyal Hizmet, Psikososyal Destek).

Kamu personeli ve uzman yardımcısı olarak çalışmakta olan bir katılımcı ise, mesleğinin devlet bürokrasisi içerisindeki sürecine değinerek işinden tatmin olmadığını dile getirir ve lisansüstü öğrenim ile hayata dair amaçlarını gerçekleştirmenin daha makul olabileceğini ifade eder.

Ben daha çok daha çok şu görüşte bir insanım bir kişi bence yaptığı işle yetinmeyip dışarıdan yüksek lisans doktora gibi programlara devam edip kendini o alanlara daha çok geliştirmeli, hani o alanda daha çok tatmin etmeli. Çünkü sen burada hangi işi yaparsan yap, kamuda şöyle bir şey var senin yaptığın işin daire başkanı nezdinde, genel müdür yardımcısı nezdinde, genel müdür nezdinde ve en son bakanlık makamının nezdinde bir geçerliliği olması lazım. Yani o yüzden “ben şunu yapacağım”, “ben bunu yapacağım” yani yaptıracaklar mı acaba, böyle bir şey var ama sen yapacağım dediğin şeyi yüksek lisansta doktora çok güzel yapabilirsin. Ona göre bir tez yazabilirsin, ona göre proje yazabilirsin, ona göre bir sunum hazırlayabilirsin. Yani ben yapacağım şeyi de daha çok akademik anlamda yapabilirsin. Ben bunu böyle yorumluyorum açıkçası (Fatih, 27, İşletme, Uzman Yardımcısı- Kamu).

Araştırma görevlisi olarak çalışan katılımcıların ifadeleri incelendiğinde ise; Ali akademik bir ortam beklentisinin karşılanmadığını ifade etmekte, Esra ise ilgi alanı dahilinde yeterli öğretim üyesi olmaması dolayısıyla çalışma yaşamında beklediğini bulamadığını dile getirmektedir.

Yani akademiye girdiği için insan daha akademik bir ortam bekliyor ama akademi son konuşulan şey oluyor genelde. Orada biraz hayal kırıklığım var. Yani akademik çok az şey konuşuluyor akademide (Ali, 27, Sosyoloji, Araştırma Görevlisi).

Bir tık altında diyebilirim tamamen beklentilerimi karşılamıyor, çünkü benim alanındaki hoca sayısı okulda az dolayısıyla tartışabileceğim hoca da az farklı fikirler alamıyorum. Sadece 2 hoca var. Belli başlı, yani birine bir şeyi soracağın da ne cevap vereceğini biraz öğrenmiş oluyorsun (Esra, Kadın, 26, İşletme, Araştırma Görevlisi).

Diğer bir tatminsizlik yaratan unsur ise mesleki itibar bakımından aradığını bulamamak olarak öne çıkar. Konuyla ilgili olarak avukat olarak çalışmakta olan bir katılımcı mesleğinde elde ettiği nitelikleri doğrultusunda bir toplumsal saygınlığa sahip olmadığını ve kendisini önemsiz ve değersiz hissettiğini belirtir. Katılımcı bakımından bu durum avukat sayındaki artış ile ilgilidir ve yükselen hukuk mezunu ve avukat sayıları neticesinde mesleğinin toplumsal itibar bakımından değersizleştiğini ifade eder.

Yani dediğim gibi çok fazla sirkülasyon var çok fazla avukat olan insan var yani. Sonuç olarak ben özel üniversitede okusa, devlet üniversitesinde de okusa yani sonra okumuş birisi ve benim ne kadar hukuk bilgim varsa oturup o da masanın başına oturduğunda bir şeyler şimdi onun da hukuk bilgisi var ve yani işveren avukatlar da bunun farkındalar yani. Benim yerime işte ekonomik durumu daha iyi olan işte paraya ihtiyacı olmayan insanlar genelde çok daha düşük maaşlarla çalışabiliyorlar. Yani benim yerime ikame edebilecekleri daha düşük maaşla çalışan insanlar oluyor. Manevi olarak da bu bölüm insanın ihtiyacını karşılamıyor. Yani biraz daha önemliymiş gibi okuyorsun ama uygulamaya geçtiğinde hiçbir vasfın yokmuş gibi davranılıyor. Yani bir hâkim savcıdan daha düşük konumda, bir icra memurundan bile daha düşük konumda olduğun oluyor, insanların seni takmadığı oluyor. Yani daha önemli hissettiğimiz, daha değerli hissettiğimiz bir zemin mutlaka olabilirdi. Yani daha çok biz sözümüzün dinlendiği veya değer verildiği, avukatların da kendine değer verebildiği (Zehra, 28, Hukuk, Avukat).

Özel sektörde uzman pozisyonunda çalışmakta olan başka bir katılımcı ise bireysel yetenek ve kabiliyetleri bakımından kendisine uygun bir meslekte olduğunu belirtirken, yaptığı işe yönelik anlam bulmakta zorlandığını dile getirir. Katılımcı, çalışmakta olduğu kurum ve özel sektörde çalışması dolayısıyla topluma fayda sağlamak ya da kendi değerleri bağlamında değişim yaratabilme arzusunu ifade eder ve bu bakımından manevi bir doyum arayışı içerisinde olduğunu vurgular.

Yani ben kendi yeteneklerimi kullanabiliyorum, bu açıdan doğru bir iş tipi olduğunu düşünüyorum. Çünkü hem işte sosyal yönümü kullanabiliyorum hem de bir analitik

yönümü kullanabiliyorum, ikisinin de olduğu bir iş olmasını istemiştım zaten girerken bunu belirtmiştım ama benim iş seçiminde çok önem verdiğim şeylerden birisinin bana uygun olduğunu düşünüyorum. Bu işte çalışırken çok işte bir anlam hissetmekte zorlanıyorum, bu açıdan bana uygun olduğunu düşünmüyorum. Değiştirirsem bu yüzden değiştiririm bence. Yani birazcık daha böyle dediğim gibi bir şeylere fayda sağlamak, bir şeyleri değiştirmek, topluma sosyal açıdan yön vermek. Bu illa şey gibi bir şey olmayabilir ben üniversitedeyken onları düşünüyordum örneğin, işte bir işte yani bir dernekte, bir vakıfta çalışmak gibi bir şey yapabilirim diyordum ya da işte kamuda çalışarak gerçekten bir şeylere dokunabilirsiniz, bir iş yapabilirsiniz. Ama burada da mesela dış ticaret finansmanı biraz fazla dolaylı kaçıyor, sürdürülebilir finans diye bir alan var örneğin, bankada kalacaksam da öyle bir işe geçebilirim. Yani manevi tatmin aslında istiyorum, arıyorum (Hülya, 27, İşletme, Uzman- Özel Sektör).

Araştırma kapsamında kendileri ile görüşme yapılan bireyler arasında çalışma yaşamı ve mesleğine yönelik manevi anlamda olumlu değerlendirmelerde bulunan ve beklentilerinin karşılandığını ifade eden katılımcılar da mevcuttur. Söz konusu katılımcılar mesleğinin icrası haricinde kendi ilgi alanlarına da zaman ayırabildiklerini ve görece rahat çalışma koşullarına tabii olduklarını ve çalışma arkadaşlarıyla olumlu sosyal ilişkilerini ifade etmektedirler.

Açıkçası uyumlu ya, hobilerime de vakit kalıyor, iş de yapıyorum, böyle hizmet de veriyorum. Bir de ben köyde aile hekimi olmayı çok sevmişim. Bir daha böyle bir fırsatım olursa olurum diye düşünüyorum uzmanlıktan sonra (Mehmet, 30, Tıp, Asistan Hekim).

Ya tabii ki yani %100 uyum bir şey diyemezsin ama şirket kısmından başlayayım. Maaş beklentime uygun, ek benefitler(faydalar) beklentilerine hani o uygun çalışan mutluluğu için insan kaynakları departmanının yapmaya çalıştığı bir şeyler var. Bunlar beklentilerine uygun yöneticim, beklentilerimi, uygun çalışma arkadaşlarımla yardımsever, sıcak olmaya çalışıyorlar ama tabii önceki işindeki çalışma arkadaşlarım çok daha yardımsever ve sıcak insanlardı. Bu anlamda beklentilerim %100 uyuşmadığını düşünüyorum ama çok da kötü bir ortamda karşılaşmış değilim. O yüzden şuan birazcık daha bekleme, gözleme modundayım (Osman, 28, İşletme, Uzman-Özel Sektör).

Ya şöyle düşün açıkçası, ben önceki hedeflerinde bankacılık yok dedim ama bankaya girdikten sonra bu işi yapabileceğime inandım. Şu anda yani severek yapıyorum işin açıkçası. İşim yoğun ki mesela iyi yani işimi sevdiğim için daha çok iş yapmaya çalışıyorum. Yani başarıım da fena değil, bulunduğum grupta bizim sıralamalarımız var, fena değil başarılıyım, keyifli çalışıyorum (Kadir, 32, Maliye, Banka Personeli).

Yani mühendislik en azından şu anki konumum ar-ge mühendisiyim ve projeler yönetiyorum yani daha çok elektrik elektronik mühendisliğinden aslında biraz daha uzak ve bir proje yönetmek bir ekibin içinde olmak iyi hissettiriyor. Yani

mühendisliğin bu kısmını seviyorum. Bir ekip içinde olmak, bir çalışmayı birlikte yürütmek bu bundan hoşlanıyorum (Hatice, 27, Elektrik Elektronik Mühendisliği, Ar-Ge Mühendisi).

Bir diğer katılımcı ise gelir yanında toplumsal itibar olarak da beklediğini elde ettiğini ifade eder ve bunun mesleğine yönelik değerlendirmesine olumlu ve tatmin oluşturan bir durum olarak yansıdığını aktarır.

... üniversitenin neticesinde de bunlara yine kısmen eriştim yani. Allah'a şükür çorbamız kaynıyor, biraz gelirimiz var kendi halimizce. İşin özgürlük tarafında da yine birçok işe nazaran özgür olduğumuzu düşünüyorum. Yani her şeye rağmen hani bir öğretmene göre bir polise göre bir askere göre ne bileyim, hani muadil gelir seviyelerini düşünelim, özgür olduğumuzu düşünüyorum. Yani ikisi de karşılandı kısmen, belli bir birikim yapmamı sağlayacak kadar bir maddi beklentim vardı bunu şu an karşılıyor. Onun dışında belli bir prestij istiyorsun tabii o prestij olmasa bu kadar motive olmazsın diye düşünüyorum o prestij de yine geliyor. Yani insanlar hoca demeye başlıyor sana hani arkadaşların hoca diyor. Ailen, akrabaların hoca diyor. O prestiji de belli ölçüde karşılandı. Yani biraz daha tabii statü olarak o kendi toplumsallığımızda da belli bir yere çıkarttı bizi yaptığımız meslek, dediğim gibi maddi olarak ve prestij açısından beklentilerim vardı ve bunlar da belli ölçülerde karşılandılar (Ali, 27, Sosyoloji, Araştırma Görevlisi).

Kendi hesabına çalışmakta olan katılımcıların değerlendirmeleri incelendiğinde ise maddi ve manevi olarak beklentilerine uygun sonuçlar ile karşılaştıkları görülmektedir. Konu ile ilgili olarak Ahmet, mesleğinde rahatlık ve ekonomik özgürlük beklentileri olarak aradığını bulduğunu belirtir, Özlem ise bağımsız çalışmaya başlamadan önce yaptığı araştırmaları neticesinde oluşan arzu ve beklentilerinin özellikle gelir itibarıyla karşılaştığını dile getirir.

... sonuçta kendi istediğinizi yapmış oluyorsunuz, daha çok rahatlık ön plandaydı. Beklediğim oydu, onun dışında işte ekonomik özgürlük herkeste aynı kaygı vardı. İkisi de elde edilmiş şeyler oldu (Ahmet, 27, Eczacılık, Serbest Eczacı).

Biz zaten bunun öncesinde hani bir araştırma yaptık, nasıl yapabiliriz işte giderler, gelirler yani bu arzu beklentilerimiz şu anda karşılanıyor. Yani arzu beklentilerimiz şöyle söyleyeyim, yani şimdi rehabilitasyon merkezlerinde psikologların aldığı maaş asgari ücrettir çoğu zaman, onun üstüne geçen çok azdır ama biz kurum sahibi olduğumuzda tabii ki bu gelir fazlasıyla artıyor (Özlem, 30, Psikoloji, Psikolog-Bağımsız).

Bağımsız ya da kendi hesabına çalışan katılımcı ifadeleri aynı zamanda ticari bir girişimde bulundukları göz önünde bulundurularak bir değerlendirmeye açılabilir, zira katılımcılar iş veren pozisyonlarını beraber yürütmektedirler. Bu bakımdan ise Ahmet mesai saatlerinin olmadığını ve bu nedenle kendisine zaman ayırabilmesini olumlu olarak değerlendirmektedir. Özlem ise elde ettiği geliri olumlu olarak ifade etmek ile birlikte girişimciliğin getirdiği sorumlulukları mesleğiyle uyumlu görmemekte ve bundan dolayı mesleki tatmin elde edemediğini, girişimcilik faaliyetinden ayrı olarak terapistlik yaptığını aktarmaktadır.

Yani şöyle sosyal ekonomik düzeyi yüksek bir meslek grubu olarak gördüm. Hem maddi anlamda kazancın iyi olduğu aynı zamanda yönetici konumunda olduğum bir meslek o yüzden yöneticilik vasfı var. Onun dışında da zaman bir mesai kavramına tabii değilsin en azından patron olduğun için. Kendine ayrı bir zaman da ayırabiliyorsun, kendi işimin dışında kendine farklı zamanlar yaratabiliyorum. Böyle bir yanı var, bir devlet memuru olsaydım bunu yapamazdım 8-5 mesain var ama ben örnek veriyorum, saat 12-1 arası kendime zaman ayırabiliyorum ya da işte 2-3 arası bir mesai kavramına bağlı kalmadığım için bu bana bir artı oluyor (Ahmet, 27, Eczacılık, Serbest Eczacı).

Şimdi rehabilitasyon merkezinde psikolog olmak yani buranın işletmecisi olmak mesleki olarak beni tatmin ediyor mu? Hayır, çünkü terapistlik değil bu, bunu bence girişimcilik olarak düşünebilirsiniz. Yani bu benim bir girişimcilik alanım, mesleğimle uyumlu görmüyorum. Bunun maddi kazanım için rehabilitasyon merkezi açtım ama asıl kişisel mesleki doyumumu sağlayan şey, şu anda dışarıdan gördüğün danışanlarım, terapistliği yapıyor olmam (Özlem, 30, Psikoloji, Psikolog-Bağımsız).

Mesleğe yönelik değerlendirmelerde üzerinde durulması gereken bir diğer husus ise geleceğe yönelik umut olarak ele alınabilir. Zira farklı meslek gruplarına mensup araştırma katılımcıları erken kariyer dönemlerinde bulunmalarına bağlı olarak mesleklerini icra etmekten kazandıkları maddi ve manevi faydaları geleceğe ilişkin kurgularlar ve özellikle meslekleri itibarıyla ilerleme ve yükselme seçeneğine sahip kariyer meslek olarak tanımlanan gruplara mensup olanlar bakımından bu husus öne çıkar. Araştırma bulguları incelendiğinde bu durum hem deneyim kazanmak, nitelik ve vasıflarını arttırmak bakımından önem arz eden bir biçim alabilmektedir. Nitekim Fatih mesleğinin icrası konuyla ilgili olarak çalışma motivasyonunu oluşturan hususu ortama düzeyde bir gelir etmesinin yanında daha baskın olarak öğrenme eylemleriyle ilgili

gösterir, Osman ise edindiği deneyimi ön plana çıkararak yetkinlik kazanmak istediği bir alanda çalıştığını belirtmektedir.

Ben çalışma motivasyonunu bence para belirlememeli bu arada. Yani tabii ki de düşük miktarlarda çalışılmamalı ama ben halen düşük miktarda Türkiye ortalamasına baktığım zaman düşük miktarda çalıştığımı düşünmüyorum açıkçası. Yani ortalamaya göre bakıyorum sonuçta asgari ücretin 8 buçuk olduğu bir ülkede yaşıyorsun yani. Bu açıdan bakıldığı zaman motivasyonun tamamen para mı, yoksa mevzuatta bir şeyler daha öğrenmek için resmi yazışma dilinde bir şeyler daha öğrenmek mi? Açıkçası mevzuatta bir şeyler öğrendikçe dosyalarda daha güzel yazılı ama kendini ifade ettikçe daha çok dosya, yukarıya sundukça daha çok tatmin oluyorsun bence daha çok motive oluyorsun. Yani illa yukardan inemezsin temelden başlaman lazım. Ben o yüzden temelden başladım, düşünüyorum. Yavaş yavaş, yavaş yavaş temelden çıkmaya başlıyorum ben (Fatih, 27, İşletme, Uzman Yardımcısı- Kamu).

Aslında üniversitede istediğim işle hiç uyumlu değil ama bir kere başladıktan sonra benim şu an bulunduğum iş, görmek istediğim ve bir süre yapmak istediğim iş ile %100 uyumlu. Şu an bir product (ürün) takımında bir üründen sorumluyum ve ürünün herhangi bir teknik ister problemi olsun ister geliştirilmesi olsun fark etmez. Direkt bir product owner gibi ürünün sahibi olan iş biriminde çalışıyorum. Böyle bir deneyim elde etmek istiyordum. O yüzden beklentilerimle %100 uyumlu diyebilirim ama idealindeki işe giderken üzerime almam gereken çeşitli yetkinlikler ya da CV’nde olması gereken işlerden bir tanesi bu idealindeki iş birazcık daha strateji ve yönetime böyle şirketin yönetiminin olduğu birimden olduğu için direkt bir ürün yönetimi takımı idealindeki işte çok uyumlu değil tabii ama bir ön basamak (Osman, 28, İşletme, Uzman-Özel Sektör).

Öte yandan Esra ve Emine ise ortak olarak kariyerlerinin erken dönemlerinde bulunmaları nedeniyle beklentilerinin bir kısmını karşıladıklarını aktarmaktadırlar. Bu bakımdan meslek içerisinde geçirilen zaman değerlendirmeler üzerinde etkili olmaktadır.

Yani benim araştırma görevliliğinden beklentim hocalarla birlikte çalışmak, makaleler yazmak, onların derslerine katılıp öğrencilerle etkileşimlerini görmek ve ileride ben nasıl olurum kısımlarını hayal etmekte. Bir kısmını gerçekleştirdim ama onun çok başındayım (Esra, Kadın, 26, İşletme, Araştırma Görevlisi).

Aslında bir uyumsuzluk yok. Şöyle sadece iş hayatını, çalışma hayatına çok fazla adapte olabildiğimi düşünmüyorum o da işe yeni başladığım için öğrencilik hayatının bırakıp, bir süre ara verip ondan sonra bir anda iş hayatına başladığım için sadece adaptasyon dönemi olarak görüyorum. Onun dışında uyumsuz bir durum yok benim açımdan (Emine, 25, Eczacılık, Yardımcı Eczacı).

Bu husus ile ilgili olabilecek diğerk bir durum ise başkaka bir katılımcının belirttiğı üzere, mesleğee isteyerek başlamamış olmakla beraber zaman içerisinde meslekte ilerledikçe değerlendirme biçiminin değışmesi olarak ele alınabilir. Zira bu konuda katılımcı mesleğine isteyerek başlamadığını fakat kariyerinde ilerledikçe mesleğiyle ilgili tavrının olumlu olarak değıştiğini ifade etmektedir.

Şimdi şöyle işe başlarken dediğim gibi bankacılık çok isteyerek başlamadım. Açıkçası ilk başladığımızda maaşlarımızı da çok öyle mesela iyi değildi. Yani bir asgari ücretin biraz üzerindeydi o zamanlar. Tabii ondan sonra yavaş yavaş başarılı oldukça yani ilerledikçe bizde yükselme sınavlarımız var. Yükseldikçe mesela o farkındalıklar ortaya koydukça ilerledikçe. İlk önce gişede sonra gitgide yani gelir seviyem de artmaya başladı. Bulunduğum konum da orada mesela bir kredi bölümüne geçince artık daha belli bir müşterilerle irtibat kuruyorsunuz, insanlar sizden beklentileri yükseltiyor. Mesela bizde büyüyen müşterilerimiz oluyor, bunlar bana yani artı olarak geliyor ve şu anki görüşüm tamamen olumlu yani ben diyorum herhalde bir daha gelsem ya bankacı olurum diye düşünüyorum. Hani o yönde etkiledi beni işin gelişimi beni de geliştirdi (Kadir, 32, Maliye, Banka Personeli).

7.2.2. Çalışma Ortamı ve Sosyal İlişkiler

Çalışma yaşamı ve mesleğin bireysel anlamda nasıl değerlendirildiğı ile ilgili olarak ele alınması gereken bir diğerk unsur ise çalışma ortamı ve sosyal ilişkiler olarak gösterilebilir. Zira ilgili araştırmalarda bulgulandığı üzere icra edilen meslekte çalışma ortamının nasıl düzenlendiğı ve fiziksel durumu bireylerin stres düzeyleri, iş tatminleri, performansları üzerinde etkili olmaktadır (Vischer, 2007; Newsham vd., 2009). İkinci olarak ise çalışma yaşamında meslektaş ya da diğerk çalışanlar ile etkileşim ve sosyal ilişkilerin de iş memnuniyetini ve dolayısıyla mesleğee olan değerlendirmeleri etkileyen önemli faktörler arasında olduğu kimi çalışmalarda işaret edilmektedir (Hodson, 1997; Venkataramani vd., 2013). Bu çerçevede araştırmanın bu bölümünde, katılımcıların çalışma ortamlarının fiziksel olarak nasıl bir düzende bulunduğu ve iş arkadaşları ya da yöneticileri ile olan sosyal ilişki ve etkileşimleri hakkındaki görüşlerine ve bunların bireyler bakımından sonuçlarına yer verilecektir.

Kendileri ile görüşme gerçekleştirilen profesyonel meslek gruplarına ilişkin çalışma ortamı ile ilgili araştırma bulguları incelendiğinde meslek ya da çalışılan sektöre bağlı olarak bazı farklılıkların olduğu söylenebilir. İlk olarak ifadeleri incelenen kamu kurumlarında asistan hekim, uzman ve uzman yardımcısı olarak görev yapmakta olan kimi katılımcılar çalışma ortamından olumsuz görüş aktarırlar ve yaşadıkları zorlukları vurgularlar. Bu zorluklar temel olarak ortamın fiziksel yetersizlikleri ile ilgili görünmektedir. Bununla birlikte katılımcıların iş arkadaşları ve meslektaş ilişkileri olumlu olarak aktarılır.

Hastanemiz eski zaten yıkılacak yakın bir zamanda o yüzden çalışma ortamımız çok iç açıcı gözüküyor. Harabe gibi. İş arkadaşlarımız iyi ama yani genel olarak doktor arkadaşlar, asistan arkadaşlar özellikle (Mehmet, 30, Tıp, Asistan Hekim).

... çalışma ortamı biraz zorlu açıkçası hani zaten onun ben farkındaydım. Stajlarda da onu gözlemleyebiliyorduk. Hani ortam olarak biraz sen fiziksel hem de psikolojik bir mental dayanıklılık gerektiriyor (Ayşe, 33, Tıp, Asistan Hekim).

Çalışma ortamında bazı olumsuz şeyler var keşke bunlar olmasa mesela temizlik yönünden çok eksikler var en basit örnek bunu söyleyebilirim yani. İş öğrenme konusunda iş arkadaşlarıyla olan uyumlar vesaire onlar iyi onun yönünden sıkıntı yok ama tabii bazı eksiklikler var dediğim gibi temizlik açısından yani keşke öyle olmasa daha iyi olsa (Zeynep, 31, Maliye, Uzman-Kamu Personeli).

Kamu çalışanı bir diğer katılımcı ise çalışmakta olduğu kurumun farklı yerleşkeleri arasında farklılıklar olduğunu belirtir ve kendi iş yeriyle ilgili olarak hayal kırıklığı yaşadığını dile getirir. Dolayısıyla meseleyi sadece çalışılmakta olan alan ya da sektöre bağlı olarak ele almamak gerektiği, aynı kuruma bağlı çalışılıyor olsa dahi farklılıkların gözlemlenebileceği açıktır.

Mesela ben size şöyle bir rahatsızlığımı dile getirebilirim. Bizim (çalışılan kurum) bir emek yerleşkesi var, bir de Dikmen yerleşkesi var. Emek yerleşkesinin fiziki ortamı çok daha iyiiken Dikmen yerleşkesinde fiziki ortamı çok daha kötü mesela bu biraz benim için hayal kırıklığıydı. Sonuçta benim arkadaşlarımdan emek Yerleşkesine giden oldu ama ben dikmen yerleşkesine düştüm benim tercihim değildi bu mesela. Yani ben de Emek yerleşkesinde daha güzel bir fiziksel imkânlarla sahip olabilirdim. Hani bu anlamda böyle bir hayal kırıklığı olmuştu (Fatih, 27, İşletme, Uzman Yardımcısı- Kamu).

Çalışma ortamı konusunda bir diğer önemli husus bağımsız bir çalışma alanına sahip olmak olarak ele alınabilir. Zira kimi katılımcılar bu hususun altını çizer ve özgür çalışabilme imkânına sahip olduklarından söz ederek bunu mesleklerine yönelik olumlu bir durum olarak gösterirler.

Uyumlu aslında çalışma ortamı yani kendi odam var, odanın içinde hürsün, çok fazla bir beden gücü kullanmıyorsun, beyaz yakalısın genel olarak uyumlar maddiyat dışında uyumlu maddiyat kötü yani (Ömer, 28, Sosyal Hizmet, Psikososyal Destek).

İstediğim şartlar altında istediğim bir işi yapıyorum ve yani her sabah işe giderken keşke bugün de gitmeseydim dediğim olmuyor. Gerçekten severek gidiyorum. O yüzden iyi geliyor yani çalışma ortamım düzenim (Hatice, 27, Elektrik Elektronik Mühendisliği, Ar-Ge Mühendisi).

Başka bir katılımcı ise meslektaşları ile olumlu ilişkilerin iş hayatına başlarken ki önemli beklentileri arasında olduğunu belirtmekte ve aradığını bulamadığı için iş değiştirmek durumunda kaldığını ifade etmektedir. Dolayısıyla çalışma yaşamına dair sosyal ilişkiler mesleğe ya da iş yerine devam etme hususunda etkili görünmektedir.

Bir önceki iş yerimde belki yani beklentim iş hayatında böyle daha çok aktif olmak bir yana, iş arkadaşlarımla daha çok aktif görüşebilmek, ne bileyim başka şeyler yapmak iş dışında. Bunlar benim yüksek beklentilerim arasındaydı ama bir önceki iş yerimde böyle bir şey yoktu, sıfır sosyal aktivite zaten o yüzden de o iş yerini bıraktım. Bu yeni iş yerimde ama bu beklentim mesela çok güzel karşılanıyor. Dedğim gibi iletişimimiz çok açık. Sürekli bir aktivite yapıyoruz vesaire (Elif, 26, Endüstri Mühendisliği, Yazılım Danışmanı).

Çalışma arkadaşları ile sosyal ilişkiler ile ilgili olarak bir diğer önemli husus, meslektaşlar arasındaki yaş farkı olarak ele alınabilir. Zira asistan hekim olarak görev yapmakta olan bir katılımcı hemşireler ile arasında olan yaş farkını kendisini zorlayıcı bir unsur olarak göstermekte, ayrıca uzman hekimlerin uzun yıllardır çalışma oldukları dolayısıyla mesleki tecrübelerini kendisine bir zorluk olarak ele almaktadır.

Yani tabii ki ya ilk başta şey yaş farkı oldu mesela hani çalıştığınız yerde, bir serviste çalışırken oradaki hemşire hani sizden 20, 30 yaş daha büyük oluyor mesela sizden ve bu işe çok daha hâkim ama hani burada aslında karar verme yetkisi sizde ama çok fazla manipüle edilmeye yatkın oluyorsunuz. Hani ilk başta daha böyle genç daha şey tecrübesiz aynı şekilde hastalar da çok zorlayıcı istekler olabiliyor. Gene benzer

şekilde uzmanlarla yıllardır bu işin içinde olmuş oluyorlar. Yani o konuda zorlandım (Fatma, 27, Tıp, Asistan Hekim).

Başka bir katılımcı ise çalışma arkadaşları bakımından sorumluluğun eşit dağılmadığını, kendisinin daha fazla göre üstlenmekte olduğunu belirtmektedir.

Yani çok fena değil ama fena değil derim. Yani daha iyi bir ortam da olabilir diye düşünüyorum. Bazen yani ekipte daha çok sorumluluk almaya yönelik ya da daha ciddiyle çalışmaya yönelik olan kişinin ben olduğumu düşünüyorum. Yani herkesin böyle olduğunu düşünüyorum (Hülya, 27, İşletme, Uzman- Özel Sektör).

Araştırma kapsamında kendileri ile görüşme gerçekleştirilen katılımcılar bakımından meslek gruplarına ilişkin olarak hizmet vermekte oldukları kişi ya da kurumlara göre de değişebilmektedir. Nitekim psikolog bir katılımcı hizmet vermekte olduğu kesime ilişkin sosyo-ekonomik düzeye bağlı bir değerlendirme yaparak mesleki doyumsuzluk yaşadığını aktarmaktadır.

Uyumsuzluk yaratan durumlar yani tabii ki gelen kişilerin özellikle devlette çalıştığımızda sosyoekonomik düzeyleri, eğitim seviyeleri bizim hani o görüşmeleri doğru bir şekilde ilerletmemizi de zorlayabiliyor. O yüzden hani biraz daha uyumsuzluk var diyebilirim. Doyum olarak şu olabilir, hani dediğim gibi gerçekten de hani mesleğimde eğer karşı tarafta hani hem eğitim seviyesi olarak biraz daha iyi konumdaki kişiler oluyorsa görüşme aldığım kişiler gerçekten de o görüşmeyi daha sağlıklı olarak yürütebiliyorum. Bu benim hani beklediğim ve iyi olduğunu düşündüğüm bir şey (Büşra, 30, Psikoloji, Psikososyal Destek Personeli).

Konu ile ilgili olarak asistan hekim olarak çalışmakta olan bir katılımcı da benzer biçimde bir değerlendirme yapmakta ve şu an için hizmet vermekte olduğu bölgenin eğitimsizliği nedeni ile olumsuz ifadelerini belirtir. Katılımcı önceden köyde çalışmakta olduğunu ve kendisine duyulan saygı nedeniyle insanlarla ilişkilerinin görece daha olumlu yönde olduğunu aktarır. Dolayısıyla burada hizmet vermekte olan kişilere yönelik olumsuz değerlendirme aslında kişilerin eğitim durumları değil, mesleğe yönelik saygı ve bu bağlamda bir anlamda mesleğin sağladığı statü ile ilgili görünmektedir.

Doktorluk güzel meslek ama ülke şartları çok önemli. Ben mesela Türkiye'nin ortalama eğitim seviyesinin bu kadar düşük olduğunu tahmin dahi etmiyordum. Yani mesleğe başlamadan önce okuyorsunuz etrafınızda güzel derece sınıfları, üniversite geçiyorsunuz. Etrafınızda ilk 10000'e (üniversiteye yerleşme sıralaması) girmiş

adamlar ondan sonra bir sahaya çıkıyor bir hizmet vermeye başlıyorsun bir bakıyorsun yani nasıl bu kadar insanlar cahil kalmış olabilir ve de cehaletinde özgüvenli insanlar o çok rahatsız edici. Köydeki halk biraz daha laf anlıyordu yani. Adam diyor ulan doktor adam okumuş adam falan diyordu ama burada daha beterler. Ama ben 5 yıldır hekimlik yapıyorum bana sesini yükselten bile olmadı o konuda şanslıyım. Ankara'nın Çiçin'inde çalışmama rağmen hiçbir sıkıntı yaşamadım (Mehmet, 30, Tıp, Asistan Hekim).

Öte yandan özellikle özel sektörde çalışmakta olan katılımcılar bakımından ayrıyeten yöneticileri ve iş arkadaşları ile olan etkileşimleri ve sosyal ilişkileri mesleğe ilişkin değerlendirmeleri ile ilgili öne çıkan etkenler olarak işaret edilmektedir. Nitekim ifadelerine yer verilen katılımcılar mesleklerine ilişkin olumlu değerlendirmelerinde çalışma motivasyonlarını dile getirirlerken yöneticileri ve çalışma arkadaşları ile olumlu ilişkilerini vurgularlar.

... yani bir yıldır hiçbir zaman of ya keşke burayı değil de başka bir yere mi deseydim gibi bir cümlem olmadı. Hep çok keyifle çalıştım bunda belki şunun da etkisi vardır yani karşıma çıkan yöneticiler her zaman çok anlayışlı oldu. Hiçbir zaman böyle işte ekip tarafından kötü karşılanmadım dışlamadım. O yüzden burada biraz ekibin ve yöneticilerin de olumlu olması çok önemliydi (Aysel, 24, Sosyoloji, İnsan Kaynakları).

Çalışma motivasyonum %70 aslında kötü değil motiveyim aynı zamanda. Çünkü müdürümle ilişkim de iyi yani uyarması gerektiği zaman uyarıyor ama beni geliştirmek için uyardığını biliyorum. Ahenkli bir ortamımız var yani o yüzden şu an aldığım maaş, mesai saatleri diğer şeyler motivasyonum yönünde artı diyebilirim. (Murat, 26, Makine Mühendisliği, Ürün Geliştirme Mühendisi).

7.2.3. İş Güvencesi

Yaşama yaşamına yönelik değerlendirilmesi gereken bir diğer husus ise iş güvencesi ya da güvencesiz çalışma biçimleri olarak ele alınabilir. Zira iş güvencesiyle ilgili gerçekleştirilen istatistiksel araştırmalar güvencesizliğin işe bağlılık üzerinde etkileri olduğunu ve bu bağlamda mesleğin sürdürülmesi ve geleceğe yönelik planlar üzerinde rol oynadığını gösterir (Reinardy, 2012). Bununla birlikte iş güvencesi meslekten duyulan

tatmini etkileyen bir değişken olarak ele alınmaktadır (Iaffaldano ve Muchinsky, 1985; Reinardy, 2012; Yousef, 1998)

Ayrıca araştırmaya konu edilen profesyonel meslek gruplarıyla ilgili olarak Magdoff ve Magdoff (2004) tarafından belirtildiği üzere, güvencesiz istihdam yalnızca vasıf düzeyi düşük, mesleki bilgi ve beceri birikimi yetersiz işçilerle sınırlı kalmaktan ziyade, mühendisler ve bilişim teknolojileri uzmanları gibi meslek gruplarının bu koşullarla karşı karşıya kalabilmektedirler (s. 21).

Güvencesizlik literatürde iki boyutlu bir kavram olarak değerlendirilir. De Witte ve Naswall (2003) tarafından yapılan tanımlamalara göre güvencesizliğin ilk boyutu olan nesnel güvencesizlik geçici, kayıt dışı veya kısmi süreli istihdam gibi çalışma koşullarını ve istihdamın devamlılığını içerir ve güvencesiz çalışma bireyin hissiyatının ötesinde, nesnel olarak var olan bir durum olarak tanımlanır. İkinci boyut ise öznel anlamda iş güvencesizliği olarak tanımlanır ve bireyin işine devam edip etmeme konusunda kişiselleşebilen bir riskini ifade etmektedir. Bu boyut, bireyler arasında farklı düzeylerde hissedilen bir algıdır ve iş güvencesine yönelik tehdit veya güçsüzlük durumlarının değerlendirilmesi ile ortaya çıkar. Dolayısıyla tanımlar incelendiğinde güvencesizliğin nesnel koşullarının herkes için ortak olmasına rağmen, bireysel düzeyde nasıl algılandığını ve hissedildiği kişiler arasında farklılık gösterebilmektedir.

Araştırma bulguları incelendiğinde ilk olarak nesnel güvencesizliğinin en genel haliyle iş sözleşmesi ve özlük hakları bağlamında biçimlendiğini söylemek mümkündür. Bu durum ise araştırma katılımcıları bakımından yüzeysel olarak kamu ve özel sektörde çalışmak bakımından birebirden ayrılan bir görünüm arz eder. Fakat araştırma verileri incelendiğinde kamu ve özel sektör içerisinde de farklı iş sözleşmelerine bağlı görev yapmakta olan ve dolayısıyla güvencesizliğin nesnel anlamında durumları değişen katılımcılar bulunmaktadır. Araştırma bulguları nesnel güvencesizlik bağlamında değerlendirildiğinde kamu personeli katılımcıların araştırma görevlileri hariç olarak nesnel güvencesizlik boyutunda ifadelerine rastlanmamıştır.

Özel sektör grubunda ise avukat bir katılımcının çalışma şartlarına bağlı olarak nesnel güvencesizlik içerisinde değerlendirebilir görünmektedir. Zira avukat olarak çalışmakta olan bir katılımcı maaşının olduğundan daha düşük gösterildiğini ifade eder ve hak ettiği fazla mesai ücretlerini alamadığını belirtir.

Mesela maaşımız düşükten gösteriliyor yani bu kötü bir şey veya hak ettiğimiz fazla mesaiyi alamıyoruz veya işte yarın işten çıkarıp çıkar olmayacağımızı bilmiyoruz. O şekilde çünkü. Yani bizim yerimize ikame edilebilecek çok fazla avukat var (Zehra, 28, Hukuk, Avukat).

Araştırma görevlisi katılımcılar ise öğrenimleri devam ettiği sürece geçerli olan bir iş sözleşmesine tabii olmaları bakımından, doktora sonrasında işleri kaybetmek ile yüzleşmektedirler.⁸ Bu meslek grubuna mensup katılımcılar bu durumun çalışma motivasyonları üzerinde etkili olduğunu belirterek istihdam sürelerinin sonlanması halinde gelir elde edebilecekleri arayışlara girdiklerini belirtmekte, ayrıca geleceğe yönelik uzun vadeli plan yapamadıklarını ifade etmektedirler.

Güvence kısmı biraz tabii endişelendiriyor 50/d olarak düşününce güvence yok. Çünkü o kadar sene emek verip doktora sonrasında işsiz kalmak ki memleketin gidişatı da eğer hani böyle gideceğini görüyoruz 5-6 sene boyunca en azından. Öğrenciler azalacak yani üniversitelere daha az öğrenci gelecek yani hazine kaynakları kısıtlamak zorunda kalacağı için üniversitelere ayrılan kaynak da kısılmak zorunda kalacak. Bunun sonucunda daha az kadrolar çıkmaya başlayacak. Doktora kadroları daha da kısılacak. Yani bu açıdan düşündüğümüzde doktoradan sonra ciddi bir işsizlik ihtimaliyle karşı karşıyayız ve bu durumların ciddi ciddi endişelendiriyor ve hatta ufak tefek buraya da belli planlar, projeler hazırlamak zorunda hissediyorum kendimi. Akademide kalmazsam ne yapacağım şeklinde. [Çalışma motivasyonunu etkiliyor mu bu durum?] Ya çalışma motivasyonunu tabii ciddi şekilde etkiliyor çünkü. Yani tamamen enerjini buraya ayırabilirsin. Mesela güvencen sağlam olsa dersin ki tamam, ben zaten işte 65 yaşına kadar emekli olana kadar bu işin içerisindeyim o zaman bütün yatırımları bütün enerjimi ben buraya harcıyayım dersin güvende hissetsen ama güvende hissetmediğim için abi başka alanlarda da bir enerji harcaman gerekiyor. Başka alanlara doktoradan sonra ne yapabilirim kestirebilmek için. İşte ne bileyim finans sektörüne kafa yormaya başlıyorsun işte para pul işlerine kafa yormaya başlıyorsun. En basit örneği mesela işte gidip kripto öğrenmeye çalışabilirsin, borsa öğrenmeye çalışabilirsin gibi gibi

⁸ Bu durum araştırmanın gerçekleştirildiği süreç içerisinde değişiklik göstermiştir. 09 Şubat 2023 tarihli ve 32099 sayılı Resmî Gazetede yayımlanan ilgili kanun maddesi değişikliği ile araştırma görevlilerinin isteğe bağlı olarak, belirlenen süre içerisinde 50/d statüsünden 33/a statüsüne geçebilmelerine olanak tanınmıştır. 33/a statüsünde ise doktora mezuniyeti sonrasında da sözleşmeli olarak çalışabilmek mümkün olmaktadır.

yani ciddi şekilde etkiliyor. Çalışma motivasyonunu bunun dışında çalışırken de ya bu kadar emek veriyoruz da sonucu ne olacak deyip zaten çalışırken de kendi içinde bir motivasyon düşüklüğü yaşıyorsun zaten (Ali, 27, Sosyoloji, Araştırma Görevlisi).

İlk başta evet çok fazla stresliydi. Açıkçası beni biraz daha şey yapan sakinleştiren yaşımın henüz genç olmasıydı. Eğer 50'de hâlâ devam ederse ve ben bir yerde sıkılırsam yaşım genç olduğundan dolayı bırakır gider tekrar KPSS çalışırım diye düşünmüştüm veya belki öğretim görevliliğine geçerim yüksek lisanstan diye düşünmüştüm (Esra, Kadın, 26, İşletme, Araştırma Görevlisi).

Evet, 50'de o sıkıntılı, çünkü duyduğum şeyler de oluyor. Yani direkt doktora bitiminde işsiz kalmak. Hani bu kadar sene eğitim aldıktan atılıyor olmak hani birazcık şey üzücü o korkutuyor (Yasemin, 27, Elektrik Elektronik Mühendisliği, Araştırma Görevlisi).

Öznel güvencesizlik ise araştırma bulguları bakımından görece daha belirgin bir husus olarak ortaya çıkmaktadır. Bu noktada ise kamu çalışanları genel olarak olumlu görüşlerini bildirirlerken, psikolog olarak görev yapmakta olan bir katılımcı ise potansiyelinin üzerinden bir iş beklentisi olması dolayısıyla psikolojik bakımdan kendisini güvencesiz hissettiğini dile getirir.

... can güvenliği ya da psikolojik güvenliğim bence önemsendiğini hissetmiyorum. Çünkü daha çok hani ne iş daha robotik ve tüm potansiyelinin üstüne çıkacak şekilde bir iş beklenebiliyor. Bir anda kendini onun içinde bulabiliyor ya o bence insani şartlarda olmaması gibi devlet kurumu aslında daha şey olduğu düşünülür. Daha rahat olduğu düşünülür ama sosyal hizmet merkezleri belki o açıdan farklılaşıyor. Çok fazla işi üstüne alıyor o yüzden psikolojik güvenliğinin güvencemin olduğunu düşünmüyorum. Yıpratıcı meslek olduğu için (Esra, 25, Psikoloji, Psikososyal Destek).

Özel sektörde çeşitli meslek gruplarına mensup katılımcılarda ise öznel anlamda güvencesiz çalışma şartları meslek gruplarına kıyasla farklılaştığı ve temel nedenin piyasaya arz edilen emek arzına ve çalışılan kuruma bağlı olarak ortaya çıktığı söylenebilir. Nitekim avukat olarak çalışmakta olan bir katılımcı “yerimize ikame edilebilecek çok fazla avukat var” sözleri ile güvencesizliğini ifade ederek, mesleğinde sirkülasyon olması dolayısıyla hayat hikayesini, gelecek planlarını kurgulayamadığını bildirmektedir.

... hiçbir şekilde düzen tutamamış gibi hissettiriyorum yani bir işe başlarsınız, işte bir yerde çalışırsınız, düzenli bir işiniz vardır, düzenli bir geliriniz vardır. Eee

mesleğinize göre mesela bazı insanlar benim çevremdeki insanlar mesleğine göre hayatlarını şekillendirebiliyorlar. İşte burada çalışıyorum o zaman şöyle bir yerde yaşamam gerekiyor, oraya yakın olmalıyım, ulaşım araçlarına vesaire yakın olmalıyım, işte şu tarihlerde tatil yapamam vesaire. Hani insanlar mesleklerine ve iş hayatlarını güvendikleri için işlerine göre plan yapabiliyorlar ama mesela ben bunu yapamıyorum şu an yani her an çıkarmışım gibi veya işte buradan gidip Sakarya'ya taşınısam tekrar geri dönsem hani sanki hiçbir şey kaybetmeyecekmişim gibi hissediyorum. Bunun en büyük sebebi de aslında ne kadar şehirler farklı olsa da İstanbul'da yaşamak ne kadar zor olsa da İstanbul'daki bir avukatla, Sakarya'daki bir avukatın maaşı, Konya'daki bir avukatın İzmir'deki avukatın aldığı maaş hiçbir farkı yok. Aynı maaşı alıyorsun, aynı standartta çalışıyorsun hayatını yine bir şekilde orada da aynı şekilde devam ettirebilirsin. Yerimize ikame edilebilecek çok fazla avukat var yani çok fazla zaten avukat açığı var. Yani sürekli bir sirkülasyon var bizim meslekte. Sürekli birisi işe giriyor, birisi işten çıkıyor vesaire o yüzden de bu da benim sürekli bir yere bağımlı, bağlı olmama engelleyen bir durum. Yani evet benim burada bir işim var, burada bir on sene çalışırım diyemiyorum (Zehra, Kadın, 28, Hukuk, Avukat).

Mühendis bir katılımcı ise güvencesizlik durumunu işvereni ile ilişkisi bağlamında değerlendirmekte, herhangi bir anlaşmazlık durumunda işini kaybedebileceğini dile getirmektedir.

Eee işimi kaybetme gibi bir durumum özel sektörde tabii ki de var. Şu an beni çok arayacaklarını sanmıyorum. Ha ne olur sinirlenip çıkarabilirler ama ben çok işe yarıyorum ya da ne bileyim gerektiğinde çok fazla çalışıyorum, çok ahım şahım maaş istemiyorum gibi şeyler var ama önce bir an biz sinirlenip, bir şeye kızıp ya da birisi yanlış bir şey anlatıp beni çıkartabilir burası özel sektör. Müdürümle herkesinki gibi orta seviye yani aramız iyi ama çıkartabilir belli olmaz (Hasan, 26, Elektrik Elektronik Mühendisliği, Yazılım Mühendisi).

Öte yandan uzman, uzman yardımcısı ve bankacıların mülakat verileri incelendiği ise çalıştıkları kurum dolayısıyla bir güvencesizlik hissetmediğini ifade eden katılımcıların mevcut olması, bu noktada güvencesiz çalışmanın temel olarak personeli olunan kurum ya da işyeri bağlamında şekillendiğini savunmayı mümkün kılar. Ayrıca ilgili bölümde de ele alınacağı üzere özel sektör çalışanlarının meslekte ilerleme isteklerine bağlı olarak terfi etmek ya da iş kolu değiştirmek amaçlı çalıştıkları kurumu değiştirmeye yönelik plan ya da tahayyülleri de öznel anlamda güvencesizlik değerlendirmelerinde etkili bir unsur olarak gösterilebilir.

... yani işte kurumsal bir yerde çalışmak isteme sebebim de buydu. Burada herhangi bir şekilde iş kaybetme korkusu yaşamıyorum. Sadece ben değil, bu arada genel

olarak benim işyerimde çalışan hiç kimse yaşamıyor. Çünkü şirket politikası olarak buna çok mecbur kalındığı zaman başvuruyorlar sadece. Yani hakikaten yanlış bir şey yapıyor olmamız gerekiyor kasıtlı olarak (Hülya, 27, İşletme, Uzman- Özel Sektör).

Ya şimdi şöyle, biz şimdi (çalışılan kurum) kamu bankası ama anonim şirket olarak geçiyor, iş kanuna tabi süresiz sözleşmemizde yani işsiz kalacağımı düşünmüyorum. Çünkü bu yani bu hükümetle değişse şeyde olsa herhangi bir, çünkü bankanın o bir yetiştirilmiş elemanımız, yani bir anda bu kadar insanı ya da başarılı insanı çıkaracaklarını düşünmüyorum. Kendim bırakmadıktan sonra işsiz kalacağımı düşünmüyorum şu an (Kadir, 32, Maliye, Banka Personeli).

Çok büyük konuşmak istemem ama işimi kaybetme durumum yok yani çünkü işimi doğru yaptığımı düşünüyorum. Üstlerime karşı da saygılıyım hep. Kovulmak olmaz zaten de hani şöyle bir şey olabilir. Biz proje bazlı çalışıyoruz proje geliyor. Biz proje yapıyoruz, testi yapıyoruz vesaire. Eğer o şirket artık proje alamamaya başlamışsa sana da ihtiyacı kalmaz yani kalmaz bu nedenle o şirketi bırakıp başka bir şirkete geçebilirsiniz. Hani kovulmak değil de kaynak fazlalığından dolayı azaltılmaya gidilirse işsiz kalabilirsiniz tabii ki ama şu an imkânsız gibi bir şey. Çünkü şirketler artık deli gibi dijitalleşmeye geçti benim sektörde. Bu açıdan bayağı şey popüler yani şu anda (Elif, 26, Endüstri Mühendisliği, Yazılım Danışmanı).

Araştırma bulguları bakımından öznel anlamda güvencesizliğe yönelik değerlendirmeleri etkileyen bir diğer husus ise bireysel kriterler ya da özellikler olarak ele alınabilir. Zira konu ile ilgili olarak bir katılımcı hayat felsefesi olarak hazırlıklı olduğunu bildirmekte, bir diğer katılımcı ise olumlu bir insan olduğunu aktarmaktadır.

Yani çok şükür şu an şu ana kadar bir mobbinge rastlamadım. Güvence olarak da şimdi hani bilmiyorum onun çok böyle nasıl diyeyim, bizim tahmin edebileceğinizden daha üst şeyler olması durumunda işimi kaybedebileceğini düşünüyorum. Örneğin siyasi şeyler, politikalar yani. Onun haricinde ben zaten buraya KPSS puanıyla geldim. Şu an sözleşmeli personele herhangi bir mobbing yaşamıyorum şu ana kadar. Bu olmayacağı anlamına gelmez ama tabii ben genel olarak hiçbir şeyi garanti görmediğim için hayat felsefem yüzde yüz eminim diyemem. Yani her şey olabilir. Allah korusun evet ama dediğim gibi bir şey olursa da şaşımam (Aynur, 27, Sosyal Hizmet, Psikososyal Destek).

Ben pozitif bir insanım. Beni olumsuz etkileyebileceğini düşündüğüm bir durum içerisinde değilim açıkçası (Meryem, 28, Ziraat Mühendisliği, Ziraat Mühendisi).

7.3. YÜKSEKÖĞRETİM KAZANIMLARI VE MESLEĞİN İCRASI

Araştırma kapsamında ele alınması uygun görülen bir diğer husus yükseköğretimde kazanılan bilgi, beceri ve yeteneklerin mesleğin icrasında noktasında nasıl değerlendirildiği, öğrenim alanları ile mesleğin gerektirdiği donanımlar arasındaki uyum ya da uyumsuzluk ile birlikte çalışma yaşamı ve mesleğin kendisi hakkında tavır ve tutumların nasıl biçimlendiğidir. Nitekim, gerek araştırmaya dahil edilen profesyonel meslek grupları gerekse de diğer birçok profesyonel meslek bakımından mesleki konuma ulaşmak için belirli bir seviyede ve alanda yükseköğretim almak zorunludur ve çalışma yaşamına başlangıç ilgili alanlarda diploma ile belgelendirilebilir becerilere dayalı olarak gerçekleşir. Bu bağlamda araştırmanın bu bölümünde katılımcıların öğrenimlerini tamamladıkları yükseköğretim alanları ile çalışma yaşamlarında pratik olarak kullandıkları bilgi ve beceriler karşılaştırılacak ve bu doğrultuda eğitim alanı ile istihdam piyasası arasında nasıl bir ilişki kurulabileceği tartışılacaktır. Aynı zamanda bu husus eğitimsel kazanımın toplumsal hareketlilik üzerinde nasıl bir etkisi olduğuyula ilişkili olarak belirlenen araştırma amaçları açısından önemli bir etken olarak belirginlik kazanır.

Araştırma bulgularıyla ilgili olarak mülakatlarda eğitim ve icra edilen meslekler arasında nasıl bir uyum olduğuna yönelik alınan yanıtlar çoğu meslek için genel itibariyle; uyumlu, kısmen uyumlu ve tamamen uyumsuz olarak çeşitlilik göstermektedir. Uyum ve uyumsuzluk nedenleri ise eğitim ve istihdam piyasasının çeşitli biçimlerde ilişkileri ve çalışma koşulları bağlamında ortaya çıkar. Buna bağlı olarak kendileri ile görüşme gerçekleştirilen profesyonel meslek gruplarına mensup bireyler bakımından yükseköğretim alanları ve icra edilen meslekler arasındaki uyum ve uyumsuzluk konusunda eğitim alanı ve meslekler bakımından ancak kısmi bir gruplaşma olduğu tespit edilmektedir.

Nitekim genel bir değerlendirme yapıldığında kamu personeli asistan hekimler, psiko-sosyal destek personelleri, kamu ve özel sektörde uzman veya uzman yardımcısı olarak çalışmakta olan katılımcılar öğrenim becerileriyle icra ettikleri mesleklerinin uyumlu olduğunu ya da kısmen bir uyum içerisinde olduğunu ifade eden gruptadırlar. Lakin bu

gruplara ek olarak aynı zamanda yükseköğretimde kazandıkları emeğin niteliği ve icra ettikleri meslekleri arasında direkt ilişki bulunmayan sosyoloji mezunu insan kaynakları personelleri ve rehber öğretmenlerin de uyumlu ya da kısmen uyumlu olarak değerlendirmelerde bulundukları gözlemlenmektedir. Bu bağlamda birbirlerinden farklı alanlarda yükseköğretim eğitimi alan ve farklı mesleklerde çalışmakta olan katılımcılar eğitimleri ve mesleklerinin uyumlu olduğunu ifade ederler.

Bence uyumlu benim aldığım eğitim uyumluydu (Ayşe, 33, Tıp, Asistan Hekim).

Evet, yani maliye mezunuyum ve (çalışılan kurum) çalışıyorum. Yani okuduğum bölümle alakalı bir işte çalışıyorum (Zeynep, 31, Maliye, Uzman-Kamu Personeli).

Yani ekonomi okudum, ekonominin ilkelerini öğrendik şu anda da mali kontrol yapıyorum. Tam olarak öğrendiğim işi yapıyorum yani (Tuğba, 26, Ekonomi, Uzman Yardımcısı-Özel Sektör).

Yani bence kesinlikle çok uyumlu çünkü bir görüşme yaptığımız zaman yetkinlik bazlı mülakat eğitimi aldım mesela burada sondajlama tekniği var. Yani ben bu eğitimi alırken iş arkadaşlarımdan hiçbiri bunu bilmiyordu, çünkü lisansları işte iktisat, işletme ya da çeko (çalışma ekonomisi) gibi bölümlerden mezunlar ama ben bu yöntemi biliyordum zaten bu yöntemi bilerek işe başladım. Bu da bana çok katkı sağladı, çünkü karşımdaki insan bir soru sorduğumda cevap veremiyor ya da verdiği cevabı da aslında bir başka bir cevap var, onu söylemek istiyor. Ben onu hemen sondajlama tekniğiyle alabiliyordum burada mesela çok iyi bir deneyim olduğunu düşünüyorum. Bunun dışında gözlem yapmak kesinlikle harika bir şey. Yani her zaman ne olursa olsun sohbetin içindeyken arka planda ben çok çok bambaşka şeylere görebiliyorum bunun böyle geri dönüşlerini de alıyorum mesela yani görüşme sırasında. Departman yöneticileriyle beraber giriyorum görüşmelere ve aslında onlar merak ettikleri şeylere sormuyorlar, ben anlıyorum sormadıklarını görüşmenin seyrinden ya da arkada hemen böyle teams (çevrimiçi toplantı yazılımı) grubundan yazıyorlar, ben bir soruyla onların cevabını almak istedikleri üç sorunun cevabını almış oluyorum onlar da böyle şok oluyorlar. Yani “nasıl sordun bu soruyu” işte “aday da çok zorlandı ama hani verdi cevabını” gibi o yüzden kesinlikle örtüşüğünü düşünüyorum (Aysel, 24, Sosyoloji, İnsan Kaynakları).

Evet, birebir uyumlu zaten bankacılık mezunuyum şu anda da yaptığım bankacılık sadece orada bir ufak işte değişimler var işte yönetsel anlamda o da zaten onun da yani iletişim eğitimleri vesaire olduğu için tamamen birebir uyumlu (Kübra, 24, Bankacılık, Bankacı).

Psikoloji ve sosyal hizmet alanlarından mezun, psiko-sosyal destek personeli veya bağımsız psikolog olarak çalışmakta olan katılımcılar ise uyumlu olduğunu belirtmekle birlikte üniversite öğrenimlerinin eksik olan yönlerinin de olduğunu vurgularlar.

Evet uyumlu ama uyumun bizde işte bir sonu yok, yani sürekli zaten almaya da devam ediyoruz, daha da almak istediğim çok fazla eğitim var ama uyumlu mu evet uyumlu (Özlem, 30, Psikoloji, Psikolog-kendi hesabına).

Evet uyumlu dediğim gibi sadece biraz daha uygulamaya dönük eğitim olabilirdi ama onu da sonrasında hani kendimizi geliştirerek özellikle de görüşmeler ilerledikçe daha iyi olmaya çalışıyorum (Büşra, 30, Psikoloji, Psikososyal Destek Personeli).

Aynı zamanda başka bir katılımcı ise mesleğini olması gerektiği, ideal biçimde icra edemediğini, edindiği bilgi ve beceriyi tam olarak sergileyemediğini aktarır. Katılımcı bakımından bu durum öğreniminde spesifik olarak uzmanlaştığı alan haricinde, aynı meslek içerisinde farklı alanlara yönelik hizmet verme yükümlülüğü ile ortaya çıkmakta ve eğitim sürecinde mesleğin pratik icrasıyla ilgili öngörülen süreci engelleyen bir nitelik taşımaktadır. Bununla birlikte katılımcı mesleğinde ihtiyaç duyduğu söz konusu becerilerde yetkinliğinin artırılması konusunda gerekli biçimde desteklenmediğini belirtir.

Tamamen uyumsuz diyemem, danışmanlık biriminde çalıştığım için görüşmeler yapıyorum, bir yandan o kısımdan biraz yakalıyor ama hani yüzdeliğe vurursam %30 falan uyumludur. [Neler uyumsuz sizce ya da nasıl daha iyi uyumlu olabilirdi?] Sadece danışmanlık biriminde çalışsaydım ve klinik psikolog olarak sadece bu süreçte sorumlu olsaydım çok daha uyumlu olurdu. Uyumsuz olmasının nedenlerinden biri danışmanlık dışında işte SED (sosyo-ekonomik destek) biriminde kioç biriminde kioç sorumlusuyum zaten ya da gerektiğinde diğer aktivitelerde, gerekli görevlerde yer aldığım için danışmanlığa zaman ayırma ve bizim o mesleğin o ideal ve etik çerçevesinde yürütme şansım olmuyor, bende en büyük sıkıntı bu. Yani danışmanlıkta belirli aralıklarla görmen gerekir, öncesinde onun hazırlık süreci vardır, yani görüşmeye girmeden önce ona biraz hazırlanmam gerekir önceki haftadan bu yana. Yani şu an mesela bir danışanım geliyor, o an bambaşka bir şey halindeyim, onun geldiğini o an fark ediyorum hemen gidiyorum onunla görüşüyorum. Bazen hiç vakit olmuyor o süreyi 15 dakika kadar tuttuğum bile olabiliyor. Yani hiç çok niteliksel olarak çok düşük şartlarda hiç mesleki birikimi, bilgimi ya ideal o ideal şeyi öğretilen ideal düzeni sağlayamıyorum o çok can sıkıcı oluyor. Bir de şöyle bir şey var, mesela çocuklarla ilgili eğitim almadım ben, klinik psikolojide de yetişkin odaklı eğitimi aldım. Dolayısıyla çocuk ve ergenle çalışmak bambaşka bir alan ve eğitim gerektiriyor. Şu an buna bakılmaksızın daha çok çocukla görüşmeler yapıyorum. O konuda yetiştirmem gerekiyor kendimi bir yandan ama o açıdan bakanlık şeyi yeterli eğitimi sunmuyor. Benim dışarıdan bir şeyler yapmam lazım o yüzden biraz o konuda sıkışmış hissedebiliyorum. Yani yetkinliğinin artırılması konusunda çok destekleyici değil bence bakanlık, yeterli değil (Esra, 25, Psikoloji, Psikososyal Destek).

Başka bir katılımcı ise eğitim sürecinde mesleğin pratik icrası konusunda yeterli deneyime sahip olamadığını ifade ederek yüksek öğrenci sayısını bu durumun nedeni olarak göstermekte ve çalışma yaşamına başladıktan sonra saha tecrübesi ile eğitim kazanımı ile mesleği arasında daha uyuma yönelik pozitif bir tutum geliştirdiğini aktarmaktadır.

Üniversite eğitimi ve meslek ile uyumlu ancak bu uyumu yakalamak için çaba göstermek gerekiyor mesleğe atandıktan sonra uygulama alanına göre teoriyi tekrar çalışman gerek çünkü teori soyut kalabiliyor, bunu meslekle bağdaştırdığın zaman somutlaşıyor. Tabii ki pek çok şey için böyle ancak sosyal hizmet gibi insanla sürekli bir iletişimde olman gereken temas halinde olman gereken mesleklerde bence daha önemli bu. Hani bir sistem kuramına bir ekolojik kuram, bir güçler perspektifi gibi böyle teorik bilgiler hani diğer terapi modelleri mesleğe başladıktan sonraki uygulama alanlarıyla daha bir somutlaşıyor. Bu nedenle üniversite okurken bu teorik bilgiler çok soyut geliyordu bana hani somutlaşması için. Çünkü 400 öğrenciye karşı da somutlaştırarak bir alan yoktu, stajlar da somutlaştırmak çok yetersiz, fazla öğrenci olduğu için ancak mesleğe girdikten sonra bu teması kurduktan sonra uyumlu olduğunu fark ettim (Ömer, 28, Sosyal Hizmet, Psikososyal Destek).

İkinci olarak ise kısmen bir uyum ifade eden katılımcıların ifadelerine yer verilmelidir. Bu hususta katılımcılar genel itibarıyla tamamen bir uyumdan bahsetmeseler de öğrenim sürecinde elde ettikleri becerin bir kısmını pratik olarak mesleklerini icra ederken kullandıklarını ya da geniş bir içeriğe sahip öğrenim alanları ile çalışma yaşamının gerektirdiği donanımların bir noktada kesişebildiğini belirtirler. Katılımcıların mezun oldukları alanlar incelendiğinde ise görüleceği üzere ekseriyetle sosyal bilim alanlarından mezun oldukları ve dolayısıyla direkt olarak ilişkili meslek alanlarına yönelik eğitim almadıkları ifade edilebilir. Bununla beraber katılımcılar yükseköğretim alanlarında edindikleri bilgi ve becerilerin kendilerini destekleyici bir unsur olduğunu vurgularlar.

Şöyle söyleyeyim bu daire daha butik bir daire, buradakiler iktisatçı, matematikçi daha çok, bir tek ben işletmeciyim. Aslında çok da direkt iş uyumlu değil ama tabii ki sosyal bilimler, gördüğün dersler biraz da ilintili, ilişkili. Kendini eksik olduğun alanlarda geliştirerek de çünkü daire sosyal güvenlik sistemiyle yakından ilişkili olduğu için bu başlı başına önemli, sosyal güvenlik hukuku alanında uzmanlaşmış insan yok burada. Onlar da benim gibi eskiden buradakiler hani uzmanlar ne yapıyorlarsa o doğrultuda hareket etmişler, onların çalıştığı dosyayı incelemişler, onlara yardımcı olunmuş, bu şekilde işi öğrenmişler. Onun için çok çok böyle birebir demeyelim ama ilişkili dirsek teması alanlar diye söyleyebilirim (Halil, 26, İşletme, Uzman Yardımcısı- Kamu).

Yani tabii bu işte yaptığım şeyleri bana bölümde böyle böyle yapacaksın diye öğretmediler ama işletme bölümünde aldığım şeylerin, teorik bilgilerin bazıları işte karşıma çıkıyor, işte karşıma çıkan ama okulda birebir görmediğim şeyleri de gene okulda gördüm. Benim alt yapımı hazırlayan şeylerin desteğiyle beraber çözümleyip onları o süreçleri yönetiyorum. Bu anlamda birebir aynı şeyler olmasa da destekleyici bir eğitim aldığımı düşünüyorum (Osman, 28, İşletme, Uzman-Özel Sektör).

... belli yerlerden dokunuşları var, hani ben dış ticaret finansmanında çalışıyorum işte bazı fiyatlamalar da bizim birimde kullandığımız formüllerden gördüm onları. Ama hani çok ufak ortaklıklar var genel olarak hiç alakası yok diyebilirim neredeyse hani aa evet biz bunu oku da görmüştük dediğim çok az şey gördüm. Tamamen işe girdikten sonra ben yeni bir dünyayı tekrar baştan öğrendim aslında (Hülya, 27, İşletme, Uzman- Özel Sektör).

Sosyolojide de belli araştırmalar için sokağa inmek, araştırma yapmak, gözlem yapmak gerekiyordu. Hatta Konya'da şeye gitmiştik, köylere gitmiştik biz araştırma yapmak için. Rehber öğretmen olarak da çocukları iyi gözlemlemek, iyi tanımak, iyi bağ kurmak gerek. Yani sosyoloji nasıl hani toplumun temel yapı taşı aileye kadar hani inerek belli şeyleri araştırıyor, sorguluyorsa rehber öğretmen de yani öğrenciyle iyi bir bağ kurarak aileye kadar iniyor, gerektiği noktada gözlemliyor ve hani sorun için ona göre bir çözüm yolu izliyor diyebilirim (Leyla, 26, Sosyoloji, Rehber Öğretmen).

Uyumsuz olarak ifadede bulunan katılımcıların ise çeşitli meslek gruplarından bulunduğu gözlemlenmekte fakat bahsedileceği üzere bu durum özellikle kendi hesabına çalışma imkânını bulan eczacılar ve avukatlar için ortak bir bulgu olarak öne çıkmaktadır. Bu yönde ifade bildiren farklı mesleklerle mensup katılımcılar temel olarak pratikte mesleklerini icra edebilmek adına yükseköğretimde aldıkları eğitimin yetersiz olduğunu vurgularlar ve uygulamaya yönelik eğitimin eksikliğini belirtirler. Katılımcılar bakımından yükseköğretimde uygulamaya mevcut durumdan daha fazla ağırlık verilmesi ve çalışma hayatında karşılaşacakları güncel gerçekliğe yönelik donanımlarının artırılması gereklidir.

Ben iki yıl aile hekimliği yaptım ama şu anki yaptığım aile hekimliği değil. Aile hekimliği ile ilgili hiçbir fikir dahi verecek yere gitmiyoruz, hani bir aile hekiminin yanına gitsek, staj yapsak bazı aile hekimleri yapıyormuş, bizim hastanede, üniversitede yok. Bu tarz bir şey olsa aslında daha iyi olur. Kendim mesela buradan çıkan arkadaşların tamamı direkt asmlere (aile sağlığı merkezlerine) atanıyoruz ama bir şeyimiz yok yani bilginiz yok asmler hakkında. Ben biliyorum gerçi iki yıl tecrübeden dolayı ama alakası yok bence (Mehmet, 30, Tıp, Asistan Hekim).

Hayır değil, hiç değil. Yani meslek hayatı çok daha farklı gördüğümüz eğitimlerden yani hiçbir eğitimin sana o meslek hayatına, insanlarla olan asıl ilişkiyi hani akademik yani akademik demeyim de hani eğitimle alakalı kısmı geçtim. Hani hiçbir şekilde uyumlu değil zaten bölümüm de şu anki mesleğimle uyumlu değil de hani elektrik elektronik mühendisliğiyle ar-ge mühendisliği çok farklı şeyler ama şey olarak da değil yani ben bu üniversiteyi okumasam da bu işi yapardım. Daha gerçekçi bir eğitim verilmesi gerekiyor kitaplardan, yani kitapta gördüğümüz formülü ben şu anda formülü kullanmıyorum veyahut da işte o bölüme giren tabii ki o formülü kullanacak insanlar vardır ama daha realistik yani şu an günümüzdeki meslekler şu an günümüzdeki işte yapılan işler ortada aslında yani ben kendi mesleğimi yapsaydım da muhtemelen gördüğüm eğitimle eğitimin bana çok fazla bir katkısı olmayacaktı, tabii ki olur ama yine çok olmayacaktı. Yani günümüzü yakalamamız gerekiyor eğitim konusunda elektrik elektronik mühendisi şu anda güncel olarak bu işi yapan birine gidip “sen bu işte ne kullanıyorsun?” “sana ne öğretsek biz daha iyi olurdu?” diye sorulması gerekiyor. Yani ben kendim mesela bir sürü programı kendim Youtube'dan açıp öğrendim (Hatice, 27, Elektrik Elektronik Mühendisliği, Ar-Ge Mühendisi).

Mesleğimde almış olduğum eğitim %50 falan uyumlu belki %40. [Nerelerde uyumsuzluklar var?] Uyumsuz olduğu nokta aslında çok açık, okurken ekonomi ve finans ile ilgili hiçbir kaygınız olmuyor yani en fazla yaptığınız şey bitirme projenizin ne kadar para tuttuğunu hesaplamak ama burada her şeyin bir kar dengesi var. Fikriniz belki çok iyi olabilir ve insanlığı ileri götürecek fikir de olabilir ama şirkete kar ettirmiyorsa bir anlamı yok veya çok büyük bir risk ise bir anlamı yok yani (Murat, 26, Makine Mühendisliği, Ürün Geliştirme Mühendisi).

Yani çok uygulamalı eğitimler almamıştık, o yüzden de çok alakalı değil, çalışma hayatıyla eğitim hayatı birebir uyuşmuyor (Meryem, 28, Ziraat Mühendisliği, Ziraat Mühendisi).

Bağımsız ve kendi hesabına çalışmakta olan eczacı ve avukatların ifadeleri incelendiğinde ise yükseköğretim kazanımlarından ayrı olarak bir değerlendirme bulunulması gereklidir. Zira katılımcı ifadelerinde eğitim ile ilgili ortak olarak uzlaşmazlık alanının ticari ilişkilere bağlı olarak ortaya çıktığı görülmektedir. Söz konusu alanlarda yükseköğretimin ticari beceriler kazandırmak amacıyla olmadığı varsayılırsa bu durum sadece yükseköğretimin arzı ile istihdam piyasasında talep edilen nitelikler arasında bir anlaşmazlıkla değil; bireylerin toplumsal hareketlilik süreçlerinde ellerinde bulunan kaynaklar, ulaşılmak istenen mükafat paketleri ve gösterilmesi gereken çaba arasında bir denge gözeterek yaptıkları tercihlerin bir sonucu olarak açıklanabilir görülmektedir. Neticede elde edilen derecenin nasıl kullanılacağı kişilerin tercihlerine bağlı olarak biçimlenmekte, bağımsız çalışma olanağının değerlendirilmesi de elde edilmesi planlanan gelir, itibar yahut çalışma şartlarına bağlı olarak şekillenmektedir.

Hiç uyumlu değil. Şöyle eczane işi biraz strateji ve ticaret kafası gerektiren bir iş ve bize dediğim gibi bilgisayar sistemini öğretmiyorlar. Aslında şey eczane eğitim alırken, eczacılık eğitimi alırken stok kontrolü, yapılması gereken stok kontrolünü öğretiyorlar, hangi ilacın günde kaç defa kullanılması gerektiğini yeri geldiğinde kalfalardan öğreniyorum. Çünkü her ilacın her dozunu aklımızda tutamıyoruz, belli başlı ilaçlar dışında çok kullanılan ilaçlar dışında bazı ilaçlar da kendimizi yetersiz görüyoruz biz akademik eczacılar olarak, akademide çalışmadığımız ya da bir firmada çalışmadığımız sürece, ilaç sentez edemediğimiz sürece aldığımız eğitimin karşılığını tam olarak verebileceğimizi düşünmüyorum (Emine, 25, Eczacılık, Yardımcı Eczacı).

%60 uyumlu diyebilirim, pratikte her şey çok daha farklı, yani öğrendiğin bilgilerin hepsini burada aktaramıyorsun, çünkü karşındaki alacak insan bunu alamıyor, herkes aynı dili konuşmıyor. Tamamen örnek veriyorum bir ürünle ilgili %100 şey öğrendiysem ben bunu ancak sadeleştirerek %10, %20 belki aktarabiliyoruz, o yüzden uyumlu değildi (Ahmet, 27, Eczacılık, Serbest Eczacı).

Yani daha çok meslek hayatı ile ilgili olsa iyi olabilirdi ama Türkiye'deki hiçbir hukuk fakültesi öyle bir şey yok, zaten dersleri kitaptan anlatıyorlar sadece asıl mesleği öğretmiyorlar. [Nasıl daha uyumlu olabilirdi sizce?] Uygulamalı yapmaları lazım ne bileyim yani bildiğin mahkeme salonu kuracaklar. [Senin üzerinde nasıl etkileri oldu] Mezun olunca yeniden öğrendik, uygulaması tamamen farklı, dilekçe yazım eğitimi falan verilmedi mesela (Yusuf, 28, Hukuk, Avukat).

Hayır, gerçekten en büyük çarpıklık da burada hiç avukatlık tecrübesi olmayan insanların akademik alanda ilerledi diye avukat yetiştirmesi çok yanlış. Çünkü bizim okuduğumuzla uygulamadaki bambaşka. [Ne açılardan başka mesela?] Ya mesela bence akademide bir hoca olabilmek için en az 5 yıl avukatlık tecrübesini kazanması lazım, bir duruşmanın seyrinin nasıl gittiğini bilmezken ya da bir dosyanın nasıl ilerlediğini bilmezken kalkıp da bana o alanla ilgili hukuki bilgi eksik veriyor. Teori değil yani uygulama önemli (Merve, 28, Hukuk, Avukat).

Hukuk zaten tam olarak yani dünyanın hiçbir yerinde avukat yetiştirmek noktasına, yani avukat yetiştirme hedefiyle yola çıkılan bir alan değil hukuk. Çünkü mezun olduktan sonra inanılmaz bir iş skalası var. Kaymakam, validen tutun diplomata kadar, işte bir genel müdür, bir kamu idaresinin genel müdürlüğüne kadar hâkim, savcıdan başbakanlığa kadar herhangi bir bütün mesleklere uydurulabilecek bir alan aslında. Bu yüzden niyetinizle ilgili yani uyumlu mu derken aslında hem evet hem hayır. [Neden?] Çünkü hukuk bu alanda okuduğun, bu alanda çalıştığın bütün o bütün zaman boyunca seni sadece avukat olmaya değil, aslında hayata hazırlıyor yani dediğim gibi ister avukat olabiliyorsun ister kaymakam olabiliyorsun, bunun hiçbir adı yok (İsmail, 26, Hukuk, Avukat).

Araştırma bulguları incelendiğinde yükseköğretim programlarının istihdam piyasasında bulunan pozisyonlar için gereken beceri demetlerini elinde bulunduran bireyler yetiştirdiğini her alan için söylemek güçtür. Nitekim konuya ilişkin katılımcı ifadeleri eğitimin teorik düzeyde sınırlı kalması ve gerçek hayatta icra edilen uygulamaları

barındırmaması üzerine yoğunlaşır. Bu bağlamda yükseköğretim kazanımı olarak istihdam piyasasına sunulan emeğin doğrudan, spesifik bir meslek ile ilişkili olması ya da dolaylı olarak, genel kullanıma yönelik bir nitelik taşıması bakımından bir karşılaştırma yapmak araştırma amaçları bakımından gereklidir. Zira direkt veya dolaylı olarak üretilen emek nitelikleri taşıyan kişilerin deneyimleri incelendiğinde ortak olarak uyumlu ya da uyumsuz değerlendirmelerin piyasa koşulları, çalışılan kurum ya da sektöre göre biçimlendiği görülebilir. Eğitim alanı ve meslek arasında beceri ilişkisinin doğrudan olduğu alanlarda katılımcıların bazıları hem devlet hem de özel sektörde kendilerinden beklenen işlerin farklı nitelikler de gerektirdiğini belirtmekte ve eğitim görmedikleri konulara ilişkin ifadeleri tekrar öğrenme süreci içerisine girdiklerini vurgulamaktadırlar. Öte yandan genel kullanıma yönelik eğitim alanlarında bulunan ve meslek ile beceri ilişkisinin görece zayıf olduğu varsayılabilir sosyal ve beşerî bilimler alanlarında ise kimi katılımcıların ellerinde bulunan becerileri bir noktada ilişkili görmeleri ya da ilişkili oldukları geniş alan içerisinden mesleklere yönelmeleri olası görünmekte ve bu durum kendilerine bir avantaj olarak ortaya çıkabilmektedir.

Bu hususlar göz önünde bulundurularak araştırma bulgularına ilişkin katılımcı ifadeleri ile sınırlı bir değerlendirme gerçekleştirilirse; çalışma yaşamına geçişte yükseköğrenim kazanımı emek vasfının doğrudan ya da dolaylı olmasına bağlı olmaksızın temel olarak işe koşulabilecek kaynak ve sermayeler, elde edilebilecek maddi manevi mükafat paketleri ve gösterilmesi gereken çaba bağlamında biçimlenmektedir. Örnek vermek gerekirse kendi hesabına çalışabilme imkânı ve bunu sağlamaya yeterli maddi gücü bulunan eczacılar olağan olarak serbest eczacılığa yönelmekte veya mühendislik ya da iktisadi idari bilimler mezunları özel sektörde öğrenim alanı ile direkt ilişkisi olmasa bile çeşitli alanlarda çalışmayı kendi mezuniyet disiplinlilerine tercih edebilmekteledir.

7.4. MESLEĞİN İŞ HAYATI DIŞINA VE AİLE İLİŞKİLERİNE YANSIMALARI

Araştırma kapsamında bireylerin çalışma yaşamı ve mesleğe yönelik tavırlarıyla değerlendirmelerini etkileyen bir diğer etken olarak katılımcıların halen yapmakta oldukları iş veya mesleklerinin iş dışındaki hayatlarına ve aile yaşamlarına olan etkileri ele alınabilir. Buna bağlı olarak, bu başlık altında mesleklerin talepleri ile kişilerin arzu ve istekleri, aile hayatının gereklilikleri arasında açık veya gizli uzlaşmazlıkların, gerilimlerin ve çatışmaların olup olmadığı incelenecektir.

Kendileri ile görüşme gerçekleştirilen katılımcılardan elde edilen veriler ilk olarak katılımcı grubu ve araştırmanın karşılaştırma eksenlerine bağlı olarak yükseköğretim alanları ve icra edilen mesleklere ilişkin olarak farklılıklar göz önüne alınarak değerlendirilebilir. Fakat böyle bir incelemeye gidildiğinde katılımcılar arasında kamu ve özel sektörde çalışma koşullarına bağlı bir ayrım olmakla birlikte, aynı mesleklere sahip olanlar arasında da kısmi ayrımların olduğu dile getirilir. Dolayısıyla araştırma bulgularıyla ilgili olarak, genel itibarıyla stresin algılanma düzeyi, mesleklere ilişkin gereklilik ve aile ya da çevrelerinde kendilerine atfedilen rollerin öznel olarak değerlendirilme biçimlerinden ortaya çıkan farklılıklara işaret etmek gerekir. Örnek vermek gerekirse; aile ve arkadaş çevresinden uzakta olmak kimi katılımcılar tarafından olumsuz olarak değerlendirilirken kimileri bundan bahsetmemekte, benzer şartlarda çalıştığı söylenebilecek kimi katılımcılar mesleğin getirdiği stresi aile ilişkine olumsuz yansımalarını ifade ederken diğerleri bakımından söz konusu edilmemekte veya meslekleri gereği kendilerine atfedilen vasıflar kimi katılımcı için olumlu değerlendirilirken kimileri olumsuz olabilmektedir. Bu çerçevede mülakat verilerini en genel haliyle olumlu ve olumsuz değerlendirmeler olarak gruplandırmak gerekmektedir.

Meslekleri ve çalışma yaşamlarının, aile ilişkileri ve iş dışındaki hayatlarını olumlu yönde etkilediğini belirten katılımcılar; elde ettikleri gelir, ailelerine zaman ayırabilmeleri ve mesleklerinin niteliklerine bağlı olarak aile ve çevrelerine fayda sağlayabildiklerini aktarırlar. Aynı zamanda bu durum istihdam durumu açısından incelendiğinde özel

sektörde çalışmak ve kamu personeli olmak çalışma şartlarına ilişkin temel bir ayrım olarak ortaya çıkar ve bu durumun mesleğin iş dışındaki hayat ve aile ilişkilerine etkilerinin olduğu söylenebilir. Zira, kendileriyle görüşme gerçekleştirilen kamu personeli katılımcıların bazıları mesai saatleri ve çalışma koşulları bakımından görece düzenli koşullara tabii olmalarından bahsederek bu nedenle mesleklerinin aile ilişkilerine bir engel teşkil etmediğini belirtirler.

... sosyal hayatımı hiç etkilemiyor meslek. Zorluk engel yaratmıyor (Ömer, 28, Sosyal Hizmet, Psikososyal Destek).

Şöyle söyleyeyim, hani çok etkilemiyor. Ben sadece işiyle evi arasında giden bir insan değilim. Sosyal hayatına önem veren birisiyim. Genelde 9-6 çalışıyoruz. Bazen toplantılarımız oluyor ama onun haricinde ben saat 6 gibi çıkarım acil bir durum olmadıkça, yapmam gereken bir iş olmadıkça aciliyet arz eden. Sosyal hayatım olur ertesi gün sabah 9'a kadar ya o onun dengesini kurabilmek bence mutluluk açısından önemli diye düşünüyorum (Halil, 26, İşletme, Uzman Yardımcısı- Kamu).

Öte yandan mesleği icra etmek suretiyle kazanılan gelir ve aileye vakit ayrılabilme durumu olumlu yönde dile getirilen değerlendirmelerden diğerleri olarak ele alınabilir. Gelirin yüksek olması pozitif yönde bir etkide bulunmaktadır.

Negatif anlamda etkilemiyor ama pozitif anlamda etkiliyor. Ben aileme daha çok zaman ayırabiliyorum işte istediğim zaman istediğim şeyi yapabiliyorum ekonomik olarak. Ekonomik olarak da birçok istediğim şeyi gerçekleştirebiliyorum (Ahmet, 27, Eczacılık, Serbest Eczacı).

Hani hem fayda olarak hem de genelde daha fazla vakit ayırabildiğim için çalışma saatlerinden dolayı daha çok olumlu etkisi oluyor (Mustafa, 26, Tıp, Pratisyen Hekim).

İkinci olarak ise mesleğin nitelikleri gereği aile ve çevreye fayda sağlayabiliyor olmak ise diğer bir olumlu değerlendirme noktası olarak öne çıkar. Bu hususla ilgili olarak psikolog olarak bağımsız çalışan Özlem, mesleğinin aile işlerini pozitif yönde etkilediğini belirtmekte ve bunu mesleğinin niteliği dolayısıyla empati kurabilmesi ile ilişkilendirmektedir.

... mesleğim işimi de aile ilişkilerimde pozitif yönde etkiliyor. Şöyle söyleyeyim olaylara çok yönlü bakmayı öğrenebiliyorsunuz. Yani sadece ben gözüyle değil. Yani

şimdi biz sürekli olarak empati yaptığımız için bunu da yapmak zorunda olduğumuz için mesleki olarak diğer insanların da neler hissettiğini anlamak için ciddi bir çaba harcıyorum. Bunun da pozitif dönüşler oluyor yani kestirip atmıyorum, olayları insanları onun bakış açısından baktığında olayları kişiselleştirilmiş de olmuyorum çözüm odaklı yaklaşan biliyorum (Özlem, 30, Psikoloji, Psikolog-Bağımsız).

Mesleğinin sosyal hayatını olumlu yönde etkilediğini belirten Zeynep ise kendisinden bilgi alınmasını olumlu olarak karşılar ve insanlara yardımcı olabilme imkânının kendisini tatmin ettiğini dile getirir.

... olumlu yönde etkiliyor. Çünkü çevremde tabii topluma siz hizmet verdiğiniz için toplumdaki bazı insanlar da tabii işleri yani vergi dairesiyle bir işleri olduğu zaman önce beni arayıp bana sorup benden ön bilgi alıyorlar. Onlara yardımcı oluyorum açıkçası. Bu da benim hoşuma gidiyor, güzel bir şey bence, yani kendi açımdan söylemem gerekirse, hani birinin size bir şey sorması, danışması benim hoşuma gidiyor, insanlara yardımcı olmak güzel bir şey benim için. Sosyal anlamda bu şekilde etkiliyor yani (Zeynep, 31, Maliye, Uzman-Kamu Personeli).

Katılımcılardan elde edilen bulgular çerçevesinde iş ve mesleğin aile hayatı ve iş dışına olumsuz yansımaları incelendiğinde ise sosyal hayatlarının kısıtlanması, ailelerine ve kendilerine zaman ayıramamak ve mesleğin ya da çalışma yaşamının getirdiği stres öne çıkan etkenler olarak ifade edilir. Konu ile ilgili farklı meslek alanlarından çalışma olan katılımcıların ifadeleri bulunmaktadır ve dolayısıyla herhangi bir meslek grubuna ilişkin yoğunlaşma gözlemlenmemektedir.

Şöyle etkiliyor aslında bu çok güzel bir soru. Ben Pursaklar'da oturduğum için yol çok yorucu hocam açıkçası. Yani ben eve geldiğimde saat 7:30-8:00 buluyor işten. Sabah da 6'da kalkıyorum. Eve geldiğim zaman yemek yedim, çay içtim, bir duş aldım saat 10 zaten. Hani ben ne yapayım, kiminle görüşeyim, kiminle bir çay kahve içeyim, kiminle bir sosyal aktivite. Yani bir hafta sonu da değerli oluyor cuma cumartesi onda da o zaman belki evden çıkmak istemiyorsun. Yani ben böyle bir problem yaşıyorum açıkçası ama bu da kişisel bir şey. Yani sonuçta evini değiştirsem bir problem olmaz veya yakın bir yere otursam böyle problem olmaz mesela (Fatih, 27, İşletme, Uzman Yardımcısı- Kamu).

... işte çalıştığım için vakit kalmıyor. Kendi işimde çalışsam vaktim daha çok olur. Sosyal hayatıma çok sosyal hayatım sıfır neredeyse işe gidiyoruz, geliyoruz sadece (Yusuf, 28, Hukuk, Avukat).

... şöyle biz yani eğer ki bağlı çalışmayan bir avukattan serbest çalışan, kendi işinin patronu olan bir avukattan yasada da geçtiği üzere bütün avukatlar esnaf olarak sayılıyor. Yani kendi işine bakan avukattır ve bir esnafım da, bir avukatım da yani

özgür bir saat olmasına rağmen aynı zamanda bütün zamanları da müvekkillerine ait oluyor. Saat sabah 3'te karakola gitmen gerektiğinde farklı bir yere gitmen gerekir ya da il dışına çıkman gerektiğinde tabii ki de eşinin arkadaşlarına ayıramadığım zaman bu hayatını illaki etkiliyor. Hem olumlu olumlu olması belki maddi açıdan olumsuzluğu da eş ve aileyi ayıramadığı zamandan dolayı zaman kaybından (İsmail, 26, Hukuk, Avukat).

Aileme çok fazla vakit ayıramıyorum akşam eve geldiğinde yorgun olduğum için onun dışında yani sosyal hayatım tabii kısıtlanıyor. Çok fazla kendime de vakit ayıramadığım dönemler oluyor ama onun dışında bu sürece alıştıkça bunlar da rayına oturuyor, bir şekilde ilerliyor (Emine, 25, Eczacılık, Yardımcı Eczacı).

Ya yetkili şöyle bir işim varsa mesela bazen hastaneye gidiyorum. Sabahtan ve sonra işe dönüyorum ya da gün içi gidiyorum işime sonra hastaneye gidebiliyorum. Mesela çok acil durumlarda sağ olsun yöneticilerimiz şey yapmıyor, öyle de. Onun dışında böyle bazı şeylerde çok esnek olamıyoruz yani sabah işe biraz geç gideyim hemen sorgulanıyoruz bu yönden biraz etkiliyor. Akşam aniden bir iş çıkıyor diyelim ki bir planım var diyelim, bir yere gideceğiz aniden bir iş çıktığı zaman bu sefer bütün planım bozulabiliyor, yapmak zorunda oluyor ve kamu bankası oluşunun da biraz şey var. Bazen aniden bir şey çıktı mı uygulamak zorundasınız o durumlar etkiliyor (Kadir, 32, Maliye, Banka Personeli).

Tabii yani ya şu an olmasa da şöyle genel olarak konuşuyorum. Çok fazla hafta sonu ve akşamları çalışma yaptığım için özel hayatıma vakit ayıramıyordum ya o da arkadaşlıklarını etkiliyordu açıkçası ama ben bunu asla istemiyordum yani o yüzden de bıraktım işte ama genel olarak etkiliyordu tabii (Elif, 26, Endüstri Mühendisliği, Yazılım Danışmanı).

Çok disiplin gerektiren ve belli bir mesaisi olmayan mesai saatleri belli olmayan bir iş olduğu için de ister istemez sen kendini biraz asosyalize ediyorsun. Yani hani atıyorum 9'da kalkıp üniversiteye gidiyorsun, 5'te çıkıyorsun ama 5'ten sonra eve gelip orada da çalışıyorsun orada çalışmaya devam ediyorsun. O da belli oranda sosyalliklerini eğlenceye ayıracağın vakti, ailene ayıracağın vakti, arkadaşlarına ayıracağın vakti azaltıyor. Yani hani şunu çok sık yaşıyorum mesela atıyorum bir arkadaşım var mesela onu arayayım diyorum, tamam mı aklıma geliyor ya onu da ne yapıyor, konuşmuyoruz bayadır diyorum 3 hafta falan arayamıyorum yani misal. Bu 3 hafta falan öte diyorum ya sonra ararım şimdi şu işi yapayım ya sonra ararım şimdi şu kitabı okuyayım gibi gibi böyle ciddi şekilde (Ali, 27, Sosyoloji, Araştırma Görevlisi).

... gerek okuldaki idari işler veya yüksek lisans tezinin bitirilmesi, okumam gereken makaleler bunlar zamanımın çoğunu aldığı için kendime zaman ayırma sürem de azalıyor. Mesela arkadaşlarıma da zaman ayıramıyorum, aileme zaman ayıramıyorum. Bir yerde bu beni biraz daha tüketiyormuş gibi de hissediyorum açıkçası (Esra, Kadın, 26, İşletme, Araştırma Görevlisi).

Olumsuz bir diğer bir değerlendirme olarak iş durumu gereği kendi memleketinden uzakta çalışmakta olan katılımcılar gösterilebilir. Nitekim Murat ve Ali çalıştıkları şehir

nedeni ile aile ve arkadaş çevrelerinden uzak kaldıklarını aktarırlar, Esra ise sosyal ilişkilerinin azalmasının yanı sıra, iş yeri dolayısıyla daha küçük bir yerleşim yerinde bulunmasını ekler.

Kız arkadaşım ile ilişkiyi biraz etkiliyor. [Nasıl etki ediyor?] Mesela şu anda Adana'ya geldiğimden ötürü farklı şehirlerde kaldım. Onunla arada bir çatışmalar, uzak ilişki problemleri yaşadığım oluyor (Murat, 26, Makine Mühendisliği, Ürün Geliştirme Mühendisi).

Etkiliyor abi ya zaten bir kere zaten gurbettesin. Ondan dolayı birçok arkadaşınla ailenle istediğiniz zaman görüşüyorsunuz (Ali, 27, Sosyoloji, Araştırma Görevlisi).

Şu an yaşadığım yerin küçük olmasından dolayı ve yeni bir yere geldiğim için sosyal ilişkilerim azaldı. Ankara'ya göre mesela öyle bir etkisi var (Esra, 25, Psikoloji, Psikososyal Destek).

Diğer bir olumsuz etki olarak mesleğin ve çalışma yaşamının stres durumu oluşturduğunu ve bunun bazen iş hayatına dışına yansıdığını ifade eden katılımcılar bulunmaktadır.

Yani romantik ilişkiye yansıtıyor olabilirim zorlandığım zamanlar o açıdan. [Stresten dolayı mı etkiliyor ya da iş yoğunluğundan dolayı mı?] Stresten dolayı bence. Yani iş yoğunluğu zaten 8:30-5 arasında. Yani tabii bazen daha da farklı olabiliyor ama genelde hani çalışma saatleriniz belli o arada ne kadar yoğun olursa olsun sonrasında zaman ayırabilecek zamanınız oluyor, hafta sonunuz oluyor. Bence stres önemli oluyor yani stres kaçınılmaz olarak deneyimlediğim bir şey yaptığım işte o yüzden onun yansıması olabilir ama bir yandan da şeye emin olamıyorum. Yani çok da büyük bir yansıma sanki yok gibi geliyor. Hani o dengeyi kurabiliyorum gibi de geliyor o yüzden böyle biraz arada kaldım (Esra, 25, Psikoloji, Psikososyal Destek).

Etkiliyor çünkü biz insanlarla birebir iletişimde olduğumuz için stresli bir çalışma ortamına sahibiz ve gün içerisinde gerçekten bu hengâme arasında çok yoruluyoruz. Bazen hani tabiri caizse eve gelmeye mecalimiz bile bazen olmayabiliyor ya da ya bundan dolayı yorgunluktan dolayı her zaman aile ya da arkadaşlarla vakit ayıramayabiliyorum. Çalışma saatlerimiz işte 18'de bitiriyoruz işte akşam. Özellikle mesela kışın çok fazla bir işte alan yani arkadaşlarımız oturabileceğiniz ya da vakit geçirebileceğimiz bir alan oluşturmuyor o yüzden de. Yorucu ve tempolu bir iş ortamına sahip olduğumuz için etkiliyor maalesef ki (Kübra, 24, Bankacılık, Bankacı).

Etkilediği oluyor. Bundan önceki işimde çok stresliyim, çünkü birden fazla ürün ve birden fazla proje ve süreçler bana bağlıydı. O yüzden inanılmaz stresli olduğum zamanlar oluyordu. Stresli olduğum zamanlarda direkt sosyal hayatımdan etki ediyordu ama çok ne önceki ne de burada işimi çok fazla mesaiyi ile karşılaşmadığım

için nadir o anlamda saat yani zaman çalışma zamanı olarak çok fazla hayatıma etkisi olduğunu söyleyemem (Osman, 28, İşletme, Uzman-Özel Sektör).

Meslekleri gereği sahip oldukları vasıf ve nitelikler doğrultusunda olumsuz değerlendirmelerde bulunan katılımcılar da bulunmaktadır. Bu konu ile ilgili olarak Büşra aile ve çevresinde kendilerinden beklenenler dolayısıyla mesleğine olumsuz bir tavır almakta, Serkan ise kendisine yüklenen rol bağlamında mesleğiyle ilgili olumsuz bir değerlendirmede bulunmaktadır.

Aile ilişkilerim şöyle, yani psikolog olduğum için her zaman çok sakın kalmanı ya da her şey çok uyumlu cevap vermem beklenebiliyor bazen böyle bir algı olabiliyor. Hani psikolog sinirlenmez ya da tepki vermez gibi. Ailemde genelde sinirlendiğim zamanlarda hani bu konuda biraz uyumsuzluk yaşayabiliyoruz. Hani psikologsun sen sinirlenmemen gerekiyor gibi cümleler olabiliyor ya da çevremde sosyal ilişkilerimde sürekli sorunu çözmem gerekiyormuş gibi düşünülebilir. Bu yani problem oluşturabiliyor mesleğimde. Çünkü hani meslek aslında hani bulunduğumuz yerde iş hayatımızda bırakıyoruz ve sosyal hayatımız ayrı ama bunu onlara fark ettirmek biraz zor olabiliyor (Büşra, 30, Psikoloji, Psikososyal Destek Personeli).

Çok fazla yaptığım iş bunu çok fazla etkiliyor. İş dışındaki ilişkilerimi şundan dolayı çok fazla etkiliyor. Ailede öğretmensin hoca deniyor. Bu çok bazen hoşuma gitmiyor. Hani dışarıda da hocadan beklenmeyen eylem tipleri vardır ya, hoca çok kahkaha atması, hoca çok şunu yapmaz falan. Bu hiç istemediğim bir şey. O yüzden olumsuz etkiliyor. Kendisi alanım da felsefe olduğu için, biraz düşünsel uğraş alanı olduğu için insan ilişkilerinde de akla çok önem verici bir hale geliyorsun. Bu da psikolojik manada yıpratıcı oluyor (Serkan, 26, Sosyoloji, Rehber Öğretmen).

7.5. KARİYER PLANLARI VE GELECEK STRATEJİLERİ

Çalışma yaşamına yönelik bir diğer değerlendirme çalışanların iş ve mesleklerinde yükselmek için ne tür fırsatlara sahip oldukları ve geleceğe yönelik öngörülerinin nasıl oluştuğunu incelemek olarak ele alınabilir. Zira önceki bölümlerde de bahsedildiği üzere iş ve meslekte yükselmek için ne tür fırsatların var olduğu meslekten duyulan memnuniyeti etkilemektedir. Toplumsal hareketlilik bağlamında ise meslekte ilerlemek ve yükselmek ilk olarak ebeveynlere kıyasla nesiller arası hareketlilik menzilini belirtmesi bakımından önem taşıdığı söylenebilir. İkinci olarak ise bireylerin nesil içi yatay ve dikey hareketlilik imkânlarını gösterir ve dolayısıyla kişilerin zaman içerisinde ulaşabilecekleri sınıf ve statü konumları itibarıyla ufuklarını açığa çıkarır niteliktedir.

Araştırmada bu çerçevede ilgili bölümler içerisinde ilk olarak meslekte ilerlemek ve yükselmek adına çalışanların ne türden imkânları olduğu sorgulanmış ve gelecek stratejilerinin nasıl biçimlendiği anlaşılmaya çalışacaktır. Bu noktada piyasa koşulları ve çalışma şartları dolayısıyla kamu ve özel sektör olarak bir ayrıma gidilmesi gerekmektedir. Zira meslekte ilerleme ve yükselme şartlarında kamu çalışanlarının bağlı bulunduğu yasa ve kurallar gereği bir standart olduğunda söz edilebilse de özel sektörde çalışmakta olan bireylerde bu husus genel itibariyle piyasa koşulları ile ilişkili olarak meslek alanları, çalışılan kurum gibi faktörlere bağlı olarak biçimlenmektedir. İkinci olarak söz konusu imkânlar ile de ilişkili olarak katılımcıların iş ve meslek değiştirme istekleri ve planları ele alınacaktır. Nitekim kariyer süreci, toplumsal hareketlilik açısından ele alındığında, süreç içinde bireylerin farklı mesleklere geçebilme veya pozisyon değiştirerek başka kurumlarda çalışmaya devam etmeleri dikey ya da yatay hareketlilik olarak ele alınabilmektedir. Ayrıca kendi hesabına çalışabilme imkânı bulunan meslekler için bağımsız çalışma yönelebilmek değerlendirilmesi gereken bir unsur olarak görülebilir. Üçüncü olarak ise yükseköğretim sürecinin bir ileri aşaması olarak lisansüstü eğitimden bahsetmek gerekir. Araştırmada ele alınan profesyonel meslek grupları itibariyle lisansüstü eğitimin zorunlu ya da mesleki pozisyonu ilerletmek için gerekli olabilmektedir. Ayrıca iş piyasasının beklentileri olarak ya da rekabet içerisinde öne çıkmak adına nitelik ve vasıfların geliştirilmesi amacıyla lisansüstü eğitim analiz edilmesi gereken bir unsur haline gelir.

7.5.1. Meslekte İlerlemek ve Yükselmek

Bu bölümde katılımcıların iş ve mesleklerinde ilerleme ve yükselme fırsatlarının neler olduğu ve söz konusu imkân ya da imkânsızlıkları mesleğe devam etmeleri, mesleki gelişimlerini sağlamaları ve bilgi ve becerilerini geliştirmek konularında ne ölçüde motive edici olduğu incelenecektir.

Kendileri ile görüşme gerçekleştirilen kamu personeli katılımcıların ifadeleri incelendiğinde; tıp fakültesi mezunu asistan hekimler ve araştırma görevlileri süreç içerisinde doçentlik veya profesörlük gibi pozisyonlara geçebilme imkânına sahipken,

uzman kadrolarında bulunanların ise daire başkanlığı ve çeşitli kurumlarda müdürlük gibi ilerleme olanakları bulunmaktadır. Ancak, psiko-sosyal destek personeli olarak çalışmakta olan psikologlar ve sosyal hizmet uzmanları yüksek lisans yaptıkları takdirde uzman unvanı alabilmekte fakat görev, sorumluluklar ve gelir ya da itibar bakımından meslek içerisinde yükselme imkânlarından yoksun gözükmektedirler. Dolayısıyla araştırma bulgularında kamu personeli katılımcıların ilerleme ve yükselme fırsatları bu bakımdan meslek gruplarına kıyasla bir farklılık göstermektedir. Asistan hekim olarak görev yapmakta olan katılımcılarda yükselme imkânı TUS'a bağlı uzmanlık eğitimine başlangıç ile gerçekleşmekte ve TUS sonrası aşamalar katılımcı Mehmet'in ifadelerinde yer aldığı haliyle uzmanlık, doçentlik ve profesörlük olarak ilerlemektedir.

Şu an iki gün sonra uzman olacağım uzmanlık sınavım var. Yani daha yükseğe artık gitmek için doçentlik profesörlük falan onlarla uğraşmak lazım. Baş asistanlık bunlar var da çok aklımda yok açıkçası şu anlık zaten formaliteden bir sınav yaptığımız için soracaklar bize cevaplayacağız yani (Mehmet, 30, Tıp, Asistan Hekim).

Katılımcı, kendisinin uzman unvanı elde etmenin kendini TUS'a hazırlık aşamasında motive etmediğini ve uzman olmak istemediğini belirterek, eşinin motive ettiğini aktarır.

... [Peki bu fırsatlar sizi kendinizi geliştirme konusunda motive ediyor mu?] Açıkçası ben uzman olmak da istemiyordum. Eşim motive etti beni çünkü TUS sınavından nefret ettiğim için, çalışmak istemediğim için bundan önce hiç ilgimi çekmiyordu açıkçası (Mehmet, 30, Tıp, Asistan Hekim).

Asistan hekimlerin mesleklerinde kendini geliştirebilme imkânları ise Fatma'nın ifadesi doğrultusunda mesleğe yönelik öğrenim süreci içerisine girerek mümkün görünmektedir. Fakat bu hususta branş farklılıklarının da göz önünde bulundurulması gereklidir.

... bence biraz daha kısıtlılar ama var imkânlar. Bunun için ekstra kurslara alınabilir. Ekstra belki terapi yöntemleri alınabilir (Fatma, 27, Tıp, Asistan Hekim).

Uzman ve uzman yardımcısı olarak görev yapmakta olan katılımcı ifadeleri incelendiğinde ise ilerleme ve yükselme olanakları açık görünmektedir. Fakat bu imkânların varlığıyla birlikte kişiler arasında motive edici niteliğinin farklı biçimler aldığı söylenebilir. Konu ile ilgili olarak Zeynep, öncelikleri ve aile yaşamının kendisi

bakımından öncelikli olduğunu fakat ilerleme imkânlarının da motive edici bulunduğunu aktarır.

Müdür yardımcılığı, müdürlük. Bizim yükselme olarak müdür yardımcılığı sınavına giriş hakkım var. Müdür yardımcılığında belli bir süre görev yaptıktan sonra müdürlüğe yükselme, vergi dairesi müdürlüğü yükselme hakkım var, daha sonrasında grup müdürlüklerimiz var bizim. Yani bu başkanlığa doğru gidiyor. Belki daire başkanlığına doğru gidiyor yani [Peki bunlar sizi kendinizi geliştirme konusunda motive ediyor mu?] tabii ki aslında şöyle, hayattaki önceliklerinizi bağlı açıkçası yani idealist biriyseniz bu tabii ki çalışırken sizi motive ediyor. Ama sizin için aile önde geliyorsa o zaman kendinizi çekiyorsunuz açıkçası bu tarz şeylerden ama ben denemek tabii ki istiyorum (Zeynep, 31, Maliye, Uzman-Kamu Personeli).

Uzman olarak çalışmakta olan diğer bir katılımcı ise ilerleme ve yükselme fırsatlarının benzer olduğunu belirtmektedir. Bu fırsatların katılımcı bakımından kendi üzerinde doğurduğu sonuç ise elde ettiği gelirine olumlu yansımaları nedeni ile motive edici olarak yorumlanır.

... mesleğe başladıktan 2 yıl sonra uzmanlık için tez önerisi veriyorsun, önerin kabul olursa başlıyorsun tez yazmaya 1 yıllık bir sürem var 1 yılın sonunda 6 aylık bir uzatma süresi var ondan sonra da işte bildiğin yüksek lisansta olduğu gibi işte bir tez savunma süreçte işte o sınavlar falan. Bunları geçiyorsun ve uzman o uzmanlık mesleğini eline alıyor. Onun haricinde işte daire başkanı, genel müdür yardımcısı, genel müdür gibi kurum yükselme imkânı başka kurumlara başka kamu kurumlarına geçip burada yüksek seviyelerde amir olarak üst amir olarak çalışma gibi bir imkânım var. Bu görüşmelerle böyle imkânlarımız mevcut tabii ki. Onun haricinde de akademik çalışmaya devam eden, burada doktora yapmış, doçent, profesör olmuş aynı zamanda üniversitede ders veren uzmanlarımız da var. [Bunlar sizi kendinizi geliştirme konusunda motive ediyor mu?] Kesinlikle, zaten hani burada aslında en azından bir master yapmak bir zorunluluk gibi bir şey mesela ve zaten burada hani herhangi yüksek lisans yapan kamuda derece ve kademeler olur biliyorsun derecesi daha bir üst seviyeye geçebilir mesela yüksek lisans doktora yaptığında bunlar da tabii maaş, arttırma olarak biraz da olumlu yansır. Dil tazminatları kamuda düşüktür ve bunların biraz daha artırılırsa mesela yüksek dil puanı daha iyi paralar verseler de bu da büyük avantajı bu insanları teşvik eder diye düşünüyorum (Halil, 26, İşletme, Uzman Yardımcısı- Kamu).

Kendisi ile görüşme gerçekleştirilen bir diğer katılımcı ise uzmanlıktaki ilerleme fırsatları ile ilgili olarak diğer katılımcı ifadelerine ek olarak meslektaş ve amirleri ile olan ilişkilerinin de etkili olduğunu eklemektedir. Söz konusu fırsatların motive edicilik noktasında ise kendisini etkilemediğini belirtmekte ve kendisi bakımından tatmin edici unsurun istediği alanda lisansüstü eğitim süreci olarak dile getirmektedir.

Hocam şimdi meslekte bizim ilk 5 yıl çalıştıktan sonra 5 yıldan sonra daire başkanı olabilme imkânının oluyor ama tabii bizim öncelik olarak bir uzman olabilmek. Benim şu an önceliğim bir uzman olabilmek. Yani önümde bir uzmanlık tezi var, onun tez önerisini vereceğim bu Nisan'ın ortasında tez önerisi verdikten sonra tezini yazarsın. Sonra bir yeterlik sınavı var, uzman yeterlik sınavı. Yeterlilik sınavından sonra yeterliliğe geçersen uzman oluyorsun. Açıkçası benim önceliğim bu. Uzman olduktan sonra artık kariyer yolu açılıyor. Senin kişisel performansın nasıldır? Çalışma düzeyin nasıldır, azmin nasıldır, davranışların nasıldır, amirlerine saygın nasıldır, ne bileyim kurum içi davranışlar, arkadaşlarına davranışı falan birçok şey etkiliyor. Sonra kariyer yolu yavaş yavaş daire başkanı, genel müdür ataması, genel müdür gibisinden oluşan şeyler var. Açıkçası beni şöyle yani benim kendimi geliştirme noktasında bunlar beni motive etmiyor ben işimde iyi olayım yeter. Ben daha çok tatmin olduğum şey işte yüksek lisanstır, işte doktora istiyorum mesela yüksek lisansım bittikten sonra bunlara daha çok odaklanıyorum ve bunlar ile kendimi tatmin etmeye çalışıyorum (Fatih, 27, İşletme, Uzman Yardımcısı- Kamu).

Psiko-sosyal destek personeli, psikoloji ve sosyal hizmet mezunu katılımcılar bakımından meslekte ilerleme ve yükselme olanakları, mesleğe yönelik tavra ilişkin olumsuz bir biçimde karşılık bulmaktadır. Nitekim bu hususla ilgili olarak katılımcı ifadelerinde herhangi bir motivasyon oluşmadığı öne çıkan bir bulgu olarak ele alınabilir.

İlerleme durumum yok, çünkü bizim hastane için konuşuyorum herhangi bir yükselme durumu olmuyor. En fazla uzman. Yüksek lisans yaparsanız uzman sosyal çalışmacı oluyorsunuz. Orada da bir tık fazla maaş alıyorsunuz. 1000-2000 lira kadar o kadar. Onun dışında hastane için konuşuyorum, herhangi bir yükselme durumu olmuyor. [Peki bu uzman olma durumu sizi motive ediyor mu?] Ya açıkçası hayır. Çünkü ben dediğim gibi yine mesleki doyuma odaklı olduğum için maalesef (Aynur, 27, Sosyal Hizmet, Psikososyal Destek).

Hiç yok. [Peki bu kendini geliştirme konusunda seni etkiliyor mu?] Hani tabii ki Sağlık Bakanlığı sistemi içerisinde etkiliyor. Çünkü bir üstün yok. Hani gidebileceğim bir yer yok bu yüzden çalış çalış dur yani (Ömer, 28, Sosyal Hizmet, Psikososyal Destek).

Büşra ise yükselme imkânının kamu personeli olarak olmadığını, bağımsız çalışma biçimine geçiş durumunda ilerleme fırsatının mümkün olduğunu ifade eder.

Yükselme fırsatı aslında devlette olduğum için bunun çok fazla bir şansı yok aslında. Belki hani sonrasında şu olabilir. Sadece hani bu devletten ayrılarak kendi hani özel bir muayenehane açmak gibi olabilir yani özel bir görüşme alanı oluşturmak olabilir. Bence hani bu şekilde bir ilerleme var şu an yoksa diğer türlü devlette iken hani çok bir ilerleme şansımız olmuyor aslında (Büşra, 30, Psikoloji, Psikososyal Destek Personeli).

Araştırma görevlilerinde ise ilerleme ve yükselme imkânları akademik unvanlara bağlı olarak gerçekleştiği söylenebilir. Katılımcı ifadeleri incelendiğinde ise Ali konuyla ilgili olarak söz konusu fırsatları motive edici olarak görmekte, elde edeceği gelir ve itibar olarak ilerleme kaydedebileceğini belirtmektedir. Kendisi bakımından daha önemli gördüğü husus ise mesleğinde ilerlemesiyle beraber kendi çalışmalarına ayırabileceği zamanın artması ve görece özgür çalışabilme imkanına kavuşması olarak aktarılır.

İlerleme ve yükselme fırsatları tabii var akademik unvanlar işte önce doktor unvanı, sonra doçent ve en sonunda profesör unvanı olarak var. Tabii bu unvanlar motive ediyor, çünkü bir unvan aldıkça maaşın artıyor. Toplumsal açıdan prestijin ve statünün artmış oluyor. Üçüncüsü ve daha önemlisi, senin kendi işlerine ayırdığın vakitte biraz artıyor, daha kendi içerisinde kendi içinde özgür olabiliyorsun. Unvan arttıkça bu açılardan ki yani şu an vaktim benim değil yani hani atıyorum yüzde otuzu benim yetmiş bölümlük gibi ama hani bir doçent olsan vaktinin yüzde sekseni senin oluyor atıyorum yüzde yirmisi bölümün olur. Bu açılardan etkiliyor (Ali, 27, Sosyoloji, Araştırma Görevlisi).

Diğer bir araştırma görevlisi katılımcı da motivasyon konusunda benzer bir biçimde özgürlük sahibi olacağına vurgu yapmakta ve akademi içerisindeki hiyerarşi ilişkilerine yönelik eleştirilerini dile getirmektedir.

Doktor öğretim üyeliği için düşünecek olursam doktor öğretim üyeleri idari görev açısından ve gerekenden daha üst olan kişilerle iletişime açısından da bize göre biraz daha rahatlar. Mesela onlara şu saatte neden gelmedin? Şu görev neden şu saatte yapmadın? gibi hesap sorulmuyor ama bize bazen mesai saati dışında veya hafta sonu. Farklı işler gelebiliyor ve bu biraz daha hani ses tonu daha düşük olsa da söylenme şekli böyle hesap sorar gibi de olabiliyor. Bu beni motivemi ve işe bakış açımı da değiştirebiliyor. O yüzden bir an önce doktora öğretim üyesi olsam ve bu alt üst ilişkisinden bir nebze kurtulabilirsem diyorum (Esra, Kadın, 26, İşletme, Araştırma Görevlisi).

Özel sektör içerisinde çeşitli meslek gruplarında yer alan katılımcıların ifadeleri incelendiğinde ise ortak olarak ilerleme ve yükselme fırsatlarının görece daha açık olduğu söylenebilir. Nitekim bu konu ile ilgili olumsuz bir değerlendirmede bulunan katılımcı bulunmamaktadır. Fakat ilerleme ve yükselmenin nasıl mümkün olacağı konusu icra edilen mesleğe ve sektöre göre değişebilmekte ve istenilen nitelikler birbirinden farklı olabilmektedir. Aynı zamanda istihdam piyasası içerisinde elde bulunan becerinin vasfı ile de ilişkili olarak ayrımlar ortaya çıkabilmektedir. Bu hususla ilgili ilk olarak mühendis

katılımcıların ifadeleri incelendiğinde bir katılımcı deneyimine bağlı olarak yükselmenin mümkün olduğu dile getirir ve ilerlemenin sağladığı kazançlar bakımından kendisini motive ettiğinden bahseder.

Bizde ilerleme olarak seviyeler var ona girmem gerekiyor mu bilmiyorum seviyeler var bir, iki, menajer diye gidiyor bu şekilde ben de mesela şu an level (seviye) üçteyim. Şey deneyimim arttıkça yılım arttıkça bu seviyelere çıkabiliyorum işte takım lideri oluyorsun, head (müdür) oluyorsun, yönetmen oluyorsun. Bu şekilde titlelar mevcut. Ben de onlara doğru inşallah ilerleyeceğim. [Peki bunlar seni motive ediyor mu? Kendini geliştirme konusunda?] tabii ki ediyor mesela şu an level dört olduğunda işte araba falan veriyorlar [Ne yapıyorsun mesela kendini geliştirmek için?] Kendimi geliştirmek için şu an bir de yeni geçtiğim için şirkete mesela bir işi yapıyorum sonra bana bir şey demese bile başka bir işi yapıyorum. Onu o yaptığım işi gösteriyorum falan ya tamamen kendimi gösterme çabasındayım. Araştırma çok yapıyorum. Böyle bir özellik varmış falan diye göze girmeye çalışıyorum. Aslında işin açığı (Elif, 26, Endüstri Mühendisliği, Yazılım Danışmanı).

Yine mühendis olarak çalışmakta olan başka bir katılımcı ise ilerleme imkânlarının olduğunu ifade ederek kendisine bağlı olduğunu ve yakın zamanda bunu gerçekleştirdiğini belirtmektedir. Bu hususla ilgili olarak katılımcı kendi kariyer sürecine ilişkin olarak diplomasının önemini yitirdiğini, kendi geliştirdiği becerilerine bağlı olarak mevki değiştirdiğini aktarmaktadır. Katılımcının ifadelerinde öne çıkan bir diğer husus olarak iş yeri değiştirerek ilerleme ve yükselmenin gerçekleştirilebileceğidir. Nitekim katılımcı mevcut işinde ilerleme ve yükselme fırsatlarının kendisini motive etmediğini çünkü boş pozisyonun mümkün olmadığı ya da terfi talebinin kabul edilmediği durumda çalıştığı yeri değiştirebileceğini belirtmektedir.

Bizim firmada yükselme fırsatı sen başvurursan var, ben başvurdum. Ben şu an sana elektrik mühendisliği ağzıyla konuşuyorum ama bir üç dört gün oldu, artık web yazılımcıyım. Yani diplomanın bir önemi kalmadı, şey olmuş oldum, terfi atlamış oldum. O da yükselme fırsatı, ihtiyaca göre ve sana bağlı yani ama çoğunluk ihtiyaç, ihtiyaç yoksa istiyorsan sen Einstein ol seni oraya geçirmezler. Bir üst seviyeye atlatmazlar yani. [Bunlar kendinizi geliştirme konusunda motive ediyor mu sizi?] Yahu normal insanı eder ama beni etmiyor. Şöyle bir düşündüm, yok hem çok ahım şahım bir motive etmiyor. Çünkü ben firma benim terfi talebimi kabul etmeseydi çıkar başka bir yerde işe girerim. Hadi diğer türlü kabul eder diye düşündüm ettiler de zaten. Ben zaten normal çalışıyordum kendi dersime akşamları yine çalışmaya devam ettim. Bir değişiklik olmadı (Hasan, 26, Elektrik Elektronik Mühendisliği, Yazılım Mühendisi).

İlerleme ve yükselme fırsatlarının olduğunu aktaran bir diğer mühendis olarak çalışmakta olan diğer bir katılımcı ise söz konusu imkânların kendisini motive ettiğini, yabancı dil öğrenmek ve bulunduğu alanda ilgili yayınları takip etmekte olduğu ifade eder.

Mesleğim çok açık, ilerleme ve yükselme fırsatları da var. Yani boş pozisyonlar var, görebiliyorum. Olduğum şirkette bile var, başka bir yere gitsem onda da olur. Tamamen aslında bana bağlı bu konu eğer yeterli birikimi toplarsam alanda liyakatli bir alan bence karşılığını verir gibime geliyor. [Bunlar sizi kendinizi geliştirme konusunda motive ediyor mu?] Tabii ki tabii yani o ekonomik sıkıntılı dönemde bile İngilizce kursuna yazıldım bunun için, boş vakitlerimde birkaç kitap okudum ve sektörle ilgili dergiler var onlara bakıyorum internetten, ürün yönetimiyle ilgili şeyleri araştırıyorum bu sıralar ve farklı farklı sistemler var, insanlar daha çevik olmak için neler yapıyor, bu değişiklikleri nasıl daha erken alabiliriz bu tarz şeyleri araştırıyorum öyle boş zamanlarımda. Tabii yüzde yüz değil çok boş zamanım da boşa gittiği de oluyor ama elimden geldikince bu yorgunluğu attıktan sonra bakıyorum (Murat, 26, Makine Mühendisliği, Ürün Geliştirme Mühendisi).

Diğer bir katılımcı ise mesleğinde ilerleme ve yükselme fırsatlarının kendi niteliklerini arttırmasına bağlı olduğunu ayrıca bulunduğu alandaki boş pozisyon açığı bağlamında biçimlendiğini aktarmaktadır. Katılımcı bu hususların mesleki tatmin ve kendini geliştirme konusunda etkili olduğunu ekler.

İlerleme ve yükselme fırsatları aslında biraz o fırsatları insanlar kendileri oluşturuyor bizim yani bizim sektörde işte kendini işte “dil öğrenebildin mi?” “Kendini hangi alanda geliştirdin ve uzmanlaştırdın?” İşte “kıdemin ne kadar?” gibi gibi. Oradaki fırsatları biraz daha kendi yani kendimiz yaratıyoruz açıkçası ama bu hani bu fırsatlar yarattığımız da evet, güzel sonuçlar var ama şey değil. Yani aman çok işte önümüzde bir sürü seçenek var işte hangi seçeneğe gitsem doğrultusunda maalesef ki olmuyor. Ülkenin de durumuna bağlı kalaraktan. Yani sürekli bir pozisyona açıklığı olmuyor. Açıkçası kendini aslında çok daha ileri düzeye taşımam gerekiyor ki belli yerlere gelebilesin. [Bunlar sizi kendinizi geliştirme konusunda motive ediyor mu?] Evet ediyor, çünkü bu fırsatlar doğrultusunda hani gördüklerimiz işte genel müdürlükteki çalışan arkadaşlarımıza vesaire baktığımızda yani ben biraz daha bir tık daha üst pozisyon olarak bakıyorum. Ondan dolayı baktığımızda tatmin edici düzeyde gerçekten fırsatlar sunulduğunu görebiliyorum ve tatmin ediyor yani (Kübra, 24, Bankacılık, Bankacı).

Bankacı olarak çalışan bir diğer katılımcı da ilerleme ve yükselme yolunun açık olduğunu ve kendisini motive ettiğini ifade etmektedir. Katılımcı gereken sınavlarda başarılı olarak unvan olarak değiştirdiğini hem maddi hem de yönetsel anlamda ilerleme kaydettiğini aktarır ve söz konusu koşulların kendisini mesleğinde ilerlemeye teşvik ettiğini vurgular.

Evet banka içinde hem unvan hem kademe olarak ilerlemek mümkün şu an. [Bu imkânlar sizi motive ediyor mu?] Evet kesinlikle ediyor. Mesela unvan sınavını kazandığımda maaş olarak da fark ediyor. Ama mesela ilk başta bir gişede çalışırken yetkinlik sınavını kazandıktan sonra o unvanım olduğu için daha sonra şartlarda uygun oldu kredi bölümüne geçtim. Yani yakın zamanda da mesela şu an asistan görevindeyim yetkililik görevi yine bir sınav kazanılıyor. Yetkililiğe geçişim var, bulunduğum birimde yetkili olacağım ve şimdi bunlar teşvik ediyor tabii ilerliyorsunuz. Bundan sonra bir sınav var, ondan sonra tabii yöneticilik şube yöneticiliği var bizde bundan sonra daha üst pozisyona. Teşvik ediyor sizi yani benim bulunduğum kurum siz başarılı olursanız sınavınızı geçtiniz, performans sıralamanızda iyiye ilerletiyor sizi ve teşvik de ediyor o konuda (Kadir, 32, Maliye, Banka Personeli).

Özel sektörde uzman olarak çalışmakta olan bir katılımcı ise açık olarak belirtilmiş ilerleme ve yükselme imkânlarını aktararak belirli bir pozisyona kadar yükselebileceğini ve bu durumun kendisini motive ettiğini ifade eder.

... Yani ben şu an senior product managerım (kıdemli ürün yöneticisi) ama daha devletse diliyle konuşursak unvanımı şu anda uzmanım, uzman yardımcısıydım uzman oldum, bundan sonra kıdemli uzman müdür, ondan sonra direktör vesaire gibi çok uzun bir yükselme basamakları var. Bunlardan müdür pozisyonuna kadar bir şekilde gelinebilir, gelebileceğimi düşünüyorum ama müdür ve üstü müdürün üstü direktör CEO seviyeleri çok çok çok nadir her şirkette sayıları çok az bu insanların o yüzden o müdür üstü ile ilgili çok bir beklentim yok kendimle alakalı. Ama yükselme şansım bir şirketin iyi sayılabilecek bir departmanına yer aldığım için tabii ki var ama bu dediğim unvana kadar. [Bu imkânlar sizi motive ediyor mu?] Yani benim fikrime göre tabii ki belli bir yere kadar kendini geliştirmenin faydası vardır ve bu sınır benim işim müdürlüktür. O yüzden beni müdür olmak ve müdür olurken ki yolda kendimi geliştirmem motive ediyor yüksek lisansa. Yüksek lisansı teziyle çevirmenin bir nedeni de buydu. Evet, burada bir motivasyon var artı bir motivasyon kazandırıyor. (Osman, 28, İşletme, Uzman-Özel Sektör).

7.5.2. İş, Meslek veya İş Yeri Değiştirmek

Bu bölümde katılımcıların mevcut durumları itibarıyla iş ve mesleklerini değiştirmeyi düşünüp düşünmedikleri ve bu durumun gerekçeleri ele alınacak, ayrıca katılımcı ifadeleri bağlamında mevcut iş yeri konusunda değişiklik yapmayı düşünen katılımcıların olduğu görülerek bu husus da dahil edilmiştir. Araştırma bulguları incelendiğinde ilk olarak kendi hesabına çalışma imkânı bulanan katılımcıların bağımsız çalışmaya geçiş istekleri olduğu gözlemlenmiştir. İkinci olarak ise bir anlamda toplumsal hareketlilikte konumlarını ilerletmek amacıyla meslek değiştirmeyi düşünen veya iş yeri değişikliği yapmayı planlayan katılımcıların ifadelerine yer verilmiştir.

Kendileri görüşme gerçekleştirilen meslek grupları içerisinde kendi hesabına ya da bağımsız olarak çalışma imkânı bulunan eczacılar, avukatlar ve psikologların bazıları söz konusu bağımsız ya da kendi hesabına çalışma durumlarını gerçekleştirebilmeyi meslekleri bakımından bir ilerleme olanağı olarak ifade etmekteledir.

... Şu an çalışma ortamında memnunlar benden kalmamı istiyorlar da ben kendi işimi kuracağım işte Ankara'ya dönüp [Niye kendi işinin patronu olmak istiyorsun?] Çünkü daha fazla maaş kazanabiliyorsun, daha fazla para kazanılabiliyor kendi işinin patronuyken bizim meslekte öyle tek çalışması lazım. Ömür boyu bağlı maaşlı bir şey olmaz yani. Maaştan başka kafan daha az yoruluyor, daha az çalışarak karnını doyuracak para kazanabilirsin (Yusuf, 28, Hukuk, Avukat).

... yükselme şansın nasıl olur, bağlı çalışmam. Kendi ofisimi açarım o şekilde bir yükselme olabilir (Zehra, Kadın, 28, Hukuk, Avukat).

Özel sektörde bir bankada uzman olarak çalışmakta olan bir katılımcı ise şirket içerisinde veya başka bir kuruma geçerek işini değiştirme planı olduğundan bahsetmektedir. Katılımcının söz konusu isteğini gelirini yükseltmek ve çalışma ortamı dolayısıyla motive olabileceği iş arkadaşlarına sahip olma isteği bağlamında biçimlenmiş görünmektedir.

... çok yakın zamanda değişmeyi düşünmüyorum ama evet yani önümüzdeki bir sene sonra değiştirmek gibi bir planım var örneğin. [Niye böyle bir isteğiniz var] Aslında hem ödeme yani gelir seviyesi olarak kendimi daha yukarıya taşıyabilmek hem de aynı zamanda birazcık da bu işte önemsedğim, o birbirimizle öğrenebileceğimiz bir ortam olmasını istiyorum. Çalışma ortamı konusunda beni tam

tatmin etmemesinden dolayı ben beni daha çok besleyecek bir ortama gitmek istiyorum. Ama aynı şirketin içerisinde birim değişikliğini de düşünüyorum bu arada, illa şirketi değiştirmek olarak değil (Hülya, 27, İşletme, Uzman- Özel Sektör).

Bir diğer katılımcı ise benzer bir biçimde şartlara bağlı olarak şirket değişikliği yapabileceğini aktarır.

... şirket değişikliği yine yaparım eğer daha iyi şartlar bana teklif edilirse neden olmasın. Ama şu anki mesleğimi bırakmayı hiç düşünmüyorum. Yani şu an düşünmüyorum (Elif, 26, Endüstri Mühendisliği, Yazılım Danışmanı).

Kamu personeli olarak çalışmakta olan psikoloji mezunu bir katılımcı ise mesleğinde ilerlemek ve yükselmek ile ilgilenmediğini, meslek değiştirme isteğinde olduğunda ve uzman yardımcılığı için sınava gireceğini belirtmektedir. Katılımcı bunun nedeni olarak şu anki işini deneyim kazanmak için devam ettiği geçici bir süreç olarak betimlemekte ve mevcut işinde kendi bilgi birikimini kullanamadığını aktarmaktadır. Öte yandan ileriye dönük bağımsız çalışabilme isteğini de ekler.

Yani çok ilgilenmiyorum desem. Ben memurlukta yükselmeye çok ilgilenmiyorum çünkü ben zaten şu an mesela 2 gün sonra uzman yardımcılığı sınavına gireceğim. Yani meslek değiştirme isteğim olduğu için. [Niye peki böyle bir isteğiniz oldu?] Yani zaten şu an evet tam deneyim kazanıyorum şu an iyi ama bu geçici bir süreç diye kendimi rahatlatıyorum o yüzden hani dediniz ya kovulma korkunuz var mı diye belki onunla da ilgili olabilir. Ben zaten istifa edebilir bir durumda hissediyorum bir yandan. [İstifa etmeyi neden düşünüyorsunuz?] Ya, çünkü şu an tam olarak mesleğimi ve idealindeki mesleği ve sahip olduğum bilgi birikimi eğitimi kullanabildiğim yerde değilim. Zaten böyle değildi benim hedefim ben hani özel bir şekilde kendi ofisimi kurup hani klinik psikoloji alanında daha da yetiştirip yetkin bir şekilde hizmet vermek, ruh sağlığı hizmeti vermek istiyorum. Şu anki durum bunu karşılamıyor, o yüzden hani zamanımı da boşa harcıyorum diyemiyordum diye düşünüyorum. Köreltiyorum diyemiyordum kendimi acaba diye. O yüzden bunu geçici bir süreç olarak düşünüyorum (Esra, 25, Psikoloji, Psikososyal Destek).

Sosyal hizmet uzmanı olarak çalışmakta olan bir katılımcı ise mesleki doyum boyutunda yaşadığı eksiklik nedeni ile sınavlara yeniden hazırlanmayı düşündüğünü veya mesleğini değiştirmemekle birlikte tayin isteyerek farklı bir şehirde çalışma isteği bulunduğunu ifade eder.

Mesleğimi değiştirmeyi düşünmüyorum ama kafamı kurcalayan şeyler var. Başka bakanlıklara geçmek gibi mesela tekrar sınava hazırlanmak gibi. Sadece küçük düşünceler bunlar yani bir gün olur mu bilmiyorum ama ben çalıştığım yani hastaneden ziyade çalıştığım yerin küçük ve sosyoekonomik düzeyi çok yüksek olmasıyla alakalı. Yani mesleki doyumun burada az olmasıyla. Bu burada diye her yerde böyle diye bir şey yok, çok fazla doyum sağlayabilecek birçok hastane var. Bu şu an buradaki küçük hastane için geçerli bu durum. Biliyorsunuzdur üç artı bir, dört yıl hani kalma zorunluluğumuz var. Sonra kadroya geçiyoruz sonra tayin isteyebiliyoruz. Şu an için açıkçası burada kalmayı düşünmüyorum, dört yıl sonrasında, dört yıl sonrası için konuşuyorum. Bunun tek sebebi de dediğim gibi başka bir şehre gitmek istememin sebebi mesleki doyumun yetersizliği (Aynur, 27, Sosyal Hizmet, Psikososyal Destek).

7.5.3. Lisansüstü Eğitime Başlangıç

Bu bölümde katılımcıların mesleklerinde ilerleme ve yükselme fırsatları bağlamında lisansüstü eğitime başlama süreçlerinin nasıl geliştiği, karar verme süreçleri ve ne amaçla başladıkları incelenecektir. Bu noktada belirtilmelidir ki, mülakat verileri hariç olarak kendileri ile görüşme gerçekleştirilen profesyonel meslek gruplarına mensup kamu personeli katılımcıların bazıları bakımından lisansüstü eğitim zorunluluk ya da mesleği sürdürmek için bir gereklilik halinde bulunmaktadır. Örnek vermek gerekirse araştırma görevlileri ve asistan hekimler lisansüstü eğitime devam eder pozisyonda bulunmakta, uzmanlar ve uzman yardımcıları ise ilerleyebilmek amacıyla hali hazırda lisansüstü eğitime devam etmekte veya mezun durumdadırlar.

Araştırma bulguları incelendiğinde ise kamu personeli katılımcılar bakımından lisansüstü eğitime başlama ve devam etme amaçları kariyerlerinde önlerine çıkabilecek fırsatlara hazırlıklı olmak, kişisel tatmin sağlamak ve toplumsal itibarlarını yükseltmek olarak ifade edilir.

Statü, toplumda statü. Olur da belki kadro çıkar, bir şekilde bir şey olur falan bir doktora yaparız. Onun haricinde bana çok büyük katkıları oldu, en azından bir hayat amacı oluyor. Katkıları dediğim gibi manevi katkıları oldu, tatminkârlık. Kendini değerli görme. Bir kendini gerçekleştirme diyoruz ya bu noktada katkıları oldu. Alanı daha çok daha iyi öğrendim, sosyal hizmet mesleğini daha iyi öğrendim., bilimsel araştırma yapmayı daha iyi öğrendim. Bu tür katkılar oldu ve devlette bir

katkısı yok yüksek lisans yapmanın en azından işimde mesleğimde. Hem maddi hem manevi olarak uzman olarak ne statü olarak ne maddi olarak hiçbir katkısı yok. Sadece verdiği katkı içsel motivasyonunu arttırması oldu (Ömer, 28, Sosyal Hizmet, Psikososyal Destek).

Bir bakanlıkta uzman kadrosunda çalışmakta olan Zeynep ise tezsiz yüksek lisans yaptığını belirtmekte ve kendini geliştirmek istediğini dile getirmektedir. Ayrıca lisansüstü eğitimin olası mesleki yükselme durumunda kendisine fayda sağlayacağını ve daha üst bir pozisyona geçiş için gereklilik olabileceğinden ve fırsatlara karşı hazırlıklı olmak istediğinden bahseder. Dolayısıyla katılımcının mesleki bir hareketlilik beklenti ve planı içerisinde lisansüstü eğitime devam ettiği söylenebilir.

Şöyle söyleyeyim, onu da şöyle açıklayayım. Vaktimin boşa geçtiğini fark ederek hani bir şeyler daha katmak, hayatıma katmak anlamında, kariyer anlamında da bir faydası olur diye kendim için gelip kendimi geliştirmek açısından yapmak istedim. ALES sınavlarına hazırlandım ama şöyle de bir şey var. Şu an tezsiz yapıyorum bu arada tezsiz yüksek lisans. ALES sınavına girdim ama yeterli başarıyı sağlayamadığım için tezsiz yaptım. Şöyle de bir durum var, bizim şimdi ben gelir uzmanı kadrosunda çalışıyorum ama ilerde karşıma çıkacak fırsatlara karşı bir an önce hazır olabilmek açısından hani zaman anlamında biraz daha hızlı olabilmek açısından tezsiz yapıyorum. Biraz daha ALES'i deneyip vakit öldürmek istemedim açıkçası çünkü yeni bir kadro açılabilir çalıştığınız bakanlıktan onun için de belki yüksek lisans mezunları olarak hani öne çıkılabilir o yüzden zaman anlamında daha hızlı olması için tezsiz olarak başvuru yaptım ve tezsiz okuyorum şu anda (Zeynep, 31, Maliye, Uzman-Kamu Personeli).

Kamu personeli ve uzman olan bir diğer katılımcı Fatih ise, yüksek lisans yaptığı alanı kişisel hayali olarak tarif eder. Ayrıca çalışmakta olduğu kurum içerisinde yüksek lisans eğitiminin desteklendiğini ve bunun kendisini motive ettiği belirtmektedir.

Şimdi ben öncesinde Hacettepe'de Maliye'de yüksek lisans yapıyordum. Orada ders dönemini bitirdim, tez dönemine geçecektim ki benim bir hayalim vardı, ben Polis Akademisi'nde de çalışmak istiyordum. Bu da benim kendi kişisel hayalimdi, yani bu hevesim, isteğimdi ama alınmamıştı. Sonra bir daha başvurdum, baktım alındım oradaki tez dönemini bırakıp buraya geçtim. O zaman işim de vardı, şimdi burada yüksek lisans yapıyorum işte ders dönemindeyim. Amirler bir şey demiyor, sağ olsunlar destekliyorlar personellerini. Ben şimdiye kadar gözlemlediğimi söylüyorum, açıkçası yüksek lisans yapmak isteyip de engellenen bir tek insan uzman yardımcısı görmedim. Tamamı destekleniyor, tamamı mesela mesai saatleri içinde gidip yüksek lisansında dersini alabiliyor. Yani ciddi bir destek var o anlamda bu da beni motive ediyor yani (Fatih, 27, İşletme, Uzman Yardımcısı- Kamu).

Özel sektörde çalışmakta olan katılımcılar bakımından ise lisansüstü eğitime başlama nedenleri temel olarak mesleki rekabette öne geçmek olarak ele alınabilir görünmektedir. Katılımcı ifadeleri incelendiğinde bu husus sosyal çevre edinebilmek, mesleki beceri, nitelik ve yeterliliklerini geliştirebilmek dolayısıyla bunlara bağlı olarak kariyer süreçleri içerisinde ilerlemek olarak dile getirilir. Bunların yanı sıra meslek değiştirme isteği ile bağlantılı olarak akademisyenlik alanına geçiş yapmak isteyen katılımcı ifadeleri bulunmaktadır. Uzman olarak özel sektörde çalışmakta olan katılımcı Osman, öncelikli yüksek lisansa başlama nedeni olarak askerlik sürecini erteleme isteğini belirtir ve diğer bir neden olarak kariyer sürecinde fayda sağlamasını umduğunu “CV’de iyi durması” olarak ifade eder.

Birinci başlangıç nedenim hızlı bir şekilde askerlikten kaçmak, o yüzden de Marmara Üniversitesine başladım. Normalde hiçbir başlayacağım bir okul değildi öyle bir okulda başlamak istemiyordum. Kafamda Galatasaray ya da İTÜ vardı ama onların sınavlarını kaçırdım ve bir panik anında Marmara'ya başladım. Tezsiz programa başlamıştım, çalıştığım için derslere gidemezdim. Haftanın 5 günü Marmara'da öyleymiş bu sebeple tezsiz programa başlamışım. Dediğim gibi ve biraz önceki soruya cevap verirken dediğim gibi. İleriki kariyer günlerinde yardımcı olması motivasyonu ani bir kararla tezli programa geçiş yaptım. Şu anda tezli programdayım. Tez yazıp buradan mezun olmayı planlıyorum ve bunun da CV’de iyi durmasını umuyorum (Osman, 28, İşletme, Uzman-Özel Sektör).

Avukat olarak çalışmakta olan katılımcı İsmail ise, lisansüstü eğitim almayı düşündüğünü belirterek, bu kararının nedenlerini ise mesleğinde yükselmek adına sosyal çevresini genişletmek, meslektaşları arasında rekabette öne geçebilmek ve kişisel tatmin olarak elde etmek olarak sıralar.

Neden düşünüyorum, bir çevresel yani iyi bir çevreye o bilmediğin çevreye seni sokabiliyor. Yani o şekilde düşünüyorum, bilmiyorum. Diyelim lisansüstü bir ders aldığında öncelikle o networkü (sosyal ağ) tanıyan kişilerle, o network içinde olan kişilerle ya da o networkün içinde olan hocalarla tanışma imkânı olduğunu düşünüyorum. İkincisi tabi ki müvekkil bir düz hukuk mezunu olduğunda karşısında, bir de o işin biraz daha ehli olduğunu düşündüğü hukuk mezunu olduğunda seni daha çok tercih edecektir, bu da yine galiba maddiyata geliyor ama mesleki tatmin açısından da bir yüksek lisans yani o hukuk alanında bir yüksek lisans çok tatminkâr bir olay, şu an için de sermaye piyasaları ile alakalı bir hukuk dalında yüksek lisans yapmayı düşünüyorum (İsmail, 26, Hukuk, Avukat).

Bahsedildiği üzere lisansüstü eğitime devam etmenin bir diğer nedeni ise meslek olarak akademisyenliğe geçiş isteği ile ilgili olabilmektedir. Nitekim bu hususla ilgili olarak eczacı olarak çalışmakta olan bir katılımcı lisansüstü süreci içerisinde bulunduğunu, akademik alanda kadroları takip ettiğini ve akademide mesleğini daha kapsamlı bir şekilde icra etmek istediğini belirtir. Burada katılımcının mesleğini ne hastanede ne de eczanede tam anlamıyla gerçekleştiremeyeceğini düşünmesi dikkat çekicidir.

Ben eczacılık yaparken ayrıyeten yüksek lisansa başladım ve yüksek lisansı bitirip doktora başlayacağım peşine. Bu şekilde ilerlemeyi düşünüyorum, öğretim üyesi kadrolarını takip ederek olabilirse yani eğer kadro yakalayabilirsem de akademide ilerlemeyi düşünüyorum o şekilde. [Neden akademiye geçmek istiyorsunuz?] Çünkü mesleğimi seviyorum, mesleğimin içeriğini seviyorum. Mesleğimi tam anlamıyla yapmak istiyorum, bunu ne eczanede yapabiliyorum ne hastanede yapabilirim. Bu şekilde düşünüyorum (Emine, 25, Eczacılık, Yardımcı Eczacı).

8. BÖLÜM

TERCİH VE EYLEMLERİN GERİYE YÖNELİK DEĞERLENDİRİLME BİÇİMLERİ

Araştırmanın bu bölümünde kendileriyle mülakat yapılan bireylerin bir meslek edinme ile sonuçlanan eğitim seyirleri hakkında geriye dönük değerlendirmeleri ele alınarak, süreç içerisindeki olası avantaj ve dezavantaj oluşturan durumları, tercih ve kararları ve geldikleri mesleki konumlar hakkındaki görüşleri incelenecektir. Bu doğrultuda ilk olarak katılımcıların temel eğitim süreçleri ele alınarak memnuniyet ve pişmanlıklarını oluşturan hususlar veya etkenler incelenecek, sonrasında ise yükseköğretim süreçlerine ilişkin tercih ve kararlarını nasıl değerlendirip yorumladıkları incelenerek, hangi etkenlerin başat hale geldiği belirlenecektir. Ardından katılımcıların ailelerinin kendilerinin eğitim süreçlerine olan maddi ve manevi olumlu veya olumsuz etkileri, tavır ve tutumlarına dair beyanları ve yorumları incelenerek daha iyi veya daha kötü bir konumda olabilmeleri üzerindeki etkilerin nasıl olduğu tartışılacaktır. Son olarak ise elde edilen meslek konumları ve ulaşılan mükafat paketleriyle ilgili olarak, bireylerin aileleri ve kendileri tarafından eğitim yolunda gerçekleştirilen mali yatırım, emek yatırımı ve mahrum kalınan hususlar ya da fedakarlıklar ekseninde elde ettikleri maddi ve manevi mükafatları/mahrumiyetleri nasıl değerlendirdikleri incelenecek ve yorumlanacaktır.

8.1. TEMEL EĞİTİM SÜRECİNE YÖNELİK DEĞERLENDİRMELER

Bu başlık altında katılımcıların geriye yönelik olarak kendi durumlarını değerlendirmeleri çerçevesinde üniversite öncesi eğitimlerine dair görüşleri ele alınacaktır. Bu bağlamda katılımcıların varsayımsal olarak hangi tür okullarda ve nasıl bir eğitim almak isteyebilecekleri geçmişe dönseler eğitimleri için nasıl bir çaba gösterebilecekleri konu edinilecek ve yapmaktan veya yapmamış olmaktan kaynaklı pişmanlık veya memnuniyet duydukları hususlar incelenecektir.

Kendileri ile görüşme gerçekleştirilen katılımcılar genel olarak ilköğretim dönemlerinden memnun olduklarını belirtmektedirler. Ancak, ortaöğretim dönemleri ele alındığında ise mezun oldukları liselerinin farklı olmasına yönelik isteklerin söz konusu olduğu gözlemlenmektedir. Katılımcılar ekseriyetle temel eğitimden itibaren yabancı dil öğrenime yönelik istek ve arzularını dile getirmektelerdir ve genel ifade olarak İngilizce öğrenimi öne çıkan bir husus olarak belirtilmektedir. Diğer bir husus olarak ise sosyal imkânları daha iyi olan öğrenim kurumlarına yönelik arzular söz konusu olabilmektedir.

Yani aldığım eğitimden memnunum şu anki sürece baktığımız zaman. Ama tabii daha iyi bir imkân olsaydı dil açısından eğitimi daha iyi olan bir lisede eğitim almak isterdim (Mustafa, 26, Tıp, Pratisyen Hekim).

Evet yani ben ilkokul eğitiminden çok memnundum. Lisede ama şöyle düşünürsem o daha böyle kaliteli eğitim veren beş yıllık Anadolu liseleri oluyor, iyi İngilizce hazırlık eğitimleri veriliyor onlarda mesela Türkiye'de başka on tane de bir Anadolu lisesi var o şekilde belki bilirsin o tarz bir okulda eğitim alıp daha iyi bir yabancı dilde daha sosyal imkânlara sahip bir okulda okumak iyi olurdu diye düşünüyorum (Halil, 26, İşletme, Uzman Yardımcısı- Kamu).

Keşke şurada okusaydım mesela Fen lisesinde okusaydım diye bir düşüncem yok şu an ama İngilizce eğitimi daha iyi alabilseydim faydalı olurdu ama bence (Hatice, 27, Elektrik Elektronik Mühendisliği, Ar-Ge Mühendisi).

Amerikan kolejinde eğitim almak isterdim. Bunu sadece dil açısından söylüyorum yoksa aldığım o temel matematik, türkçe ya da fen bilimleri eğitimlerinden memnunum şu anda yani şu kafayla düşündüğüm zaman ama onun dışında dil için düşünürsek dile daha yatkın, daha önem veren bir lisede, ortaokulda okumayı tercih ederdim (Emine, 25, Eczacılık, Yardımcı Eczacı).

Üniversite öncesinde yani belki İngilizceyi. İngilizce konusunda eğitimi iyi olan bir lise olabilirdi. Sosyal Bilimler lisesi olabilirdi. Yani benim gerçi Kırıkkale’de yoktu. O yüzden hani Kırıkkale bazında daha iyi karşılaştırabileceğim bir lise yok ama. Farklı bir şehirde olabilirdim. Belki o açıdan olabilirdi ama çok da bir şey değişir miydi bilmiyorum. Ben galiba memnunum yani onunla ilgili bir sorunun yok (Esra, 25, Psikoloji, Psikososyal Destek).

Geçmişe dönsem değiştireceğim tek şey lisem olurdu ki. Eğer iyi bir lisedeyse bu bunun üniversiteden de daha önemli olduğunu düşünüyorum çünkü lise hayatın etkilediği yaş olarak hani 13, 14, 17, 18 yaş aralığı kritik bir yaş aralığı bence orada bazı şeyler çok şanslı giderse bence üniversitedeki şanstı daha da şanslı olabilir. O yüzden lisemi top tier (üst seviye), yani üniversite top tier olacağına lise olsun gibi moda girebilirdim. Bunun için de ilkököl ve ortaokulda hiç çalışmayan bir öğrenciyken çok çalışan bir öğrenciye dönüştürdüm kendimi (Osman, 28, İşletme, Uzman-Özel Sektör).

Geçmişe dönebilsem ilkökoldan itibaren İngilizce öğrenirdim. Okulda çok farklı bir şeye eğitime gerek yok (Yusuf, 28, Hukuk, Avukat).

İlkokuldan itibaren şöyle müthiş bir İngilizce özellikle Fransızca eğitimini bu tür bu dillerde eğitim veren okullarda eğitim almak isterdim. İşte Fransızca bilmek isterdim, iyi bir İngilizcem olsun isterdim, iyi bir Almanca. İlkokul ortaokul böyle geçsin isterdim, gerekirse sadece dille geçsin isterdim dil ve analitik düşünce bu alanda keşke daha fazla geliştirebilseydim (Serkan, 26, Sosyoloji, Rehber Öğretmen).

Öte yandan kimi katılımcılar ise temel eğitim sürecinde bulundukları bölgeleri değiştirmek istediklerini belirtmektedir. Konu ile ilgili olarak bir katılımcı eğitim almak istediği bölgeyi “gelişime daha açık bir semt” olarak betimlerken, yerleşim birimi olarak bir ilçede lise eğitimini tamamlayan bir katılımcı ise lise türünü önemsemezken büyükşehirde eğitim almış olmak isteyeceğine dair bir imada bulunmakta ve buna sosyal faaliyet imkanlarına dair isteğini eklemektedir. Dolayısıyla coğrafi bağlamın geçmişe yönelik değerlendirmeler üzerinde de etkili olduğu ve toplumsal hareketliliğin bireysel bakımdan nasıl algılandığını biçimlendirdiği söylenebilir.

Hocam açıkçası ben öncelikle yani Pursaklar’da ilkokulu okumak istemezdim. Yani daha iyi gelişime daha açık bir semtte ilkokulu okumak isterdim. Şu anki durumumdan şey olduğumdan mustarip olduğumdan değil açıkçası şu anki durumumdan memnunum ama belki daha iyi bir ilkökoldan yol tutmuş olsaydım atıyorum şu an belki aynı işim aynı olurdu ama belki şu an 3 veya 4 tane dili biliyor olurum (Fatih, 27, İşletme, Uzman Yardımcısı- Kamu).

Gidip de fen lisesinde okumak istemezdim ama şimdi şeye de Samsun'da falan da çok lise var ya onları bilmiyorum belki daha iyi olabilirdi. Hani belki daha çok sosyal aktivitesi olan spor aktivitesi, sanatsal aktivitelere olan lisede okumak isterdim tabii ki (Elif, 26, Endüstri Mühendisliği, Yazılım Danışmanı).

Temel eğitim sürecinden memnun olan katılımcılara ilişkin bir diğer bulgu ise olumlu ifadelerine rağmen eğitim kalitesi ve düzenine yönelik eleştirilerin de olmasıdır. Bu anlamda bir katılımcı genel anlamda okul çevresinde kurmuş olduğu arkadaşlık ilişkilerinden memnuniyetini ifade ederken verilen eğitimin kalitesi veya kurum çalışanlarının davranışları ya da imtiyazlılara farklı davranılıyor olması gibi hususları (eğitim sosyolojisinde bilinen hali ile kurumsal işleyiş düzenini) olumsuz olarak değerlendirmektedir. Bir diğer katılımcı ise eğitim aldığı kurumda bulunan eğitimcilerinin aynı zamanda özel ders verdiğini ve söz konusu öğrencilere daha farklı davranıldığını aktarmaktadır. Dolayısıyla eğitim sürecinden ve eğitimin niteliğinden memnun olunmasının yanı sıra değerlendirilmesi gereken farklı etkenler de mevcuttur.

Hocam ben lise de ben çok güzel arkadaşlıklar kurdum. Lisedeki eğitim sistemi bizim çok kötüydü bence gerçekten çok çok çok kötüydü. Ama arkadaşlarımı düşündüğü zaman aynı lisede aynı arkadaşlarımı okumak isterdim veya aynı arkadaşlarımın olacaksa farklı lisede okumak isterdim açıkçası (Fatih, 27, İşletme, Uzman Yardımcısı- Kamu).

... aldığım eğitimden memnunum bir Anadolu lisesinde okudum. Bir ilçe Anadolu lisesiydi, samimiydi. Öğretmenlerimiz kaliteliydi, iyi eğitim veriyorlardı. Sadece bazen şeyi hissediyordum, nasıl diyeyim okulda bazen işte sosyoekonomik düzeyi de yüksek olan öğrenciler kaydolabiliyordu işte özel derse. Özel ders mantığı vardı. Özel derse giren öğrencilere hocaları daha farklı davranabiliyordu. Biraz bunu yaşadık. Bunun olmamasını isterdim sadece ama onun dışında memnunum (Ahmet, 27, Eczacılık, Serbest Eczacı).

Bölüme ilişkin araştırma bulguları incelendiğinde, temel eğitim sürecinde kendisinden memnun olunmayan hususlar aynı zamanda eğer mümkün olmuş olsaydı değiştirilmek istenen hususlar olarak ifade edilmekte olup, bu kapsamda öne çıkan değerlendirme yabancı dil eğitimi almak veya daha özel anlamda İngilizce düzeyinin ilerletilmesi olarak ifade edilmektedir. Bu konu araştırmanın önceki bölümleriyle ilişkili olarak ele alındığında, temel eğitime yönelik geriye yönelik değerlendirmelerde öne çıkarılan temel hususların istihdam piyasasında mesleki konumların gerektirdiği ya da makul gördüğü nitelikler etrafında biçimlendiği söylenebilir. Zira burada yabancı dil eğitimi bireysel

niteliklerin yükseltilerek meslekte ilerlemek, karışılabilirlik fırsatlarına hazırlıklı olmak ve dolayısıyla nesil içi yatay ve dikey hareketlilik fırsatları veya imkanları bağlamında değerlendirilmektedir.

8.2. YÜKSEKÖĞRETİM SÜRECİNE GİRİŞTE YAPILAN TERCİH VE KARARLAR HAKKINDA DEĞERLENDİRMELER

Bu başlık altında, katılımcıların şimdi/bugün bir tercihte bulunuyor olsalardı üniversite eğitimlerini hangi kurum ve alanda almak isteyecekleri, bunun için nasıl bir çaba göstermek isteyecekleri incelenecektir. Bununla birlikte geçmişte yapılan tercihlerle ilgili pişmanlık veya memnuniyet duyulan hususlar ele alınarak, sonuç olarak hangi iş veya mesleğin seçilebileceği ve bu tercihlerin nedenleri değerlendirilmektedir.

Araştırma bulguları incelendiğinde katılımcılar, yükseköğretim süreçleri hakkında geriye yönelik değerlendirmelerinde genel itibari ile tercih ve kararlarından memnun olanlar ve olmayanlar olarak iki genel gruba ayrılabilir görünmektedirler. Zira iki grup içerisinde de çeşitli öğrenim alanları ve mesleklere mensup bireyler bulunmakta ve bu bağlamda alanlara yönelik bir yoğunlaşma öne çıkmamaktadır.

Tercih ve kararlarına yönelik olumsuz değerlendirmelerde bulunan katılımcılar: (i) öğrenim alanı aynı kalmakla beraber üniversite ve/veya şehri değiştirmenin iyi veya makul olabileceğini bildirenler ve (ii) mezuniyet alanlarından memnun olmayan, dolayısıyla farklı bir meslek icra edebilmiş olmayı isteyecekler olmak üzere iki alt kümeye ayrılmaktadır. Birinci kümedekiler kendi değerlendirmelerinin gerekçe veya nedenleri olarak mezun olmuş oldukları üniversitenin toplumsal itibarını ve/veya sunulan eğitimin niteliğinin iyi olmasını göstermektedirler:

Yani üniversite değişebilirdi. Belki hani Ege Üniversitesi tarzında başka üniversite ya da 9 Eylül'de iyi. Ancak hani üniversite isimlerinin etkilediğini biliyoruz. Yani başka iş hayatınızda ya da başka şeylerde daha ismi iyi olan bir üniversite seçmek

isterdim, bölümün aynı kalmasını isterdim (Yasemin, 27, Elektrik Elektronik Mühendisliği, Araştırma Görevlisi).

Yani daha dediğim gibi daha yüksek bir puan alıp işte Boğaziçi ODTÜ hani o tarz bir üniversiteye gitmeyi isterdim. Farklıdır çünkü mesela İstanbul Üniversitesi Psikoloji falan olabilirdi (Özlem, 30, Psikoloji, Psikolog-Bağımsız).

Üniversiteyi teknik üniversitelerde okumak isterdim. Öğretmenleri atılmamış üniversitelerde okumak isterdim. Bizim okulda öğretmen yoktu. Üç dört derse bir öğretmen geliyordu. Mesela KTÜ gibi, İTÜ gibi. Ya da daha düşük seviye teknik üniversitelerde, mühendisliği iyi olan üniversitelerde okumak isterdim. Ben çıkınca mühendis olayım diye böyle iki üç sene uğraşmayayım diye (Hasan, 26, Elektrik Elektronik Mühendisliği, Yazılım Mühendisi).

Bazı katılımcılar bu hususla ilgili olarak önceki eğitim süreçlerinde yeteri kadar çaba göstermediklerini ve daha fazla çalışmış olmaları gerektiğini dile getirmektelerdir.

Şöyle, o zaman tabii ki dediğim gibi çok büyük bilgisi olmuyor insanın. Ama üniversite olarak baktığımda daha köklü üniversitelerde mesela Ankara gibi bir işte Gazi Üniversitesi olabilir ya da İstanbul Üniversitesi olabilir gibi. Yani daha köklü ve eğitimini güzel olan işte böyle üniversitelerde eğitim almak tabii ki isterdim. Geçmişe de bunun için lisede ne yapabilirdim, daha çok çalışabilirdim. Kendime o alanda daha çok geliştirebilirim. Geriye dönük ya da işte sadece kendim çalışmak yerine ek işte dersane olabilir. Ek eğitimler olabilir, onları alabilirdim. Üniversite bölümünü değiştirmek istemezdim. Açıkçası ben hani severek okudum ve severek bitirdiğim bir bölümdü (Kübra, 24, Bankacılık, Bankacı).

Üniversite eğitimini ODTÜ Makinede almak isterdim. İsminden dolayı daha çok ama yani şu an olduğum yerden de mutsuz değilim ama onun için de yine sınava daha fazla çalışmam gerekiyordu ya. Yani çok. Yani çok verimli ve yoğun çalışmadığımı düşünüyorum (Murat, 26, Makine Mühendisliği, Ürün Geliştirme Mühendisi).

Bu duruma ek olarak, temel eğitim sürecine yönelik yapılan değerlendirmelere benzer bir biçimde yabancı dilde eğitim isteği yükseköğretim konusunda da öne çıkan bir husustur.

Geçmişe dönebilsem dediğim gibi öğretmenlik falan düşünmezdim ama okuduğum bölümün İngilizce bölümünü okuyabilirdim. İngilizce iktisat, İngilizce işletme okuyabilirdim İstanbul'da ya da Ankara'da. Üniversite fark etmeksizin (Zeynep, 31, Maliye, Uzman-Kamu Personeli).

Yine Hacettepe işletme veya belki Yıldırım Beyazıt işletme okurdum ama yine işletme isterdim ama İngilizce eğitimi isterdim (Esra, Kadın, 26, İşletme, Araştırma Görevlisi).

Yani tek kriterim üniversitede özellikle yabancı dil olurdu yani şu an onun çok eksikliğini duyuyorum. Şu an bankada İngilizcem de olsaydı çok farklı bir durumda olacağımı biliyorum. Onun için de düşünüyorum şu an şimdi böyle bir o yetkinlik dedim ya orayı bir garantiliyim bundan sonra bu yüksek lisanstan sonra ilk hedefim yabancı dil öğrenmek. Yani kesinlikle yabancı dil ağırlıklı bir bölüm önemli (Kadir, 32, Maliye, Banka Personeli).

Birinci kümede yer alan katılımcı değerlendirmelerinde üniversitenin bulunduğu şehirden memnuniyetsizlik veya dezavantajlar farklı şekillerde veya farklı yönleri ile ifade edilmektedir. Örneğin Ali, üniversite eğitimini Ankara yerine İstanbul'da almış olmanın kendisi bakımından sağlayacağı avantajları şehirlerin tarihsel ve kültürel miras bakımından sahip oldukları imkanlar üzerinden ifade ederken Merve ve Leyla ise sosyal imkanları üzerinden ifade etmektedir:

... üniversite eğitimimi Boğaziçi'nde alsam fena olmazdı ya hem İstanbul'da yaşamak isterdim Ankara'dansa hem de Boğaziçi biraz daha yurt dışına açık. Meslek olarak değişmezdi yine aynı alandan yürürdüm ama şehir olarak İstanbul'da bir üniversiteyi tercih ederdim. Yaptığım tercihi de başarılı buluyorum, fena değil, Ankara'da okumak da gayet güzel deneyimdi. Yani Ankara da farklı orijinal bir deneyim ama İstanbul daha farklı abi Ankara'dan hani hangi açıdan daha farklı, çok daha kozmopolit, çok daha tarihsel mirası var. Çok daha orada geldiğin yeri görüyorsun, toplumun geldiği dinamikleri görüyorsun. Osmanlı'yı orada çok net anlayabilirsin. Devleti orada çok net anlayabilirsin İstanbul'da ne bileyim azınlıkları orada çok net görebilirsin, onların miraslarını vesaire vesaire yani. Şimdi biz hani sonuçta toplumu incelediğimiz için İstanbul'da bu toplumun nereden geldiğini Ankara'dan çok daha iyi analiz edebilir. Daha iyi deneyimleyebilirsiniz diye düşünüyorum ondan İstanbul (Ali, 27, Sosyoloji, Araştırma Görevlisi).

Yine hukuk yazardım fakat üniversiteye Samsun'a gelmemeyi tercih ederdim. Ne olabilirdi, İzmir'e 9 Eylül'e şansım varken gidebilirdim, keza Atılım Üniversitesi'nde de okudum, orada da kalabilirdim. [Niye böyle düşünüyorsunuz?] Şehirlerin sahip oldukları olanaklar yani İzmir ya da Ankara daha iyi olabilirdi (Merve, 28, Hukuk, Avukat).

İstanbul'da. Hani daha iyi bir üniversitede mesela bir İstanbul Üniversitesi'nde sosyoloji okumak isterdim. Kendimi daha iyi geliştirebilirdim İstanbul'da. Yine aynı şekilde sosyoloji okurdum hani aslında hani öğretmenlik isterdim ben hani rehber öğretmen olmak isterdim ama tabii ki hani devletle çalışmak isterdim (Leyla, 26, Sosyoloji, Rehber Öğretmen).

Bahsedildiği üzere memnuniyetsiz değerlendirmelerde ikinci olarak mesleklerini değiştirmek isteyen katılımcılar bulunmaktadır. Söz konusu katılımcılar öğretim aldıkları alana ve mesleklerine yönelik pişman olduklarını dile getirmekte, şehir ya da üniversite

değil mesleklerini değiştirmek istediklerini vurgulamaktadırlar. Katılımcılar bu düşüncelerinin gerekçesi olarak başta çalışma koşulları olmak üzere mesleğin icrasının doğurmuş olduğu çeşitli dezavantajlara işaret etmektedirler. Konu ile ilgili olarak asistan hekim olarak görev yapmakta olan katılımcıların ifadeleri incelendiğinde ortak olarak mühendislik alanında tercih yapmanın daha doğru olabileceğini vurguladıkları görülmektedir. Mehmet ve Mustafa bilgisayar mühendisliğini, Fatma ise endüstri mühendisliğini mevcut mesleklerinden görece avantajlı olarak ele almaktadır.

Üniversite öncesi birincisi tıp yazmazdım şu anki kafam olsa, şu anki kafa tam olsa derdim ki gerek yok. Hiç heyecan aramaya gerek yok, sabah akşam hastanede yatıp kalkmaya gerek yok, otuz altı saatlere(çalışmaya) hiç gerek yok. Yazardım bir tane bilgisayar mühendisliği veya yazılımla ilgili bir şey yazılımla uğraşırdım, evimden para kazanırdım, internet üzerinden yaşardım zaten bilgisayar başında durmayı seviyorum. [Mesleğinizde memnun musunuz?] Ben memnunum açıkçası da tam böyle bu bir daha hayata gelsem bu işi seçerim tarzı memnuniyet değil de memnunum? [Bilgisayar mühendisi yazıp olsaydınız hayatınızda sizce ne değişirdi?] Birincisi bilgisayarın başında kalma sürem artardı, ben bilgisayarla ilgili şeyleri çok seviyorum, ikincisi yani günde 100 hastayla 100 insanla muhatap olmazdım, dert dinlemezdim bu kadar veya şey oluyor yani yüz tane insan birbirinden farklı ve dertleri de farklı acilde duruyorsunuz bacağı, kolu, bacağı kopan, kazada kırılan, vurulan ve saçma sapan bir sürü insan görüyorsun. Biri ölüyor, bir yerde müdahale ediyorsun ben bu tarz şeyleri istemiyordum ya, açıkçası istemiyorum daha doğrusu şu an. (Mehmet, 30, Tıp, Asistan Hekim)

Mustafa'nın ifadeleri incelendiğinde ise matematiğe olan ilgisi ön planda görünmekte ve "yaşam motivasyonun" daha yüksek olabileceğini ifade etmektedir.

Tercih yapıyor olsaydım değişebilirdi ama kesin olmamakla birlikte farklı bir bölüm tercih edebilirdim. [Hangi bölüm olurdu?] Bilgisayar Mühendisliği. [Niye peki böyle düşünüyorsunuz?] Çünkü sayısal. Daha çok ilgim vardı matematiğe, hani tıp fakültesinde herhangi bir alakası olmadığı için sayısal herhangi bir derste genel olarak ezber üstünden devam ettiği için, bu konuda mühendislik tercihim olabilirdi. [Peki eğitim sonrasında nasıl bir durumda olacağınızı düşünüyorsunuz, bu tercihi yapsaydınız?] Eğitim sonrasında hani daha alakam olan bir bölüm, ilgim olan bir bölüm olduğu için eee yaşam motivasyonum diyeyim hani daha fazla olabilirdi. [Yaptığınız tercihi başarılı buluyor musunuz? Şu an mesleğinizden memnun musunuz?] Memnunum (Mustafa, 26, Tıp, Pratisyen Hekim).

Asistan hekim olarak görev yapan Fatma ise manevi olarak daha rahat bir durumda olabileceğini belirterek diğer asistan hekimlere benzer bir biçimde bir mühendislik alanını seçmiş olsaydı bunun daha iyi bir tercih olmuş olacağına işaret etmektedir.

Yani tıp fakültesinin dışında başka bir fakülte yazardım diye düşünüyorum. Mühendislik gibi endüstri mühendisliği, işletme gibi belki [Niye böyle düşünüyorsunuz?] Yani çok daha fazla efor gerektirdiğini düşünüyorum, manevi efor o yüzden. Yani bir hani mesela tıp çalışanı olmak, çoğu konuda bir yük yüklüyor insana o konuda. Yani daha az manevi yüklü bir meslek olurdu diye düşünüyorum. Bir de geçmişi örnek baktığımda daha az çalışıldığı için ders çalışmalar sosyal olarak daha aktif olabilirdi diye düşünüyorum [Mesleğinizden memnun musunuz?] pişmanlık değil memnunum ama dediğim gibi değiştirmek şeyim olsa elimde olsa değiştirirdim (Fatma, 27, Tıp, Asistan Hekim).

Mühendis olarak çalışmakta olan Hatice ve Elif ise ortak olarak psikoloji alanında tercih yapmalarının kendileri için daha doğru olacağına yönelik değerlendirmelerde bulunmuşlardır. Öte yandan bu katılımcıların ortak olarak psikoloji eğitiminden sonra çalışma yaşamına giriş süreçleri hakkında yeterince bilgi sahibi olmadıkları görülmektedir. Hatice, psikoloji eğitimi aldığı durumda daha mutlu olabileceğini ifade etmekte ve mesleğe yönelik değerlendirmesinde ise şu anki mesleğinden de memnun olmakla beraber daha psikoloji alınana yönelik ilgisi dahilinde görece daha motive olacağını ve iş hayatına daha erken atılabileceğini belirtmektedir.

Kesinlikle psikoloji isterdim. Kesinlikle yani okul fark etmezdi, çalışırdım ne gerekirse yapardım. Bence çok güzel olurdu. Ben çok iyi şey yani çok mutlu olacağımı düşünüyorum. Aslında o şeyde de olabilir. Yani olsaydı çok mutlu olurdum herhalde. [Niye böyle düşünüyorsunuz, açabilir misiniz?] Bilmiyorum, böyle şeyler çok ilgimi çekiyor. Çünkü insan psikolojisi ama böyle kağıt üstünde değil. Yani gerçekten onu öğrenmek isterdim. Daha mutlu olurdum. Üniversite hayatımda çok daha mutlu olurdum, çok daha motive olurdum, daha erken atılırdım iş hayatına. Çünkü daha erken muhtemelen bitirdim okulumu, istediğim bir meslek için uğraşırdım. Şu anda da mutluyum ama şu güne gelmek için çok mutsuz oldum. O zaman full mutlu olurdum. (...) Bilmiyorum, şey mesleki olarak çünkü psikolog psikologların hani bir klinik açması veyahut da devlete atanması mı gerekiyor, çok da bilmiyorum şu anda ama o daha zor olabilirdi belki benim için ama bilmiyorum, yani daha neler iyi olurdu, kendimi daha iyi hissedirdim. O sevdiğim bir bölümü okumuş olurdum çünkü (Hatice, 27, Elektrik Elektronik Mühendisliği, Ar-Ge Mühendisi).

Endüstri mühendisi olan Elif ise ortaöğretimde yapılan alan seçimine ilişkin pişmanlık duyduğu ve eşit ağırlık alanında daha başarılı olabileceğini vurgulamaktadır. Meslek ile ilgili olarak ise Hatice'ye benzer bir biçimde psikoloji okumuş olsaydı çalışma yaşamına giriş sürecinin daha rahat olabileceğini ve mesleğinde de daha başarılı olabileceğini veya memnun olacağını ifade etmektedir.

Kesinlikle sayısal seçmezdim TM seçerdim ve psikoloji okurdum. Sayısal seçtiğim için sayısal ne var diyetisyenlik var, onu olmak istiyordum onu hep söyledim sana ama eğer bölüm değiştir şeyi değiştirmek isteseydim TM'yi seçerdim çünkü ben fizikle falan da çok uğraştım. Yani sayısal zekâm gerçekten şeydi yani sözelime göre edebiyatım Türkçem falan çok iyiydi çünkü o yüzden TM seçerdim ben kendimi zorlamazdım yani [Peki nasıl olurdu sence psikoloji okusaydın?] Psikolog olarak çalışmak ben empati yeteneği çok yüksek bir insanım çevremden de bunu duyarım. Dinlemeyi çok severim, o yüzden başarılı bir psikolog olurdum. Psikologluğun da çok zor olduğunu biliyorum, bu mesleğin psikoloğun hani öyle dinliyorsun geçiyor değil. O da sürekli kendini geliştirmek isteyen bir bölüm. İsterdim yani evet, psikolog olsam güzel bir psikolog olurdum, iyi bir psikolog (Elif, 26, Endüstri Mühendisliği, Yazılım Danışmanı).

Söz konusu katılımcıların şu anki mesleklerine ilişkin görüşleri sorgulandığında ise ortak olarak memnun olduklarını ifade etmektedirler. Çelişkili olduğu söylenebilecek bu durum, aslında katılımcıların geçmişe yönelik sorgulamalarında olasılıkları ifade etmeleri ve mevcut durumlarına ilişkin süreci yeniden gözden geçirmelerinden kaynaklanmaktadır. Nitekim, görece bilgisiz ya da bilinçsiz yapılan meslek tercihlerinde, çalışma yaşamına başladıktan sonraki süreçte mesleğin ya da işin yapısı öğrenmek ve ancak bunun sonrasında bireysel niteliklerle ilişkisi bağlamında bir değerlendirmede bulunmak mümkün olabilmektedir.

Evet ya bana bu mesleğin uygun olduğunu düşünüyorum. Müşteri olayı olduğu için yani. Yani şöyle mesleğim bilgisayar başındayım, evet ama müşterilerle sürekli iletişim halindeyim. Daha ön tarafındayım işin, ben de iletişime açık bir insan olduğum için kendimi övmek gibi olmasın. Bana o yönden uygun olduğunu düşünüyorum mesleğimin (Elif, 26, Endüstri Mühendisliği, Yazılım Danışmanı).

... yani ben baya bir kendimi ifade edebileceğim, sevdiğim bir işi mesleği bulduğumu düşünüyorum memnunum aslında şu an ki durumumdan da (Hatice, 27, Elektrik Elektronik Mühendisliği, Ar-Ge Mühendisi).

Psikoloji eğitimi almadığına dair pişmanlığını dile getiren bir diğer katılımcı olan Zehra ise, kendi hesabına çalışabilme imkânını ve avukatlığın stresli olduğunu vurgulamaktadır.

... Psikoloji okumak isterdim ya Bahçeşehir'de [Psikoloji olsaydınız şu an hayatınızda ne değişirdi sizce?] Büyük ihtimal yani en net gidecek şey, en değişecek şey kendi işimi yapıyor olmak olurdu, bağlı çalışmazdım. [Bu sizi nasıl etkilerdi?] Çok daha keyifli olurdu ya. Yani severek yapardım büyük ihtimal yani. Daha keyifli, insanları dinlemek biraz daha soyut bir şey yani benim, bizim, benim yaptığım iş çok somut, çok net. Çok net olduğu için de her şey çok belirgin işte yanlış hatan çok

fazla belirgin. O yüzden böyle çok stresli, belki daha az stresli bir hayat olabilirdi öbür türlü. (Zehra, 28, Hukuk, Avukat).

Hukuk mezunu bir katılımcı ise temel eğitim sürecinde daha fazla emek gösterip sayısal alanda bilgisayar mühendisliği okumuş olmayı isteyebileceğini zira o dönemde aslen bu konulara oldukça ilgi duyduğunu ve kendisini yetenekli gördüğünü belirtmektedir.

Güzeldi benim bilmiyorum ya geçmişe dönsem mühendisliği denerdim, ilkokula biraz daha çalışıp. Onlara çok, bilgisayara iyi yetkinliğim vardı. Hep kendim internetten falan da vardı, anlıyordum programlama dillerinden daha bunlar meşhur olmadan önce, yazılım olayları daha 14, 15 yaşındayken kod yazıyordum ben ama güzel ders çalışmadığımız için olmadı hukuk bölümü okuduk. (Yusuf, 28, Hukuk, Avukat).

Öğrenim gördüğü alanı değiştirmek isteyebileceğini belirten bir diğer katılımcı olan Ömer ise işletme ve iktisadi bilimler alanında eğitim almış olsaydı bunun kendisi için daha yerinde olabileceğini belirtir ve bu nedenle de üniversite tercih döneminde aldığı puan ile yetinmeyip tekrar sınava hazırlanmış olsaydı bunun daha isabetli olabileceğini ifade etmektedir. Katılımcının mesleğinden memnuniyetsizliğinin sebebi ilerleme ve yükselme fırsatlarının eksikliği ile ilgilidir.

Geçmişe dönecek olsaydım üniversite eğitimimi İİBF (İşletme ve iktisadi bilimler) alanında iyi bir üniversitede almak için çabalırdım. En azından tercihte bulunmazdım o dönem aldığım puanla bir sene daha çalışırdım, mezunu kalırdım zaten bir senelik işi var yani üniversite sınavında eşeklik yapmışsınız Bir sene çalışıp da onlara iyi bir üniversitenin İİBF bölümünü tercih ederdim Hacettepe gibi [Niye peki böyle düşünüyorsun?] İstihdam alanları daha geniş kariyer, memurluk gibi fırsatları var bu kariyer, memurlukta level (seviye) atlama gibi bir olanağın var. Bu durumda tabii ki insanı bir amaç doğrultusunda daha canlı kıldığını düşünüyorum. Ben daha bir üste çıkayım, daha üste çıkayım. Hani Adler'in kavramı var ya "insanın kendini gerçekleştirme için aşağılık hissetmesi lazım" diyor, ne kadar aşağılık hisse derse o kadar yukarı çıkar diye. Hani biz de yukarı çıkma diye bir şey. Yok bir durum yok ama o tür mesleklerde var kariyer memurlukta. Hani bu tür fırsatlar olduğu için İBF bölümünü tercih ederdim diye düşünüyorum. İşimi seviyorum yaptığım işin dezavantajlı insanlara bir destek olduğunu görüyorum, faydalı olduğunu düşünüyorum. Sosyal hizmet gerçekten çok olmazsa olmaz bir meslek. Pek çok ülkede çok değerli bir meslek ülkemizde olmasa da, böyle bir mesleği yaptığım için tabii ki kendimle gurur duyuyorum, özel bir meslek. Ancak dediğim gibi toplumda görünürlüğünün olmaması, maddi anlamdaki sıkıntılar motivasyonumu kırıyor (Ömer, 28, Sosyal Hizmet, Psikososyal Destek).

Kendileri ile görüşme gerçekleştirilen katılımcılardan, yükseköğretim sürecine yönelik tercih ve kararlarından memnun olan ve değiştirmek istedikleri herhangi bir durum bulunmayanların ifadeleri incelendiğinde ise mezun oldukları yükseköğretim kurumlarına yönelik olumlu tavır ön plana çıkan bir etkidir. Bunun yanında eczacı olarak çalışmakta olan bir katılımcı ise mesleğindeki gelir düzeyine ve rahat çalışma koşullarına atıfta bulunmaktadır

Yani ben okulumdan memnundum hani herhalde çok onu değiştirmek istemezdim. [Mesleğinizden memnun musunuz yaptığınız tercihlere bağlı olarak?] Yok, ben memnunum (Ayşe, 33, Tıp, Asistan Hekim).

Hocam üniversite eğitimimi bir daha olsa yine Ankara siyasete de okurdum. Bu net yani (Fatih, 27, İşletme, Uzman Yardımcısı- Kamu).

ODTÜ işletme dışında Türkiye’de herhangi bir okulda almak istemezdim. ODTÜ işletmeden ve yaptığım işten memnunum. Belki bir yazılım mühendisliği ya da bilgisayar mühendisliğine geçiş yapabilirdim o da yani son yıllarda teknolojinin ve onun iş imkanlarının ve o iş imkanlarının maddi karşılıklarının çok fazla olduğunu gördüğüm için yani değiştirebilirim sadece buna onun da yine ODTÜ’de olması kaydıyla (Osman, 28, İşletme, Uzman-Özel Sektör).

Üniversitede okuduk ve ben 2 şey arasındaydım hep çünkü lise yıllarında ben de oluşan bir şeydi eczacılık tamamen işte bu mesleki rahatlık ve ekonomik düzeyini o zamanlarda dışarıdan rahat görüyordum İçine girince farklıymış ama yine o rahatlığı hissedebiliyorum, kısmen de olsa. Lisedeyken de buna karar veriyor olsaydım ve 2 seçenek vardı ben aynı zamanda müzisyenim, müzik daha bir geleceğim olabileceğini düşünmüyordum. Ülkemiz adına farklı bir meslek yaparken de müzik yapabileceğimi ön gördüğüm için yine bu bölümü yazardım (Ahmet, 27, Eczacılık, Serbest Eczacı).

8.3. AİLELERİN TAVIR VE TUTUMLARINA DAİR DEĞERLENDİRMELER

Bu başlık altında katılımcıların eğitim seyirleri içerisinde ailelerinin tavır ve desteklerini nasıl değerlendirdikleri ele alınacak ve aynı zamanda bu tavır ve desteklerin onların iş ve meslek hayatları üzerindeki etkileri incelenecektir. Ayrıca bu suretle söz konusu değerlendirmeler doğrultusunda geline konumlar bakımından görece iyi veya kötü durumda olmalarının aile kaynaklı varsayımlar nedenleri tartışılacaktır.

Ailelerin tavır ve tutumlarına yönelik katılımcı ifadeleri temel olarak iki farklı gruba ayrılabilir görünmektedir. Birinci gruptaki katılımcılar, ailelerinin kendilerine maddi ve manevi açıdan yeterli ve gerekli desteği verdiklerini, mevcut imkânlarını seferber ederek mesleki konumlarını elde etmelerinde yardımcı olduklarını ve daha iyi veya kötü olması durumunda şu anki durumlarına yönelik bir değişiklik olmayacağını belirtmektedirler.

Açıkçası bence gayet olumluydu, maddi manevi destekleri açısından (Ayşe, 33, Tıp, Asistan Hekim).

Benim ailem genel olarak verdiğim her kararın arkasında durduğu için benim için tam optimum seviyede her şey yani hani daha fazlası olsaydı da daha iyisi olmazdı. Daha fazla olsaydı daha kötüsü de olmazdı. Ben ideal bir ailem olduğunu düşünüyorum o konuda her imkânı sağladılar bana yani (Ahmet, 27, Eczacılık, Serbest Eczacı).

Bence aynı şekilde olmaları yeterliydi çünkü hani babam da annem de hani tüm çocuklarının okuması için gerçekten de çok her konuda fedakârlık yapan kişilerdi. O yüzden yine aynı şekilde olmaları yeterlidir benim için (Büşra, 30, Psikoloji, Psikososyal Destek Personeli).

... benim ailem yani çok fazla destekçi oldular. Onlar önlerine gelen her şeyi yaptı. Yani onlarlık hiçbir şey yok, yapabileceklerinin en iyisini yaptılar zaten (Fatih, 27, İşletme, Uzman Yardımcısı- Kamu).

Olumlu değerlendirmelerde bulunanlar arasında aynı zamanda ailenin maddi desteği olmamış olsaydı kendilerinin eğitim sürecinde zorlanacaklarını ve mevcut konumlarında olamayacaklarını belirten katılımcılar bulunmaktadır. Dolayısıyla ailenin maddi imkânı ve bunu evladına yönelik seferber etmesinin eğitim sürecini mümkün kılan yahut

kolaylaştıran bir etken olduğu söylenmelidir. Katılımcı ifadelerinde bu durum birçok halde ailelerinin maddi gücü bulunmasa veya eğitimlerine kaynak aktarmak bakımından olumsuz tutumları bulunsa sonucun nasıl farklı ve olumsuz olabileceği yönündeki muhtemel veya potansiyel olumsuzluklara dikkat çekilerek de ifade edilmektedir

Yani daha iyi durumda olmazdım çünkü olabilecek en iyi durumdayımdır herhalde aile açısından diyorum. Çünkü zaten desteklediler. Daha ne yapsınlar, hani olumsuz olsaydı eğer görüşleri herhalde bu sonrakine daha kötü durumda olurdu. Yüksek lisans saymıyorum ama hani lisansa gitmeme destek oldular. Sonuçta İstanbul'da yaşayan biri olarak Ankara'da ben okulu okudum. Onları maddi desteği olmasa çok güç durumlarda kalırdım. Belki okuldan mezun olabilirdim ama nasıl mezun olurdu, hangi not ortalamasıyla kaç yılda mezun olurdu bilemiyorum. O sırada çalışacağım ve temel ihtiyaçlarımı gidereceğim için o yüzden onların desteklerinin olması beni şu anki konumda olmamı çok destekledi, sağladı diyebiliriz (Osman, 28, İşletme, Uzman-Özel Sektör).

Daha kötüyü düşünmek daha kolay geldi şu an. Yani babam o kadar ilgilenmeseydi işte lise hayatımda istediğim kaynakları almasaydı imkânları istediğim yönde sunmasaydı bu sadece üniversite hayatımda harçlık göndermekle ilgili bile olabilir, yani hiç o konuda bir sıkıntı yaratmadı bana ve ne istiyorsam işte Erasmus'a gitmek istedim, gittim. Yüksek lisans yapmak istedim, çalışmadım sonuçta o süreçte onu karşıladı ve her zaman hemen kaynaklarını bana açık halde bir hazır bulmuşluk vardı. Bence bu olmasaydı imkânlar sunulmasaydı bu şekilde olmazdı, çok büyük bir etkisi var, daha kötü olurdu bence (Esra, 25, Psikoloji, Psikososyal Destek).

Esra bu değerlendirmesine ek olarak; ebeveynlerinin, farklı bir kariyer alanı seçmesine yönelik destekleyici tavırda olmaları halinde başka bir seçeneği olabileceğini ama sonuç olarak sağlanmış haliyle desteği makul ve olumlu bulduğunu aktarmaktadır.

... bu daha iyi olur, nasıl olurdu, belki işte o çok idealist ve akademi odaklı olmak yerine benim yeteneklerimi ön plana çıkaran, o konuda da yönlendiren ve cesaretlendiren bir yerde olsalardı farklı bir kariyer yolum olabilirdi. Ha nasıl bir kariyer olurdu, başka alanda mı olurdu, başka alan yine işte müzikle ilgili aslında. Ya müzik açısından destekleyici olsalardı ve bunu hani akademik olarak da müzikte başarılı olabilirim ve ilerleyebilirim şeklinde sunulsaydı, öyle bir destekleyici bir taraf olsaydı onun da bir seçenek olabileceği aslında bana hatırlatılsaydı onun farkında değilim, çünkü o bu seçenek değildi. Öyle olsaydı daha iyi miydi bilmiyorum ama daha farklı ve başka bir iyi seçenek diyeyim belki olabilirdi (Esra, 25, Psikoloji, Psikososyal Destek).

Kimi katılımcılar ise ailenin sağlamış olduğu manevi destekleri maddi desteklerden daha önemli görmektedir. Örneğin, Ayşe ve Emine ebeveynlerinin manevi destekleri sayesinde eğitime yönelik ilgi ve başarı sağladıklarını ifade etmektedir.

Özellikle manevi destek sayesinde bu başarıyı elde edebildim diye düşünüyorum. Hani onların desteği olmasa olmazdı kesinlikle manevi özellikle. Maddi olarak zaten hani çok tabii ki olmuştur ama zaten orta halliydik, hani çok ne zengin ne fakir orta halli bir geçimdi ya çok masraflı bir öğrenci değildim zaten (Ayşe, 33, Tıp, Asistan Hekim).

Özellikle babam beni eğitim konusunda bu kadar desteklemeseydi ben eğitime bu kadar yatkın olacağımı yani bu kadar sevmezdim en azından akademisyenlik düşünmezdim diye düşünüyorum. Çünkü eğitimi sevdiren bana babam oldu ve eğitimin bir gereklilik olduğunu, onu kendime saygımı arttıracığını, özgüvenimi artıracığını, bunu bana aşıl原因an babam olduğu için tüm bu yolda yürümem sağlayan babamdı her zaman (Emine, 25, Eczacılık, Yardımcı Eczacı).

Konu ile ilgili diğer bir bulgu ise başarı ya da başarısızlık ile yüzleşmenin bireysel bakımdan gerçekleştirilmesi olarak gösterilebilir. Zira ailelerinin kendilerine maddi veya manevi olarak yeterli desteği sağladığını düşünen kimi katılımcılar eğitim süreçlerine yönelik sorumluluğu kendileri üstlenmektedirler.

Yok, ailem gayet için tavrı desteği verdiler. Onların yapacak bir şey yok, bendeydi iş. Eksiksiz desteklediler (Yusuf, 28, Hukuk, Avukat).

Onların olumsuz hiçbir etkisi olmadı. Olay tamamen benim kapasitem ile alakalı (Meryem, 28, Ziraat Mühendisliği, Ziraat Mühendisi).

İkinci grup olarak ailelerinin imkân ve koşullarının ya da tavır ve tutumlarının geldikleri konum ve kariyerleri üzerinde olumsuz etkileri olduğunu belirten katılımcılar ise, ailelerinin maddi kaynaklarını kullanma veya manevi yönlendirme biçimleri daha farklı olsaydı veya kendilerine göre daha doğru bir biçimde sağlanmış olsaydı durumlarının daha farklı olabileceğini ve yaşam koşullarının iyileşebileceğini ifade etmektedir. Maddi imkânların yetersizliği konusunda görüş bildiren katılımcılar arasında öne çıkan şikâyet konusu yabancı dil konusunda kendilerini geliştirememiş olmalarıdır. Ayrıca bir katılımcı bu nedenle farklı şehirde üniversite okuyamadığını da ifade etmektedir.

Maddi anlamda daha çok destekleyebilselerdi, özellikle dil kursunu çok istiyordum. Maddi imkânım olsaydı, üniversitede 4 yıl boyunca eğer hani dil eğitimi alsaydım tabii ki yüksek lisansa ulaşmam daha kolay olabilirdi yani dil sınavları açısından. O yönden bir eksiklik var, onun dışında yok diye düşünüyorum (Leyla, 26, Sosyoloji, Rehber Öğretmen).

Yani kendime eğitimdeyken dil anlamında daha iyi geliştirebilirim aslında ailemin desteği hani öncesinde de demiştim. O üniversite seçerken de şehir anlamında istekleri oldu, bende dil anlamında kendimi geliştirip yurt dışında aslında belli bir eğitim almayı düşünüyordum ama burada ailem biraz da işte hani şehir dışına biraz tepki gösteren ailem, işte yurt dışına daha da yani sıcak bakmadılar. Önüme set çekmediler ama çok da sıcak bakmadıkları için o şeyler biraz rafa kaldırıldı istekler diyeyim (Kübra, 24, Bankacılık, Bankacı).

... ya şimdi şöyle mesela babam çalışıyordu. Sağ olsun hiçbir zaman eğitim masraflarımla ilgi hiçbir zaman şey yapmadı, hep destek oldu, sorun olmadı. Ben de kendim de çalıştım. Babam inşaat işinde olduğu için ona yardıma giderdim, daha sonra üniversitede de müteahhit akrabamız vardı, o inşaat işi yapıyordu. Onunla da çalıştım böyle bir eksiklik çok yaşamadım yani. Ama dediğim gibi mesela daha iyi olsaydı belki yabancı dile giderdim. O dönem durumum daha iyi olsaydı onlarla uğraşırdım (Kadir, 32, Maliye, Banka Personeli).

Öte yandan bir diğer katılımcı ise geldiği konumu ailesinin maddi imkanının yetersizliğine bağlamakta ve daha fazla imkâna sahip olunmuş ve sağlanmış olabilseydi şimdikinden bir kademe iyi bir konumda olabileceğini ifade etmektedir.

Yani olması gerektiği kadar yani daha fazlası olur muydu, hayır. Yani daha fazlası olsaydı maddi olarak şu an çok daha başka yerlerdeydim ama olmadığı için ben burada üniversiteye kadar olan kısım için konuşuyorum %75 falan oran veririm buna %70 bundan daha fazlası olmazdı zaten (Aynur, 27, Sosyal Hizmet, Psikososyal Destek).

Diğer bir katılımcı ise ailesinin kendisinden maddi beklentisi olduğunu ve bu beklenti dolayısıyla çalışmak durumunda kaldığını ifade etmektedir. Katılımcı bu nedenle yabancı dil konusunda kendini geliştiremediğini, sosyal alanda faaliyet gösteremediğini belirtmekte ve bu durumda dezavantaj yaşadığını vurgulamaktadır.

Hiçbir şeyi yapmasalardı, sadece benden maddi bir destek beklemeseydi ailem ben lisansta iken böyle maddi bir destek beklentileri vardı, ben şehir dışında okuyordum, böyle bir beklentileri olmasaydı muhtemelen daha iyi olurdu. Çünkü ben şeydim lisansta, yani okuldan çıkar çıkmaz işyerine gitmek zorundaydım. Lisans hayatım boyunca çalıştım ben, yüksek lisansta da çalışmadığım dönem olmadı benim. O olmasaydı muhtemelen çok daha fazla şey okuyabilirim çok daha fazla sosyal alanda

faaliyetlerde bulabilirdim. İyi bir dil için vaktim olabilirdi (Serkan, 26, Sosyoloji, Rehber Öğretmen).

Ebeveynlerinin tavır ve desteklerine ilişkin, mevcut konumun değerlendirilmesinde etkileri bağlamında tartışılması gereken bir diğer husus olarak ise süreç içerisindeki tercih ve kararlara yönelik yönlendirmelerin eksikliği olarak ele alınabilir. Konu ile ilgili katılımcı ifadeleri incelendiğinde ailelerin yönlendirme biçimleri kademeli olarak ele alınabilir görünmektedir. Öncelikle kimi katılımcılar ebeveynlerinin genel itibarıyla destekleyici tavırda bulunmalarını olumlu karşılamakla birlikte farklı meslek alanlarına ya da yeni mesleklere dair yönlendirici ya da yeterince teşvik edici olmadıklarını belirtmektedir.

... yani dediğim gibi eğitim konusunda çok destekleyicilerdi genel olarak. Dolayısıyla çok majör bir değişiklik yapma gereği duymazdım. Sadece şu olabilirdi, kendilerinin de iyi bir sonuca çıktığını gördükleri, kendi etraflarında güvenli olduğunu bildikleri alanlarla sınırlı tuttular birazcık bana yaptıkları tavsiyeleri, belki daha çeşitli olsaydı ya da birazcık daha hani o sırada da o çağın gerekliliklerine uygun meslekleri de bana tanıtsalardı, ben de onlara daha hâkim olurum o farklı olabilirdi bence (Hülya, 27, İşletme, Uzman- Özel Sektör).

... beni geniş alana yönelik destekliyor olsalardı ailem şu an belki senior (kıdemli) seviye yazılımcı olurum, belki değil kesin olurum. Çünkü benim yazılımla uğraştığım senelerde benim yaşlarımla bilgisayar açmayı bilmiyorlardı o senelerde ya da benden benim yazılıma öğrendiğim, başladığım sene de 5 6 sene sonra yazılımla yazılıma yönelik çalışmalar yapan çocuklar ailesi destekleyen çocuklar bırakmamışlar şu an benim belki üç katım maaş alıyorlar. Bilgi seviyeleri de benden bayağı yüksek, öyle hevesleri varmış da aileleri de desteklemiş (Hasan, 26, Elektrik Elektronik Mühendisliği, Yazılım Mühendisi).

Yani benim ailemin yani normal bir Türk ailesi gibi sadece okumam gerektiğini, okursam iyi bir hayatımın olacağını söylerlerdi. Fakat geleceği okumayı bilen bir aile olsaydı beni okutmak yerine farklı bir alana kaydırmalarını isterdim. Ya da yani memur zihniyetiyle düşünmeyip daha uluslararası bir iş yapabilme potansiyel olan alana yönlendirmelerini isterdim. Bunun için teşvikte bulunmalarını daha çok isterdim (İsmail, 26, Hukuk, Avukat).

Bir diğer katılımcı grubu ise aileleri tarafından belirli öğrenim alanlarına teşvik edilmiş olmakla birlikte bunun kendileri için uygun olmadığını belirterek, ailelerinin bu konuda daha bilinçli olmalarını isteyebileceklerini dile getirmektedir

... bana sorsalardı “ne okumak istiyorsun?”, “Sen ne istiyorsun?” Çünkü o yaşta zaten bir lise öğrencisine geleceğine yön vermesi çok zor. Onu yönlendirecek kişiler ebeveynleri ama onlar da eğer ki dinlemezse derinine inmezse olmuyor. Onların annemin babamın bana sormasını, gerçek beni bulmama yardım etmelerini isterdim ve muhtemelen daha iyi olurdu her şey çünkü ben üniversite seçimini yaptıktan sonra ağladığımı hatırlıyorum. Hani şeyden sonra o sonuçlar açıklandıktan sonra çünkü çok pişman olmuştum. O anda vurmuştu çünkü evet, ben bu okulu okuyacağım. Okumak zorundayım, orayı kazandım gibi falan (Hatice, 27, Elektrik Elektronik Mühendisliği, Ar-Ge mühendisi).

Ailelerinin tutum, tavır veya destek biçimi olumsuz veya yetersiz bulan söz konusu katılımcı grubunun değerlendirmelerinde öne çıkan hususlardan birisi ebeveynlerin ortaöğretim döneminde yapılan alan seçimde sergiledikleri baskıcı tutumdur. Nitekim Elif ve Merve ortak olarak ailelerinin sayısal alanı seçmelerine yönelik kendilerine baskı yaptığını ifade etmektedir. Elif halen bu nedenle ortaöğretim döneminde yaşadığı başarısızlık nedeniyle kendini çalışma yaşamında da başarısız hissettiğini belirtmektedir.

Mesela sayısal seçme olayı ben hiç TM seçmeyi düşünmedim çünkü ailem bana hiç o şeyi sunmadı. Yani sayısal seçmeliyim. Hani bu başka ikinci bir seçenek yok gibi. Ailem beni yönlendirseydi başta dediğim gibi hani senin de sayısal zekân da çok şey değil hani TM’yi seçsen daha da iyi olabilir gibi yönlendirilseydim ben belki de lisede daha başarılı olacağım için kendimi bu kadar başarısız görmezdim. Ben hâlâ daha birçok başarıyı görmüş olsam da şu an iş hayatımda hani birileri tebrik ediyor vesaire ona rağmen kendimi başarısız hissettiğim çok nokta oluyor, bu da yine geçmişime dayanıyor aslında (Elif, 26, Endüstri Mühendisliği, Yazılım Danışmanı).

Merve ise ortaöğretim alanının farklı olması durumunda üniversiteye giriş sınavında daha başarılı olacağını fakat mevcut durumunun değişmeyeceğini ifade etmektedir.

Zaten tüm özeni yaptılar sadece lise döneminde sayısal diye baskı yapmasalardı daha farklı olabilirdi bir tık daha. Oraları harici zaten dört dürtlüklerdi. [Neler değişirdi sizce sayısal diye baskı yapmasalardı?] Ben mesela edebiyat sınavında 60 soru vardı. 56 doğru yaptım. Eğer kendi alanım olsaydı 60 yapardım. Coğrafyam kötüydü. Hiç görmediğimiz için bizim Anadolu’da da hep sayısal dersler vardı. Bu tip dersler sözel dersler yapılmazdı. Orada da fulle yakın yapardım. Bu sefer dereceyle bir hukuk fakültesine giderdim. [Şu an nasıl değişirdi durumunuz?] Gerçi şöyle şey bu senaryo yine aynı yere gelir, yine aynı büroyu açacaktım insanlarda diplomanın nereden olduğuna veyahut dereceyle bitirip bitirmediğini de bakmıyorlar. O sadece kişisel tatmin olarak değiştirirdi (Merve, 28, Hukuk, Avukat).

Bazı katılımcılar ise aileleri daha bilinçli olmuş olsaydı kendilerinin daha doğru tercihlerde bulunacaklarını ifade etmektedir. Zeynep bu durumu bir sene daha sınava

hazırlanıp farklı bir bölümde eğitim almak biçimde ifade ederken, Mehmet ise ailesinin de kendi mesleğinden olmaları halinde kendisine mesleği önermeyeceklerini ve mesleğinde emeğinin karşılığını alamadığını belirtmektedir.

Çok daha bilinçli bir ebeveynim olsaydı çok daha bilinçli tercihler yapabilirdim. Tabii ki. Yani en azından bu bölümü okuma bir sene daha dene diyebilirlerdi hani bilinçli ebeveynler olsaydı böyle bir telkinde bulunurlardı. Ben de bunu diyebilirim yani (Zeynep, 31, Maliye, Uzman-Kamu Personeli).

Onlar doktor olsaydı, muhtemelen doktorluk yazma derlerdi. [Bunu açabilir misiniz?] Bilmiyorum ben mesela çocuğuma doktor ol demem yani hiçbir türlü. O işi uzaktan baktığın zaman ulan bakıyorsun adam iki müdahale ediyor, iki dokunuyor, elliyor, dinliyor o parayı götürüyor falan. Birincisi parayı götürmüyorsun, ikincisi evet bazı insanlara iki dokunuyorsun ama bazı insana kalp masajı yapıyorsun, bazı insana gidiyorsun başka bir şey yapıyorsun sonda takıyorsun ne biliyim yani nasıl diyeyim gıcık bir iş, kimisini kesiyorsun dikiyorsun. [Peki ne olsaydı mesela tercih döneminizde mühendislik yapardınız ya da daha bilinçli bir tercih yapardınız?] Bir doktordan bunları dinlemiş olsaydım belki fikrim değişirdi ama dediğim gibi çok emin değilim, inat da edebilirdim, ben yaparım ederim falan. Bende vardır öyle, evet yaparım, ederim ama ne için? Neden? (Mehmet, 30, Tıp, Asistan Hekim).

Öte yandan, başka bir katılımcı ailesinin yönlendirmesini veya tavrını kendisinin eğitimsel başarısı üzerindeki olumsuz etkisi ve sonuç olarak da eğitim yoluyla elde edilebilecek bir meslek ile daha yüksek mükafat paketlerine erişim ile ilgili değil, aile mesleği olarak çiftçiliğe devam etme konusunda bir teşvikte bulunmamış olmaları üzerinden değerlendirmektedir. Ona göre, aile, çiftçilik konusunda destekleyici veya tanıştırıcı bir tavır sergilemiş olsaydı kendi durumu şimdi daha iyi olabilirdi. Dolayısıyla katılımcıların aile tavırlarına yönelik değerlendirmeleri yalnızca eğitimde daha fazla başarı ve mükafat paketleri yüksek meslekler üzerinden yapılmamaktadır. Bununla birlikte, eğitim yoluyla toplumsal hareketliliğin sağlanmasına yönelik olumlu tavır ya da hareketsizliğe veya aşağı doğru hareketliliğe karşı olumsuz aile tavrı katılımcı değerlendirmelerinde ortaklaşa olarak telaffuz edilen hususlardır.

Dediğim gibi ailem yönelmem konusunda daha bilinçli olsalardı ya kısacası ben sana bir şey söyleyeyim babam alıp beni tarlaya götürseydi hiç bu işlerle uğraşmaz hem refah olurdu hem de ailemin işini yapıyor olurdu. Ailemden yana öyle söyleyeyim sana (Halil, 26, İşletme, Uzman Yardımcısı- Kamu).

Kimi katılımcılar ise ailelerinin kendilerini fazlasıyla serbest bıraktıklarını belirtmekte ve daha yönlendirici olmuş olsalardı bunun kendileri bakımından bir avantaj olabileceğini belirtmektedir. Bu gruptaki katılımcıların değerlendirmelerinde eğitim sürecinde geleceğe yönelik belirsizliklerin ön plana çıktığı ve önceki bölümlerde de ele alındığı haliyle öğrenim alanı ve geleceğe yönelik bilgi eksikliğiyle beraber bir süreç izlendiği görülmektedir.

Hani ailem destekliyor ama her şeyi destekliyor açıkçası onu da hani mesela bir yön göstermelerini isterdim yani. O bakımdan yani bir mesela onlarda babam akademisyen olduğu için hani akademisyenliğe öneriyordu ancak yine de bana bırakıyorlardı “nasıl istersen” hani “sen en iyisini bilirsin” dedikleri için biraz sıkıntıydı açıkçası (Yasemin, 27, Elektrik Elektronik Mühendisliği, Araştırma Görevlisi).

Şöyle daha bilgilendirici olsaydı, daha iyi konumda olacağımı biliyorum. Hep desteklediler ama yani ne okuyorum ya da neye ilgim var, nasıl ilerlemem gerekiyor, hiçbir zaman destek almadım. Hep kendi araştırmam ya da düşüncelerimle ilerledi. Ben orada bir destek olsaydı daha iyi bir durumda olabileceğimi düşünüyorum (Kadir, 32, Maliye, Banka Personeli).

Söz konusu katılımcılar bakımından eksik yönlendirme kimi zaman ise aileleri tarafından eğitime yönelik ilgisiz bir tavır ile birlikte bulunmakta olup, bu hal kendileri açısından eğitim sürecinde dezavantaj yaratmış bir durum olarak değerlendirilmektedir. Nitekim Ömer bu hususla ilgili olarak ailesinin eğitime yönelik kayıtsızlık tavrı olmamış olsaydı farklı bir kariyer izleyebileceğini ve yabancı dil konusunda kendisini geliştirebileceğini ifade etmektedir.

Daha destekleyici olsalardı eğitim konusunda. Ben lisede sınıfta kaldım, ailemin sınıfta kaldığımdan haberi yoktu mesela böyle ilgisizlik vardı. Eğitim hayatım için ilgili olsalardı tabii ki çok başka bir yol haritası çizebilirim kendime. Şimdi adamlara bir şey dememek lazım yani beni İngilizce kursuna yazdırsalardı, daha iyi olurdu elbette de yani ben de gidebilirdim İngilizce kursuna (Ömer, 28, Sosyal Hizmet, Psikososyal Destek).

8.4. MEVCUT KONUMDAN ELDE EDİLEN MÜKÂFATLAR HAKKINDAKİ DEĞERLENDİRMELER

Bu başlık altında katılımcıların temel eğitim süreçlerinden itibaren kendileri ve aileleri tarafından eğitime yapılmış olan mali yatırım, emek yatırımı ve mahrum kalınan hususlar ya da fedakarlıkları göz önünde bulundurarak ulaştıkları konumlarından elde etmekte oldukları mükafatları nasıl değerlendirdikleri incelenecektir.

Araştırma verileri incelendiğinde bireylerin eğitim seyirleri ve çalışma yaşamına giriş süreçlerinde ellerinde bulunan imkân ve kaynakları göz önünde bulundurarak rasyonel değerlendirmeler gerçekleştirdikleri söylenebilir. Nitekim katılımcıların gelinen konuma yönelik değerlendirmelerinin kökleştiği temel hususlar; elde bulunan imkân ve şartlar ile ilişkili olarak eğitim seyirleri içerisinde seferber edilen aile kaynakları, bireysel ve ailevi olarak gösterilen çaba ve fedakarlıklar, eğitim süreci ve mesleğe giriş aşamasında sahip olunan beklentiler ile ilişki görülmektedir. Öte yandan katılımcılar durumlarını değerlendirirken eğitim ve bireysel anlamda hareketlilik sürecinde içerisinde bulundukları mevcut toplumsal ve ekonomik koşullar bağlamını ile olan ilişkilerine atıflarla süreci anlamlandırır. Ayrıca bireylerin gelecek tahayyülleri de değerlendirmelerde kendine yer bulur, bu bakımdan potansiyel kariyer fırsatları, ilerleme ve yükselme imkanları veya meslek değiştirmek değerlendirmeler üzerinde etkisini gösterir.

Eğitim sürecinde içerisinde aileler tarafından seferber edilen maddi kaynaklara yönelik sorgulamalar çoğu halde, bir yönüyle ailenin harcamalarına karşı bir hesap verme niteliği taşımaktadır. Bu anlamda eğitim için yapılan harcamaların görece düşük olması mevcut durumlarını değerlendirmelerine olumlu olarak yansımakta ve gelinen konumlarına yönelik tatminkârdık seviyesini yükselten bir husus olarak temayüz etmektedir. Bu kapsamda değerlendirmelerde özellikle devletin sunduğu ücretsiz eğitim imkânı, bireysel başarılar ve aile bütçesinden bir harcama yapılmadan elde edilmiş olan özel eğitim imkanları öne çıkarılmaktadır.

... ben iyi bir karşılık bulduğunu düşünüyorum. Bir de hani bu konuda yani şöyle gerçekten benim eğitimim için de çok büyük bir masraf yapılmadı, yani herhangi bir paralı şeye gitmedim, devlet okullarında okuduğum için daha rahat bir şey geçirdim, o yüzden pürüzsüz bir şekilde aktı yani hani bence karşılığını iyi bir şekilde buldu derim ben (Hülya, 27, İşletme, Uzman- Özel Sektör).

Tam ucu ucuna karşılık buldu yani ne fazla ne eksik. Genelde devlet okuluna gittim, masraflarım çok az oldu. Şimdide bulunduğum konum, hani verdiğim masraflara değdi mi değdi. Hani gidip de özel okullarda okuyup buralara gelmedim, devlet okulunda okuyup buralara geldim o yüzden hani kayıp da değil, kazanç da değil bence (Ömer, 28, Sosyal Hizmet, Psikososyal Destek).

Karşılık konusu şöyle, çok büyük maddi fedakârlık olmadı. Çünkü okulları ve dershaneleri falan hep bedavaydı, ek kitaplar bedavaydı. Çok büyük bir maddi fedakârlık gerekmedi bir servis parası istendi. Onun dışında her şey bedava, bir tek haftalık 50 lira alıyordum o zamanlar (Mehmet, 30, Tıp, Asistan Hekim).

Ailenin eğitim sürecindeki harcamalarıyla ilgili söz konusu hesaplaşma sürecinde bir diğer husus olarak ebeveynlerin maddi kaynaklarını seferber etmiş olmasına karşın kişilerin kendi çabalarının da göz önünde bulundurulması gerektiğinin vurgulanmasıdır. Nitekim Elif eğitim sürecinde yeterince olmasa da mezun olduktan sonra çaba gösterdiğini belirtmekte ve mevcut durumunda ailesinin fedakarlıklarına karşılık verdiğini dile getirmektedir. Emine ise eğitim aldığı bölüm ve elde ettiği mesleğini başarılı bir karşılık olarak göstermekte, iş bulmakta sorun yaşamadığını ve bunun ailesi için önemli olduğunu ifade etmektedir. Benzer değerlendirmeler Büşra, Leyla ve Tuğba tarafından da aktarılmaktadır.

Maddi çok gerçekten fedakârlık yaptılar. Hani çok dershaneler, özel dersler vesaire. Gerçekten şeydi yani üniversitede de yine rahat okudum. Karşılık olarak da güzel bir meslek edindim. Yani onları utandıracak bir şey yapmadım, okudum. Ben işte emek verdiğimi düşünmüyorum, şey olarak çalışmadığım için lise hayatımda falan. Ama mezun olduktan sonra o zaman da çabaladım ya çok çabaladım, belki onun şey yapabiliriz hani başarılı olayım diye ama işte (Elif, 26, Endüstri Mühendisliği, Yazılım Danışmanı).

Maddi manevi tüm yaptıkları fedakarlıkların karşılığını verdiğimi düşünüyorum. Şu an olabileceğim, yapabileceğim en iyi işi yapıyorum yani ben. En azından günümüzde Türkiye'de kendi mesleğimi yapabiliyorum ve bu ailem için önemli bir şey, benim için de çok önemli bir şey. Mezun olduktan sonra boşta kalmadım, iş olanağım çoktu. İstedğim eczanede girip çalışabilirdim. Tamamen kendi istediğim yerde, istediğim eczanede başlayarak zaten hem kendimi hem ailemi tatmin etmiş oldum (Emine, 25, Eczacılık, Yardımcı Eczacı).

Yani bence hani şu an bulunduğum durumdan gayet memnunum. O yüzden de tam olarak karşılığını, yani onlar için de verdiğime inanıyorum. Kendim için de hedeflediğim yerlere ulaştığımı düşünüyorum (Büşra, 30, Psikoloji, Psikososyal Destek Personeli).

Hani ailem maddi manevi destek oldu ama ben de hani elimden geldiğince hani bunların o desteği karşısında emek verdim ve kendimi bir yerlere taşımaya çalıştım. Hani şu anda hani onlar beni başarılı buluyorlar mı? Evet, buluyorlar. Evet, ben tam olarak hani? Çok bir şeyler başarmış olarak görüyor muyum kendimi hayır ama yine de hani bu maddi manevi destek ve emeğin karşılığını verdiğimi düşünüyorum (Leyla, 26, Sosyoloji, Rehber Öğretmen).

Güzel bir karşılık buldu, güzel bir kariyerim oldu çünkü, kendi çalışmamın ailemin harcamalarının da karşılığını aldım, alıyorum (Tuğba, 26, Ekonomi, Uzman Yardımcısı-Özel Sektör).

Gelinen konunun sorgulanması yapılırken eğitim yaşamı ve mesleğe giriş sürecinde geliştirilen beklentilerin neler oldukları ve hangi yönleriyle dikkate alındıkları önem taşımaktadır. Zira eğitim sürecinde yatırımlar beklentiler ile birlikte biçimlenmekte, elde edilmesi ümit edilen meslek ve mesleğin icrası yoluyla erişilmek istenen mükafatlar göz önünde bulundurularak birey ve aileler imkanlarını seferber etmekteledir. Katılımcı ifadeleri incelendiğinde, ailevi ve bireysel olarak yüksek beklentiler ile öğrenim alanına yönelik tercih yapmış olan ve sonucunda da toplumsal olarak görece yüksek mükafatlara ulaşmaya yönelik beklentileri bulunan asistan hekimler ve avukatlar tarafından ekseriyetle “umduğunu bulmama” ifadeleri dile getirilmektedir. Bu bağlamda asistan hekimlerden biri olan Fatma yapılan yatırıma karşılık alamadığını ifade ederek yurt dışına yönelik eğitim planlarına bağlı kalması durumunda daha olumlu karşılık alabileceğini belirtirken, Mehmet ise mesleğinden elde ettiği gelirin sarf ettiği emeğin karşılığını vermediğine ek olarak hekim sayısındaki artışa bağlı olarak mesleğin itibar kaybı yaşandığını belirtmektedir. Mustafa ise yeteri kadar olamasa da karşılık alındığını ifade etmektedir.

Tam olarak karşılığını bulmadı şu an, yani ilk hedefime biraz daha bağlı kalsam daha iyi olabilirdi diye düşünüyorum. İlk hedefim ya mesela yurt dışı planlarıma daha çok uysam daha iyi olabilirdi benim için diye düşünüyorum (Fatma, 27, Tıp, Asistan Hekim).

Yok ya bulmadı bence, hele bir ara asgari maaşla maddi olarak özellikle asgari maaşla neredeyse doktor maaşı aldığım maaş, benim elde ettiğim asistanlık maaşı,

kafa kafaya geldi ve dedim ulan ben niye bu kadar, biz o kadar iş yapıyoruz burada, orada bir tane marketin başında kasada dursam hem aynı parayı alacaktım ben niye uğraşıyorum ki ben niye okudum ki, yani ne gerek var bu kadar heyecana, benim liseden mezun bir giyim mağazasında müdürlük yapan arkadaşla aynı parayı alıyordum o zaman ulan dedim elalemin kerizi biz miyiz burada (...) Şimdi doktora çok eskisi kadar bir saygı yok. Ben köyde çalıştığımda vardı da burada hiç yok zaten Şehirde [Niye yok sizce?] Şöyle köyde çalışırken tek doktor oluyorsun. Şehirde adamın milyon tane seçeneği var. Seçeneklerden biri oluyorsun. Orada bir kıymetin oluyor. Burada sadece seçeneklerden birisin yani insan oğluna çok seçenek verdiği zaman alternatifleri daha güzel kıyaslayabiliyor ve de biraz daha değerden düşüyor. O zaman nasıl seri üretilen bir şey daha ucuzsa onun gibi daha az olan daha kıymetli (Mehmet, 30, Tıp, Asistan Hekim).

... yeteri kadar olmasa da karşılığını bir nebze bulduğunu düşünüyorum. Hani emeklerim ve de bu mahrum kaldığım şeylerin bir kısmını telafi etmemde faydası oluyor. [Hangi açılardan karşılık buldu sizce?] Hem manevi tatmin hani o süreçte şey yaptığım hem de maddi olarak da o zamanki harcanan miktar ve yani hem emek hem para açısından yani sonraki süreçte tabii faydası oldu. Çünkü zor bir süreçti (Mustafa, 26, Tıp, Pratisyen Hekim).

Avukat olarak çalışmakta olan katılımcıların ifadeleri de benzer hususlar üzerine yoğunlaşmakta ve mezun sayılarında yaşanan artış ile birlikte mesleğin gelir ve itibarın yaşanan düşüşe dikkat çekilmektedir. Konuyla ilgili olarak Zehra elde ettiği gelir ile ancak geçimini sağlayabildiğini ve arkadaşlarının halen ailelerinden maddi destek aldığını ifade etmektedir. Katılımcının özellikle ailesi tarafından kendisinden beklenileni karşılayamadığını ifade etmesi ve eğitimi sürecinde ailesinin beklentileriyle birlikte maddi kaynaklarını seferber ettiğini belirtmesi dikkat çekicidir. İsmail ise öğrenim alanında yaşanan mezun sayısındaki artış ile birlikte emeğinin maddi karşılığını alamadığını ve bu durumun aynı zamanda Türkiye'nin mevcut iktisadi durumu ile de ilişkili olduğunu belirtmektedir.

Bence karşılığını bulamadı yani özellikle maddi. Hem maddi hem manevi, bu kadar verilen emeğin karşılığı bence bu değildi. [Nasıl olsaydı karşılık bulmuş olurdu sizce?] Nasıl olsa karşılamış olurdu, benim için harcanan maddi olarak verilen emeğin en azından belli bir kısmını onlara verebilmiş olsaydım bence karşılanmış olurdu. Bu şartlarda avukat avukatlar sadece kendileri geçinebiliyorlar. Hele ki yani şu an İstanbul'da, ben çok önceden beri yaşıyorum işte ev olsun vesaire. Şu an İstanbul'da bir avukatın mesleğe başlayıp burada tek başına kendini idame ettirmesi çok zor. Benim çoğu arkadaşım da hâlâ ailesinden destek alarak yaşıyorlar ve işte ailesinin evinde yaşıyorlar ve ailesi burada yaşamıyorsa ailesinden destek alarak kira parası ödüyorlar bu şekilde yani hayatımızı şekillendiriyoruz. (...) bizim özellikle bizim meslek grubunda çok farklı şeyler hayal ederek aslında başlıyoruz bu mesleğe. İstanbul'da kalıp ofisi açmamı işte daha da ilerleme vesaire. Hani bunu düşünerek

aslında çok fazla ne emek sarf ettiler ama tabii ki de bizim şu anki özellikle şartlarımız da avukatlar için bu mümkün değil pek. (Zehra, 28, Hukuk, Avukat)

Yani üniversite zamanında o kadar kötü bir ekonomik durumum yoktu. Yani iyi sayılan bir ekonomik durumum vardı o zamanda. Ama buna rağmen çok da fazla bir harcamam yoktu. Eee okula yani o alana ne kadar harcama yaparsam yapayım hep normal gelişimin daha da altında yarısından belki biraz bile altındaydı. Fakat o zamanki çalışmamıza verdiğim zamanın, verdiğim emeğin karşılığını şu an alıyor muyum diye soruyorsan, hayır, almıyorum. Alamadığımı düşünüyorum çünkü şu an çok fazla üniversite mezunu var bu avukat enflasyonu içerisinde. Bir de ekonomik enflasyon girdiğinde inanılmaz bir düşüş yaşıyor. İnsanlarda para olmadığına avukata verecek bir paraları kalmıyor, aralarında bir ihtilaf çıktığında bu ihtilafı en kolay yoldan artık halletmek, en güvenilir yoldan halletmek yerine en ucuz yoldan halletmeye, belki de hiç halletmemeye çalışıyorlar. Ama ne olacaksa olsun kafasıyla artık işleri yürütmeye çalıştıklarını düşünüyorum (İsmail, 26, Hukuk, Avukat).

Avukat olarak çalışmakta olan bir diğer katılımcı ise mevcut durumunda kendi hesabına çalışabilme planını gerçekleştirememesiyle ilişkili bir değerlendirme yaparak, aile imkanları dahilinde bunu hayata geçirebilmesi halinde gelir ve çalışma şartları bakımından avantajlar sağlayabileceğini belirtmektedir. Başka bir katılımcı ise ailesinin maddi imkanları sayesinde mesleğinde istediği biçimde çalışabildiğini ve meslektaşlarıyla kendisini kıyasladığında hem çalışma şartları hem de geçim sağlayabilmek bakımından görece avantajlı olduğu aktarmaktadır. Dolayısıyla ailelerin maddi imkanları geriye yönelik değerlendirmeler bakımından sadece eğitim süreci üzerinde değil, meslek yaşamında da etkili görünmekte ve mesleki konumda elde edilen mükafatlar ya da ileriye yönelik elde edilebilecekler hakkındaki düşünceler bu bağlamda biçimlenmektedir.

Aslında bulmadı sonuçta büro açsak babamın desteği lazım olacak bana seneye göreceğiz bunu. [Nelerin değişeceğini düşünüyorsunuz büro açınca?] Şu an bağlı çalıştığım için vakit kalmıyor iş bulmaya, iş bağlamaya, bizim meslek esnafılık yani ticaret gibi bir şey. İşte kendi işinin patronu olunca ofisin başına geçince, yani kendi ofisimin başına geçince karşılık iyi (Yusuf, 28, Hukuk, Avukat).

... kendimi para için hırpalama derdim olmadı öncelik huzur stressiz bir yaşam diyebiliyorum ama benim çoğu meslektaşım bir ev geçindirme derdi olduğu için bu destekleri olmadığı için mecburiyetten mutlu olmadıkları, istemedikleri işleri bile almak zorunda kalabiliyorlar (Merve, 28, Hukuk, Avukat).

Değerlendirmelerde dikkate alınan bir diğer husus ise erken kariyer döneminde ileriye yönelik ilerleme ve yükselme fırsatlarının mevcudiyetidir ve bu durum hali hazırda elde

edilmekte olan mükafatlara bir değer biçilmesinde önem taşımaktadır. Bu bağlamda kariyer hareketliliği potansiyelinin bulunması, geline konumlarda alınan mükafatların değerlendirilmesinde olumlu anlamda etkisini göstermektedir. Nitekim Özlem çalışma yaşamında ilerledikçe karşılık aldığını belirtirken, Murat ise elde ettiği gelirin yanı sıra, mevcut işinde mesleğine dair bilgi birikimini arttırabilme potansiyeline dikkat çekmekte ve ayrıca çalıştığı kurum bağlamında bir değerlendirme ile gelecekte daha iyi yerlere gelebilme ihtimali bulunduğunu düşünmektedir.

Bir yıl öncesine kadar daha tam olarak karşılık buldu diyemezdim, ama artık daha yoğun olarak da danışan görmeye de başladım. Yani yapılan maddi yatırımların karşılığını alıyorum artık almaya başladım (Özlem, Kadın, 30, Psikoloji, Psikolog-Bağımsız).

Ya şu an kötü olmayan bir maaşım var. Ayrıca çok şey öğrenebileceğim bir yerdeyim piyasaya dair o yüzden aldığımı düşünüyorum ya da iyi de bir isim (çalışılan kurum) ismi bence benim sektörüm için, o yüzden çoğu alanda aldığımı, gelecekte daha iyi de olabileceğini düşünüyorum (Murat, 26, Makine Mühendisliği, Ürün Geliştirme Mühendisi).

Bahsedildiği üzere Türkiye'nin mevcut durumu değerlendirmeler üzerinde etkili olan bir diğer husustur. Zira meslek edinme yolunda yapılan yatırımlar ve mesleğin icrası suretiyle alınan karşılığın genel itibariyle toplumsal ve ekonomik olarak belirli bir bağlamda biçimlendiği aşikardır. Katılımcı ifadeleri incelendiğinde bu etken hem bu başlık altındaki önceki değerlendirmelerde kendisini göstermekte hem de aşağıda ifadelerine yer verilen katılımcılar tarafından işaret edilmektedir. Ahmet direkt olarak bu husustan bahsetmekte ve mevcut koşullarda tam olarak bir karşılık alamadığını ifade ederken, Osman ise ülke ortalamasına göre bir değerlendirme gerçekleştirerek durumunu olumlu olarak nitelendirmektedir.

Yıllardır yaptığımız her şeyin karşılığını büyük oranda alıyoruz %100 olmasa da büyük oranda alıyoruz ama yine de ülkesel kaynaklı bir şey bu mesleki çok değil. Ülkenin işte sosyolojik durumu, ekonomik durumu normal rutinde ya da güzel devam etseydi belki %100'e yakın karşılığını almış olacaktık. Yani yıllar evvelden emeklerin boşa gitmediğini iyi bir konumda olduğumu düşünüyorum. Bir ülkeden kaynaklı yapmak istediklerimi tam anlamıyla gerçekleştiremiyorum, çünkü eğitime yönelik her şey bir zaman sonra ticari kaygı, ekonomik kaygılar devreye giriyor. Bunlar için de hedeflerini tam olarak gerçekleştiremediğimi, normalde daha fazla yapabileceğim bir şey olduğunu ama buna işte ülkenin durumunun engel olduğunu

düşünüyorum o yüzden kat etmem gereken yol var (Ahmet, 27, Eczacılık, Serbest Eczacı).

Ben karşılıklarını bulduğunu iyi bir karşılık bulduğunu düşünüyorum. Günümüz Türkiye'sinde bence ortalama ya da üstünde bir maaş aldığımı düşünüyorum. Yan haklarım, çalışma şartlarımın ortalamanın üstünde olduğunu düşünüyorum. Yani bu iki önemli kısmın ortalamanın üzerinde olduğu için benim fedakarlıklarım ya da ailemin yaptığı fedakarlıkların sonucunun başarılı olduğunu düşünüyorum (Osman, 28, İşletme, Uzman-Özel Sektör).

Öte yandan başka bir katılımcı ise Türkiye bağlamından ziyade, yetiştiği semt bağlamında bir değerlendirme gerçekleştirmekte ve bulunduğu sosyokültürel çevre içerisinde erişebildiği mesleki konumu olumlu olarak değerlendirmektedir. Dolayısıyla bireysel değerlendirmeler üzerinde genel olarak her ne kadar yaşanılan ülkenin durumu kıstas olarak alınıyor olsa da bazen kıstas alınan durum yerel durum olabilmektedir.

Bence tam karşılığını buldu yani. Yani bence gayet gidilebilecek iyi bir yerde olduğumu düşünüyorum ve yapılan bütün maddi manevi şeylerde bulunduğumuz büyüdüğümüz konum itibariyle Pursaklar'da gücümüz bu. Yani sosyokültürel olarak, sosyoekonomik olarak biraz daha böyle Ankara'nın muhtelif ilçelerine karşı biraz daha geri kalmış bir yerdir. Böyle kıyasladığımız zaman bence gayet iyi yani bence meyvesini verdiği yer bu az çok (Fatih, 27, İşletme, Uzman Yardımcısı-Kamu).

Son olarak ise eğitim yoluyla edinilen meslek ve onun aracılığıyla kazanılan mükâfatların gelir, statü ya da toplumsal konumdan kaynaklanan diğer avantajlar dikkate alınarak da değerlendirildiği görülmektedir. Zira bu hususta bir katılımcı, geriye yönelik değerlendirmesinde, geldiği konumu manevi hedefleri ile ilişki içerisinde ele alarak yorumlamakta ve topluma hizmet etmenin kendisi için bir değer taşıdığından bahsederek bunun için belirli bir karşılık beklemediğini dile getirmektedir. Bir diğer katılımcı ise süreç içerisinde “çalışkan olmak” bakımından kişisel bir nitelik geliştirdiğini aktarmakta ve bunu olumlu bir şey olarak nitelendirmektedir.

... böyle yani buraya milli manevi hedefler belirleyerek geldik. Bir amaçla geldik dediler ki bu “yol çetindir, dikenlidir, çok şey yapmayın”. Biz de bu şekilde ettik zaten. Hani biraz da hani devlete hizmet etme amacıyla buraya geldik, şu an bunun için buradayız. Yani ben bu konuma gelirken buraya hizmet etmek için geldim, karşılık beklemeden geldim, onun için bir karşılığını beklemediğin şeyin hani ederi budur diyemiyorsun yani öyle söyleyeyim yoksa taşrada bir kurumda da uzman yardımcısı olarak çalışıp memleketimizde olup daha rahat edebiliriz. Aynı zamanda

kamu görevimiz haricinde köyde babama da yardım ederdim. Öyle bir seçenek de olabilirdi ama buna hiç girmedik. İşte bunun amacı da işte biraz da yani hizmet hizmeti aşkı (Halil, 26, İşletme, Uzman Yardımcısı- Kamu).

Çalışkan olmayı değer olarak hayatıma katılabildim. Bu da zaten ne iş yaparsanız yapın ya da gönüllü bir faaliyet bile olsa bir bakış açısı kazandırıyor size, yani emek vermek konusu benim için bir değer galiba. Bu açıdan ve kendini geliştirme aslında eğitim sürecinin devam etmesi sürekli kendini ilerletme şeyini arzusunu ihtiyacını da doğuran bir şey, bunları bende de değer olarak kattı hayatıma. Öyle değerlendiriyorum şu an (Esra, 25, Psikoloji, Psikososyal Destek).

Sonuç olarak, erişilen mesleki konumların değerlendirilmesi çoğu halde aile imkanları, eğitim sürecinde geliştirilen arzu ve beklentiler ve bunlara erişmek için bireysel ve ailevi olarak seferber edilen maddi ve manevi kaynaklar doğrultusunda yapılmaktadır. Aynı zamanda toplumsal hareketlilik ya da toplumsal konumunu koruma sürecini bağlamsal olarak değerlendirmek gerektiği söylenebilir. Nitekim katılımcılar olumlu veya olumsuz olarak işaret ettikleri durumları ekseriyetle Türkiye'nin mevcut koşullarına yönelik ifadelerde anlamlandırırılar. Bununla beraber alınan mükafatların durağan olmadığına ve geleceğe yönelik beklentilerin yine mevcut durumun gözden geçirilmesinde etkili olduğu söylenmelidir. Elde edilen konumlar olarak mesleklere yönelik bir karşılaştırma yapıldığında ise mesleki statü bakımından üst sıralarda bulunan tıp ve hukuk fakültesi mezunu asistan hekim ve avukatların mesleklerini elde etmek suretiyle eriştikleri mükafat paketlerine yönelik olumsuz bir tutumda oldukları gözlemlenmektedir. Söz konusu katılımcılar yükselen mezun sayısını bunun bir nedeni olarak ifade etmektedirler. Ancak, öte yandan, alınan karşılıklarda gelir, statü veya daha başka öznel isteklerden hangisine öncelik verildiği de önem taşımaktadır.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Eğitimsel kazanım ve kanıtlanabilir becerilere dayalı olarak belirli mesleklerin elde edilmesi ve bu mesleklerin icrası yoluyla sınıf ve statü olarak eşitsiz toplumsal konumlar arasında hareketliliğin sağlanabileceği iddiası toplumsal hareketlilik alanında önemli bir tartışma konusudur. Bu araştırmada söz konusu tartışmayla ilişkili olarak bireylerin hayat hikayelerinin önemli bir bölümünü oluşturan ve bir meslek edinmeyle sonuçlanan eğitim seyirleri, çalışma yaşamına giriş süreçleri, iş ve meslek deneyimleri ve bunların geriye yönelik değerlendirilme biçimleri ele alınmak suretiyle toplumsal hareketlilik düzleminde eğitim ve çalışma yaşamı arasındaki ilişki tartışmaya açılmıştır. Araştırmanın kendileriyle mülakat gerçekleştiren katılımcı grubu profesyonel meslek olarak sınıflandırılan mesleki konumlara erişmiş ve dikey toplumsal hareketlilik sağlamış ya da ailelerinin sınıf ve statü konumlarını korumuş bireylerden oluşmaktadır.

Araştırmada temel olarak sosyal gerçeklik içerisinde belirli sonuçları üretmeye muktedir etkenlerin neler olabileceği ve nedensel mekanizmaların nasıl işlediğini anlamayı amaçlayan eleştirel realist bir tutum (Sayer, 2017) ile hareket edilmiştir. Bu çerçevede araştırmada ilk olarak bireylerin yaşam hikayelerinde bahsettikleri kadarıyla mevcut konumlarına ulaşmak için nasıl bir seyir izledikleri ve bu seyirlerin birbirinden farklılaşan yönleri tespit edilerek bireylerin karar, eylem ve değerlendirmeleri üzerinde etkide bulunan mekanizmalar ve bunların eklemleşme biçimlerini saptanmış, ardından onların çalışma yaşamı ve mesleklere yönelik değerlendirmeleri ele alınarak iş ve meslek ile kurulan ilişkide değerlendirmelerin kökleştiği etkenlerin ortaya çıkarılması amaçlanmıştır. Son olarak ise bireylerin geriye yönelik değerlendirmeleri ele alınarak toplumsal hareketlilik sürecini ve mevcut durumlarını nasıl aklileştirdikleri belirli etkenlerin yaşam hikayeleri ve mevcut konumların gözden geçirilmesiyle sınanması veya olabilecek diğer nedensel etki üreten etkenlerin neler olabileceğine yönelik bir tartışma yürütülmüştür. Bununla birlikte muhtelif bölümlerde toplumsal hareketlilik sürecine ilişkin ilk olarak köken ailelerin farklı toplumsal konumları, ikinci olarak ise farklı meslekler arasında vakalar arası karşılaştırmalar yapılmıştır. Ayrıca toplumsal

hareketlilik sürecinin nasıl işlediğine dair benzer konumları elde etmiş bireyler arasında vaka içi (küme veya grup içi) karşılaştırmalar yapılmıştır.

Araştırmanın ilk analitik bölümünde (bölüm 4'te) ilerde icra edilecek meslek konumları üzerinde etkileri tartışılacak ve nedensel mekanizmaları üretmekte etkin olabilecek etkenler olarak temel eğitim sürecinde eğitime yönelik ilgi ve başarı, ailelerin tavır ve tutumları, eğitim görülen kurum ile ilişkili olarak arkadaş çevresi, eğitim ortamı ve rehberlik faaliyetleri ele alınmıştır. Temel eğitim aşamasında eğitimsel başarı düzeyleri aile, çevre ve arkadaşlar ile karşılaştırmalı olarak ifade edildiğinde katılımcıların genel itibari ile başarılı oldukları sonucuna ulaşılmıştır. Başarının sürekliliği ve niteliği ise çeşitlilik göstermekte ve çoğunlukla sabit bir seyir izlememektedir. Eğitim sürecinde fedakârlık ve çabalar incelendiğinde ise ortak bir ders çalışma disiplini biçimine ya da başarıya yönelik güdüye rastlanmamış olup, belirleyici olan etkenin ise sınavlara hazırlık için gösterilen disiplinin derecesi olduğu görülmüştür. Dolayısıyla toplumsal hareketlilikte eğitimsel başarı önemi yadsınamaz bir gerçeklik olmakta birlikte hangi dönemin ileriye yönelik etkilerinin başat hale geldiği ve başarının nasıl bir istikrar içerisinde sürdürüldüğü hususları bir sonucu üretmek bakımından belirsiz bir nitelik sergilemektedir. Fakat sınav dönemlerinde yoğunlaşan ders çalışma temposu ve özellikle üniversite sınavına hazırlık sürecinde gösterilen disiplin ve fedakarlıklar, mesleklerin elde edilmesi ve bu suretle toplumsal hareketliliğin sağlanması ya da konumların korunmasında üzerinde nedensel bir mekanizma olarak ele alınabilir görünmektedir.

Bireylerin eğitim süreçleri içerisindeki arzu ve beklentileri incelendiğinde ise; üniversite tercihlerine kadar yaşam seyirleri içerisinde geleceğe yönelik tahayyüllerin yerlerini adım adım erişilebilecek ve arzu ve beklentilere bıraktığı gözlemlenmektedir. Nitekim temel eğitim aşamasında aile, çevre ve arkadaş grubuyla ilişki içerisinde beliren ya da bireysel ilgi veya yetenekler ile ortaya çıkan “doktor olmak, “avukat olmak” ya da “yazar” veya “futbolcu olmak” gibi eğilimler zaman içerisinde yerlerini mevcut imkân ve koşullarla ilişkili içerisinde ulaşılacak, aynı zamanda aile ve çevre tarafından makul olarak değerlendirilen belirli menzil konumları bırakmakta veya aile ve toplumda kabul gören meslekler bireysel istekler ile ortaklaşa bir biçimde gelişerek ortaöğretim süreci sonunda nihai kararın verildiği gözlemlenmiştir. Söz konusu arzular özellikle aile ve toplum

tarafından kanıksanan bir mesleği işaret ettiğinde sağlamlaşarak ilerde de o mesleğin icra edilmesi hususunda bir nedensel bir mekanizma oluşturabilmektelerdir. Öte yandan görece tercih edilen eğitim-meslek alanı düşük mükafat paketlerine işaret ettiğinde ise bireyin ailesi ile uzlaşma yoluna gitmesi kadar çatışmaya girmesi de söz konusu olmaktadır.

Temel eğitim dönemine yönelik ailelerin tavır ve tutumları söz konusu olduğunda, ailelerde ekseriyetle eğitimsel kazanım ile toplumsal hareketliliğin sağlanabileceği ya da mevcut konumun korunabileceğine dair bir inanç bulunduğu ve eğitim konusunda evlatlarını maddi ve manevi olarak destekleri görülmektedir. Ailelerin maddi imkânlarını seferber etme biçimleri ise gelir düzeyleri ile orantılı olarak gerçekleşmekte ve buna dayalı olarak evlatlarını okul haricinde özel ders, kurs veya özel okullara gönderme yoluna gittikleri görülmektedir. Bu nedenle bireyler için ailelerin maddi imkanları ve eğitim sürecine seferber edilen mali kaynaklarının miktarı ve bunları seferber etme biçimlerinin bir dezavantaj yaratabileceği ve eğitimsel başarı düzeyleri üzerinde etkilerinin olabildiği görülmektedir. Fakat, araştırmada, ailelerinin tam olarak ne kadar mali kaynak seferber ettiğinin kesin bir şekilde tespit edilebilmesi mümkün olmamış ve katılımcı grubunda aynı eğitimsel başarı düzeyine ve mesleklere sahip, fakat gelir düzeyleri bakımından farklı toplumsal konumlarda aileleri bulunan bireylerin bulunması ve dolayısıyla miktar olarak aynı veya yakın düzeyde mali kaynak seferber edilip edilmediği ayırt edilemeyen katılımcılar bulunması nedeniyle seferber edilen kaynak miktarı ile eğitimsel başarı ve meslek edinimi arasındaki nedensel ilişkilerin doğası ve seyri tam olarak aydınlatılamamıştır. Ailelerinin eğitim düzeyleri ve meslekleri ile yönlendirme biçimleri arasında nasıl bir ilişki olduğu incelendiğinde ise ebeveynlerinin eğitim düzeyleri görece düşük katılımcılar bu hususu kendileri için bir dezavantaj olarak gösterirlerken, ailelerinin eğitim seviyeleri üniversite ve üstü olan katılımcılarda da benzer ifadelerle rastlanmakta olup, bu durumdaki katılımcılar ailelerin kendilerini gerektiği şekilde yönlendiremediklerini dile getirmektedirler. Ayıca konu ile ilgili olarak önemli bir diğer bulgu ise bireysel nitelik ve eylemlerin aile imkânlarının seferber edilmesinde etkili olmasıdır. Nitekim kimi bireyler kendi eğitimsel başarıları aracılığıyla ücretsiz özel eğitim veya burs gibi imkanlar elde ederek avantajlı bir eğitim hayatı sürdürmüşler ve dolayısıyla ailelerinin kendileri için maddi kaynak seferber etmelerine

gerek olmamış veya ailelerini kendi eğitimsel başarısı için kaynak seferber etmeye yönlendirmiş ve talepleri aileleri tarafından olumlu karşılanmış veya rıza gösterilmiştir.

Araştırmada, bireylerin ilköğretim ve ortaöğretim süreçlerinde okul ortamı, arkadaş çevresi ve eğitim kurumlarında gerçekleştirilen rehberlik faaliyetleri toplumsal hareketlilik karar ve eylemleri üzerinde etkileri olabilecek diğer etkenler kümesi olarak analize dahil edilmiştir. Araştırma bulgularına göre, mezun olunan okul ve arkadaş çevrelerinin eğitime yönelik güdü ve başarı düzeyleri üzerinde etkileri olduğu gözlemlenmektedir. Fakat bu etki okulun türü ya da okuldaki genel başarı düzeyine bağlı olarak değil, bireyin arkadaş çevresi ve etkileşim içerisinde olduğu grup ile ilişkili olarak ortaya çıkmaktadır ve ileriye yönelik etkileri bakımından direkt olarak nedensel bir mekanizma oluşturduğu söylenemez. Psikolojik danışmanlık ve rehberlik faaliyetleriyle ilgili olarak ise öğrenim alınan kurumlar bakımından farklılaşmalar dikkat çekmekle birlikte ortak olarak rehberlik faaliyetlerinin niteliğinin katılımcılar tarafından yetersiz bulunduğu görülmektedir.

Yükseköğretime kadar olan süreç içerisinde gerçekleştirilen tercih ve kararlar ise toplumsal hareketlilik stratejilerini anlamak bakımından araştırmanın bir diğer boyutunu temsil etmektedir. Araştırma bulgularına göre, ilk olarak yükseköğretim sürecine katılım bireysel anlamda herhangi bir sorgulama süreci içeren bir karar olarak değil, toplumsal bir norm olarak öne çıkmaktadır, diğer bir ifade ile yüksek öğrenim görmek peşinen alternatifi olmayan bir “olmazsa olmaz” toplumsal zorunluluk mertebesindedir. Ortaöğretim döneminde yapılan alan seçimlerinin ise, katılımcıların seçtikleri alanlar ve icra ettikleri meslekler göz önünde bulundurulduğunda, oldukça etkili olduğu gözlemlenmektedir. Katılımcılar, genel itibari ile eğitim süreci sonunda icra edilebilecek meslekler göz önünde bulundurularak ailelerin evlatlarını sayısal alana yönlendirdiklerini ve kimi zaman bu konuda baskıda bulunduklarını ifade etmektedirler. Benzer bir şekilde öğrencinin başarı durumuna göre öğretmenlerin de alan seçiminde öğrencileri sayısal alana yönlendirme ya da bu alanı hedef gösterme tutumu içerisine girdiklerini beyan etmektedirler.

Üniversiteye giriş sınavları sonrasında yapılacak alan/disiplin tercihinde ise bireyler ve aileler bakımından arzu edilen ve tercihlerde öne çıkan yükseköğrenim alanları genel olarak toplumda kanıksanmış yüksek gelir ve statü sahibi mesleklerden oluşmakta ve söz konusu mükafatlar öncelenerek ya da bu tür meslekler “garantili meslekler” olarak düşünülerek tercih yapılmaktadır. Tercih döneminde bireylerin belli bir alana/mesleğe dair bilgilerinin ana kaynağını aile ve yakın çevrede bulunan kişiler oluşturmakta ancak bunlara ek olarak meslek elemanlarıyla görüşmek ve meslekler hakkında internet üzerinden araştırma yapmak da katılımcılar tarafından ortaklaşa olarak kendisine işaret edilen bilgi kaynakları arasında yer almaktadır. Ayrıca, üniversite giriş sınavından alınan puanın miktarı, türü ve dolayısıyla öğrencinin genel puan sıralamasında elde ettiği mevki tercihlere temel ve yapısal bir sınırlandırma getiriyor olsa dahi bunun ötesinde bir değerlendirme gerçekleştirildiği söylenebilir. Zira birbirine yakın puanlarda birçok öğrenim alanı bulunmakta ve bunlar toplumsal konumunu koruma stratejisi olarak benzer mükafatlar içermektedir. Bu bağlamda bireyler üniversiteler, öğrenim alanları ve şehirler olarak bir sorgulama süreci içerisine girmektedirler. Neticede verilen kararlarda nedensel bir etki oluşturabileceği gözlemlenen etkenler; farklı imkân ve koşullara bağlı olarak öğrenim sürecinin getireceği maddi yükümlülük, öğrenim alanlarına yönelik bireysel ilgi ve düşünceler, elde edilen bilgi ve tercih edilen öğretim alanından mezuniyet sonrası ulaşılacak mesleğin icra edilmesiyle kazanılacak gelir ve toplumsal itibar olarak mükafatlar ile birlikte biçimlenmekte, her bir birey için etkenlerin hangisinin öncelik taşıdığı değişmektedir.

Araştırma kapsamında ele alınan ikinci kapsamlı konu üniversite eğitimi sonrasında çalışma yaşamına geçiş ve erken kariyer dönemindeki deneyimlerdir. Temel olarak daralan iş gücü piyasaları ve çalışma yaşamına girişin birçok öğrenim alanı ve meslek için zorlaştığı nesnel olarak kabul edilebilir bir gerçeklik olmakla birlikte, araştırma bulguları bakımından bu durumu etkileyen, birbirinden farklı çok sayıda etken ortaya çıkmaktadır. Bu çerçevede nedensel etki oluşturduğu öne sürülebilecek etkenler ise yükseköğretimde kazanılan emek vasfının istihdam piyasası içerisindeki konumu ve üniversitenin sahip olduğu itibardır. Nitekim, araştırma bulgularına göre, tıp hekimi katılımcılar ve avukatlar mezuniyetleri sonrasında doğrudan mesleğe başlayabilmekteler. İkinci önemli etken olan üniversitenin toplumsal itibarı söz konusu olduğunda ise, görece

yüksek itibar sahibi üniversitelerden mezun olan katılımcıların, üniversitenin toplumsal itibarı ve eğitim sürecinde geliştirmiş oldukları yatkınlıklar veya edinmiş oldukları pratik beceriler marifetiyle görece sorunsuz bir şekilde mesleğe/işe giriş gerçekleştirdikleri görülmektedir. Aynı zamanda söz konusu etkenler iş ve meslek tercihleri noktasında da kendisini göstermekte, kimi katılımcılarda öğrenim alanlarının durumunu bağlı olarak böyle bir süreç söz konusu olmazken, kimilerinde ise üniversitelerin niteliği ve itibarı özel sektör veya kamu arasında tercihleri etkileyen bir vasıf taşımaktadır.

Katılımcıların beyanları dikkate alındığında, mesleği icra etmekten elde edilecek avantajlara yönelik arzu ve beklentilerin üniversite tercih dönemi ve yükseköğretim süreci içerisinde biçimlendiği görülmektedir. Nitekim temel olarak düzenli bir gelir ve saygın bir meslek edinme üzerinde inşa edilen arzu ve beklentiler süreç içerisinde istihdam piyasasına sunulan emeğin vasfı, yükseköğretimde gerçekleşen sosyalizasyon ve bireyin elinde bulunan niteliklere bağlı olarak farklılaşmakta ve daha yüksek gelir sahibi olmak, meslekte belirli bir konfora sahip olmak, özgürlük alanına sahip olmak veya topluma faydalı olmak gibi hususlara doğru genişlemektedir.

Çalışma yaşamına yönelik değerlendirmelerde mesleğin çalışandan bekledikleri ve çalışma arkadaşlarıyla ilişkilerin nasıl kurulduğu önemli etkenler olarak karşımıza çıkmaktadır. Mesleğin çalışandan talepleri kamu ve özel sektör arasında farklılaşan iş sözleşmesi ve çalışma koşulları ile biçimlenmektedir: Bu konuda kamu personeli olan katılımcılar görece standart ve kendilerinin de ön gördüğü beklentiler ile yüzleşirken, özel sektör içerisinde yer alan meslek grupları bakımından geniş kapsamlı beklentiler ile karşılaşmaktadır. Bu durum kamu çalışanları açısından mesleklerine yönelik olumlu bir tutum oluşmasını sağlamakta ve beklentilerini karşılayan bir etken olarak öne çıkmaktadır. Özel sektörde farklı meslek gruplarında çalışmakta olan katılımcıların ise meslektaşları ile olan ilişkilerinin niteliği ve özellikle yöneticiler ile olumlu sosyal ilişki kurup kurmadıkları onların mesleğe yönelik tavırları ve değerlendirmelerinin içeriğini etkileyen başat etkenler olarak öne çıkmaktadır.

Mesleği icra etmek suretiyle elde edilen mükafat paketlerine yönelik değerlendirmeler ile ilgili olarak maddi kazanç boyutunda beklentinin altında bir gelir elde edildiği özellikle yüksek beklentiler ile mesleğe başlayan bireyler bakımından öne çıkan bir bulgudur. Katılımcılar bu hususu Türkiye'nin mevcut iktisadi durumu ile ilişkili olarak ele almaktadırlar. Yine yüksek arzu ve beklentiler ile hareket eden tıp hekimleri ve avukatların ifadelerinde mezun sayısının artması buna bağlı olarak itibar boyutunda da beklentilerin karşılanamaması dile getirilmektedir.

Katılımcıların mesleklerinde ilerleme, yükselme fırsatları ve kariyer planları ile ilgili değerlendirmeleri söz konusu olduğunda, kamu personeli katılımcılar ve özel sektörde çalışanlar arasında farklı şekilde değerlendirilmektedir. Kamu personeli katılımcılar memuriyeti durağan bir mesleki hal olarak değerlendirmekte ve bu durumu kendileri açısından mesleki doyumsuzluk yaratan ve güdülenme seviyelerini düşüren bir etken olarak göstermektedirler. Buna karşılık özel sektörde çalışan katılımcılar ise ilerleme basamaklarının açık olarak belirlendiği ve erişilebilir olması halinde bunun iş ve mesleklerine devam etmek ve kendilerini geliştirmek konusunda güdüleyici bir etken olduğuna işaret etmektedirler. Ancak, öte yandan, mesleğe yönelik değerlendirmelerin mesleğin niteliği, çalışılan kurum, hizmet verilmekte olan bölge gibi birçok farklı etken kümesinin etkisiyle gerçekleştirildiğine de işaret etmek gerekir.

Katılımcı bireylerin yaşam hikayelerine ve geldikleri konumlara yönelik geriye değerlendirmeleri, eylemlerini ve kararlarını yeniden gözden geçirmeleri ise mevcut durumlarına etki eden etkenlere işaret edilerek nelerin kendileri için bir avantaj ve dezavantaj oluşturduğuna yönelik düşüncelerini göstermesi bakımından önemlidir. Bu değerlendirmeler aynı zamanda eğitim sürecindeki karar ve eylemlerde kendilerine işaret edilen etkenlerin gerçekten bir etken olup olmadıklarını dolaylı yoldan teyit veya reddetmek bakımından da önem taşımaktadır. Geriye yönelik değerlendirmelerinde bireyler ekseriyetle yabancı dil öğrenimine ve üniversitenin itibarına vurgu yapmaktadır. Bu iki etkene yapılan vurgunun sebebi bu iki etken sayesinde istihdam piyasasında daha nitelikli veya daha yüksek statü sahibi bir diploma ile mükafat paketleri görece yüksek iş ve meslek konumlarına gelinebileceğine olan kanaattir. Hali hazırda statü bakımından en üst noktada olduğu bilinen tıp ve hukuk mezunu bireyler bakımından ise eğitim

süreçlerinin daha az yorucu geçeceği varsayılan ve benzer mükafat paketlerinin olduğu başka öğrenim alanlarına yönelmenin daha yerinde bir karar olabileceği yönünde bir değerlendirme yapıldığı ve bu nedenle de onların bir anlamda geçmişteki kararlarını bir öz eleştiriye tabi tuttukları görülmektedir.

Bireylerin, ailelerinin tavır ve tutumları hakkında geriye yönelik değerlendirmelerinde ise çoğunlukla ellerinde mevcut olan imkanlar doğrultusunda onların kendilerini destekledikleri şeklinde bir kanaate sahip oldukları görülmektedir. Bunun yanında, yeni mesleklere karşı yönlendirici olamadıklarını belirten veya eğitimsel başarı konusunda bütün sorumluluğu bireysel olarak kendilerine yükleyenler olduğu gibi ailelerinin maddi imkanlarının yetersiz oluşunun eğitim sürecinde kendilerini dezavantajlı kıldığını ifade eden katılımcılar da bulunmaktadır. Bundan dolayı eğitimsel başarı ve meslek seçiminde ailenin maddi-manevi desteği, sahip olduğu kaynak miktarı ve bireylerin kendi çabası gibi etkenlerden hangisinin diğerlerinden daha başat rol oynadığı kesin ve kaçınılmaz değil arızî bir nitelik taşımaktadır. Bununla birlikte ailenin sahip olduğu ve seferber edebildiği maddi-mali kaynak miktarının taşıdığı nedensel önemi gözden kaçırmamak gerekmektedir zira temel eğitim döneminde olmasa bile yükseköğretimde ailenin kaynak yetersizliği nedeniyle eğitimini sürdürebilmek için gelir getirici bir işte ve dolayısıyla kendi akademik çalışmalarına yeterince zaman ayıramamak akademik başarısızlıkla sonuçlanabilmekte, eğitim süresi uzayabilmektedir.

Edinilmiş olan meslek ve bu meslek içinde gelinen konuma bağlı olarak elde edilen iktisadi, toplumsal ve manevi mükafatlara yönelik değerlendirmeler ise toplumsal hareketliliği bireysel düzeyde yorumlayabilmek bakımından önem taşımaktadır. Elde edilen mükafat paketlerine yönelik ifadeler çoğu halde bireylerin eğitim seyirleri ve çalışma yaşamına giriş süreçlerindeki imkân ve kaynaklar göz önünde bulundurularak gelinen konumların rasyonel bir biçimde değerlendirilmesini içeriyor izlenimi vermektedir. Bu bakımdan ailenin seferber ettiği kaynaklara yönelik bir hesaplama sürecine girildiği gözlemlenmekte ve bireysel anlamda verilen emek ve fedakarlıklar bunun karşısında yer almaktadır. Böylelikle elde edilmesi ümit edilmiş olan mükafatlara yönelik arzu ve beklentinin yüksek olduğu statü bakımından üst sıralarda yer alan tıp ve hukuk alanında değerlendirmelerin içeriği bir olumsuzluğa veya beklenti ve arzuların

gerisinde bir edinime ve dolayısıyla çoğunlukla olumsuz bir duruma işaret ederken, geri kalan eğitim ve meslek alanları için olumlu değerlendirmelerde bulunmaktadır. Nitekim asistan hekim ve avukatlar kendi alanlarındaki istihdam edilebilecek olandan daha fazla olduğunu düşündükleri mezun sayıları nedeniyle mesleklerinde itibar kaybı yaşandığı ve elde etmeyi bekledikleri gelir düzeyi ve alım gücüne sahip olmadıklarını ifade etmektedirler. Ancak bu konuda üzerinde durulması gereken önemli bir husus olumsuzluğun Türkiye'nin bugünkü olumsuz iktisadi koşullarının bir sonucu olarak görülüyor olması ve böylelikle değerlendirmelerin zımni olarak ülkenin şartları iyileştikçe durumlarının da iyileşebileceğine dair bir ima barındırıyor olmasıdır. Böylelikle elde edilen mükafatlara yönelik değerlendirmelerin ekonomik ve toplumsal koşullara atıf ile anlamlandırıldığına, gelecek tahayyülleri ile biçimlendiğine ve bu nedenle olumlu ya da olumsuz olmasının bağlamsal bir değerlendirmeye işaret ettiğine dikkat etmek gerekmektedir. Dolayısıyla Çolak-Türe'nin de belirttiği üzere, toplumsal hareketlilik sürecinin, dönemin koşulları ve hareketliliğin içinde gerçekleştirildiği tarihsel ve toplumsal bağlam göz önünde bulundurularak, nedensel mekanizmaların birbiriyle eklemlendiği ve farklı sonuçları üretebilme kabiliyetine sahip olduğu bir olgu olduğuna işaret edilmelidir (Çolak-Türe, 2023, s. 62).

Yukarıda tasvir ve ifade edilmiş sonuçlar ışığında araştırmanın temel sorunsalı ve bu sorunsal etrafındaki alternatif kuramların iddialarının yeterlilikleri veya isabetlilikleri bakımından neye işaret ettiklerinin kısa bir değerlendirmesini izlenen metodoloji ve araştırma tasarımı bakımından bir gerekliliktir.

İlk olarak, toplumsal hareketliliğin yapısı hakkında bir değerlendirme yapıldığında işlevselci kuram içerisinde bulunan ve hareketlilikte eğitimsel kazanımın vasfına yönelik olarak geliştirilen görüş kapsamında, mesleki konumların eğitim yoluyla elde edilen kanıtlanabilir becerilere ve beşerî sermayeye bağlı olarak doldurulması tezi temel olarak bu araştırmanın katılımcılarının mesleğe giriş hikayeleri çerçevesinde itibar edilebilir görünmektedir. Nitekim bu çalışmada kendileriyle mülakat yapılan bireylerin yapmış oldukları mesleklere giriş için belirli şartlar koşulmakta ve koşulları taşımayanlar bu mesleklere erişememektedir. Fakat aynı zamanda bu sürecin bir fırsat eşitliği içinde gerçekleştiğini söyleyebilmek mümkün değildir. Zira katılımcıların hepsi ortak olarak

devlet kurumlarında eğitim yaşamlarını sürdürmüş olsalar da aileler sahip oldukları maddi imkanların miktarına ve bunları nasıl seferber ettikleri veya edebildiklerine bağlı olarak evlatlarına okul dışında özel ders veya kurs alma gibi avantajlar sağlayabilmekte, yaşadıkları yerleşim yerinde yüksek öğretim imkanlarının yeterli veya tatminkar olmadığı durumlarda evlatlarını başka yerleşim yerlerinde bulunan itibarlı üniversitelere gönderebilmekte veya buna güç ve kaynak yetiştirememektedir. Ayrıca ailenin sınıf ya da statü konumunun ilerletilmesiyle nesiller arası dikey hareketlilik gözlemlendiği fakat arzu edilen mükafat paketinin elde edilemediği durumlarda bunun hareketlilik olarak ele alınıp alınmayacağı yoruma ve tartışmaya açık bir husus olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla, ikinci olarak, toplumsal yeniden üretim kuramcılarının belirttiği eğitimde eşitsizlik ilişkilerinin sınıf ve statü konumlarını yeniden üreten bir yapı olarak ele alınması konusunda kesin bir karar vermek daha ihtiyatlı olmayı gerektirmektedir. Zira araştırma verilerinden hareketle hemen yanıtlanamayacak olsa da bu çerçevede temel tartışma konusunu oluşturan husus bireysel başarılar ile dikey hareketlilik sağlayanların hareketlilikte bir istisna olarak mı değerlendirileceği yoksa konumların herkese açık olmasından ötürü eğitime yönelik güdü, başarı veya zekâ ve becerilerin mi nedensel etki yaratan etkenler olduklarıdır. Bu tartışmanın daha geniş ve derinlikli veriler ışığında sürdürülmesine ve değerlendirilmesine ihtiyaç vardır.

Bir hareketlilik stratejisi olarak katılımcıların eğitim seyirleri incelendiğinde ise sürecin Breen ve Goldthorpe'un (1997) belirttiği biçimde bir rasyonellik barındırdığı ve dolayısıyla karar verme sürecinde ailenin imkân ve kaynakları gözetilerek elde edilebilecek fayda ve çıkarların göz önünde bulundurulduğu söylenebilir. Zira Mesleğin getirdiği mükafat paketlerinden memnun olmasalar da geldikleri konumu olumlu karşılayan bireylerin bulunması, değerlendirmenin rasyonel yapıldığını, elde bulunan imkanlar dahilinde erişilmiş olan konuma bir kıymet biçildiğini gösteren önemli bir bulgudur. Bununla birlikte toplumsal hareketlilik sürecinde alınan mükafatların gelir, statü veya daha başka öznel isteklerden hangisinde yoğunlaştığına ve isteklerin nerelerde kökleştğine bağlı olarak bir sorgulama gerçekleştirilmesi gerektiği de açıktır. Öte yandan aktörlerin süreç içerisindeki tercihlerini yaparken bunu her zaman yeterli bilgiye sahip olarak yapmadıkları görülmektedir ki bu bilgi eksikliği aynı zamanda başlangıçta

öngörülmemiş sonuçları, en azından aktörlerin nazarında böyle olan sonuçları da beraberinde getirmektedir.

Bourdieu'nun (1986) habitus kavramına bağladığı işlevsellik ve nedensellik bu araştırmanın katılımcılarının eğitim ve mesleğe erişim hikayelerinde yeterince açıklayıcı nedensel bir kavram olarak görünmemektedir. Nitekim araştırma bulguları aktörlerin kimi zaman habituslarının ima ve ifade ettiği yatkınlıklarından farklı olarak davranabildiklerini, ailelerinden gizli şekilde bölüm/meslek tercihinde bulunduklarını, bireysel güdü ve başarıları marifetiyle toplumsal yeniden üretim zincirini kırmayı başarabildiklerini göstermektedir. Aynı zamanda habitus ile işaret edilen yatkınlıklarda da yaşam sürecinin bir döneminden diğerine değişme söz konusu olabilmekte ve aile ile yaşarken farklı, üniversitede farklı, mesleğe girince farklı pratikler gelişebilmektedir. Bu çerçevede mevcut kuramdan yola çıkan araştırmalarda benimsenen bir tavır olarak ampirik veri aracılığıyla kavramı doğrulamak ve habitus kavramına uymayan durumların “eğilim bozulması” olarak yorumlanması önemli bir sorun olarak işaret edilebilir (Çolak-Türe, 2023, s. 66).

Archer'ın (2007) kuramsal eleştirileri ise toplumsal hareketliliğin yaşam seyri içerisinde gelişen, değişen refleksif örüntüler ile ilişkili olarak bireysel düzeyde diğer kuramlara kıyasla daha iyi açıklama sunuyor görünmektedir. Bu çerçevede, bireylerin düşünömsel süreçleri ilk olarak toplumsal hareketlilik boyunca tercihlerini ve hareketliliğin seyrini belirleyen bir etken olarak önem kazanmaktadır. İkinci olarak ise düşünömsellik, meslek ve çalışma yaşamına yönelik değerlendirmelerde hangi etkenlerin nedensel öneme sahip olarak kökleştiğini biçimlendirir. Araştırma verileri, Archer'ın yaklaşımını teyit edecek şekilde, bireylerin arzu ve beklentilerinin sabit olmadığını, tercih ile kararların yaşam seyri içerisinde değişmekte olduğunu ve öngörölemeyen sonuçların da söz konusu olabileceğini ortaya koymaktadır. Fakat Archer'ın perspektifinin yapısal etkenlere yönelik açıklama kabiliyeti bakımından sınırlı kaldığı söylenebilir.

Çalışma yaşamına geçişin değişen yapısı ile ilgili yaklaşımlar (Beck, 1992; Sennett, 2013) dikkate alındığında ise daralan iş gücü piyasası nesnel olarak kabul edilebilir bir

gerçeklik olmakla birlikte çalışma yaşamına geçişi etkileyen birçok etkenden söz etmek gerektiği açıktır. Araştırma bağlamında bunlar mezun olunan öğrenim alanları, üniversiteler ve aile imkân ve koşulları bağlamında şekillenmektedir. Araştırma bulguları tıp hekimi, eczacı ve avukat gibi katılımcıların eğitim konuları ile doğrudan bağlantılı ve ancak böyle bir eğitim almış olanların giriş yapabileceği mesleklere giriş yapmış olduklarını göstermektedir. Toplumsal itibarı yüksek üniversitelerden mezun olan katılımcılar ise üniversitelerinin itibarı ve geliştirmiş oldukları yatkınlıklar ile birlikte görece sorunsuz bir iş arama süreci geçirmektedirler. Buna karşılık, diğer katılımcılar bakımından işe giriş süreci görece zorlu bir hal almakta ve uzun bir zamana yayılmaktadır. Bu mesele toplumsal hareketlilik tartışmaları içinde değerlendirildiğinde, Sönmez'in de işaret ettiği üzere, belli bir dönemin tarihsel ve toplumsal koşullarıyla ilişki içerisinde istihdam piyasasında ortaya çıkan yapısal etkilerin mesleğe girişi, meslek yapısını ve alınan mükafatlarını biçimlendiren bir rol oynadığı görülmektedir (Sönmez, 2020, s. 46). Dolayısıyla mesleğe giriş ve ilerleyen aşamalarda yapılan seçimlerle birlikte bireysel değerlendirmeler de değişmekte ve ilerleyen süreç ile birlikte meslek ile ilişkinin mahiyeti, anlam ve önemi de farklılaşmaktadır. Bu bakımdan katılımcılar için Sennett'in (2013) ifadesiyle "esnek çalışma rejimi" her zaman esnek ilişkiler kurmak ve bir yaşam hikayesi oluşturmamak ya da eğreti çalışma biçimlerine yönelik bir zorunluluk olarak görülmemekte, sahip olunan iş sözleşmesinin niteliği aslen ilerleme ve yükselme yolunda dinamik bir süreç de içerebilmektedir.

Araştırmada katılımcı verileri ile sınırlı olarak ulaşılan sonuçlar bir bütün olarak değerlendirildiğinde, toplumsal hareketliliğin oldukça dinamik bir süreç olduğu, eğitim seyirleri ve ulaşılan konumlar olarak meslekler ile ilişkinin oldukça karmaşık bir ilişki ve etkileşim sistemine işaret ettiği söylenebilir. Hareketlilik ile ilgili tarama tipi çalışmalar ve istatistiksel analizler ilişkili olabilecek etkenlere dair temel bir çerçeve sunmakta ve önemi yadsınamaz örüntüler tespit etmektedirler fakat bu tür çalışmaların hareketlilik ve hareketsizliği üreten mekanizmaların neler olduğunu detaylı bir biçimde analiz etmek bakımından yetersizlikleri de bulunmaktadır (Çolak-Türe, 2023, s. 59). Dolayısıyla, toplumsal hareketlilik bireysel deneyimler temelinde incelendiğinde çok sayıda etkenin farklı biçimlerde etkilerinin olduğu, dahili veya harici ilişkilerin ve etkenlerin arazi bir bağlamda iç içe geçtikleri ve peşinen öngörülemez sonuçların ortaya çıkabildiği bir

süreçtir. Taşıdığı bu vasıflardan dolayı hareketliliğin bireysel biyografiler ve tarihsel bağlamla ilişkisi dikkate alınarak analiz edilmesi gerektiği açıktır. C. Wright Mills'in sözleriyle ifade etmek gerekirse, "biyografiye, tarihe ve bir toplumda bu ikisi arasındaki kesişim bölgesine ilişkin problemlere bir şekilde geri dönmemiş hiçbir toplumsal araştırma, düşünsel yolculuğunu tamamlamış sayılmaz." (2016, s.17).



KAYNAKÇA

- Akçelik, E. (2019). Toplumsal Sınıf Konumunu Sürdürme ve Yükseltme Stratejisi Olarak Ebeveynlerin Evlatlarının Eğitime ve Meslek Edinmelerine Karşı Tavır Alışı. [Yüksek Lisans Tezi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Althusser, L. (2006). *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları* (A. Tümertekin, Çev.). İstanbul: İthaki Yayınları.
- Andres L. (2016). Theories of the sociology of higher education access and participation. In Côté J., Furlong A. (Eds.), *Routledge handbook of the sociology of higher education* (pp. 29–39). Routledge.
- Anık, M. ve Özkan, A. (2016). Türkiye'de Gençlik ve Üniversite İlişkisi: Yapısal Sorunlar ve Somut Öneriler. *The Journal Of Industrial Relations & Human Resources*, 18(2).
- Anılan, H., Çemrek, F. ve Anagün, Ş.S. (2008). Ortaöğretim Öğrencilerinin Meslek Seçimi ve Üniversite Tercihlerine İlişkin Görüşleri (Eskişehir Örneği). *E-Journal of New World Sciences Academy Social Sciences*, 3(2), 238-249.
- Archer, M. S. (2007). *Making our way through the world: Human reflexivity and social mobility*. Cambridge University Press.
- Aslan, M. (2018). Bir Değersizleşme Biçimi Olarak Üniversite Mezunu İşsizliği Üzerine Sosyolojik Bir Çalışma. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.
- Aydemir, L. (2018). Üniversite Öğrencilerinin Meslek Tercihlerini Belirleyen Faktörlere Yönelik Bir İnceleme. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(5), 713-723.

- Ayık, Y. Z., Özdemir, A. ve Yavuz, U. (2007). Lise Türü ve Mezuniyet Başarısının Kazanılan Fakülte ile İlişkisinin Veri Madenciliği Tekniği ile Analizi. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 10(2), 441-454.
- Baker, D. P. (2011). Forward and backward, horizontal and vertical: Transformation of occupational credentialing in the schooled society. *Research in social stratification and mobility*, 29(1), 5-29.
- Baltacı, F. ve Üngören, E. (2010). Turizm Eğitimi Alan Öğrencilerin Eğitim Memnuniyetlerinin ve Geleceğe Yönelik Bakış Açılarının Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma. İçinde: *II. Ulusal Turizm Kongresi Bildiriler Kitabı*, (s.312-323). Ankara: Detay Yayıncılık.
- Barber, B. (1957). *Social Stratification: A Comparative Analysis of Structure and Process*. New York: Harcourt, Brace and World.
- Beck, U. (1992). *Risk society: Towards a new modernity*. London: Sage Publications.
- Becker, G.S., Tomes, N. (1979). An Equilibrium Theory of the Distribution of Income and Intergenerational Mobility, *Journal of Political Economy*, 87(6), 1153-1189 <https://doi.org/10.1086/260831>
- Bernstein, B. (2003). *Class, Codes and Control*. New York: Routledge
- Bertaux, D., & Thompson, P. (2007). *Pathways to social class: A qualitative approach to social mobility*. Transaction Publishers.
- Bidwell, C. E., & Friedkin, N. E. (1988). Sociology of education. NJ Smelser (ed.) *Handbook of Sociology*, 449-471.

- Bora, A., Erdoğan, N., Bora, T., & Üstün, İ. (2016). *"Boşuna mı okuduk?": Türkiye'de beyaz yakalı işsizliği*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bourdieu, P. (1986). *Distinction: A Social Critique of the Judgement of Taste*. New York and London: Routledge.
- Bourdieu, P. (2006), *Pratik Nedenler*. (H. U. Tanrıöver, Çev.). Hil Yayınları, 2. Basım, İstanbul.
- Bourdieu, P. ve Passeron, J. C. (2015). *Yeniden Üretim: Eğitim Sistemine İlişkin Bir Teorinin İlkeleri*. (A. Sümer, L. Ünsaldı ve Ö. Akkaya, Çev.). Ankara: Heretik Yayınları
- Bowles, S. (1977). Unequal Education and Reproduction of the Social Division of Labor, Review of Radical Political Economics
- Bowles, S., Gintis, H. (1976). *Schooling in Capitalist America: Educational Reform and Contradictions of Economic Life*. New York: Basic Boks.
- Brannen, J., & Nilsen, A. (2002). Young People's Time Perspectives: From Youth to Adulthood. *Sociology*, 36(3), 513-537.
- Braverman, H. (1974). *Labor and Monopoly Capital: The Degradation of Work in the Twentieth Century*. New York: Monthly Review Press.
- Breen, R., Goldthorpe, J.H. (2001). Class, Mobility and Merit the Experience of Two British Birth Cohorts, *European Sociological Review*, 17(2), 811-831.
- Breen, R., Karlson, K.B. (2014). Education and Social Mobility: New Analytical Approaches, *European Sociological Review*, 30(1), 107-118.

- Breen, R., Luijckx, R., Müller, W., Pollak, R. (2009). Nonpersistent Inequality in Educational Attainment: Evidence from Eight European Countries, *American Journal of Sociology*, 114(5), 1475-1521.
- Breen, R., ve Goldthorpe, J. H. (1997). Explaining educational differentials: Towards a formal rational action theory. *Rationality and society*, 9(3), 275-305.
- Brown, P. (2013). Education, opportunity and the prospects for social mobility. *British Journal of Sociology of Education*, 34(5-6), 678-700.
- Brown, P., Lauder, H., & Ashton, D. (2010). The global auction: The broken promises of education, jobs, and incomes. Oxford University Press.
- Buyruk, H. Y. (2008). Eğitimde Yaşanan Toplumsal Eşitsizliklere İlişkin Biyografik Bir Araştırma [Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Caner, A., Okten, C. (2013). Risk and career choice: Evidence from Turkey. *Economics of Education Review*, 29, 1060–1075.
- Cansız, M., Özbaylanlı, B., & Çolakoğlu, M. H. (2018). Türkiye’de kültürel sermayenin öğrenim başarısı üzerine etkisi. *Journal of Economy Culture and Society*, (58), 127-152.
- Castells, M. (2005). *Ağ Toplumunun Yükselişi-Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür*. Cilt:1. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- Collins, R. (1971). Functional and Conflict Theories of Educational Stratification. *American Sociological Review*, 36(6), 1002-1019.

- Collins, R. (2019). *The Credential Society: An Historical Sociology of Education and Stratification*. New York: Columbia University Press.
- Çelik, K. (2013). "Genç Olmak Zor İş": Türkiye'de Genç Olmayı Etkileyen Bazı Unsurlar. *Gençlik Araştırmaları Dergisi*, 1(1).
- Çolak Türe, E. (2023). Toplumsal Hareketliliğin Ölçülmesi Onun Anlaşılması ve Açıklanması İçin Neden Yeterli Değildir? *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 40(1), 58-70.
- Dalğar, H., Tekşen, Ö. (2014). Muhasebecilerin mesleki tükenmişlik düzeyleri ile rol çelişkisi arasındaki ilişkiyi belirlemeye yönelik bir araştırma. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 62, 37-54.
- Davies, B., & Bansel, P. (2007). Neoliberalism and education. *International Journal of Qualitative Studies in Education*, 20(3), 247-259.
- De Graff, P.M., Ganzeboom, H.B.G. (1993). Family Background and Educational Attainment in the Netherlands for the 1891-1960 Birth Cohorts. İçinde (Ed. Y.Shavit, H.P. Blossfeld), *Persistent inequality: Changing Educational Attainment in Thirteen Countries*, 75-99, Social Inequality Series: Westview.
- De Witte H., Naswall K. (2003). Objective vs Subjective Job Insecurity: Consequences of Temporary Work for Job Satisfaction and Organizational Commitment in Four European Countries, *Economic and Industrial Democracy*, Vol.24 içinde (s. 149188).
- Denk, T. (2018). Bir üniversite hastanesinde çalışan hemşirelerde mesleki yaşam kalitesi merhamet memnuniyeti merhamet yorgunluğu. *Hasan Kalyoncu Üniversitesi*. 1-51

- Dinçer, M. A. & Uysal, G. (2010). The determinants of student achievement in Turkey. *International Journal of Educational Development*, 30, 592–598.
- Dougherty, M. (2022). Reconceptualising the transition from post-secondary education to work. *Journal of Education and Work*, 35(3), 241-255.
- Durkheim, E. (2019). *Sosyolojik Yöntemin Kuralları*. (Ö. Doğan, Çev.). Doğubatı Yayınları, Ankara.
- Ekinci, C. E. (2011). Bazı sosyoekonomik etmenlerin Türkiye’de yükseköğretime katılım üzerindeki etkileri. *Eğitim ve Bilim*, 36(160), 281–297.
- Erdayı, A. (2012). Beyaz Yakalıların Tanımlanması Üzerine. *ISGUC The Journal of Industrial Relations and Human Resources*, 14(3), 65-80.
- Erikli, S., Bayat, B. (2019). Üniversite Mezunu Uzun Süreli Genç İşsizlerin Eğitim ve Çalışma Yaşamı Beklentisi: Ankara Örneği. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 19(43), 297-331.
- Erişken, E. (2019). Eğitim ve eşitsizlik: yükseköğretimde eşitsizliğin yeniden üretimi. [Yüksek Lisans Tezi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Ferreira, F. H., & Gignoux, J. (2010). Eğitimde fırsat eşitsizliği: Türkiye örneği. *TC Cumhuriyeti DPT ve Dünya Bankası Refah ve Sosyal Politika Analitik Çalışma Programı*. Çalışma Raporu, 4.
- Furlong, A., & Cartmel, F. (1997). Risk and uncertainty in the youth transition. *Young*, 5(1), 3–20.

- Gerekan, B., Pehlivan, A. (2010). Kamu İç Denetim Elemanlarının İş Tatmin Düzeylerinin Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12(1), 29-54.
- Giddens, A., & Sutton, P. W. (2016). *Sosyoloji*. İstanbul: Kırmızı Yayınları.
- Goldthorpe, J. H. (1998), “Rational Action Theory for Sociology”, *The British Journal of Sociology*, 49 (2), 167 – 192. <https://doi.org/10.2307/591308>
- Gökdeniz, İ., Merdan, E. (2016). Meslek Seçimi ile İş Tatmini İlişkisi: Bankacılık Sektöründe Bir Uygulama. *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(2), 111-121.
- Grusky, D. B., & Weisshaar, K. R. (Ed.). (2014). *Social Stratification: Class, Race, and Gender in Sociological Perspective*. Westview Press.
- Handley, K. (2017). Anticipatory socialization and the construction of the employable graduate: A critical analysis of employers' graduate career websites. *Work, Employment and Society*, 32(2), 239-256.
- Hodson, R. (1997). Group relations at work: Solidarity, conflict, and relations with management. *Work and occupations*, 24(4), 426-452.
- Iaffaldano, M. T., & Muchinsky, P. M. (1985). Job satisfaction and job performance: A meta-analysis. *Psychological bulletin*, 97(2), 251.
- ILO. (2012). International Standard Classification of Occupations 2008 (ISCO-08): Structure, group definitions and correspondence tables.(Erişim tarihi: 09/10/2022)

- İnal, K. (1992). Bazı Paradigmalarda Eğitim ve Özgürlük İlişkisi. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 2 (25): 795-820.
- Jackson, M., Goldthorpe, J.H., Mills, C. (2005). Education, Employers and Class Mobility, *Research in Social Stratification and Mobility*, 23, 3-33.
- Karakuş, H. (2011). Hemşirelerin iş tatmin düzeyleri: Sivas ili örneği. *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3(6), 46-57.
- Kerr, A. (1960). *Schools of Europe*, London: Bowes and Bowes.
- Kılıç, S., İnci, F. (2018). Devlet Hastanesinde Çalışan Hemşirelerde Travmatik Stres Belirtileri, Mesleki Tatmin Tükenmişlik ve Eşduyum Yorgunluğunun İncelenmesi. [Yüksek Lisans Tezi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Korkut Owen, F., Yılmaz, O., Kepir, D., Ulaş, Ö., & Özdemir, S. (2011). Üniversite Öğrencilerine Bölüm Seçimlerini Etkileyen Etmenler. *XI. Ulusal Psikolojik Danışmanlık ve Rehberlik Kongresi*.
- Kuzgun, Y. (2004). *Meslek Rehberliği ve Danışmanlığına Giriş*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Lipset, S.M., Bendix, R. (1959). *Social Mobility in Industrial Society*. California: University of California.
- Lüküslü, D. (2020). İmtiyazlı Bir Kitleden İşsizler Ordusuna Değişen Gençlik Algısı. *Alternatif Politika*, 12(2), 336-352.
- Macionis, J.J. (2015). *Sosyoloji*. (V. Akan, Ed. Çev.). Ankara: Nobel.

- Magdoff, F. ve Magdoff, H. (2004). Disposable Workers: Today's Reserve Army of Labor. *Monthly Review*, Vol.55, issue 11, 18-35.
- Malkoç, İ. B. (2019) İkinci Şanslar: Bir Yükseköğretim Programını Tamamlamış ve Yeniden Örgün Lisans Eğitimine Başlamış Öğrenciler Üzerine Niteliksel Bir Araştırma. *Üniversite Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 35-49.
- Mayring, P. (2011). *Nitel Sosyal Araştırmaya Giriş*. Ankara: BilgeSu.
- Merriam, S.B. (2013). *Nitel Araştırma: Desen ve Uygulama için Bir Rehber*. Ankara: Nobel.
- Miliband, R. (1969). *The State in Capitalist Society*. London: Weidenfeld & Nicolson.
- Mills, C. W. (2016). *Sosyolojik Tahayyül*. İstanbul: Hil Yayınları.
- Neuman, W.L. (2016). *Toplumsal Araştırma Yöntemleri: Nitel Ve Nicel Yaklaşımlar I. Cilt* (S. Özge, Çev.). Ankara: Yayınodası.
- Newsham, G., Brand, J., Donnelly, C., Veitch, J., Aries, M., & Charles, K. (2009). Linking indoor environment conditions to job satisfaction: a field study. *Building Research & Information*, 37(2), 129-147.
- Nurol, B. (2014). Bilgi Toplumunda Zanaat Fikri: Beyaz Yakalı Emegın Değersizleşmesi. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, 17(1), 75-129.
- O'Doherty, D., & Willmott, H. (2009). The Decline of Labour Process Analysis and the Future *Sociology of Work*. *Sociology*, 43(5), 931–951.

- O'Connor, C. D. (2015). Classed, raced, and gendered biographies: young people's understandings of social structures in a boomtown. *Journal of Youth Studies*, 18(7), 867-883.
- Omurtak, G. (2019). Eğitim-Öğretim Sistemine Bourdieu'cu Bakış: Lise Öğrencilerinin Sınava Hazırlık Sürecinde Ailelerin Meslek Seçimlerindeki Rolü, İstanbul Örneği. [Yüksek Lisans Tezi, Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü], YÖK Ulusal Tez Merkezi.
- Özaydın, M. M., Özdemir, Ö. (2014). Çalışanların bireysel özelliklerinin iş tatmini üzerindeki etkileri: bir kamu bankası örneği. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 6(1), 251-281.
- Özsoy, E., ve Gürbüzöğlü, Y. E. (2019) Beyaz Yakalı Çalışanlarda Aranılan Becerilerin Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma. *International Journal of Management and Administration*, 3(5), 149-160.
- Öztürk, S. ve Çoltu, S. (2015). Suriyeli Mültecilerin Türkiye Ekonomisine Etkileri. *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(13), 188-198.
- Parsons T. (1970). The School Class as a Social System: Some of Its Functions in American Society. Robert R. Bell and Holger R. Stub (Eds). *The Sociology of Education: A Sourcebook*. Ontario: Irwin- Dorsey Ltd.
- Reinardy, S. (2012). Job security, satisfaction influence work commitment. *Newspaper Research Journal*, 33(1), 54-70.
- Sarıer, Y. (2010). Ortaöğretime giriş sınavları (OKS-SBS) ve PISA sonuçları ışığında eğitimde fırsat eşitliğinin değerlendirilmesi. *Ahi Evran Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 11(3), 107-129.

Saunders, P. (1994). *Social Class and Stratification*. Routledge.

Sayer, A. (2017). *Sosyal Bilimde Yöntem: Realist Bir Yaklaşım*, (S. Gürses, Çev.). İstanbul: Küre Yayınları.

Schofer, E. ve John W. Meyer. (2005). The worldwide expansion of higher education in the twentieth century. *American Sociological Review*, 70(6): 898–920.

Sennett, R. (2011), *Yeni Kapitalizmin Kültürü* (A. Onacak, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Sennett, R. (2013). *Zanaatkâr* (M. Pekdemir, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Sennett, R. (2019). *Karakter Aşınması*. (B. Yıldırım, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Sert-Ağır, M. (2017). Eğitsel Rehberlik Çalışmalarının Önemi. *HAYEF Journal of Education*, 14 (2), 183-202.

Sewell, W.H. (1970). The Educational and Early Occupational Status Attainment Process: Replication and Revision, *American Sociological Review*, 35(6), 1014-1027.

Sewell, W.H., Haller, A.O., Portes, A. (1969). The Educational and Early Occupational Attainment Process, *American Sociological Review*, 34(1), 82-92.

Somuncu, A . (2020). Türkiye'de Mesleki Eğitim ve İstihdam-Hayaller Beyaz Olsa da Gerçekler Mavi Yaka . *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 24 (1) , 177-194 .

Sorokin, P. A. (1959). *Social and Cultural Mobility*. London: The Free Press of Glencoe Collier- Macmillan Ltd.

Sönmez, A. (2007). The Transformation of Occupational Structure and Chances for Mobility in Turkey in the Context of Studies on Social Class Mobility, *Bilig*, 41, 175-204.

Sönmez, A. (2020). Yapısallaşmış Toplumsal Eşitsizlikleri Tarif Etme ve Yorumlamada Bir Araç Olarak Toplumsal Hareketlilik Oranlarını Hesaplama Yöntemleri. *Journal of Human & Society/İnsan ve Toplum*, 10(4).

Standing, G. (2014). *Prekarya: Yeni Tehlikeli Sınıf*. (E. Bulut, Çev.). İstanbul: İletişim.

Stocké, V. (2007). Explaining educational decision and effects of families' social class position: An empirical test of the Breen–Goldthorpe model of educational attainment. *European Sociological Review*, 23(4), 505-519.

Sunar L, Kaya Y, Otrar M, et al. (2015) *Türkiye’de çalışma yaşamı ve mesleklerin itibarı*. Türkiye Sosyo-Ekonomik Statü Endeksi Projesi.

Sunar, L. (2020). Türkiye’de mesleki itibar: dönüşen çalışma hayatı ve mesleklerin sosyal konumu. *Journal of Economy Culture and Society*, (Özel Sayı 1/Supplement 1), 29-58.

Sutton Trust (2012). The Social Mobility Summit: Report of the held at the Royal Society. London: Sutton Trust.

Şengönül, T. (2007). Eğitimin-Bilginin ya da Profesyonel Meslek Sahibi Bireylerin Marxist ve Weberci Tabakalaşma Kuramındaki Yeri. *Sosyoloji Dergisi*, (18).

Tansel, A., Bircan, F. (2006). Demand for education in Turkey: A tobit analysis of private tutoring expenditures. *Economics of Education Review*, 25, 303–313.

- Thorpe, C. (2015). İlişkisel bir sosyolojik paradigma uygulamak için eleştirel stratejiler: Bourdieu ve vahşi sosyolojik teorik mücadeleler. C. Powell ve F. Depelteau (Ed.), (Ö. Akkaya, Çev.), *İlişkisel Sosyoloji: Ontolojik ve Teorik Yönelimler*. Phoenix Yayınevi.
- Tocqueville, A. D. (1962). *Amerikan demokrasisi*. (T. Timur, Çev.). Türk Siyasi İlimler Derneği Yayınları. İstanbul.
- Treiman D. J. (1970). Industrialization and Social Stratification. E.O. Lauman (Ed.). *Social Stratification: Research and Theory for the 1970's*. Indianapolis: BobbsMerril.
- Tumin, M.M. (1967). *Social Stratification: The Forms And Functions Of Inequality*. New Jersey: Prentice-Hall.
- Van De Werfhorst, H. G. (2007). Cultural Capital Or Relative Risk Aversion? Two Mechanisms For Educational Inequality Compared. *The British Journal Of Sociology*, 58(3), 391-415.
- Venkataramani, V., Labianca, G. J., & Grosser, T. (2013). Positive and negative workplace relationships, social satisfaction, and organizational attachment. *Journal of applied psychology*, 98(6), 1028.
- Vischer, J. C. (2007). The effects of the physical environment on job performance: towards a theoretical model of workspace stress and health. *Journal of the International Society for the Investigation of Stress*, 23(3), 175-184.
- Wacquant, L. (2007). Pierre Bourdieu: Hayatı, eserleri ve entelektüel gelişimi. Güney Çeğin vd. (Der.), içinde, *Ocak ve Zanaat: Pierre Bourdieu Derlemesi*, 53-76.

- Wacquant, L. (2013). Epilogue. In R. S. García & D. C. Spencer (Eds.), *Fighting Scholars*. 193–200.
- Warren, T., (2016) ‘Work and Social Theory’, in Edgell, S, Gottfried, H and E, Granter (eds) *The Sage Handbook of the Sociology of Work and Employment*, London: Sage.
- Weber, M. (2012). *Ekonomi & Toplum* (Cilt II). (P. Birsaygılı Mut, Çev.). İstanbul: Yarn.
- Woodman, D. (2009), “The Mysterious Case of the Pervasive Choice Biography: Ulrich Beck, Structure/Agency, and the Middling State of Theory in the Sociology of Youth”, *Journal of Youth Studies*, 12(3): 243–56.
- Wyn, J. ve Dwyer, P. (1999) New Directions in research on youth in transition. *Journal of Youth Studies*, 2(1), pp. 5-21.
- Yavuz, S., Odabaş, M. ve Özdemir, A. (2016). Öğrencilerin sosyoekonomik düzeylerinin TEOG matematik başarısına etkisi. *Eğitimde ve Psikolojide Ölçme ve Değerlendirme Dergisi*, 7(1), 85–95.
- Yaylacı-Özdemir, G. (2007). İlköğretim düzeyinde kariyer eğitimi ve danışmanlığı. *Bilig*, 40, 119-140.
- Yousef, D. A. (1998). Satisfaction with job security as a predictor of organizational commitment and job performance in a multicultural environment. *International journal of Manpower*, 19(3), 184-194.
- Yükseköğretim Bilgi Sistemi. (YÖK), (2022). <https://istatistik.yok.gov.tr/> (Erişim tarihi: 08/08/2022)

Zimmer, R. W. & Toma, E. F. (2000). Peer effects in private and public schools across countries. *Journal of Policy Analysis and Management*, 19(1), 75–92.



EK 1. ORJİNALLİK RAPORU

 HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ YÜKSEK LİSANS TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU
HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA
Tarih: 10/08/2023
Tez Başlığı: Bir Toplumsal Hareketlilik Stratejisi Olarak Eğitim ve Mesleki Hayat: Genç Profesyoneller Üzerine Bir İnceleme Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 242 sayfalık kısmına ilişkin, 10/08/2023 tarihinde tez danışmanım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda işaretlenmiş filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezimin benzerlik oranı %1'dir. Uygulanan filtrelemeler: 1- ☒ Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç 2- ☒ Kaynakça hariç 3- ☐ Alıntılar hariç 4- ☒ Alıntılar dâhil 5- ☒ 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim. Gereğini saygılarımla arz ederim. 10/08/2023 Tarih ve İmza Adı Soyadı: Onur AYDIN Öğrenci No: N19130813 Anabilim Dalı: Sosyoloji Programı: Sosyoloji - Yüksek Lisans
<u>DANIŞMAN ONAYI</u> UYGUNDUR. _____ Doç. Dr. Abdulkirim SÖNMEZ



**HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
MASTER'S THESIS ORIGINALITY REPORT**

**HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
SOCIOLOGY DEPARTMENT**

Date: 10/08/2023

Thesis Title : Educational Process as a Strategy for Social Mobility and The Occupational Life: The Case of Young Professionals

According to the originality report obtained by my thesis advisor by using the Turnitin plagiarism detection software and by applying the filtering options checked below on 10/08/2023 for the total of 242 pages including the a) Title Page, b) Introduction, c) Main Chapters, and d) Conclusion sections of my thesis entitled as above, the similarity index of my thesis is 1%.

Filtering options applied:

1. ☒ Approval and Declaration sections excluded
2. ☒ Bibliography/Works Cited excluded
3. ☐ Quotes excluded
4. ☒ Quotes included
5. ☒ Match size up to 5 words excluded

I declare that I have carefully read Hacettepe University Graduate School of Social Sciences Guidelines for Obtaining and Using Thesis Originality Reports; that according to the maximum similarity index values specified in the Guidelines, my thesis does not include any form of plagiarism; that in any future detection of possible infringement of the regulations I accept all legal responsibility; and that all the information I have provided is correct to the best of my knowledge.

I respectfully submit this for approval.

10/08/2023

Date and Signature

Name Surname: Onur AYDIN

Student No: N19130813

Department: Sociology

Program: Master of Arts in Sociology -MA

ADVISOR APPROVAL

APPROVED.

Assoc. Prof. Dr. Abdulkерim SÖNMEZ

EK 2. ETİK KOMİSYON ONAYI



T.C.
HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ REKTÖRLÜĞÜ
Rektörlük

Tarih: 2012/2022 08.28
Sayı: E-35853172-300-00002579927



00002579927

Sayı : E-35853172-300-00002579927
Konu : Onur AYDIN Hk. (Etik Komisyon İzni)

20.12.2022

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

İlgi : 22.11.2022 tarihli ve E-12908312-300-00002529330 sayılı yazınız.

Enstitünüz Sosyoloji Anabilim Dalı Yüksek Lisans Programı öğrencilerinden **Onur AYDIN**'ın **Doç. Dr. Abdulkerim SÖNMEZ** danışmanlığında hazırladığı "**Geriye Yönelik Yaptıkları Değerlendirmeler Işığında Profesyonel Meslek Erbabı Genç Çalışanların Mesleki Günü ve Tatminlerinin Eğitim Süreçleri ve Tercihleri İle İlişkisinin Sosyolojik Bir Analizi**" başlıklı tez çalışması, Üniversitemiz Senatosu Etik Komisyonunun **13 Aralık 2022** tarihinde yapmış olduğu toplantıda incelenmiş olup, etik açıdan uygun bulunmuştur.

Bilgilerinizi ve gereğini rica ederim.

Prof. Dr. Vural GÖKMEN
Rektör Yardımcısı

Bu belge güvenli elektronik imza ile imzalanmıştır.

Belge Doğrulama Kodu: SCD5CC98-D961-451F-8C5F-EB10D2082208

Belge Doğrulama Adresi: <https://www.turkiye.gov.tr/hu-ehys>

Adres: Hacettepe Üniversitesi Rektörlük 06100 Sıhhiye-Ankara

Bilgi için: Duygu Didem İLERİ

E-posta: yazind@hacettepe.edu.tr İnternet Adresi: www.hacettepe.edu.tr Elektronik

Bilgisayar İşletmeni

Ağ: www.hacettepe.edu.tr

Telefon: 0 (312) 305 3001-3002 Faks: 0 (312) 311 9992

Telefon: .

Kep: hacettepeuniversitesi@hu01.kep.tr



EK 3. GÖNÜLLÜ KATILIM FORMU

**GERİYE YÖNELİK YAPTIKLARI DEĞERLENDİRMELER IŞIĞINDA PROFESYONEL MESLEK ERBABI GENÇ
ÇALIŞANLARIN MESLEKİ GÜDÜ VE TATMİNLERİNİN EĞİTİM SÜREÇLERİ VE TERCİHLERİ İLE
İLİŞKİSİNİN SOSYOLOJİK BİR ANALİZİ
YÜKSEK LİSANS TEZİ ARAŞTIRMASI
GÖNÜLLÜ KATILIM FORMU**

Geriye Yönelik Yaptıkları Değerlendirmeler Işığında Profesyonel Meslek Erbabı Genç Çalışanların Mesleki Gudu ve Tatminlerinin Eğitim Süreçleri ve Tercihleri ile İlişkisinin Sosyolojik Bir Analizi başlıklı bu araştırma Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı bünyesinde, Doç. Dr. Abdulkerim Sönmez'in danışmanlığında yüksek lisans tezi araştırması olarak yapılmaktadır. Araştırmanın amacı, yükseköğretim sürecini tamamlamış ve artık profesyonel meslek hayatına giriş yapmış olan bireylerin eğitim süreçlerindeki beklenti, karar ve tercihleriyle çalışma hayatında nasıl yüzleştiklerini, bireysel ve ailevi olarak eğitim sürecinde yapılan yatırım ve fedakârlıklarla birlikte toplumsal hareketliliği özne olarak nasıl değerlendirdiklerini anlamaktır. Bu araştırma projesi bütünüyle bilimsel amaçlarla ve bilimsel araştırma etik ilkelerine bağlı kalınarak yapılmakta olup, araştırma projesi Hacettepe Üniversitesi Etik Komisyonu tarafından onaylanmıştır (bir örneği katılımcıya sunulacaktır).

Çalışmaya katılım, tamamen gönüllülük esasına dayanmaktadır. Rıza ve onayınız olmadığı takdirde çalışmaya katılmayı reddedebilirsiniz. Çalışmaya katılmak veya katılımdan vazgeçmek size hiçbir sorumluluk yüklemeyecek veya menfaat sağlamayacaktır. Mülakata katılmayı kabul ettikten sonra herhangi bir soruyu cevaplamamayı tercih edebilir ya da herhangi bir gerekçe göstermeksizin görüşmeyi sonlandırabilirsiniz. Araştırmacı bu kararınızı saygıyla karşılayacaktır.

Size yöneltilen soruların bilgi seviyenizi ölçmek gibi bir amacı bulunmadığı için herhangi bir doğru cevabı da bulunmamaktadır. Bu sebeple sorulara deneyimlerinizi en iyi yansıtacak, düşünce ve değerlendirmenizi en iyi tarzda ifade edecek şekilde cevap vermeniz yeterlidir.

Yükseköğretim Kurulu ve Hacettepe Üniversitesi Bilimsel Araştırma Ahlaki İlkeleri gereğince, sorulara vermiş olduğunuz yanıtlar, sizin kimliğinizi hiçbir şekilde ifşa etmeyecek bir şekilde kaydedilecek ve sonuçların analizinde kullanılacaktır. Araştırma verileri araştırmacının kendisi ve danışmanı dışında başka hiçbir kimse veya kuruluş ile yasal bir zorunluluk olmadığı müddetçe paylaşılmayacak sadece gerekli hallerde gelecekte bilimsel yayın amaçları için yine bu yayınlara dair etik kuralları dahilinde kullanılacaktır.

Mülakat esnasında vereceğiniz cevapların aynı anda yazılı olarak kaydedilmesi veya not alınması mülakat süresini çok uzatacağı için sizin de onayınızın olması halinde mülakatlarda ses kayıt cihazı kullanılacaktır (çevrim içi görüşme yapılıyorsa izniniz dahilinde görüşme kayıt altına alınacaktır). Yukarıda belirtilen hususlara ek olarak bu araştırmanın amacı ve verilerin derlenme ve kullanılma biçimi ile ilgili olarak öğrenmek istediğiniz hususlar var ise bunları mülakat öncesinde cevaplamak isteriz. Ayrıca mülakat sonrasında, bu araştırmanın danışmanlığını üstlenmiş olan öğretim üyesinin yukarıda verilmiş olan kurumsal e-posta adresini kullanarak ya da araştırmacının aşağıda verilmiş olan iletişim adresini kullanarak bu çalışma hakkında daha fazla bilgi edinebilir ve araştırma tamamlandığında araştırma raporunu inceleyebilirsiniz.

Katılımınız için teşekkür ederiz.

EK 4. MÜLAKAT CETVELİ

GERİYE YÖNELİK YAPTIKLARI DEĞERLENDİRMELER İŞİĞİNDA PROFESYONEL MESLEK ERBABI GENÇ ÇALIŞANLARIN MESLEKİ GÜDÜ VE TATMİNLERİNİN EĞİTİM SÜREÇLERİ VE TERCİHLERİ İLE İLİŞKİSİNİN SOSYOLOJİK BİR ANALİZİ

Yüksek Lisans Tezi Araştırması Mülakat Cetveli

Mülakat Numarası:
Mülakat Tarihi:
Mülakat Yeri:
Mülakatın Başlama Saati:
Mülakatın Bitiş Saati:

Bölüm 1: Katılımcının Sosyo-demografik Durumu

- 1.1. Yaşı/Doğum Tarihi:
- 1.2. Cinsiyeti:
- 1.3. Medeni durumu:
- 1.4. Lisans eğitimini aldığı üniversite ve bölüm:
- 1.5. Halen yapmakta olduğu iş/mesleği:
- 1.6. Halen yapmakta olduğu iş ve mesleğinde iş yerinin kime ait olduğu: Kamuya, özel sektöre, kendisine, ailesine
- 1.7. Halen yapmakta olduğu iş/meslekte çalışma biçimi: (tam zamanlı, yarı zamanlı, parça başı veya saate göre ücretlendirme vb.)
- 1.8. Halen kimlerle birlikte yaşadığı (içinde yaşadığı hane halkı bileşimi)
- 1.9. İşinden elde ettiği aylık ortalama nakdi gelir miktarı:

Bölüm 2: Üniversite Eğitimi Sonrasına Kadar Olan Süreçte Köken Ailesinin Toplumsal ve İktisadi Durumu:

- 2.1. Kendisinin doğduğu tarihte ailesinin nerede ikamet ettiği:
- 2.2. Üniversite eğitimi öncesi dönem itibariyle ailesinin herhangi bir nedenle (iş değişikliği, çocukların daha iyi eğitim alması vb.) nedenlerle ikamet yerini değiştirip değiştirmediği:
- 2.3. Üniversite eğitimi öncesinde ve sonrasında ailenin en uzun süre ile ikamet ettiği yerleşim yerinin ne olduğu (köy, kasaba, kent vb.):
- 2.4. Anne ve babasının esas iş/mesleklerinin ne olduğu:

2.5. Üniversite eğitimi öncesinde ve üniversite eğitimi süresince ailenin gelir-maddi refah durumunun ne olduğu, başat ihtiyaçlar ve giderlerin neler oldukları ve bunların ne oranda karşılanabildiği:

2.6. Üniversite eğitimi öncesinde ve üniversite eğitimi süresince ailede eğitime devam eden veya eğitimini tamamlamış olanların kimler oldukları ve aile üyelerinin eğitim ihtiyaçlarını/giderlerini karşılamada ailenin kaynaklarının ne ölçüde yeterli olduğu:

Bölüm 3: Üniversite Öncesi Eğitim Süreci ve Ortamı

3.1. Temel eğitimden başlayarak üniversite öncesi eğitimi hangi okullarda aldığı:

3.2. Bu eğitim sürecinde genel başarı seviyesinin nasıl seyrettiği (aile eğitim alan/alınmış olan diğer üyelere kıyasla, ailenin yakın çevresinde yer alanlara (kuzenler vb.) ve eğitimine devam ettiği okullardaki akranlarına göre):

3.3. Temel eğitim döneminden itibaren eğitimde başarılı olmak adına ne tür fedakârlıklarda bulunduğu, nasıl bir çalışma disiplini izlediği, nelerden mahrum kaldığı, neleri yapmak isterken bunlardan vazgeçtiği:

3.4. Temel eğitimden başlayarak ailenin, yakın çevrenin çocukların eğitimine karşı nasıl bir tavır takındığı, onlara bu konuda ne tür imkânlar sağladığı (maddi ve manevi) ve nasıl bir hedef gösterdiği (isteksiz, ilgisiz, ne yapacağını bilmeme, belli bir iş veya meslek hedefi olmaksızın sadece belli bir seviyede öğrenimini tamamlama, belli bir hedefe ulaşmak için belli türden okullara gönderme, ek ders aldırma, sanat vb. faaliyetlere ilgisini desteklemek vb.):

3.5. Okul ortamında öğretmenlerin ve akranların/ arkadaşların eğitime olan ilgilerinin ve rekabetin nasıl olduğu:

3.6. Temel eğitim aşamasından veya çocukluğundan başlayarak kendisinin eğitime istekli olup olmadığı, gelecekte ne olmayı tahayyül veya arzu ettiği ve bu tahayyül ve arzusunun aile tarafından nasıl karşılandığı ve yorumlandığı,

3.7. Temel eğitim döneminden başlayarak eğitim aldığı kurumlar içerisinde eğitim sürecine yönelik bilgilendirme ve yönlendirmelerin olup olmadığı, olduysa bunları üniversite ve meslek tercihlerinde nasıl değerlendirdiği, kendisini üzerinde nasıl bir etki bıraktığı:

3.8. Üniversite eğitimi alma isteği ve kararlılığının nasıl şekillendiği ve bu konuda ailenin ne yaptığı/yapmadığı; kendisinin ne yaptığı veya yapmadığı ve bunların nedenleri:

3.9. Üniversite eğitimi alacağı bölüm ve ilerde icra etmeyi düşündüğü meslek hakkında bilgi düzeyinin ne düzeyde olduğu, bilgi kaynaklarının neler, kimler olduğu ve kendisi üzerinde nasıl bir etkide bulunduğu:

3.10. Üniversite eğitimini aldığı bölüm/disiplin tercihinin tam olarak nasıl gerçekleştiği ve bu tercihin kendisi, ailesi ve yakın çevresi tarafından hangi yönleri ile iyi, arzulanır, hangi yönleri ile yerinde veya uygun olmayan bir tercih olarak değerlendirildiği. Bu kapsamda:

3.9.1. Üniversiteye geçiş sınavından önce, sınava hazırlanırken hangi bölümü istediği? Sınavdan sonra bunun değişip değişmediği, değiştiyse nasıl ve ne yönde değiştiği:

3.9.2. Üniversite eğitimi alacağı bölüm ve okulun seçilmesinde bireysel düşüncelerinin neler olduğu, karar verirken hangi kriterleri göz önünde

bulundurduğu, bölümü seçme amacı, bu seçimde hangi etkenlerin nasıl bir etkide bulunduğu:

3.9.3.Tercih sürecinde ailenin ve yakın çevrenin tercihler üzerinde nasıl bir etkisi olduğu:

3.9.4.Tercih sürecinde kimlere danışıldığı, danışılan kişilerin nasıl yönlendirmelerde bulunduğu ve bunların nasıl etkileri olduğu:

3.9.5.Tercih sürecinde eğitim alınan ortaöğretim ve/veya özel kurumlarda nasıl yönlendirmelerde bulunulduğu ve bunların tercihler üzerinde nasıl etkilerinin olduğu:

3.9.6.Eğitim alınan bölümün ve üniversitenin hangi özelliklerinin, o bölümü ve üniversiteyi tercih etme sebeplerini oluşturduğu, hangi özelliklerinin karar verme sürecini zorlaştırdığı/kolaylaştırdığı:

3.9.7.Üniversiteye yerleştiği programın tercih listesinde kaçınıcı sırada olduğu, tercih listesindeki ondan daha üstte ve altta olan diğer programların neler olduğu:

3.9.8.Üniversiteye yerleşme puanının daha yüksek ve daha düşük olmuş olsaydı tercih listesinin nasıl şekilleneceği;

3.9.9.Tercih döneminde üniversite eğitimi ve sonraki geleceğe yönelik beklentilerinin neler olduğu, bu beklentilerin nelerden kaynaklandığı:

3.9.10.Başka bir bölüm ve/veya üniversite tercihinde bulunulmuş olsaydı aile ve çevre tepkisinin nasıl olacağı hakkındaki kanaati:

Bölüm 4: Üniversite Eğitimi Süreci

4.1. Üniversite eğitiminin başlangıcından itibaren eğitim almış olduğu bölümü veya üniversiteyi değiştirmiş olup olmadığı ve bunun gerekçeleri:

4.2. Genel olarak üniversite eğitiminden beklentilerinin neler olduğu; eğitim kalitesi, içeriği, ortamı bakımından hangi beklentilerinin nasıl karşılandığı, nelerin karşılanmadığı:

4.3. Üniversite eğitimi süresince eğitim konusu/alanı/disiplin ile bunu öğrenmek veya icra etmek adına kendi kapasitesi, yetenekleri, becerileri arasındaki uyum veya uyumsuzluğu nasıl değerlendirdiği:

4.4. Eğitim aldığı konu/alanda meslek hayatına girmesi halinde bunun kendisi açısından sağlayacağı maddi (iyi-rahat bir çalışma ortamı, iyi ve düzenli bir gelir vb, kendi yeteneklerini ortaya koymak ve kendini gerçekleştirmek için fırsatlar) ve manevi avantajların (iyi, uyumlu bir çalışma ortamı, işinde karar verme özgürlüğü, iyi muamele görmek, aile ve akran çevresinde iyi bir konum sahibi olmak, kendisinin veya ailesinin ülkülerini gerçekleştirmiş olmak vb.) neleri tahayyül ve arzu ettiği, nasıl bir anlayış geliştirdiği, değerlendirme yaptığı:

4.5. Üniversite eğitimi devam ettirmek ve başarılı olmak için nasıl bir emek ve çaba gösterdiği, nelerden fedakârlık yaptığı veya yapmadığı:

4.6. Lisans eğitimi sürecine yönelik ailesinin nasıl tavır aldığı, kendisini nasıl desteklediği veya yönlendirdiği:

Bölüm 5: Çalışma Hayatına Giriş ve Çalışma Yaşamında Deneyimler

5.1. Üniversite eğitimi tamamladıktan sonra çalışma hayatına girişin nasıl bir seyir takip ettiği, ne kadar ve niçin beklediği, hangi iş ve meslek alanlarına girmeyi denediği,

eğer bir işe girdiyse bunun/bunların neler oldukları, niçin terk ettiği ve sonunda halen yapmakta olduğu iş veya mesleğe girişin nasıl gerçekleştiği

5.2. Üniversite sonrası mesleki konumuna erişmede kendisine engel olabilecek –bireysel güdü eksiliği, kaynak/malvarlığı eksikliği/fazlalığı, yaşanılan coğrafya ile ilgili kısıtlar (toplumsal dışlanma), belirli bir etnik ya da dini grubun mensubu olma bağlamındaki kısıtlar, ülkenin mevcut dönemdeki yapısal koşulları ile ilgili kısıtlar, cinsiyeti ile ilgili kısıtlar- gibi karşısına çıkan engellemelerin olup olmadığı ve bunlarla nasıl mücadele edildiği/edilemediği:

5.3. Halen yapmakta olduğu iş/mesleği yapmayı niçin tercih ettiği ve bu iş veya mesleğin üniversitede almış olduğu eğitim ve kendisinin yapmak istediği iş/meslek ile ne derece uyumlu olduğu hakkındaki değerlendirmesinin ne olduğu:

5.4. Halen yapmakta olduğu iş/meslekle ilgili olarak işe girerken çalışma ortamı, yapacağı işin niteliği, kendisine sağlayacağı maddi ve manevi yararlar konusundaki beklentilerinin neler oldukları:

5.5. Halen yapmakta olduğu iş/meslekle ilgili olarak, kendisinin tam olarak ne yaptığı, kendisinden beklentilerin (işverenlerin-amirlerin vb.) neler oldukları, neyi nasıl yapacağı konusunda sahip olduğu özgürlüklerin neler oldukları, çalışma ortamının fiziki ve toplumsal olarak nasıl olduğu, akranlar ile arasındaki ilişkilerin nasıl olduğu, çalışmanın yer ve zaman olarak nasıl bir çalışma düzeni içinde sürdürüldüğü:

5.6. Halen yapmakta olduğu meslekte iş güvencesi olup olmadığı, mesai saatlerinin düzeni, ödemelerin yapılma biçimi (maaş, ücret vb.) ve düzeninin ne olduğu, ödemelerde bir aksama olup olmadığı, sigortalılık durumu, emeklilik hakları, yan kazançların (ulaşım, barınma, yemek, tatil, ücretsiz izin, sağlık ve hayat sigortası vb.) neler oldukları ve bunların kendisini ne oranda tatmin ettiği/etmediği:

5.7. Halen yapmakta olduğu iş ve meslekle ilgili olarak, işe girerken gerek çalışma ortamı ve koşulları bakımından bulmayı gerekse sonuç olarak işini yapmak suretiyle elde etmeyi arzu ettiği şeyler ile gerçekte bulduğu veya elde ettikleri arasında ne derece bir uyum veya uyumsuzluk olduğu ve bu durumunun kendisinin işinden duymuş olduğu memnuniyeti veya memnuniyetsizliği nasıl şekillendirdiği:

5.8. Halen yapmakta olduğu iş veya mesleğin iş dışındaki hayatını, özellikle aile üyeleri ile olan ilişkilerini nasıl etkilediği ve bu konularda işin talepleri ile kendisinin arzu ve istekleri, aile hayatının gerekleri arasında açık veya gizli uzlaşmazlık, gerilim, çatışma olup olmadığı ve eğer söz konusu ise bunların neler oldukları ve kendisinin işine yönelik tavırlarını ve işinden duymuş olduğu memnuniyet veya memnuniyetsizliği nasıl etkilediği:

5.9. Bugünkü hal itibarıyla işinde ilerleme ve yükselme fırsatlarının neler oldukları ve bu durumun onu işine devam etme, işine yönelik bilgi ve becerilerini geliştirme, gerekli belgeleri elde etme konusunda güdüleyip güdülemediği ve bunların nedenleri:

5.10. Bugünkü hal itibarıyla işini değiştirmeyi düşünüp düşünmediği ve bunun gerekçeleri:

5.11. Lisansüstü eğitime başladıysa bu sürecinin nasıl geliştiği, karar verme süreci, ne amaçla başlandı, başlamadan önceki beklentileri, planları:

Bölüm 6: Tercih ve Eylemlerin Geriye Yönelik Değerlendirilme Biçimi ve Toplumsal Eşitsizlikler Konusundaki Kanaatler

6.1. Eğer bugün yapıyor olsaydı, üniversite öncesi eğitimini ne tür okullarda almak ve eğitimi için nasıl bir çaba göstermek isterdi, neden? Bu konuda yapmaktan veya yapmamış olmaktan pişmanlık veya memnuniyet duyduğu şeylerin neler oldukları:

6.2. Eğer bugün yapıyor olsaydı, üniversite eğitimini hangi kurumda ve alanda almak, bunun için nasıl bir çaba göstermek isterdi, neden? Bu konuda yapmaktan veya yapmamış olmaktan pişmanlık veya memnuniyet duyduğu şeylerin neler oldukları:

6.3. Eğer bugün tercih yapıyor olsaydı, hangi işi/mesleği (veya meslekleri) tercih ederdi, neden?

6.4. Gerek üniversite öncesi gerekse üniversite öğrenimi süresince ailesinin eğitime ve çocuklarının eğitime yönelik tavrı, desteği nasıl olmuş olsaydı, bugün kendisi olduğundan daha iyi bir durumda olur veya aksine daha kötü bir durumda olurdu, nasıl ve neden?

6.5. Temel eğitim sürecinden itibaren eğitim sürecinde kendisi ve ailesi tarafından eğitime yapılan mali yatırımın miktarı (öğrenim harçları ve çalışmak yerine öğrenime devam etmek suretiyle kazanılamamış gelirin miktarı), emek yatırımının miktarı (ne kadar çok çalışıldığı) ve negatif mükâfatları (yani mahrum kalınmış mükâfatların-tüketim, oyun, eğlence, seyahat vb. faaliyetlerden kazanılacak hayat memnuniyetinde ne kadar fedakârlıkta bulunulduğu) göz önünde bulundurulduğunda geline konumda bunlardan nasıl karşılık alındığı konusundaki değerlendirmelerinin neler oldukları:

6.6. Bir kimsenin eğitim ve meslek hayatında başarı ve başarısızlığın kendisinin zekâ ve yeteneklerine mi, çalışma ve çabalamasına mı, aile çevresinin sahip olduğu imkânlarla ve anlayışlara mı, hatırlı-güçlü birinin yardım ve desteğine mi, şansa ve talihe mi bağlı olduğu ve eğer bunları önem veya etki derecesi bakımından sıralayacak olsaydı nasıl sıralayacağı ve bunun nedenleri:

6.7. Toplumu içinde herkesin farklı iş ve meslekler edinip bundan dolayı da farklı imkânlarla sahip olması bir eşitsizlik ve adaletsizlik sorunu mu olduğu yoksa sonuçta herkesin ancak hak ettiğini elde ettiği şeklinde mi değerlendirilmesi gerektiği hakkında ne düşündüğü:

6.8. Mesleki konumu edinmek, sürdürmek, yükseltmek için insan ne kadar çaba göstermesi gerektiği ve bunun nedeni/nedenlerinin neler oldukları: